T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİ İRAN'DA ORDU (1925-1941)

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
OĞUZHAN İMAMOĞLU

DANIŞMAN
PROF. DR. CAVİD QASIMOV

VAN – 2023

KABUL VE ONAY

Oğuzhan İMAMOĞLU tarafından hazırlanan "Rıza Şah Pehlevi Dönemi İran'da Ordu (1925-1941)" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Jüri Üyeleri	**İmza**
Danışman: Prof. Dr. Cavid QASIMOV Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	...……
Başkan: Prof. Dr. Cavid QASIMOV Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	……...
Üye: Prof. Dr. Mehmet PINAR Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	……...
Üye: Doç. Dr. Haşim ERDOĞAN Nevşehir Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	……...
Üye: Doç. Dr. Said OLGUN Siirt Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	……...
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Tarık Ziya ARVAS Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	……...
Yedek Üye: Prof. Dr. Yakup KARATAŞ Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	……...
Yedek Üye: Dr. Öğr. Üyesi Uğur BOZKURT Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	……...
Tez Savunma Tarihi:	25/09/2023
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. …….……. Prof. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (03 Ekim 2023)

(İmza)

Oğuzhan İMAMOĞLU

Doktora Tezi

Oğuzhan İMAMOĞLU

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Eylül, 2023

RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİ İRAN'DA ORDU (1925-2941)

ÖZET

İran'da Kaçar hanedanına son vererek Pehlevi iktidarını İran'da tesis eden Rıza Şah Pehlevi'nin hükümdarlığı sırasında orduda önemli değişiklikler yapıldı. 1925'te iktidara gelen Rıza Şah, İran ordusunu modernize edip güçlendirmenin yollarını aradı. İran'ın bağımsızlığını ve egemenliğini sürdürmek için güçlü bir ordunun gerekli olduğuna inanıyordu. Rıza Şah'ın hükümdarlığı sırasında yapılan önemli değişikliklerden biri zorunlu askerliğin getirilmesiydi. 18 ila 25 yaş arasındaki tüm İranlı erkeklerin iki yıl süreyle orduda hizmet etmesi gerekiyordu. Bu, ordunun boyutunu artırmaya ve düzenli bir eğitimli asker arzı olmasını sağlamaya yardımcı oldu. Reza Şah ayrıca ordunun teçhizatını ve altyapısını modernize etmeye büyük yatırım yaptı. Tank, uçak ve top gibi ağır silahlar da dahil olmak üzere Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden yeni silahlar ile silah üretiminde kullanılmak üzere teknoloji satın aldı. Ayrıca ülke çapında yeni askeri üsler ve eğitim tesisleri inşa etti. Rıza Şah'ın hükümdarlığı sırasında yapılan bir diğer önemli değişiklik, profesyonel bir subay birliğinin oluşturulmasıydı. Bundan önce birçok İranlı subay, askeri uzmanlıklarından ziyade sosyal statülerine göre atanıyordu. Reza Şah, subay yetiştirmek için bir askeri akademi kurdu ve liyakata dayalı terfilerin önemini vurguladı. Genel olarak Rıza Şah'ın reformlarının İran ordusu üzerinde önemli bir etkileri oldu. 1941'de tahttan çekilmek zorunda kaldığında İran, saltanatının başında olduğundan çok daha güçlü ve daha modern bir orduya sahipti. Ancak zorunlu askerlik ve zorunlu toplumsal modernizasyon gibi bazı politikaları da İran toplumunun belirli kesimlerinin direnişiyle karşılaştı.

Anahtar Kelimeler **:** Rıza Şah Pehlevi, İran Ordusu, İran, Pehlevi Hanedanlığı.

Sayfa Sayısı **:** XVI + 253

Tez Danışmanı **:** Prof. Dr. Cavid QASIMOV

Ph.D. Thesis

Oğuzhan İMAMOĞLU

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

September, 2023

ARMY IN IRAN DURING THE REZA SHAH PAHLAVI PERIOD (1925-1941)

ABSTRACT

During the reign of Reza Shah Pahlavi in Iran, significant changes were made to the country's military. Reza Shah, who came to power in 1925, sought to modernize and strengthen the Iranian army. He believed that a strong military was essential for maintaining Iran's independence and sovereignty. One of the key changes made during Reza Shah's reign was the introduction of conscription. All Iranian men between the ages of 18 and 25 were required to serve in the military for a period of two years. This helped to increase the size of the army and ensure that there was a steady supply of trained soldiers. Reza Shah also invested heavily in modernizing the military's equipment and infrastructure. He purchased new weapons and technology from Europe and the United States, including tanks, airplanes, and artillery. He also built new military bases and training facilities throughout the country. Another significant change made during Reza Shah's reign was the creation of a professional officer corps. Prior to this, many Iranian officers were appointed based on their social status rather than their military expertise. Reza Shah established a military academy to train officers and emphasized the importance of merit-based promotions. Overall, Reza Shah's reforms had a significant impact on Iran's military. By the time he was forced to abdicate in 1941, Iran had a much stronger and more modernized army than it had at the beginning of his reign. However, some of his policies, such as conscription and forced modernization, were also met with resistance from certain segments of Iranian society.

Key Worlds **:** Reza Shah Pahlavi, Iranian Army, Iran, Pahlavi Dynasty.

Quantity of Page **:** XVI + 253

Supervisor **:** Prof. Dr. Cavid QASIMOV

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **iii**

ABSTRACT ..... **iv**

İÇİNDEKİLER ..... **v**

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ..... **ix**

TABLOLAR DİZİNİ ..... **x**

ŞEKİLLER DİZİNİ ..... **xi**

ÖN SÖZ ..... **xii**

GİRİŞ **1**

A. Ordu Kavramı 1

B. Tarihi Süreç İçerisinde İran'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi 2

C. Pehlevi Hanedanlığı Öncesi İran Ordusu 3

Ç. Araştırmanın Mahiyeti ve Kaynakları 10

D. Araştırmanın Niteliği, Yöntemi ve Amacı 14

1. KAÇAR HANEDANLIĞI DÖNEMİ ORDU TEŞKİLATI **16**

1.1. Kaçar Handenlığı Döneminde Askeri Alanda Yapılan Yenileşme Hareketleri 19

1.2. Kaçar Hanedanlığı Dönemi Kara Unsurları 20

1.2.1. Karasoran Birliği 20

1.2.2. Avusturya Grubu 21

1.2.3. Polis Teşkilatı 22

1.2.4. Güney Polis Gücü 23

1.2.5. Kuzey İran Çerik Kuvvetleri 25

1.2.6. Merkez Tugayı 26

1.2.7. Kazak Tugayı 27

1.2.7.1. Kazak Tugayının Tanbekü İsyanındaki Rolü (Reji Olayı) ... 32

1.2.7.2. Kazak Kuvvetlerinin Meşrutiyet İnkılabındaki Rolü 35

1.2.7.3. Abdulazim Hasani Türbesi Olayı 36

1.2.7.4. Meşrutiyetin İlanı Sonrası Kazak Güçleri 38

1.2.7.5. Tahran'da Sıkıyönetimin İlan Edilmesi 39

1.2.7.6. Meclisin Topa Tutulması 40

1.2.7.7. Meclisin Topa Tutulması Sonrası Kazak Tugayı ve Oluşan Tepkiler 44
1.2.7.8. Kazakhane'de Ruslara Karşı Yapılan Darbe 45
1.2.8. Jandarma Teşkilatı 49
1.2.8.1. Siyasi Olaylar ve Jandarma Teşkilatının Tesisi 49
1.2.8.2. Amerikalı Morgan Schuster'in Gelişi ve Hazine Jandarma Teşkilatının Tesisi 51
.1.2.8.3 Devlet Jandarmasının Kuruluşu 57
.1.2.8.4 Jandarma Kuvvetlerinin Teşkilat Yapısı 58
1.2.8.5. Jandarma Teşkilatına Karşı Oluşan Muhalefet ve İsyanlar .. 60
.1.2.8.6 Jandarma Teşkilatı ve İngilizlerin Hedefleri 62
.1.2.8.7 Jandarma Teşkilatı ve Rusya'nın Emelleri 64
.1.2.8.8 Jandarma Teşkilatı ve Almanya'nın Hedefleri 65
1.2.8.9. Bolşevik İhtilali Sonrası Jandarma Teşkilatı 67
1.2.8.10. Kazak Birlikleri ve Jandarma Teşkilatı Arasındaki Gerginlik ve Çatışmalar 68
2. RIZA ŞAH VE NİZAMİ ORDUNUN TESİSİ 70
2.1. Şah Rıza Pehlevi'nin Hayatı ve Kişiliği 70
2.2. Rıza Han'ın Askeri Hayatı ve Pehlevi Hanedanlığının Tesisi 71
2.3. İngiltere'nin İran'daki Hedefleri ve 1299 Darbesindeki Rolü 76
2.4. 1299 Darbesi ve Kazak Tümeni (22 Şubat 1921) 79
2.5. 1299 Darbesi ve Sonrasında Jandarma Teşkilatının Faaliyetleri 90
2.6. Pehlevi Dönemi İran Polis Teşkilatı 92
2.7. Merkezi ve Birleşik Bir Nizami Ordunun Tesisi 94
2.7.1. 1919 İngiltere-İran Antlaşmasının Askeri Yönü ve Nizami Ordu Kuruluşuna Etkileri 96
2.7.2. Erkân-ı Harb'in (Savaş Bakanlığı) Yeniden Teşkilatlandırılması ve Yaşanan Siyasi Olaylar 99
2.7.3. 1922-1926 Yılları Arasında İran Ordusu Başlangıç Teşkilatı ve Yapısal Yenilikler 101
2.7.4. İdare-i Emniye'nin Tesisi 106
2.7.5. Kara Kuvvetleri 109
2.7.6. Hava Kuvvetleri 116

2.7.7. Deniz Kuvvetleri 119
2.7.8. Rıza Şah Dönemi Ordunun Mali Bütçesi 124
2.7.9. Yeni Ordunun İlk Çatışma Deneyimi, Simko İsyanı 125
2.7.10. 1926 Yılı Sonrası İran Ordu Teşkilatında Yapılan Yenilikler 127
2.7.10.1. Kuzeybatı ve Batı Ordu Teşkilatlarında Yapılan Yenilikler.. 128
2.7.10.2. 1927 Yılında Ordu Teşkilatında Yapılan Değişiklikler ... 128
2.7.10.3. Doğu, Güney ve Kuzey Ordu Komutanlıklarında Yapılan İyileştirme ve Yenilikler 129
2.8. Zorunlu Askerlik Hizmeti Kanunu ve Ulus İnşasındaki Yeri 134
2.8.1. İran'da Zorunlu askerliğin Tarihsel Seyri ve Şekillenmesi 136
2.8.2. Zorunlu Askerlik Hizmeti Kanunu'nun Anayasal Seyri ve Uygulamada Yaşanan Sıkıntılar 140
2.8.3. Zorunlu Askerlik Hizmetinin Ulus İnşa Sistemindeki Rolü 142
2.8.4. Zorunlu Askerlik Sistemine Toplumsal Direnişler 145
2.9. Askeri Teşkilat-Kadro Numarası Verilmesi ve Resmi Üniforma Nizamnameleri 147
2.10. Rütbe ve İşaretler ile İlgili Nizamname ve Eski Rütbelerinin Kullanımının Yasaklanması 148
2.11. Askeri Personel Maaşları ve Kanuni Hakları İle İlgili Yapılan Düzenlemeler 155
2.12. Askeri Eğitim ve Öğretim 156
2.13. Ordunun Teşkilatlanmasında ve Eğitiminde Yabancı Ülkelerin Rolü 160
2.13.1. Amerika'nın Ordu Yapısı Üzerindeki Rolü 160
3. REFORMLAR, MUHALİF HAREKETLER VE İRAN'IN İŞGALİ 162
3.1. Rıza Şah Dönemi Kültürel Alanda Yapılan Reformlar 162
3.2. Rıza Şah Dönemi Aydınların Yeni Ordu ve Modernleşmeye Etkileri 165
3.3. Rıza Şah ile Ulema Arasındaki İlişkiler ve Ordunun Rolü 173
3.3.1. Karşılıklı Birlik ve Beraberlik Dönemi (1921-1925) 174
3.3.2. Cumhuriyet Rejimi Krizi 175
3.3.3. Rıza Han'ın Tahta Çıkmasında Ulemanın Rolü 179
3.3.4. Zorunlu Askerlik Yasasının Çıkarılması ve Ulemanın Muhalefeti 182
3.3.5. Başörtüsü Kanunu ve Ulema İle Yaşanan Gerginlikler 184

3.3.6. Reformlar ve Ulema ile Yaşanan Anlaşmazlıklar (1927-1941)..... 186
3.4. İran Ordusunun Gelişimi Bağlamında Rıza Şah'ın Türkiye Ziyareti 188
3.4.1. Rıza Şah'ın Türkiye Ziyaretinin Askeri Sebepleri..... 193
3.5. Rıza Şah Pehlevi Dönemi Yeni Ordunun Güvenlik Değerlendirmesi..... 195
3.6. Rıza Şah Dönemi Siyasetçiler ve Askerler Arasındaki Çekişmeler 198
3.7. İkinci Dünya Savaşı Dönemi: İran'ın İngiltere ve Sovyetler Birliği Tarafından İşgali ve Rıza Şah Ordusunun Çöküşü 202
3.7.1. Rıza Şah Pehlevi Dönemi Almanya İlişkileri ve Sovyet-İngiliz İşgaline Etkileri..... 202
3.7.2. Ordu Personelinin Sosyal Statüleri ve Sovyet-İngiliz İşgaline Etkileri 207
3.7.3. İran'ın İngiltere ve Sovyetler Birliği Tarafından İşgali 210
3.8. Rıza Şah'ın Sürgüne Gönderilmesi ve Ölümü..... 218
SONUÇ 220
KAYNAKÇA 226
EKLER 240
ÖZGEÇMİŞ
TEZ ORJİNALLİK RAPORU

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
HŞ.	Hicri Şemsi Yıl
HK.	Hicri Kameri Yıl
PT	Pehlevi Takvimi
SAKMA	Sazman-ı Esnad ve Kitaphane-i Milli (İran Milli Kütüphane ve Arşiv Kurumu)
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Çev.	Çeviri
Bi Ta	Tarihi Belirsiz
Bi Na	Basım Yeri Belirsiz
Bkz.	Bakınız
yy	Yüzyıl
MÖ.	Milattan Önce
MS.	Milattan Sonra

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1-1: İran Kazak Kuvvetlerinde Görev Yapan Komutanlar 28

Tablo1-2: Kazak Birliği Personel Maaş Çizelgesi 31

Tablo1-3: Jandarma Teşkilatı Personel Maaş Çizelgesi 55

Tablo 2-1: Rıza Şah Dönemi Genelkurmay Başkanları 101

Tablo 2-2: Değiştirilen Eski Askeri Tabirler (1921) 115

Tablo 2-3: Hava Kuvvetleri İdaresi Komutanları 117

Tablo 2-4: Askeri Sınıflara Ait Renk Kodları 153

Tablo 2-5: Yeni Ordu ve Rütbelerle ilgili Terimler Çizelgesi 154

Tablo 2-6: Yeni Ordu Teşkilatı Personel Maaş Çizelgesi 155

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1-1: İran Kazak Birliği Teşkilat Şeması 29

ÖN SÖZ

Kaçar Hanedanlığı döneminde başlayan düzenli bir ordu kurulması meselesi ancak 1921 yılında yapılan darbe (1299 Darbesi) sonrası gerçekleşebilmiştir. Bu dönem İran Ordusunu, düzenli ve düzensiz askeri birlikler olarak iki grupta inceleyebiliriz. Düzenli ordu birlikleri piyade, topçu ve süvari birliklerinden oluşuyordu. Bir kısmı Avrupa'dan getirilen yabancı danışmanlar tarafından eğitilmiş birliklerdi. Kaçar Hanedanlığı döneminde sadece modern silahların temini ve Avrupa'dan askeri danışmanların getirilmesi ile bu geri kalmışlık giderilmeye çalışılsa da yapılan ıslahatların yetersiz olması ve devamlarının getirilememesi sebebiyle başarısız kalmıştır. Rıza Şah ile birlikte daha kararlı bir uygulama gerçekleşmiş, düzenli ve birleşik bir ordu teşkilatının kurulması için daha radikal kararlar alınmıştır. Bu bakımdan tez konusunun tespitinde bu husus belirleyici olmuştur. Kaçarlar ve öncesinde İran'da kurulan devletlerin mevcut düzensiz birlik yapılarına bu tezde kısa olarak değinilmiş, düzenli ve birleşik ordunun teşkilinde etkin olan askeri birlikler üzerine araştırmalar yoğunlaştırılarak tez konusu sınırlandırılmıştır.

Türkiye'de İran'a dair ulaşılan eserlerde Rıza Şah dönemi ordu ve ordu teşkilatı ile ilgili bilgilerin oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Ancak Rıza Şah'ın Türkiye ve Atatürk ziyareti öncesi ve sonrasında yerel basın İran ile ilgili oldukça fazla bilgi toplamaya çalışıp yayınlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde İran'ın İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafınfan işgali ile ilgili olarak, işgal öncesi ve sonrasını kapsayan dönemlere ait ayrıntılı bilgilere ulaşılmıştır. Elde edilen veriler neticesinde tez üç bölüm şeklinde yazılmıştır.

Birinci bölümde; Kaçar Hanedanlığı dönemi Ordu Teşkilatı incelenmiştir. Kaçar Ordusu kara birlikleri olan Karasoran Birliği, Güney İran Polis Gücü, Avusturya Grubu, Polis ve Jandarma Teşkilatları, Kazak Tugayı birliklerinin askeri ve teşkilat yapıları incelenmiştir. Özellikle iki güçlü birlik olan Jandarma Teşkilatı ve Kazak Tugayı arasındaki ihtilaflar, yaşanan sorunlar ve iç isyanlar incelenerek tarihi bir sıra akışı halinde verilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde; Rıza Şah'ın hayatı ve kişiliği, 1299 darbesi ve sonrasında birleşik düzenli ordu teşkilatını kurması ile İran Şahı olarak seçilmesi hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde yeni kurulan birleşik ordu teşkilatının nasıl oluşturulduğu, teşkilat yapısı, personel seçimi, zorunlu askerlik kanunu ve ordunun modernleşme faaliyetleri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde; kurulan yeni ordudaki askeri personellerin sosyal statüleri ve yaşadıkları sorunlar, ordu içerisinde yaşanan muhalif hareketler, ordu ve mollalar arasında yaşanan sorunlar, ülkede yapılan reformlar, ordunun rolü, yabancı devletler ile yaşanan sorunlar ile II. Dünya Savaşı öncesi İran'ın İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından işgali sırasında İran Ordusunun durumu ve sonuç olarak Rıza Şah'ın tahttan indirilerek ülkeden sürgün edilmesine kadar olan süreç ele alınmıştır.

Bu tez çalışmasında teşvik ve yardımlarını esirgemeyen, her zaman bilgi ve tecrübesiyle bana yol gösteren, zor zamanlarımda beni sürekli olarak teşvik eden danışman hocam sayın Prof. Dr. Cavid QASIMOV'a, İran'daki kaynak kitap, makale ve arşiv belgelerine ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen İran Büyükelçiliği Kültür Ateşeliği çalışanlarına, her zaman yanımda olan eşim ve çocuklarıma sonsuz teşekkür ederim.

Oğuzhan İMAMOĞLU

GİRİŞ

A. Ordu Kavramı

Bir toprak parçası üzerinde bir otoritenin tesisi ile birlikte, hâkimiyeti iç ve dış tehditlere karşı koruyabilecek bir ordu kurumunun oluşturulması zorunlu hale gelmiştir. Ordu ile ilgili çeşitli tanımlar vardır. Ancak genel olarak ordu, bir ülkenin tüm askeri güçlerini ve hâkimiyetini ifade eder. Daha dar bir anlamıyla bir komutanın önderliğinde toplumun her kesminden insanların katılımıyla teşkilatlanan topluluğa denir. Antik dünyada her devlet kendi ordusunu oluştururken, Avrupa'da XVIII ve XIX'uncu yy.da meydana gelen gelişme ve devrimler sonucunda ordu, toprak sahibi aristokratlara bağlı olan farklı bir yapıya bürünmüştür. Sonrasında kurulan modern devletler, merkezi otoritesini toplumun farklı katmanlarında genişletebilmek ve dış tehditlere direnebilmek için kendisini sağlamlaştıracak ve istikrara kavuşturacak bir ulusal orduya ihtiyaç duymuştur. Bu anlamda zorlayıcı bir gücün geliştirilmesi ve sürüdürülebilmesi, hakimiyette devamlılığın esası olmuştur. Ancak hükümetler hayatta kalmak ve etkinliğini arttırmak için gerekli maliyeti sağlamak zorunda kalmışlardır[1].

Devletlerarası rekabet yalnızca yöneticilerin hırsları ve iç kaygılarından etkilenmekle kalmamış, aynı zamanda uluslararası sistemin yapısı da buna etki etmiştir. Bu sebeple her devlet iç ve dış tehditlere karşı kendi güvenliğini sağlamak için savaşa hazır olmak zorunda kalmıştır. Monarşi veya demokratik düzenlerde kral ya da hükümet adına vatandaşların geçici/ zorunlu/ tercihi olarak askere alınmasıyla "ulusal ordu" terimi yaygınlaşmıştır. Ulusal ordu, askerlik hizmetinin zorunlu hale geldiği Fransız Devrimi sırasında kurulmuş ve daha sonra meydana gelen iki dünya savaşlarında kitle ordusuna dönüşmüştür. Oluşturulan bu ordulara "milli ordu" denilmesinin sebebi, zorunlu askerlik sistemi ile ordunun milletle oluşan bağıdır[2].

Bir ülkenin milli bir güç olarak ordusunun gelişimi o ülkenin jeopolitik ve jeostratejik özellikleri ile doğru orantılı olarak gelişmiştir. Bir ülkenin coğrafi

[1] Mir Hüseyin Atıfi, "Rişeha-yı Tarihi Revabıt-ı Erteş ve Merdum", *Mecelle-i Berresiha-yı Tarihi*, 3, 1345, 67-68.
[2] Muhammed Rıza Alem, Hamza Hüseyni, "Berresi Endişe-i Teşkil-i Erteş-i Milli Ruzname-i Kaveh", *Fasılname-i İlmi, Mutalaatı Tarih-i İntizami*, 6, (22), 1398, 25-26.

konumu, yer altı ve yer üstü zenginlikleri gibi faktörler o ülkenin tehlike ve tehditlere açık hale gelmesine sebebiyet verir. Bu sebeple de orduya verilen önem ve onun milli bir güç olarak ortaya çıkması daha fazla önem arz eder[3].

B. Tarihi Süreç İçerisinde İran'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

İran'da milli bir ordununun oluşması meselesi milattan önceki dönemlere kadar uzanan İran Medeniyeti ve kültürel mirası üzerine tesis edilmiştir. Medler ve Persler ile başlayan güçlü İran ordusu Kaçar Hanedanlığı dönemine kadar çeşitli medeniyetlerin etkisi ve hâkimiyetinde gelişmiştir.

İran, tarih boyunca Avrasya'daki merkezi konumu nedeniyle jeostratejik bir öneme sahip olmuştur. Bu sebeple de günümüze kadar birçok devlet ve uygarlığın dikkatini cezbetmiştir. Kaçar Hanedanlığı dönemine kadar Medler, Ahamenişler (Persler), Makedonyalılar, Sasaniler, Emeviler, Abbasiler, Samaniler, Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlar, Moğollar, Timurlar ve Safeviler gibi birçok devlet İran toprakları üzerinde hakimyet tesis etmiştir. İran coğrafi olarak doğu-batı istikametinde Anadolu ve Hindistan bölgelerinin arasında kalması, kuzeyde Rusya ve Kafkaslar ile güneyde Basra Körfezine sınıır olması, ticari ve ekonomik olarak jeopolitik önemini arttırmıştır. Bu sebeple birçok devlet ve medeniyetin hâkimiyet mücadelesi alanına dönüşmüştür[4].

İran'ın jeopolitik konumunun önemi tarihsel süreç içerisinde zamanla kat ve kat artmıştır. Hazar Denizi ve Hint Okyanusu arasındaki konumu ile Basra Körfezi'ne ve Umman Denizi'ne kıyısının olması, İran'a ulaşım ve sevkiyat konusunda büyük avantajlar sağlamaktadır. Sadece bir kıyı ülkesi olarak değil; Ortadoğu ve Asya ülkeleri arasında önemli bir köprü konumundadır. İran, Asya ülkelerinin enerji kaynaklarını deniz yolu ile güçlü bir hakimiyete sahip olduğu Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı yoluyla daha az bir maliyetle dünya pazarına ulaştırılan bir geçiş ülkesi konumundadır. İran jeopolitiğinin bir diğer özelliği de yeraltı

[3] Alem, 26.
[4] Britannica Ansiklopedisi "Media" maddesi (Bknz.: Erişim Tarihi: 10.05.2023, https://www.britannica.com/place/Media-ancient-region-Iran)

zenginlikleridir. Sahip olduğu büyük gaz ve petrol rezervleriyle büyük avantajlara sahiptir[5].

Sahip olduğu konumdan dolayı birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, bu durum İran'a köklü bir gelenek kazandırmıştır. Rıza Şah Pehlevi dönemi ile başlayan Pers milliyetçiliği, MÖ. 2800'lerde İran topraklarında Pers İmparatorluğunun kurulmasıyla genişleyerek M. Ö.330'lara kadar hüküm sürmüştür. Persler, Kyros ve Darius döneminde doğuda İndus Nehri'nden, batıda Yunanistan'a kadar ve Mısır ile beraber Ortadoğu'nun da hemen hemen tamamında hüküm sürmüşlerdir[6].

C. Pehlevi Hanedanlığı Öncesi İran Ordusu

İran'da ilk kez bir millet ve devlet, MÖ 625 yılından itibaren Medler ile başlamıştır. Güçlü bir orduya sahip olan Medler Asurluların yıkılmasında önemli bir role sahip olmuşlar, Lidya ve Babil krallıklarıyla da mücadele etmişlerdir[7].

Pers Hanedanlığı Dönemi: Persler MÖ 550 yılında Med Hakimiyetine son vererek güçlü bir devlet teşkil etmişlerdir. Ahameniş/Akamenid İmparatorluğu (Pers Hanedanlığı) Büyük Kiros ve 1. Darius hükümdarlıkları dönemlerinde doğuda İndus Nehrinden batıda Akdenize kadar Anadolu'nun neredeyse tamamı ve Mısır'ı kapsayan dönemin en büyük imparatorluğunu tesis etmişlerdir. Bu hakimiyet MÖ 330 yılında Büyük İskender ordusu ile yapılan savaşa kadar 200 yıl sürmüştür[8].

Persler ile ilgili en eski kaynaklar Asurlulara ait belgelere dayanmaktadır. Asur belgelerinde Persler ve Medlerin vasallıklar halinde teşkil edilmiş devletler olarak nitelendirilmiştir. Perslerin Medler üzerinde hâkimiyet kurarak onların ordusunu kendi saflarında kullanmaya başlamışlardır. Bu sayede Persler ilk kuruluş esnasında önemli bir aşamayı atlatmışlardır[9].

Pers Ordusu ile ilgili bilgiler Persepolis ve Susa Rölyefleri, Sidon İskender Lahiti, Pompei İskender Mozaiği gibi tarihi eserlerde yer alan resim ve rölyeflerden

[5] Turhan Kaçar, "Sasani Tarih Yazımında Paradigma Meselesi, Yeni Veriler ve Yeni Ufuklar", *Divan,* 1, 2019, 230-232.
[6] Kaçar, 232.
[7] Jim Hicks, *The Persians,* Time-Life Books, ABD, 1995, 40-42.
[8] Hicks, 48.
[9] Çağatay Yücel, "Diyarbakır Müzesi'nden Bir Grup Pers Süvari figürini", *Researcher; Social Science Studies*, 6, (2), 2018, 43.

çıkarılmıştır. Pers ordusu kale karakollar ve büyük kentlerde oluşturulmuş garnizonlarda konuşlandırılmış öncü birlikler ile sınır birliklerinden oluşuyordu. Ondalık sisteme göre onlu, yüzlü ve binli şekilde birliklere taksim edilmişti. Yine bu ondalık sisteme göre ayrılan birliklerin başına da aynı isimde komutanlar atanarak komuta etmeleri sağlanırdı (onbaşı, yüzbaşı, binbaşı gibi). Yüksek rütbeli subaylar ve ordu komutanları Med ve Pers soylularından seçiliyordu. Orduda görevli askerler sivri uçlu başlıklar takıyorlardı. Perslerin bu başlıkları İskitlerden aldıkları öne sürülmektedir[10].

Perslerde zorunlu askerlik sistemi, soylulardan köle sınıfına kadar toplumdaki tüm sınıflar için geçerliydi. Başta Herodotos olmak üzere dönem yazarları Perslerin çocuklarını küçük yaşlardan itibaren uzun ve zorlu eğitimlere tabi tuttuklarını iletmişlerdir[11]. Pers ordusunda kullanılan silahlar Hellen ve İskitlerin kullandığı silahların etkisinde gelişmiştir. Pers İmparatorluğu yaklaşık olarak iki yüz yıl Anadolu coğrafyasında hakimiyeti tesis etmiştir. Persler ele geçirdiği bölgelerin askerlerini de kendi ordu bünyelerinde kullanmaya başlayarak çok uluslu bir yapıya bürünmüşlerdir[12].

Makedonya Kralı Büyük İskender MÖ. 333 ve 331 yıllarında günümüz İskenderun ve Irak bölgesindeki savaşlar neticesinde Ahameniş Hükümdarı III. Darius'u malup ederek Pers İmparatorluğuna son vermiştir[13]. Makedon İmparatorluğunun dağılması sonrasında Med, Asur ve Babil toprakları üzerinde hakimyet kuran Partlar, kendi imparatorluklarını kurmuşlardır. Partlar, nizami ordu teşkilatlarında önemli gelişmeler elde ederek Roma İmparatorluğuna karşı önemli başarılar elde etmişlerdir. Part ordusu ağır ve haff silahlı atlı birlikler oluşturmuşlar, zırh konusunda da önemli ilerlemeler kaydederek yaklaşık üçyüz yıla yakın bir süre kendi topraklarını savunmuşlardır[14].

[10] Yücel, 45-48.
[11] Selver Aslan, Serap Özkan, "Pers Ordusunda Kullanılan Silahlar Üzerine Bir İnceleme", *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7, 2021, 165.
[12] Aslan, 166-168.
[13] Büyük Tarih Ansiklopedisi, "Büyük İskender" maddesi, Erişim Tarihi: 13.05.2023, www.worldhistory.org/1-265/buyuk-iskender/
[14] *Persians: Masters Of Empire*, (Ed: Virginia, Alexandria), Time-Life Books, 1995, 142-145

Sasaniler Dönemi: Part İmparatorluğu vasallarından biri olan I. Erdeşir, Part Ordusunu yenilgiye uğratılarak MS. 224 Sasani İmparatorluğunu yılında kurmuştur. Sasaniler ordu modernleşmesine çok önem verdi. Bunun sonucu olarak da Roma İmpaatorluğuna karşı önemli zaferler elde edildi[15].

Sasani hükümdarlarından Ardaşir Babakan, Part /Eşkani ordusunun teşkilat yapısında bir takım değişiklikler yaratarak daha düzenli ve istikrarlı bir ordu teşkilatı oluşturmaya çalışmıştır. İran'da düzenli ordunun tesisi, kalıcı kışlaların kurulması ve kurulan birliklerin masrafları ile askerlerin ücretlerinin ödenmesi usulünün Ardaşir Babakan zamanında başladığına inanılır[16].

Sasaniler döneminde Ahameniş İmparatorluğunda olduğu gibi askeri eğitime önem vermişlerdir. Bilhassa süvari birlikleri teşkil etmek için Hender Zubad-ı Espavergan isimli atlılar yetiştirilmiştir. Firdevsi'nin Şahname adlı esernden anlaşıldığına göre tüm gençlerin zorunlu askerlik hizmetine tabi tutulmaya çalışıldıkları ve bu gençlere temel askerlik ğitimi verildiği bilgileri yer almaktadır[17].

Sasaniler döneminde teşkil edilen düzenli ordu birlikleri şu şekildedir:

"Espavargan" yada "Süvari Nizam" adıyla anılan Süveri birlikleri: Partlar döneminde olduğu gibi Sasaniler döneminde de İran ordusunda en güçlü birlikleri teşkil eden sınıf Süvari birlikleriydi. Zırhlı kuşamlara sahiptiler. Savaşlarda ön saflarda görev alırlardı. En gözde askeri birliklerdi[18].

"Payegan" yada "Piyade Nizam" olarak geçen Piyade Birlikleri: Nişancı, okçu ve süvarilerin arkasında yer alan birlik muhafızları olarak sınıflandırılan yaya askeri birliklerdi. Sasani okçuları atış ve nişan alma konusunda maharetlilerdi. Kullandıkları yay ve okları söğüt dalarından veya argan ağacı dallarından imal ediyorlardı. Dallardan örülmüş ve deri ile kaplanmış kalkan kullanırlardı[19].

[15] Andrew Marr, *Büyük Dünya Tarihi*, Yakamoz Yayıncılık, İstanbul, 2018, 60-63.
[16] Yahya Zekai, *Erteş-i Şahinşah-i İran Ez-Kureş Ta-Pehlevi*, Vezaret-i Ferheng ve Hüner, Tahran, 1350, 133.
[17] Zekai, 134.
[18] Zekai, 137.
[19] Zekai, 139.

"Cavidan" yada "Can Siperan" olarak kurulan Muhafız Birliği: Ahameniş dönemindeki muhafız birliği ile aynı görevlere sahip yaklaşık on bin atlıdan teşkil edilmiş kraliyet muhafız birliği olarak bilinen birlikti[20].

"Fil Süvari Birlikleri": Savaş açısından çok değerli sayılan ve Sasaniler döneminde teşkil edilmiş birliklerdi. Savaş düzeninde piyadelerin arkasında duruyorlardı. Ordunun askeri rezervlerinin intikali ve ikmali ile ilgili çok önemli lojistik görevlerini yapıyorlardı. Roma İmparatorluğu ile yapılan savaşlarda Romalı askerler ve Roma atları için korkutucu bir etkisi vardı. Bu sebeple savaşlarda caydırıcı bir güç olarak ta kullanılmaktaydılar[21].

Müslümanlığın yayılmaya başlaması sonucu Ömer Bin Hattab halifeliği döneminde Sasaniler ile yapılan Kadisiye Muharebesi sonucunda Sasani egemenliği son bularak İran'da 651 yılından itibaren İslam İmparatorluğu dönemi başladı. İran'da İslam hâkimiyeti Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde devam etti. Sonrasında ise sırasıyla Tahiriler, Samaniler, Harzemşahlar, Gazneliler ve Selçuklular gibi Türk devletleri ile Cengiz Han ve Timurlular da İran topraklarında hüküm sürdüler. Bu hakimiyet İran'da ilk Şii İslam devleti olan Safevi Hanedanlığının tesisine kadar devam etti. Safevi Hanedanlığı (1501-1736) zamanla siyasi ve askeri bir güç haline dönüştü[22].

Safeviler Dönemi: İran'da İslam Devletinin 500 yıla yakın süren hâkimiyetinden sonra Safeviler tarafından yeni bir devlet teşkil edilmiştir (1501-1736).

Safevilerin kuruluşunda Türk aşiretlerin önemli payı olmuştur. Aynı şekilde bu aşiretler Safevi ordusunun teşkilinde de önemli vazifeler almışlardır.

Safeviler döneminde teşkil edilen ordu birlikleri şu şekildedir:

Kızılbaş Ordusu: Safevi Hanedanlığı kurulduğunda, İran ordusu yedi büyük aşiret tarafından teşkil edilmiş yaklaşık altmış bin kişiden oluşuyordu. Bunlar Şamlu, Taklu, Astaclu, Zülfikar, Afşar, Kaçar ve Baharlu aşiretleri idi. Kızılbaş ordusu

[20] Zekai, 142.
[21] Zekai, 144.
[22] Marr, 64-67.

kafalarında kırmızı Hindi şapkası üzerine etrafına beyaz eşarp bağlarlardı. Kızılbaş birlikleri düzensiz birliklerdi ve herhangi bir düzenli bir teşkilata sahip değillerdi.

Şahseven Birlikleri: Şah Abbas (1587-1629) Kızılbaş ordusunun gücünü azaltmak ve otoritesini güçlendirmek amacıyla farklı aşiretlerden yaklaşık yirmi bin süvari ve on iki bin piyade askerinden oluşan yeni bir ordu teşkil etti. Bu teşkilat Kaçar Hanedanlığı döneminde de devam etti[23].

Şah Abbas, Osmanlı Ordusu ve Özbek Ordusuna karşı yaşadığı mağlubiyetler sebebiyle orduda bir takım yenileşme hareketleri başlattı. Yeni bir ordu teşkilatı tesis etti. Buna göre süvari birliklerini üç kısma ayırdı. Bunlardan ilki Kızılbaşlardır. İkincisi Dağistanlı, Çerkez ve Ermeni kölelerden Gulaman Birliği teşkil etti. Son olarak Gürcülerden oluşan bir muhafız birliği teşkil etti. Piyade birliklerinde de değişiklikler yaptı. Barutun kullanımını şiddetle destekleyen Şah Abbas ateşli silahların orduda kullanımını yaygınlaştırdı. Piyade birlikleri içerisinde "Tüfekçiler" adında bir birlik teşkil etti. Bu birliklerin tüfekleri Isfahan'da kurulan tüfek fabrikasında üretiliyordu. Diğer bir birlik ise topçulardı. Kuruluş teşkilatı 4000 topçu askeri ve 500 civarında toptu[24].

Nadir Şah Afşar Dönemi: İran'ın Afganlar tarafından 1722 yılında işgali sonrasında Safevi devletinde başlayan taht mücadelesi 1736 yılında Nadir Şah Afşar'ın başa geçmesiyle son buldu[25]. Nadir Şah döneminde (1736-1747) İran ordusunun teşkilatı Safeviler dönemi ordu yapısından pek farklı bir yapıda değildi. Nadir Şah, Safeviler döneminde Afganlar ve Beluciler'e karşı yenilgiler sebebiyle ordusunu güçlendirdi. Nadir Şah İran ordusunu dört kısım şeklinde teşkilatlandırdı: Süvariler, Piyadeler, Topçular ve Mühendisan[26].

Süvari Birlikleri, kendi arasında Saltanat Süvari Birliği, Horasan Süvari Birliği şeklinde teşkilatlanmışlardı. Piyade birliklerine yeni ateşli silahlar temin edildi. Nadir Şah topçu birliklerine ayrı bir önem vermişti. Topçu birliklerinin teşkili

[23] Zekai, 182.
[24] Zekai, 184-186.
[25] İbrahim Yetiş, "Kaçar Hanedanlığı Döneminde İran Ordusu", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41, 2017, 35.
[26] Zekai, 215.

ve eğitimi için Avrupalı subay eğitmenlerin ülkeye getirilmesini sağladı. Ordusunda hafif ve ağır (uzun namlulu) olmak üzere iki çeşit topçu birliği teşkilini yaptı[27].

Orduda oluşturulan diğer bir sınıf ise mühendislerdi. Ordunun levazım işlerini yürüten askeri birliklerdi. Bu sınıfın teşkili ve eğitiminde de Nadir Şah Avrupalı subaylardan istifade edilmesini sağladı. Bu sınıfın görevi askeri birliklerin geçişi için köprüler inşa etmek, tüneller kazmak, geçiş yollarının inşasını tamamlamak, kalelere ait kule ve surların tamir bakım ve onarımlarını sağlayarak yenilerini inşa etmek gibi önemli levazım görevleri vardı[28].

Nadir Şah İslam sonrası dönemde İran'da donanma kurmayı hedefleyen ilk İran şahıdır. Hindistan'da teşkil edilen İngiliz şirketinin 1745 yılında verdiği rapora göre Basra Körfezinde yaklaşık otuza yakın gemisi vardı. Buşehir yakınlarında ise bir gemi atölyesi inşa ettirmişti. Bu gemilerde kullanılacak topların dökümü için Bender Abbas'ta bir döküm fabrikası kurdurdu (1741). Nadir Şah döneminde İran ordu teşkilatında önemli gelişmeler meydana geldi. Teşkil edilen ordu, hızlı manevra kabiliyeti ve çeviklik konusunda önemli başarılar elde etti[29].

Nadir Şah Avşar'ın hakimiyeti kısa sürdü. Nadir Şahın öldülmesinden sonra (1747) İran'da elli yıl süren bir taht mücadelesi ve kargaşa dönemi meydana geldi. 1796 yılında Ağa Muhammed Han Kaçar, bu mücadelelerde başarı elde ederek Tahran merkez olmak üzere Tebriz ve Azerbaycan bölgelerine hakim olarak hükümdarığını ilan etti. Bir yıl süren saltanatı sonrasında 1797 yılında vefat ederek yerine yeğeni Feth Ali Şah hükümdar oldu. Feth Ali Şah dönemi İran toprakları Rusya ve İngiltere ve Fransa'nın mücadele alanına ve işgallere dönüşen bir dönem oldu. Rusya ve İngiltere ile olan mücadeleler saltanatın sona ermesine kadar devam etti. [30].

Kaçar Hanedanlığı Dönemi: Feth Ali Şah zamanında (1797-1834) İran Ordusunun Rus kuvvetleri ile yaptığı savaşta İran'da düzenli ve modern bir ordunun oluşturulması gerekliliği açıkça ortaya çıkmıştır. Feth Ali Şah'ın oğlu Abbas Mirza

[27] Zekai, 216-218.
[28] Zekai, 219.
[29] Zekai, 220-221.
[30] Yetiş, 38.

(1789-1833), Nasıreddin Şah dönemi Sadrazamı Amir Kabir (1848-1851) ve sonrasında Sadrazam Hüseyin Han Sipahsalar (1867-1881) gibi yeni ordunun oluşumunda etkili olan devlet adamları aracılığıyla ordu ve silahlı kuvvetlerin ıslahı için tedbirler alınsa da geçici olmuş, bu dönemde yapılan askeri reformlar yetersiz kalmış ve devam ettirilememiştir[31].

1906 yılında başlayan Meşrutiyet döneminde ise merkezi ve nizami bir ordunun teşkil edilmesi yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle İkinci Meclis dönemide (1909-1911) bu konuda önemli çalışmalar yapılarak yeni bir ordunun gerekliliği gündeme getirilmiştir. Gündeme gelmesindeki en önemli etken ise bu dönemde meydana gelen iç ve dış tehdit unsurlarının artması olmuştur. Bu sebeple merkezi bir ordunun teşkil edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Ancak merkezi bir ordu fikrine kendi geleceğini tehlikede gören Kazak Tugayı subayları muhalif olmuşlardır. Meclis ile Kaçar Şahları arasında da siyasi muhalefetler ve çekişmeler bulunması sonucunda da Meclis, Kazak Tugayı tarafından topa tutularak dağıtılmıştır.

Milli bir ordu teşkili düşüncesi sonraki dönemlerde yeniden gündeme gelmiştir. Ahmed Şah Kaçar (1909-1925) döneminde geleneksel bir ordu teşkili fikri çerçevesinde Ermeni Yeprem Han komutasında Bahtiyari Aşireti mensuplarından oluşan düzenli bir ordu teşkil edilmiş, ancak yeterli verim alınamamıştır[32].

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı öncesi İran'a verdiği mali borçlar karşılığında İran'ın güney sahilleri ve kendi petrol sahalarının güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır. Bu amaçla buradaki asayişin sağlanması, Fars Körfezi ve İran'ın güney sahillerindeki kontrolünün ele geçirilmesi maksadıyla bir jandarma teşkilatının kurulmasını istemiştir.

Birinci Dünya Savaşının başlaması ile başlayan süreçte, İran'ın bazı bölgeleri Rusya tarafından işgal edilmiş, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlardaki varlığı sebebiyle orduda reform ihtiyacı ve düzenli bir ordu oluşumu fikri yeniden gündeme gelmiştir. Kaçarların son dönemlerine denk gelen bu dönemde mevcut

[31] Ferhat Feruzeş, Ahmed Kamuranifer, Suheyla Terani Farsani, "Berresi Sahtar ve Teşkilat-ı Erteş-i İran der Devre-i Pehlevi", *Mahane-i İlmi Camee Şinasi Siyasi-i İran*, 11, Sal 5, Tahran, 1401.
[32] Stephanieie Cronin**,** *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi* (Çev.: Gulam Rıza Ali Babayi), Armağan, Tahran, 1377, 37-38.

askeri güç Rus asıllı olan Kazak Kuvveti, Merkez Tugayı, Jandarma ve Güney Polisi olmuştur. Ancak bu askeri unsurlar birbirinden bağımsız ve tek bir emir komuta altında olmamıştır. Rıza Han, saltanatı başladıktan sonra yeni ve düzenli bir ordu kurulması emrini vermiş, jandarma ve Kazak birliklerinin tek bir emir komuta zincirine alınmasını sağlamıştır. Ülke askeri bölgelere bölünerek her bir bölgede merkezi ordular oluşturulmuş, silah ve mühimmat fabrikaları açılmıştır. Ancak 1941 yılında Sovyetler Birliği ve İngiltere işgali sonucunda İran Ordusu çökmüş ve Rıza Şah sürgüne gönderilmiştir[33].

Bu tez ile genel bir çerçeve dahilinde; Rıza Şah döneminde İran Ordusunun nasıl bir değişime uğradığı, orduya getirilen yeniliklerin sebeplerinin neler olduğu, komuta kademesinin yeni ordu teşkilatının kurulmasındaki etkileri ve tecrübeleri, zorunlu askerlik sisteminin getirilmesi ve tepkilerin neler olduğu, toplumun orduya bakışı ve zamanla yaşanan değişiklikler araştırılarak cevap verilmeye çalışılmıştır.

Ç. Araştırmanın Mahiyeti ve Kaynakları

Rıza Şah dönemi ile ilgili İran'da ve Avrupa'da birçok eser mevcuttur. Kaçar Hanedanlığı ve Rıza Şah dönemleri ile ilgili gazete, kitap, makale ve arşiv belgeleri gibi çok sayıda farsça esere ulaşılmıştır. Bunların tasnif edilerek konu ile alakalı kitap/makale/gazete gibi materyallerin çevirileri uzun bir zaman zarfında gerçekleştirilebilmiştir. İran'da arşiv belgelerine ulaşım konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Temin edilen bütün kaynaklarda ordu ve ordu teşkilatına etki eden faktörler üzerinde durularak gereksiz anlatımlardan kaçınılmaya çalışılmıştır. İran'da arşiv belgelerinin bulunduğu resmi arşiv kurumları şunlardır:

- Sazman-ı Esnad ve Ketabhane-i Milli-yi İran: Kısa gösterimi "SAKMA" olarak ifade edilen ve Türkçe karşılığı İran Milli Kütüphanesi ve Arşiv Kuruluşu'dur. Tez konusu ile alakalı birçok arşiv belgesine ulaştığımız devlet kurumudur.

- Merkez-i Esnad Riyaset-i Cumhuri-yi İslami İran: Kısa gösterimi "MARJA" olarak ifade edilen ve Türkçe karşılığı İran İslam Cumhuriyeti Arşiv Merkezi olan kurumdur.

[33] Feruzeş, 1554.

- Ketaphane, Müze ve Merkez-i Esnad-ı Meclis-i Şurayı İslami: Kısa gösterimi "KEMAM" olarak ifade edilen ve Türkçe karşılığı İslami Şura Meclisi Kütüphane, Müze ve Arşiv Merkezidir. Bu kurumdan genel olarak meclis kararları ve mecliste çıkartılan kanunlara ulaşım sağlanmıştır.

Bu arşivlerden elde edilen bilgiler genel olarak şu şekildedir:

Ahmed Şah Kaçar'ın (1909-1925) Birinci Dünya Savaşı esnasında yayınladığı Tarafsızlık Fermanı; bu dönemde özellikle İngiltere ve Rusya başta olmak üzere Osmanlı ve Almanya'nın uyguladığı siyasi ve askeri baskılar bu fermanın çıkarılmasına sebebiyet vermiştir.

1921 Darbesi ile alakalı belgeler; Tarihte 1299 Darbesi olarak geçen 1921 yılında Rıza Han'ın başında bulunduğu cunta tarafından yapılan askeri darbe ile ilgili ulaşılan arşiv belgeleridir. Bu belgelerle Rıza Han'ın başında bulunduğu Kazak Birliklerinin nasıl bir strateji izledikleri ve yapılan darbe ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır.

Koşun Dergisi: Rıza Şah Pehlevi tarafından tesis edilen İran Ordusunun resmi yayın organıdır. Orduda çıkarılan kanunnameler, rütbe ve terfiler, yeni tesis edilen garnizonlar ve birlikler, personel maaşları, özlük hakları, Ordu'da kullanılan lakapların kaldırılması, merkezi İran Silahlı Kuvvetlerinin tesisi gibi bilgilere bu dergiden ulaşılmıştır.

19 Haziran 1938'de yürürlüğe giren Zorunlu Askerlik Kanunu; 39 sayfadan müteşekkil arşiv belgesi olup zorunlu askerlik hizmeti süreleri, yaş sınırı, kimlerin zorunlu askerlik hizmetinden muaf tutulacakları, üniformalar, alacakları eğitimler gibi bilgileri kapsayan ve modern askerlik yasasını barındıran arşiv belgesidir.

Hicap Kanunu; Rıza Şah Pehlevi döneminde ilan edilen "Kılık Kıyafet Kanunu" dur. Belki de İran'da ulaşılması en kolay olan arşiv belgeleri kategorisidir. Hicap kanunu ile alakalı bütün arşiv belgelerinin neredeyse tamamına bu arşiv merkezlerinin resmi internet sitelerinden İran vatandaşlık numarası olmadan ulaşım mümkündür. Bu kanunun çıkarılması, sonrasında yaşanan siyasi olaylar, dönemin

din adamlarının başörtüsü yasaklarına karşı verdikleri direniş, akabinde oluşan "Gevherşad Mescidi Ayaklanması" gibi birçok konu ile alakalı belgelere ulaşılmıştır.

Arşiv belgelerinin toplanarak yayınlandığı kitaplara ulaşılmıştır. Bu kitaplardan belki de en önemlisi Ali Rıza ZAHİRİ tarafından Rıza Şah Pehlevi dönemine ait arşiv belgelerinin derlenerek yayınlandığı "Asr-ı Pehlevi be Revayet-i Esnad" isimli eserdir. Yayınlanan belgelerde Rıza Han'ın siyasi bir güce nasıl ulaştığı, 1921 yılında Rıza Han tarafından yapılan askeri darbe ve sonrasında İran Şahı olarak ilan edilmesi ile ilgili arşiv belgeleri yer almaktadır. Bunların haricinde İran'da başlayan yeni dönemde İngiliz hâkimiyeti ile ilgili belgeler, meclis seçimlerine Rıza Han'ın müdahalesi, Rıza Şah dönemi siyasi ve kültürel politikalar ile yenileşme hareketleri ile ilgili belgeler yer almaktadır. Rıza Şah'ın son dönemleri, müttefikler tarafından İran'ın işgali ve sonrasında Rıza Şah'a yönelik yapılan darbe ile İran'dan sürgün edilmesine kadar olan süreçteki siyasi olaylar yine bu kitapta yayınlanan belgelere dayanarak cevap verilmeye çalışılmıştır.

Bir diğer arşiv belgelerinin toplandığı ve yayınlandığı kitap ise Ferhat RÜSTEMİ tarafından derlenen "Hanedan-ı Pehlevi be Revayet-i Esnad" isimli Pehlevi Hanedanlığını konu alan iki ciltlik eserdir. Bu kitapta Rıza Şah'ın ailesi, çocukluğu ve eğitimi ile ilgili bilgiler haricinde Kazak Birliğinde göreve başlamasına kadar olan dönem hakkında bilgiler elde edilmiştir. Bunun haricinde 1921 darbesi ve sonrasında İran Meclisi ile Rıza Han'ın İran Şahı olmadan önceki ilişkileri, saltanatının başlaması ve yöneticiliği ile ilgili bilgi ve belgeler bulunmaktadır. Ayrıca bu kitapta Rıza Şah'ın kendi el yazısı ile gönderdiği şahsi mektupları da bulunmaktadır.

Arşiv belgeleri haricinde incelenen dönemde kaleme alınan hatıratlardan da istifade edilmiştir. Eski bir asker olan ve Rıza Şah döneminde yaşayan General Husseyin FEREDOST'un kendi hatıratlarını yazdığı "Zuhur ve Sukut-u Saltanat-ı Pahlavi" isimli kitapta Rıza Han'ın "şah" olması ve ordunun aldığı vazifeler gibi konular incelenmiştir. Rıza Şah'a yakın bir isim olması ve dönemin siyasi olaylarına nüfuz etmiş olması sebebiyle Rıza Şah'ın siyasi olaylara bakış açısı ve getirdiği askeri yenilikler ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır.

Bir diğer kaynak eser, Amin BANANİ'nin "The Modernization of İran 1921-1941" adlı eseridir. 1961 basımlı bu kitapta Rıza Şah Pehlevi dönemi ordu ve toplum yapısı ile Rıza Şah tarafından yapılan modernleşmenin nasıl ve ne şekilde başladığı, toplumda ki karşılığı ve ordunun görevi konularında bilgiler elde edilmiştir.

Muhammed Rıza Şah'ın saltanatı döneminde (1941-1979) resmi yayın olarak neşredilen eserlere ulaşılmıştır. Zebiullah KADİMİ tarafından telif edilen ve İran Meclisi Kütüphanesi tarafından yayımlanan "Tarih-i 25 Sale Erteş-i Şahinşahi-i İran", (İran Şehinşah Ordusunun 25 yıllık Tarihi) isimli eserde Rıza Şah ile başlayan yeni dönemde İran Ordusunun 25 yıllık tarihine yer verilmiştir. Eski ordu komutanlarından Korgeneral Muhammed KAZIMİ'nin saray basımhanesinde basılan "Tarih-i Bisto-Penç Sale Niru-yu Zemin-i Şahinşah-ı İran" isimli eserinde İran kara ordusunun 50 yıllık tarihini kaleme almıştır. Düzenli ordu öncesi Kaçar Hanedanlığında ordu yapısı, Kaçar Hanedanlığının sona ermesi ve Pehlevi Saltanatının ortaya çıkması, Ahmed Şah Kaçar'ın sürgüne gönderilmesi (telgraf belgesi) ile ilgili bilgiler, Rıza Şah'ın kurduğu yeni ordu teşkilat yapısı, kurulan garnizonlar, satın alınan ve dağıtımı yapılan silahlar, personel maaşları, üniformalar ile ordunun mali ve lojistik konuları, İran Genelkurmayı ve teşkilat yapısı, askeri eğitimler, zorunlu askerlik meselesinin sosyolojik olarak toplumsal sonuçları ve 1926-1927 yıllarındaki orduda yapılan revizyonlar ile ilgili bilgiler elde edilmiştir.

Rıza Şah dönemi İran ordusu ile ilgili hazırlanan belkide en önemli iki eser ise Stephanie Cronin tarafından yazılan ve Gulamreza Ali BABAYİ tarafından tercüme edilen "Arteş-i Hukumet-i Pehlevi" ile Dr. Bakır ÂKİLİ tarafından yazılan "Rıza Şah ve Koşun-u Muttehid'ul-şekil" isimli kitaplardır. İran'da Kaçar Hanedanlığı son döneminde yaşanan siyasi olaylar, Jandarma Teşkilatının ve Kazak Tugayının tesis edilmesi ve beraberinde yaşanan siyasi gelişmeler ile Rıza Şah'ın diktatörlüğünün başlangıcı ve yeni orduyu teşkil ederek merkezi bir ordunun oluşturulması konuları incelenmiştir. Kitapta yeni nizami ordunun teşkili öncesi ve sonrasında siyasi muhalefet ve yaşanan olaylar ile Pehlevi Hanedanlığının tesisi sonrası ordu ve devlet makamları arasındaki ilişkiler konu edildiği ve tez konusunu kapsayan kaynak kitaplar olarak istifade edilmiştir.

Dr. Mir Tayib MUSEVİ tarafından kaleme alınan "Artaş ve Siyaset Az Nazar Ta Amil" isimli Farsça eserde İran'da siyaset ve ordu ilişkileri konu edilmiştir. Kitapta Kaçarlar dönemindeki ordu, Kazak Tugayında Rus karşıtı hareket, 1921 darbesi ve Kazak Tugayının rolü, askerler ve politikacılar arasındaki rekabet, Rıza Şah'ın yönetimdeki eksiklikleri, rejimin ayakta kalabilmesi için Batının siyasi desteği başta olmak üzere ordu ve siyaset ilişkileri konularında bilgiler elde edilmiştir.

D. Araştırmanın Niteliği, Yöntemi ve Amacı

- Türkiye'de İran üzerine yapılan araştırmalardaki eksikliği gidermek,
- İran Ordusunun Kaçarlar'dan Pehleviler'e ve 1979 darbesine kadar olan süreçteki değişiminin nasıl ve ne şekilde gerçekleştiğinin tespitine yardımcı olmak,
- Aşiret yönetiminden merkeziyetçi bir yönetim şeklinin oluşturulmasında toplum ve siyaset üzerinde ordunun rolünü araştırmak,
- Pers milliyetçiliğinin oluşturulmasında ordunun toplum ve siyaset üzerindeki etkisini belirlemek,
- Reformların uygulatılmasında ordunun etkisini/etkinliğini araştırmak,
- Kronolojik sıra içerisinde ordunun toplumdaki yeri ve önemini tespit etmek,
- Elit bir askeri sınıf oluşturulmasındaki amaca ve bu sınıfın İran siyasetine faydalı ve zararlı yönlerine ulaşmak,
- İç isyanlarda ve siyasi buhranlarda ordunun müdahalesini araştırmak,
- Rıza Şah döneminde yaşanan siyasi ve toplumsal olayları, ordunun rolü üzerinden cevaplamak,
- Zamanla güçlenen din adamları ile rejim arasındaki ilişki ve gerilimleri ordu üzerinden araştırmak, tezin amacı ve hedefleri arasındadır.

Bu çalışma, problem ya da konu belirlenerek tümden gelim yöntemi ile alt konulara ayrılmış ve her bilgi ayrıca değerlendirmeye ve açıklamaya tabi tutulmuştur. Bilgilerin sorgulanmasındaki amaç, elde edilen küçük verilerden yola çıkarak bütünü çözebilmek/geliştirebilmektir. Bir diğer kullanılan yöntem doküman analizidir. Elde edilen tarihi dökümanlar, tercüme edilerek dönemin şartlarına uygun olarak ilmi kaide ve esaslar çerçevesinde incelenmiştir. İran'da "Hicri Güneş

Takvimi" (HŞ.) kullanılmaktadır. Konu anlatımı esnasında Farsça kaynaklarda kullanılan Hicri-Şemsi tarihler, miladi tarihlere çevrilmiştir. Kaynakçada yer alan Farsça eserlerin tarihleri ise Hicri Güneş Takvimi olarak verilmiştir.

Bu yöntemler neticesinde önemli tespitler ve bulgulara ulaşılmıştır. Tezin her bir bölümünde bu bulgulara yer verilerek yorumlanması sağlanmıştır. Farklı kaynaklardan elde edilen farklı görüşteki bilgiler, bulgulara ulaşımda tartışma yaratacak bilgilere dönüşmüştür. Bu tartışmalar elde edilen veriler ışığında yorumlanarak cevaplanmaya çalışılmıştır.

1. KAÇAR HANEDANLIĞI DÖNEMİ ORDU TEŞKİLATI

Kaçar Hanedanlığı döneminde (1794-1925) ilk düzenli ordu teşkilatı Feth Ali Şah döneminde Tahran ve Tebriz merkezli garnizonlar olmak üzere oluşturulmuştur. Fransız ve İngiliz subaylar tarafından bu iki merkezde kurulan ordular teşkilatlandırılmıştır[34]. Osmanlı Devleti ile yapılan savaşlar, Osmanlı askeri yapısının incelenmesine ve örnek alınmasına sebebiyet vermiştir. Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud gibi Osmanlı Padişahları dönemlerinde Osmanlı Ordu Teşkilatında yapılan reformlar, İran için önemli bir örnek teşkil etmiştir. Feth Ali Şah oğlu Abbas Mirza, bu reformlardan etkilenerek İran ordusunu yeniden yapılandırmaya çalışmıştır[35].

Çaldıran Savaşında modern top silahıyla tanışan İran, Rusya ile yapılan savaşlarda ise Avrupa yapımı silahları tanımışlardır. Bunun sonucu olarak da Avrupa'nın teşkilat ve askeri malzeme olarak üstün olduğu kabul edilmiştir[36]. Abbas Mirza, her ne kadar ordu ile ilgili yeni reformlar yapsalar da Rusya ile yapılan savaşlar karşısında İran Ordusu ağır bir yenilgi almıştır. İran, Ruslarla 1813-1826 tarihlerinde yapılan savaşlar ve akabinde imzalanan Gülistan ve Türkmençay antlaşmalarıyla büyük toprak kayıpları verilmiştir[37].

Nasıreddin Şah döneminde (1848-1896) Sadrazam Emir Kebir (1848-1851), belli başlı reformlar sayesinde orduda bir toparlanma sağlanmaya çalışılmış, ancak dönemin siyasi ve ekonomik nedenleri sebebiyle devam ettirilememiştir. Emir Kebir İran ordusunun eğitimi için Avusturya ve İtalya'dan subay eğitmenler getirtmiştir. Aynı zamanda ilk üniversite olan Darülfününu açarak Avrupalı eğiticilerin getirilmesini sağlamıştır. Ancak bu yabancı eğitmenlere karşı oluşan olumsuz tutumlar oluşmuş ve nihayetinde de bu yabancı eğiticiler zamanla ülkeyi terk ederek Avrupa'ya dönmüşlerdir[38].

---

[34] Napolyon döneminde İran-Fransa yakınlaşması, sonrasında İngilizlerin eğitim desteği: Her iki ülkenin İran'a askeri destek vermelerindeki amaç Rusya'nın politikalarına göre şekillenmiş ve kısa süreli olmuştur.(Musavi, 242).

[35] Mir Tayb Musavi, *Erteş ve Siyaset Ez Nazar ta Amil*, Neşriyat-ı Merdumsalari, Tahran, 1383, 242.

[36] Musavi, 243.

[37] Cihangir Kaim Makami, *Tarih-i Tahavvulat-ı Siyasi Nizam-ı İran*, (1. Baskı), Merkez-i İntişar, Tahran, 1376, 68-70.

[38] Kaim Makami, 70-72.

Emir Kebir zamanındaki diğer önemli gelişme de bir tür vergi sistemi olan "Beniçe Sistemi" olmuştur. Ancak tüm bu gelişmeler Emir Kebir'in sadrazamlığı dönemi ile sınırlı kalmıştır[39]. Eski bir gelenek olan ve Osmanlı İmparatorluğundaki Tımar Sistemi şeklinde tamamıyla tarım gelirlerine dayanan Beniçe Sistemi, orduda gerekli olan insan gücünün aşiret/köy ve kasabalardan temin edilmesi anlamına gelmiştir. "Kuvay-ı Beniçe"[40] olarak adlandırılan bu askerlik sistemi, köy ve kasabalarda bulunan tarım arazilerin miktarına bağlı olarak erkek tebaadan her on kişiden birinin askerlik görevine alınmasını sağlayan bir nevi asker alma sistemidir[41].

Bu şekilde her bir vilayet için oluşturulması planlanan askeri birlikler ile bin asker ve üç bin attan oluşan, ancak düzenli bir teşkilat yapısına sahip olmayan bir ordu oluşturuldu. Emir Kebir bu sistem ile bir piyade alayı ve on iki süvari tugayından müteşekkil bir ordu düzenledi. Bunların haricinde "Gulam Rekab Grubu" olarak bilinen ve Kaçar Şahı ve Şehzadelerin muhafazasından sorumlu üç yüz atlı birlik teşkilini sağladı.[42].

Bu askerlerin birçoğunun silahları başta İngiliz yapımı (Lee Enfield 303) olmak üzere Rus ve Fransız menşeili farklı silahlarla donatılmışlardı. Askeri kıyafetleri ise birbirlerinden farklıydılar. Süvari, piyade ve topçu birliklerinin farklı işaretleri bulunuyordu. Bu askerlerin herhangi bir eğitimi ve askeri değeri bulunmuyordu. Farklı güvenlik birimlerinde istihdam ediliyordu. Bu teşkilatın yıllık bütçesi 9 milyonKranidi[43].

İran şehirlerinin hudutsal sınırları belirlenerek her şehir için yaklaşık yüz bin kişilik bir düzenli ordu oluşturulmaya çalışılmıştı. Bu sayı biner kişilik Taburlara, taburlar beş yüzer kişilik alaylara, alaylar yüzer kişilik bölüklere ve onar kişilik kısımlara bölünerek bu yeni ordunun idari teşkilatlanması yapılmıştı. Belirtilen teşkilatlanma en küçük manga/takım seviyesinden, bölük, alay, tugay, tümen ve kolordu seviyesine kadar oluşturulmuş ve toplam sayı 68.878 piyade, 17,625 süvari

[39] Musavi, 244.
[40] (قوای بنیچه)
[41] Mir Hüseyin Yekernigan**,** *Seyri Der-Tarih-i Erteş-i İran*, Khacestei, Tahran, 1384, 256.
[42] Muhammed Kazımi, Menuçeher Alborz, *Tarih-i Pencah Sale Niruyi Zemini Şahinşah-ı İran*, Tahran, 2535, 27-28.
[43] Zebiullah Kadimi, *Tarih-i 25 Sale Erteş-i Şahenşâh-i İran*, Çaphane-i Meclis-i Şuray-ı Milli, Tahran, 1947, 45.

ve 10.726 topçu olmak üzere toplam 97.229 kişiden oluşan bir ordu teşkilatı tesis edilmiştir. Ordudan kaçışı önlemek ve askerlik mesleğine özendirmek amacıyla bir takım önlemler alınmasına rağmen bu dönemde yaşanan siyasi ve ekonomik sıkıntılar sebebiyle orduda yeterli gelişme sağlanamamıştır[44].

Bu dönemde Avrupa'nın ilim ve teknik açıdan ilerlemesi, ordunun Avrupa ve Rusya'ya karşı zayıf olduğu gerçeğinin kabullenilmesine ve buna karşılık bir çare aranmasını sağlamıştır. En iyi yolun Avrupa ve Rusya'daki gelişmeleri takip ederek İran'da uygulanmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle de ordu için geniş bir modernizasyon programı başlatılmıştır.

Bu reformların sürdürebilir olması ve sürekliliği için toplumun diğer kesimlerinde de reformlar gerekli görülmüştür. Ayrıca bu reformların yapılabilmesi için de ekonomik kaynak bulmak belki de bu işin en zor kısmını oluşturmuştur[45]. Askeri açıdan bir diğer önemli gelişme de Mirza Muhammed Hüseyin Han Müşiru'd-devle'nin (Sipahsalar) sadrazamlığı döneminde olmuştur. Osmanlı Devletinde sefirlik yapan Sipahsalar İran'a "Meşrutiyet" fikrini getirmiştir. Aynı zamanda Kazakhane'nin kurulmasını sağlamıştır. Kazakhane ile birlikte İran'da Rus menşeili Kazak Tugayı teşkil edilmiştir. Zamanla güçlenerek tümen seviyesine çıkmıştır. İran'da Kaçar Hanedanlığı döneminde gerçekleşen Tanbekü isyanının bastırılması ve Meşrutiyet hareketleri sırasında meclisin topa tutularak isyanın bastırılmasında önemli görevler almıştır. Ancak Rusya tarafından teşkil edilmiş olması, başındaki sorumlu askeri personellerin Rusya tarafından gönderiliyor olması sebebiyle milli bir ordu niteliğinde kabul görmemiştir[46].

Emir Kebir ve Sipahsalar dönemleri sonrası ordu kuvvetlerine baktığımızda Dahiliye Nezaretine bağlı olan Kazak Tugayı ve Jandarmalar ile bunların haricinde düzensiz süvari ve piyade birliklerini içeren bir yapı görülmektedir. Düzensiz süvariler/piyadeler aşiret reislerinin desteği ile eyaletteki köylülerden oluşuyordu. Bu askerlerin atları, silahları ve teçhizatları yine bağlı olduğu aşirete aitti. Bu askerler için terfi verilmesi, görevlerini nasıl yerine getirecekleri ve görevde yükselmeleri ile ilgili herhangi bir düzenleme yoktu. Bu askeri yapılar merkezi yönetimden ayrı ve

[44] Kadimi, 42-43.
[45] Musavi, 242.
[46] Musavi, 244.

bağımsızdılar. Merkezi yönetimden emir almadıkları gibi devletin savaş ve iç isyanlarda ihtiyaç duyduğu asker ihtiyacını karşılamaktan kaçındıkları da olmuştu. Bir nevi devletin nizami unsurlarından farklı ona paralel bir milis güç olarak oluşmuşlardı. Emir Kebir zamanında kurulan Darülfünundan mezun olan ve askeri eğitim almış bazı subaylar, bu durumu değiştirmek isteseler de bunda başarılı olamadılar.

İran ordusunda görevli komutanlar, Kaçar Şahı tarafından seçilirdi. Alt rütbedeki diğer rütbeli personellerin görevlendirilmesi ve atamaları ise bizzat alay komutanları tarafından yapılırdı. Ancak hayatlarını sivil işlerde geçirmiş bazı kişilerin komuta kademesine atandığı ve askeri rütbe verildiği de yaygın olarak görülmüştür. Bunlar haricinde orduda görevli olarak gösterilmesine rağmen sürekli izinli olan veya orduyla hiçbir alakası olmadığı halde maaş alan kişiler de bulunuyordu. Orduda görülen en önemli aksaklıklar bunlardı[47].

1.1. Kaçar Handenlığı Döneminde Askeri Alanda Yapılan Yenileşme Hareketleri

Kaçar Hanedanlığı döneminde Rusya ile yapılan savaşlar ordunun geri kalmışlığı ve modernize edilmesinin miladı olmuştur. 1808-1828 yılları arasında yaşanan ve yenilgiyle sonuçlanan Rus-İran savaşları ve bu savaşlarda Rusya'ya karşı peş peşe alınan yenilgiler sonucunda orduda bir reform yapılmasına karar verilmiştir. Feth Ali Şah'ın oğlu Abbas Mirza döneminde orduda askeri ve teknolojik gelişmeler yönünden eksikliklere yönelik önlemler alınmaya başlanmıştır. Abbas Mirza dönemindeki genel kanı mevcut ordu ile Rusya'ya karşı üstünlük ve başarı sağlanamayacağıdır. Bu sebeple de kısa sürede etkin ve güçlü bir şekilde ordunun geliştirilmesi fikri doğmuştur.

Avrupa'ya eğitim amaçlı öğrenci gönderilmesi politikası ilk defa Abbas Mirza döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Napolyon'un Hindistan ve İran'ın Gürcistan politikası iki ülkeyi dostluk ve işbirliği konusunda birleştirmiştir. Bunun sonucu olarak da İran ordusuna modern eğitim verilmesi Fransız General Guardian önderliğinde başlamıştır. Napolyon'un amacı İran ordusunun güçlendirilmesini

[47] Musavi, 245.

sağlayarak Rusya'nın Hindistan'a yönelmesinin engellenmesi amaçlanmıştır. İran ise Fransa'nın desteği ile Gürcistan'ı kontrol altına almayı ve Rusya'nın Kafkaslar'a ilerleyişini durdurmayı hedeflemiştir. General Guardian ve beraberindeki Fransız subayları, İran ordusunun teçhiz edilmesi ve eğitimi konularında İran'da adımlar atmaya başlamışlardır. Ancak kısa süre sonra Fransa'nın Rusya politikası değişmiş ve Rusya ile ilişkileri düzelmiştir. Gürcistan konusunda da Fransa Rusya'yı desteklemiş, akabinde de İran'daki Guardian heyeti ülkeyi kısa sürede terk etmiştir[48].

1.2. Kaçar Hanedanlığı Dönemi Kara Unsurları

1.2.1. Karasoran Birliği

Rıza Şah öncesi Kaçar Hanedanlığı döneminde her eyaletin kendine ait müstakil Vilayet birlikleri bulunurdu. Bu askeri birlikler sadece vilayet valisinden emir alırlardı[49]. Bir diğer askeri güç ise **Karasoran** Birlikleri idi[50].

Nasıreddin Şah tahta çıktıktan sonra ülkede ilerlemeyi sağlamak ve yeni reformlar yapmak amacıyla Avrupa seyahatlerine çıkmıştır. 1911 yılında çıktığı Avrupa seyahati dönüşü, sadrazam Müşirü'l-devle'nin önerisiyle kırsal alanlar ile yol güzergâhlarının korunması amacıyla bir iç güvenlik teşkilatın kurulmasını kararlaştırdı. Bu teşkilat Avrupa ve Osmanlı Devletindeki jandarma teşkilat yapısı örneklenerek "Karasoran"[51] ismiyle teşkil edildi. Bu yeni teşkilatın amacı Horasan, Gilan, Gürgan, Mazanderan gibi önemli şehirleri birbirine bağlayan yolların ticaret ve insan güvenliğinin sağlanması idi. Bunun sağlanması için şehirlerarası yollara karakollar kuruldu ve silahlı süvariler marifetiyle de bu teşkilat faaliyetlerine başladı[52]. Bir nevi kolluk kuvvetleri olarak görev yapan askerlerdi. Mahalli bir kuruluş olan bu teşkilat genellikle İlhanlı Aşireti mensupları arasından oluşturuluyordu[53].

---

[48] Raheb Mohammadi Ghanbarlou, "İran'da Kaçar Devleti Dönemi Modernleşmesi 1794-1925", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2018, 74-77.
[49] Yahya İftiharzade, *Nazımiye-der Dövre-i Pahlavi 1320-1355*, Aşikan, Tahran, 1376, 45.
[50] Feridun Ademiyet, *Emir Kebir ve İran*, Harezmi, Tahran, 1362, 319.
[51] (قراسوران دولتی)
[52] İbrahim Sefayi, *Berghay-ı Tarih*, Babek, Tahran, 1355, 136.
[53] Ademiyet, 319.

Dönemin Sadrazamı Nasır'ül-mülk (1866-1927), bu teşkilatın yerine "Jandarma" adı verilen daha küçük ama daha aktif ve dinamik bir teşkilatın kurulması gerektiğine inanıyordu. Nasırü'l-mülk Kabinesi tarafından "Vilayet ve Eyalet Teşkili Kanunu"[54] çıkartılmıştı. Bu kanuna binaen İran Ordusu Birlikleri Savaş Bakanlığına, Zabtiye ve Karasoran Teşkilatları ise Vezaret-i Dahiliye'ye (İçişleri Bakanlığına) bağlandı. Sınırların güvenliğinden de İran Ordusu sorumlu olacaktı. Ayrıca devlet dairesi bulunan her şehirde Karasoranlar'ın işlerini düzenlemek ve takip etmek için birer merkez teşkil edilecekti. Aynı kanunda Karasoranlar'ın görev ve vazifeleri şu şekilde tanımlanmıştır: "Karasoranlar yolların ve sokakların güvenliğini sağlamak, şiddet ve suçların önlenmesi ve faillerin tutuklanması için gerekli tedbirleri almaktan sorumludur"[55].

Başlarda bu teşkilatın maaşları merkezi hükümet tarafından karşılanıyordu. Ancak yaşanan mali krizler sonrasında yolların ve sınırların güvenliği, bölgede yaşayan büyük aşiretlerin kontrollerine verilmeye başlandı. Bu teşkilatlar aşiretlerin emrine girdiler. Aşiretlerin emrine girmeleriyle ilk dönemdeki caydırıcılık ve verimleri azaldı[56]. Zamanla aşiretlerin güçlenmesi ve merkezi hükümetin zayıflaması sonucu otorite boşluğu oluştu. Karasoranlar'ın sayısı ve çalışma alanları Jandarma teşkilatının kurulması ve sayılarının artmasıyla zamanla azalmış olsa da bazı şehirlerde varlığını 1921 tarihine kadar devam ettirmiştir[57].

1.2.2. Avusturya Grubu

Nasıreddin Şah'ın ikinci Avrupa gezisi esnasında (1878) Avusturya ve İsveçli uzmanların İran askerlerini eğitmeleri maksadıyla Avusturya ve İsveç hükümetleriyle antlaşmalar yapılmıştır. Bu teşkilatın kurulmasında dönemin sadrazamı Mirza Hüseyin Han Sipahsalar'ın yoğun çabası olmuştur. Avusturyalı General "Chynovosky" bu sisteminin komutanı olarak görevlendirilmiştir. Yapılan anlaşma gereği 14 kişilik Avusturyalı askeri eğitmen grubu, 1878 yılının Aralık

[54] (قانون تشكيل ايالات و ولايات)
[55] Arşiv-i Kavanin-i Merkez-i Pejuheşha-yı Meclis-i Şura-yı İslami (İran İslamî Şura Meclisi Araştırma Merkezi) Kanun Tarihi: 27.09.1286, Kanun Nu: 459, 1. Dönem, 2, (1), 121, https://rc.majlis.ir/fa/law/show/90101, (Erişim Tarihi: 08.06.2023); Gulam Rıza Ali Babayi, *Tarih-i Erteş-i İran-ez Hıhamenişi-ta Asr-ı Pehlevi*, Aşiyan, Tahran, 1382, 88-89.
[56] Muhammed Cafer Çemenkâr, "Şinaht Digerguni Sazman-ı İntizami ve Nizami İran der Dövre-i Pehleviy-i Evvel (Ber Esas Tahlil-i Muhtevay-ı Koşun)", *Fasılname-i İlmi Mutalaat-ı Tarih-i İntizami*, 30, Sale 8, Tahran, 1400. 2-3.
[57] Ali Babayi, 88-89.

ayında İran'a elmiştir. Nasıreddin Şah'ın fermanıyla aşağıdaki birlikler eğitim ve yeniden teşkilatlanma amacıyla Avusturyalı eğiticilerin sorumluluğuna verilmiştir. Bu birlikler şunlardır:

1. Ferahan Alayı: 1000 kişiden müteşekkildir.
2. Kazaz Alayı: 1000 kişiden müteşekkildir.
3. Serbend Alayı: 800 kişiden müteşekkildir.
4. Nihavend Alayı: 800 kişiden müteşekkildir.
5. Komreh Alayı: 800 kişiden müteşekkildir.
6. Bozçalu Alayı, 800 kişiden müteşekkildir.
7. Halic Alayı: 600 kişiden müteşekkildir.
8. Khorkan Alayı: 800 kişiden müteşekkildir.
9. Kharkai ve Topçular: 600 kişiden müteşekkildir[58].

Ancak Kazak Tugayı'nın kurulmasından sonra iki ordu arasında sorunlar oluşmaya ve bir rekabet yaşanmaya başlamıştır. Özellikle Nasıreddin Şah'tan sonra saltanat naibi ve Harbiye Nazırı olan Kamuran Mirza, Avusturya sisteminin işleyişini aksatacak ölçüde bu sistemin işleyişinde her yönden engeller oluşturmaya başlamıştır. Akabinde de Avusturyalı uzmanlar istifa ederek ülkelerine dönmek zorunda kalmışlardır[59].

1.2.3. Polis Teşkilatı

Nasıreddin Şah'ın 1873 yılında gerçekleştirdiği ilk Avrupa seyahati esnasında gördüğü polis ve inzibat kuvvetlerinden çok etkilenmiş ve sonrasında benzer bir teşkilatın da İran'da kurulmasına karar vermiştir. Avrupa gezisi dönüşü İtalyan müsteşarların istihdamını sağlamış ve beraberinde İran'a getirmiştir. Muzaffereddin Şah döneminde (1896-1907) bu yeni kurulan Nizamiye/Polis Teşkilatı müdürü vezirlik makamına çıkarılmıştır. Başındaki kişiye de "Vezir-i Polis" unvanı verilmiştir. Ama bu vezir hiçbir zaman devlet kabinesinde yer almamıştır[60].

Meşrutiyet İnkılabı sonrası Ahmed Şah döneminde (1909-1925) Yeprem Han, "Nizami Kuvvetler" olarak isimlendirilen polis teşkilatının başına getirilerek şehrin

[58] Kazımi, 30; Farklı kaynaklarda bu birliklerin 7 alaydan oluştuğu ve merkezinin Sultanabad olduğu, toplam askeri personelin 5600 civarında olduğu bilgisi verilmiştir. Bknz: Yılmaz Karadeniz, *Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925)*, Selenge, İstanbul, 2013, 65.
[59] İbrahim Sefayi, *Tarih-i Meşruityet Be-Revayet-i Asnad*, Yaran, Tahran, 1291, 145-146.
[60] Murtaza Seyfi Femi Tefrişi, *Nizam ve Nizamiye-der Devran-ı Kaçariye*, Yasavlı, Tahran, 1362, 116.

asayişinden sorumlu kişi olarak atanmıştır. Rusya'da tahsil görmüş tecrübeli bir subay olan Yeprem Han, göreve başlayınca Şehir Polis Teşkilatı sisteminde değişiklikler yapmıştır. Tahran'ı güvenlik semtlerine ayırarak bu semtlere komiserler görevlendirmiştir. Yeprem Han'ın Polis Teşkilatında yaptığı bir diğer yenilik de "Jandarm" denilen Atlı Polis Birliklerinin teşkil edilmesi olmuştur[61].

Polis Teşkilatının şekillenmesinde Jandarma Teşkilatının tesisinde görev alan İsveçli danışmanların da katkısı olmuştur. Ülkeye davet edilmelerinden sonra 1910-1920 yılları arasında İran Polis Teşkilatının ıslahında önemli rol oynamışlardır. Bu dönemde Polis Okulu açılmış, polis ve komiser yetiştirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca yeni bir teşkilat kurularak İran'daki ilk gizli servis elemanı (istihbarat) yetiştirilmeye başlanmıştır[62].

1.2.4. Güney Polis Gücü

Fars Eyaletinde Güney Polis Gücü'nün oluşumuyla ilgili elde edilen en eski belge İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne (1845-1927) tarafından İngiltere'nin İran Büyükelçisi Sir Arthur Harding'e (1878-1947) gönderilen telgraf notudur. 5 Mayıs 1903 tarihli telgrafta İngiltere'nin güney ticaret yollarının güvenliğinin alınması ve Rus Kazak Kuvvetlerine karşı güç oluşturulması maksadıyla bir polis gücünün oluşturulması iletilmiştir[63].

İngiltere'nin Güney İran Polis Gücünü teşkil etme amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1) İngiltere ve Hindistanlı tüccarların emniyetinin sağlanmasının amaçlanması,

2) İran Merkezi Hükümetinin İran güneyinde kontrol sağlayamayacak kadar güçsüz olması ve tehlikeye açık olması sebebiyle Basra Körfezinde kontrolü sağlayacak İngiltere kontrolünde bir güce ihtiyacın duyulması,

3) Rusya'nın Kazak Birliği ile İran'da söz sahibi olan bir güç olması, ancak İngiltere'nin İran'da kendi güdümünde dengeleyici bir güç unsurunun bulunmaması,

---

[61] Çemenkar, 5.
[62] Sepeher Müverrih'ül-Devle, *İran-der Ceng-i Bozorg*, Çaphane-i Bank-ı Milli İran, Tahran, 1336, 113; Hüseyin Bahtiyari, *Seyr-i Tarih-i Amuzaş Ala-i Polis-der İran*, Danişgah-ı Ulûm-u İntizami, Tahran, 1385, 47.
[63] Kadimi, 44.

4) Almanların İran güneyinde özellikle de Fars Eyaleti ve Kirman Limanlarında İngilizlere karşı yoğun casusluk faaliyetlerinde bulunmaları[64],

5) Ticaret yolları haricinde, Hint-Avrupa telgraf hattının güvenliğinin sağlanmak istenmesi[65].

İngiltere yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı 1916 yılında alenî olarak İran güneyinde güvenlik eksikliğini İran hükümeti ile görüşmeye başlamış ve askeri birliği ile yeni bir ordu teşkilatlandırmak amacıyla faaliyetlerine başlamıştır. Bu amaçla İngiliz General Sykes Serpercy'nin (1867-1945) komutasında 3 İngiliz subay, 3 Hintli subay ve 25 Hintli süvari askeri, Bender Abbas Limanına gelmişlerdir. Bu heyet, 11 bin kişilik bir ordunun teşkil edilmesi için Fars ve Kirman Eyaletlerinin üs olmasını, Şiraz ve Kirman'da Güney İran Polis Gücünün merkez karargâhlarının kurulmasını kararlaştırmışlardır[66].

General Sykes, Şiraz'da ve Kirman'da iki karma tugay teşkil etmiştir: Şiraz Tugayı: 3 Piyade Alayı, 3 Süvari Alayı, 1 Makineli Tüfek Bölüğü ve 1 Topçu Bataryası (4 adet top). Kirman Tugayı: 2 Piyade Alayı, 4 Süvari Alayı[67].

Güney İran Polis Gücü, hiçbir zaman 11 bin kişilik hedeflenen kapasiteye ulaşamadı. Bu sayı yaklaşık olarak 5-6 bin civarında kaldı. Bu teşkilattaki İngiliz askerlerinin sayısı 1'i general olmak üzere 51 subaydan oluşmuştu. İranlı subayların sayısı aşamalı olarak artış gösterdi. Bu askerlerin hepsi jandarma personelinden seçiliyordu ve öncesinde Jandarma Teşkilatından istifa ediyorlardı. Bunların haricinde İngiliz ve Hint asıllı 256 subay-astsubay da bulunuyordu. Bu teşkilatın yıllık bütçesi 35 milyon Kran'dı[68].

---

[64] Bakır Akili, *Rıza Şah ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil (1300-1320)*, Neşr-i Namek, Tahran, 1400, 102.
[65] Kadimi, 44.
[66] İran, her nekadar bu gücün oluşturulmasını istemese de İngiltere'ye olan mali borcu her seferinde önüne getirilmiştir. bu sebeple mecburiyetle İngiltere'nin yaptırımını kabul etmek ve bu oldu bittiyi kabullenmek zorunda kalmıştır. (Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil,* 103.)
[67] Zebiullah Kadimi Güney Polis Gücü" (پلیس جنوب) teşkilat ve mevcut bilgilerini şu şekilde vermiştir: "47 İngiliz Subayı, 256 İngiliz ve Hint asıllı Astsubay, 190 İranlı Subay, 5400 İranlı asker, 1187 at, 886 katır ve 1000 eşekten ibaretti. Güney Polis Gücü, general rütbesinde bir İngiliz müfettiş, 8 İngiliz ve 3 İranlı üst subay emir komutasında iki tugay şeklinde teşkilatlanmıştı. Bu tugaylar, komuta merkezi Şiraz'da bulunan Fars Tugayı ve komuta merkezi Kirman'da bulunan Kirman Tugayı idi... Piyade unsurlar uzun namlulu piyade tüfeklerine sahiplerdi ve süvari atlılar da mevcuttu." Kadimi, 44.
[68] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 104; Kran: Feth Ali Şah Kaçar döneminde kullanılmaya başlanmış para birimidir. Aynı zamanda Feth ali Şah'ın lakabı olarak kullanılan "sultan Sahip Kıran" ismini almış para birimi Rıza Şah Pehlevi dönemine kadar "Kıran/Kran" veya "Şahi"

Güney İran Polisi başta Kaşkayi Aşireti olmak üzere Şiraz'da bulunan aşiretlerle mücadeleye girişmiş ve iki taraftan da çok sayıda kayıplar verilmiştir[69]. 1919 İngiltere-İran Antlaşması sonrası İngiltere'ye karşı İran'da muhalefetin başlaması neticesinde bu teşkilatın kaldırılmasına yönelik girişimlerde bulunulmaya başlanmıştır. 1921 yılı haziran ayında Ahmed Kavam'us-saltana tarafından kurulan yeni kabine, İngiltere ile ilişkileri gayr-i dostane bir şekilde yürütmeye başlamıştır. Rıza Han da İran ordusundaki İngiliz subayların varlığından rahatsızlığını belirtmiştir. Sonuç olarak İran Hükümeti, İngiliz ve Hint asıllı askerlerin ülkeyi terk etmeleri için 6 ay süre vermiştir. Nihayetinde Aralık 1921 tarihinde İngiliz ve Hintli askerler ülkeyi terk etmişlerdir.

İran bu teşkilatta bulunan teçhizat ve silahları satın almak istese de İngiltere bundan kaçınmış sadece kısıtlı bir şekilde 700 tüfek, 200 kutu fişek ve 45 baş at satışını yapmıştır. Geri kalan silah ve malzemeler Hindistan'a nakledilmiştir. Bu birliğin askerleri yeni oluşturulan düzenli orduda istihdam edilmiştir[70].

1.2.5. Kuzey İran Çerik Kuvvetleri

Birinci Dünya Savaşı müddetince İngilizler tarafından düşmana karşı savunma hattı oluşturulması amacıyla İran'ın doğusunda iki bölgede yeni bir askeri güç teşkil edilmiştir. Bunlar;

- Horasan Kuvvetleri: 5 İngiliz subay, 12 İranlı subay, 570 İranlı astsubay ve asker ile 140 baş attan müteşekkildir.

---

isimlerinde kullanılmış ve 1932 yılında tedavülden kaldırılarak "Riyal" para birimine geçilmiştir. 1 Kran/Kıran 1 Riyal para birimi ile eşdeğerdir. Yetiş, 51; Ali Asgar Şemmim, *İran Der-Dövre-i Saltanat-ı Kacar*, İntişarat-ı İlmi, Tahran, 1371, 287.

[69] İngiliz General Sykes Serpercy Şiraz'a geldikten sonra Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Şiraz-Bender Abbas üzerinden İngiliz askerlerini İran'a transfer etme niyeti vardı. Bu arada hükümet tarafından da İngiliz güçlerinin bölgedeki faaliyetleri rahatsız edici bir boyuta ulaştığı için İngilizlere karşı Kaşkayi göçebelerine ait askeri milislerin güçlendirilmesi için dağ topu, silah, askeri malzeme ve teçhizat gönderildi. İngilizler rahatsızlığını ifade etse de bu durumun savunma amaçlı olduğu iletildi. Aynı esnada İngiliz gemileri güney limanlarına ulaşmış, askeri malzeme ve teçhizatların karaya çıkarılması sağlanmıştı. Kaşkayi Zayir Hazırn Han Tengistani ve Şeyh Hüseyin Çahkutahi, İngiliz Birliklerine karşı cihat ilan etti ve yanlarındaki birlik ile birlikte Buşehr'e hareket etti. İngilizlerin desteklediği Hint askerleri ile Kaşkayiler arasında çatışmalar yaşanmaya başladı. Kavam'ul-Mülk'ün İngiliz Konsolosu Albay Cuff ile Kaşkayi-Hint Birlikleri arasındaki çatışmaları durdurma müzakereleri ile çatışmalar durduruldu. SAKMA, Belge Nu: 290-281 Tarih: 02.02.1294; Akili, 104.

[70] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 105.

- Sistan Kuvvetleri: 13 İngiliz subay, 57 İranlı subay, 1700 İranlı astsubay ve asker ile 700 baş at ve 1050 baş deveden müteşekkildir.

Horasan Kuvvetlerinin iaşe ve maaşları Meşhed'de bulunan İngiliz Konsolosluğu tarafından, Sistan Kuvvetlerinin iaşe ve maaşları ise Sistan Konsolosluğu tarafından karşılanıyordu. Her iki kuvvetin de emir komutası İngiliz bir general tarafından yapılıyordu. Bu kuvvetlerin kuruluş teşkilatı piyade, süvari ve deve süvari birlikleri şeklinde teşkilatlandırılmıştı. Deve süvarileri 50'şer kişilik 3 grup halinde oluşturulan bir tabur şeklindeydi. Horasan Kuvvetleri; Terbet-Haydariye ve Haf'a yerleşmişlerdi. Meşhed-Kainat yolunun güvenliğinden sorumluydular. Sistan Kuvvetleri; Kainat, Sistan ve Melik-i Siyah Dağı'na yerleşmişlerdi. Bu ordunun silah ve asker elbiseleri Hindistan'dan getiriliyordu ve elbiseler Hint askerlerinin kullandıkları ile aynıydı. Yıllık bütçeleri toplam 5,7 milyonKrancivarındaydı[71].

1.2.6. Merkez Tugayı

Birinci Dünya Savaşı ortalarında İran'da Ahmed Şah döneminde (1909-1925) yeni kabine Rıza Kuli Han Nizam'us-saltana tarafından teşkil edilmişti. Yeni dönemde siyasi ve ruhaniler ile birlikte jandarma teşkilatında görev yapan birçok üst subay da meclise girmeyi başarmışlardı. Ancak bu durum jandarmaların güçlenmesine sebep oldu ve Ahmed Şah kendi güvenliği konusunda endişe duymaya başladı. Kendisi ve başkentin güvenliğini sağlamak amacıyla Şah, sadece Tahran'da faaliyet gösterecek bir askeri gücün oluşturulmasını emretmişti[72].

Bu dönemde Ruslar ve İngilizler, İran Merkezi Hükümetinden kendi kontrollerinde bulunan Güney İran Polis Gücü ve Kazak Birliklerinin, bölgedeki istikrarın sağlanması açısından sayı olarak arttırılması teklifinde bulunmuşlardı. Sipahsalar hükümeti, hem bu konulara cevaben yazdığı mektupta yukarıda belirtilen askeri kuvvetler haricinde, merkezde (Tahran) 20 bin Riyal bütçesi bulunan bir askeri birliğin oluşturulacağını iki ülkeye bildirmiştir[73].

[71] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 105-106; Kadimi, 45.
[72] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 96.
[73] Cihangir Kaim Makami, *Tahavvulat-ı Siyasi-yi Nizam-ı İran*, Çaphane-i Şirket-i Matbuat, Tahran, 1376, 160-161.

Yeni oluşturulacak olan Merkez Tugayı'na asker temini, Beniçe sistemi ile sağlandı. Bu yeni tugay Tahran'da oluşturulduğundan Merkez Tugayı olarak adlandırıldı. 1920 yılına gelindiğinde bu tugayın teşkilat yapısı; 1 Merkez Karargahı, 1 Piyade Alayı (3 Piyade Taburundan oluşuyor), 1 Süvari Alayı (5 Süvari Takımından oluşuyor), 1 Topçu Alayı ve ileri gelenlerin çocuklarının eğitimi için kurulan bir okuldan oluşuyordu. Bu yeni teşkil edilen okulda ise bir Lehistanlı (Polonyalı) öğretmen ile üç İranlı öğretmen istihdam edildi. İlk dönem öğrenci sayısı 50 kişi olmuştu[74]. Bu yeni teşkil edilen tugayın sorumluluğu İsveçli Albay Lindberg'e verildi. Yardımcısı ise Lehistanlı bir subaydı. Tugayın personel sayısı ise 1 İsveçli, 1 Lehistanlı ve 126 İranlı üst subay ile 2142 subaydan oluşuyordu. Bu tugayın bilgi ve eğitim seviyesi düşüktü, İranlı üst subayların bazıları yaşlı ve iş göremez haldeydiler. Yıllık mali harcaması 4 milyon kronu geçiyordu[75].

1.2.7. Kazak Tugayı

Nasrettin Şah'ın 1878 yılında çıktığı ikinci Avrupa gezisinde, Rusya ziyareti esnasında Kazak Birliklerinin geçit törenine katılmış ve Kazak adlı birliklerin üniformalı ve gelişmiş silahlarla nizami bir şekilde geçişlerini çok beğenmişti. Sadrazam Naib'ül-Santana'ya Emir vererek Kazak Birliğinin İran'da teşkilinin sağlanmasını istedi[76]. Bu amaçla Rusya Çarı II. Aleksandr'ın emri ve Rusya Kafkas Askeri Bölgesi Genelkurmay Başkanı General Pavlov'un seçimiyle Rus eğitmen ve subaylardan oluşan ilk heyet İran'a geldi.[77] Grubun başında bulunan Yarbay Aleks İvanoviç Domantoviç (Demontouvith) ile İran Harbiye Nezaretinde üç yıl süreyle görevlendirilen üç subay ve dört astsubaydan oluşan bu heyet 1878 yılında Tahran'a

[74] Vahid Sinai, *Devlet-i Mutlaka, Nizamiyan ve Siyaset Der-İran (1299-1357)*, Kevir, tahran, 1384, 224-225.
[75] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 97.
[76] Kazak Tugayında Subay olarak görev yapmış ve 1299 darbesi sonrasında Rıza Han tarafından İran'da Korgeneral rütbesine yükseltilen ilk kişi olan Ahmed Emir Ahmedi (احمد امیراحمدی) kendi hatıratlarında Rus İmparatorunun Nasıreddin Şah'a Kazak Birliğinin İran'da kurulması amacıyla Rus subayların İran'a gönderilmesini teklif ettiğini, Nasıreddin Şah'ın bu düşünceye sıcak bakmadığını ancak buna mecbur bırakıldığını, bunun Nasrettin Şah tarafından yapılan bir hata olduğunu ve İran'a bir boyunduruk sebebi olduğunu ifade etmiştir. Ahmed Emir Ahmedi, *Hatırat-ı Nehustin Sipehbed-i İran*, Arman, Tahran, 1373, 46-47; Yuannes Parsa Benap tarafından kaleme alınan Tarih-i Siyasi Erteş-i İran kitabında ise Nasıreddin Şah'ın amacının bu dönemde başlayan iç karışıklıklarda kendi saltanatını ve menfaatlerini korumak amacıyla bu teşkilat yapısının İran'da kurulmasını desteklemiş olduğu ifadelerine yer vermiştir. Younes Parsa Benab, *Tarih-i Siyasi Erteş-i İran*, Washington, 1362, 19.
[77] Олег Гоков, Очерки По Истории Персидской Казачьей Бригады (1878–1895 гг.), Москва, Университет Дмитрия Пожарского. 2018, s. 67-99

geldi[78]. Domantoviç ve devamında Kazak Birliğine atanan Rus komutanlar ve görev süreleri Tablo 1-1'de sunulmuştur.

Tablo 1-1: İran Kazak Kuvvetlerinde Görev Yapan Komutanlar[79]

S.Nu.	Adı Farsça Alfabe	Adı Latin Alfabesi	Hangi Yıllar Arası Görev Yaptığı
1	کلنل الکسی دومونتویچ	Albay Aleksey Domantovich	1879-1882
2	کلنل پیوتر چارکوفسکی	Albay Pyotr Charkovsky	1883-1885
3	کلنل دیمیتری کوزمین-کاراوایف	Albay Aleksandr Kuzmin-Karavayev	1885-1891
4	کلنل الکساندر اشنئور	Albay Aleksandr Shnyeur	1891-1894
5	کلنل ولادیمیر کاساگوفسکی	Albay Vladimir A. Kossogovsky	1894-1903
6	کلنل فیودور چرنوزوبوف	Albay Fyodor Grigoryevich Chernozubov	1903–1906
7	کلنل ولادیمیر لیاخوف	Albay Vladimir Platonovich Liakliov	1906-1909
8	کلنل کنیاز وادبالسکی	Albay Nikolay Vadbolsky	1909-1914
9	کلنل پرازارکویچ	Albay Nikolay Prozorkievitch	1914-1915
10	ژنرال بارون فون مایدل	Albay Vladimir Von Maydell	1915-1917
11	کلنل گئورگی یوسفویچ کلرژه	Albay Georgy Klerzhe	1917-1918
12	کلنل وسوالود استاروسلسکی	Albay Vsevolod Starosselsky	1918-1920
13	سردار همایون قاسم خان والی	Tümgeneral Kasım Han Vali	1920-1921
14	رضا خان میرپنج	Tuğgeneral Rıza Han	1921

Bu heyetin gelişi ve Rusya'nın İran'daki askeri nüfuzunu takip eden Kazak kuvvetinin oluşturulması, İngilizler tarafından ciddi bir protesto ile karşılansa da Nasıreddin Şah bu protestoyu görmezden gelmiş ve sert bir şekilde cevap vermiştir[80].

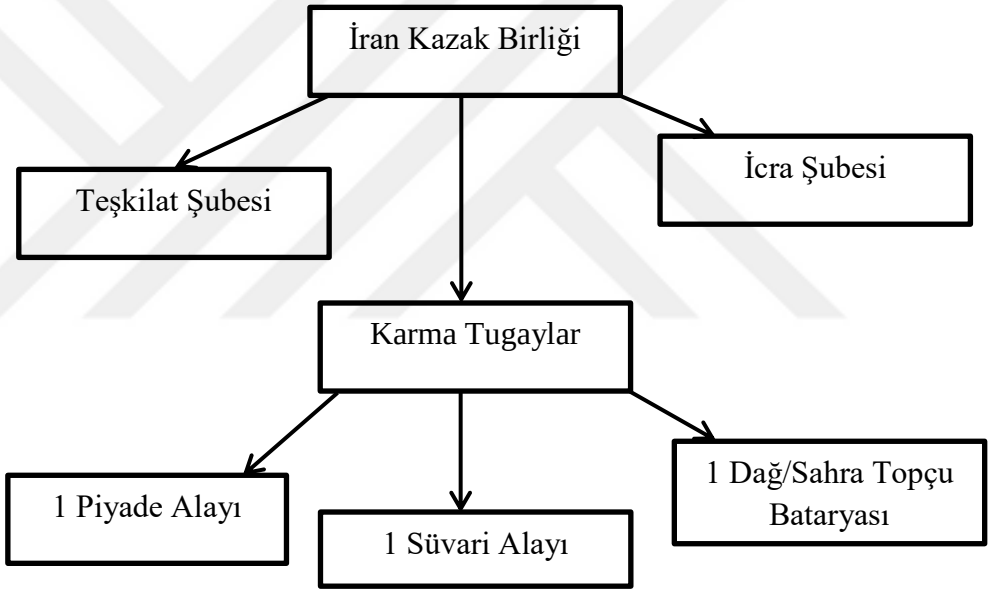
İran Hükümeti, Kazak Süvari Teşkilatı'nın kurulması için heyete muhacirlerden ve gönüllülerden oluşan bir dizi süvari atadı ve yaklaşık 850 kişilik

[78] İran Genelkurmay Başkanlığı (Pehlevi Dönemi), *Tarih-i Erteş-i Nevin-i İran*, Tahran, 1355, 33.
[79] Cronin, 101-178.
[80] Firuz Kazımzade, *Rus ve İngiliz-der İran 1814-1964*, (Çev.:Menuçeher Emiri), İnkılab-ı İslami, Tahran, 1371, 153.

bir alayın oluşturulmasıyla Kazak kuvvetinin çekirdeği oluşturuldu. Rus Çarı II. Aleksandr Nikolayeviç (1855-1881) tarafından yaklaşık bin kadar piyade tüfeği ve dört adet top silahını yeni kurulan Kazak birliğine hediye olarak vermişti[81].

1879 yılına gelindiğinde Kazak Birliklerinde bir piyade gücü ve bir topçu sahra birliği tesis edildi. 1880 yılında aynı anlayış ile İran'da diğer bir Kazak Alayı daha teşkil edildi. Bu unsurlar Atlı süvari birliklerden oluşuyordu. Hem İranlılar hem Ruslar bu Kazak Birliklerinin Rusya'nın nüfusu altında olduğunu biliyorlardı. Daha sonraları bu Kazak Birliği 56 Rus subay, 202 İranlı subay, 66 Rus Astsubay, 7866 İran askeri, 3141 at mevcutla tugay seviyesine ulaşmıştır[82]. (Şekil 1-1)

Şekil 1-1: İran Kazak Birliği Teşkilat Şeması (Elde edilen verilere göre uyarlanmıştır.)

Zamanla Kazak Birlikleri Tahran, Tebriz, Isfahan, Erdebil, Hemedan, Mazenderan, Urumiye, şehirlerinde Alay/Tugay seviyelerinde yeni birlikler teşkil ettiler.[83] Kurulan bu birlikler, bulunduğu şehrin ismine göre adlandırılmışlardı. Tugay seviyesindeki Kazak Birlikleri karma tugaylardı ve her tugayda bir piyade alayı, bir süvari alayı bir de dağ/sahra topçu bataryası şeklinde teşkil edilmişlerdi.

[81] İbrahim Sefayi, *Pencah Sal Der-Tarih*, İntişarat-ı Vezaret-i Ferheng ve Hüner, Tahran, Bi Ta, 13.
[82] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 101-102.
[83] Ольга Красняк, Становление Иранской Регулярной Армии в 1879-1921 гг.(по материалам архивов русской военной миссии), Автореферат Диссертации на Соискание Ученой Степени Кандидата Исторических Наук, Российского Университета Дружбы Народов, Москва, s. 3-20.

Kazak Birliklerinin silahları genel itibari ile Rus yapımı piyade tüfeği, makineli tüfek ve toptu. Ayrıca azda olsa Fransız yapımı silahlar mevcuttu ve en büyük eksiklik ise ekonomik sebeplerden mermi sıkıntısının yaşanması idi. Emir komuta olarak Vezaret-i Hariciye kontrolünde teşkilatlanmışlardı[84].

1882'de Çarkovski, Kazak kuvvetlerinin komutanı olarak Domantovich'in yerini aldı.[85] Çarkovski ilk olarak bu kuvveti doğrudan Şah gözetimi altına almaya ve Kazak Tugayını Harbiye Nezareti kontrolünden çıkarmaya çalıştı. Çarkovski, albay rütbesine kadar rütbelere sahip askeri personellere atama ve terfi yetkisini elde etti, tuğgeneral ve bir üst rütbelere ait terfi yetkisinin ise Şah tarafından verilmesini sağlayarak yetkilerini arttırdı[86]. İngilizler, Kazak tabiiyetinin Harbiye Nezareti'nden çıkarılmasına muhalefet etseler de bunda değişiklik olmadı[87]. Çarkovski'nin amacı İran şahının sorumluluğunda ve kontrolünde bir Kazak Birliği oluşturmak olsa da aslında özerk bir yapıya sahip olmayı amaçlamıştır. İngiltere'nin kışkırtmaları ile dönemin siyasileri her ne kadar bu özerk yapının yanlış olduğunu vurgulasalar da bu durumda bir değişiklik olmamıştır. Bundan sonraki gaye ise söz sahibi olmak için askeri açıdan İran içerisinde güçlenmek ve büyümek olmuştur.[88] Çarkovski sonrası göreve gelen Lyakhov'un komutası sırasında, tabur seviyesinde Shinder topçu taburları ve Maxim ağır makineli tüfek taburları oluşturularak Kazak Birlikleri askeri açıdan daha da güçlendirilmiştir[89].

Kazak birliklerinde görevli askerlerin aidiyetleri ve sayıları hakkında da farklı bilgiler bulunmaktadır. Muhacirler Kazak birliklerinin en önemli asker temin kaynağını oluşturmaktaydı. Diğer büyük grubu ise Türkçe konuşan Türk asıllı askerlerden müteşekkildi. 1902 yılındaki verilere göre, tahmini sayıları 1600 civarına ulaşmıştı. Bu sayının 1300 kadarı Şahseven Aşiretinin Bağdadi koluna mensup olan gönüllülerden oluşuyordu. Her yıl bu sayının artması sağlandı. Zamanla Kürt ve Bahtiyari asıllı askerlerden oluşan birlikler Tabur seviyesine kadar yükseldi. 1911

[84] Kazımi, 39-40.
[85] Нугзар Тер-Оганов, Персидская Казачья Бригада, 1879-1921 гг, Москва, Институт Востоковедения РАН, Москва, 2012. s. 61-73
[86] Mamuntof NP, *Hükümet-i Teraz ve Muhammed Ali Mirza*, (Çev.: Albay Şerafeddin Kahramani), Sirus, Tahran, 1306, 56.
[87] Lord Curzon, *İran ve Mesele-i İran*, (Çev.: Vahid Mazenderani), İlmi ve Ferheng, Tahran, 1371,
[88] Нугзар Тер-Оганов, s.70.
[89] Cihangir Kaim Makami, *Tahayyülat-ı Siyasi Nizam-ı İran ez Ağaz Karn-ı Yazdehum ta Sal-e 1301,* İlmi, Tahran, 1326, 96.

yılına gelindiğinde Kazak Birliklerinin %10'u Farslar, %85'i ise Türk ve Kürtler , % 5'i ise diğer azınlıklardan oluştuğu tahmin edilmekteydi[90].

Kazak Birliğinin teşkilat yapısını incelediğimizde Rus Kazak Ordusunun kıyafetleri ile aynı kıyafetleri kullanıyorlardı. Kullanılan askeri rütbeler ve bu rütbelerdeki bekleme süreleri de Rusya'da kullanıldığı şekildeydi. İran'daki Kazak Birlikleri bir merkez karargâhı ve dokuz garnizondan (Merkez Karargahı, Tahran, İsfahan, Meşhed, Hemedan, Gilan, Erdebil, Mazenderan, Urumiye) müteşekkildi[91]. Kazak Birlikleri Komutanı Kaçar Sarayı'nda, komuta yeri ise Tahran'da Şah sarayına yakın Burj Noush Bahçesi olarak bilinen araziside inşa edilmiş bir binada bulunuyordu.[92].

Bu ordunun toplam bütçesi ise 20 milyon Kron'a kadar çıktı[93]. Zamanla yaşanan ekonomik buhranlar sebebiyle İran genelindeki bütün silahlı unsurların maaş ödemelerinde gecikmeler yaşansa da Kazak Tugayı mensuplarına ödemeler devam etti. Kazak Birlikleri haricindeki diğer ordu mensupları ise maaşlarını üç ay geriden alabiliyorlardı. Maaşlarını zamanında alamayan diğer ordu mensupları, hem merkezi yönetime hem de Kazak Birliklerine karşı kıskançlık ve nefret duyuyorlardı. Kazak askerlerine ödemenin yapılmasının sebebi ise İran Kazak Birliği Teşkilatının kurulması esnasında Rusya ile yapılan anlaşma gereği maaşların kuzey gümrük gelirlerinden karşılanacağı ile ilgili alınan karardır[94]. Ancak bu maaşlar Rus ve İranlı askerlere farklı şekilde ödenmiştir. Kazak Birliğinde görevli personele ödenen maaş çizelgesi Tablo 1-2'de sunulmuştur.

Tablo1-2: Kazak Birliği Personel Maaş Çizelgesi[95]

S.Nu.	**Rütbeler (Farsça Yazılışı)**	**Rütbeler (Türkçe Yazılışı)**	**Rus Subay Aylık Maaş (Kran)**	**İranlı Subay Aylık Maaş (Kran)**
1	فرمانده	Birlik Komutanı	6000	-
2	معاون فرمانده	Komutan Yardımcısı	5000	-
3	رئیس ستاد	Kurmay Başkanı	4000	-

[90] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 106.
[91] Kadimi, 43.
[92] Kazımi, 30.
[93] Kadimi, 43.
[94] Kadimi, 42-43.
[95] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 93-96

4	صاحب منصبان	Subaylar	250	-
5	سرتیپ	Tuğgeneral	-	1250
6	سرگرد	Albay/Yarbay	-	1000
7	سروان	Binbaşı	-	750
8	ستوان /نایب اول	Yüzbaşı	-	500
9	نایب دوم	Üsteğmen	-	400
10	وکیل باشی	Teğmen	-	80
11	قزاق	Kazak	-	40

Kazak Birliğinde görev alacak Rus subayların atamaları, Kafkas Nizami ordusu Karargâhı tarafından yapılıyordu. İran'ın ne Vezaret-i Harbiye makamına ne de İran Şahı'na bu görevlendirmeler için herhangi bir bilgi verilmediği gibi İran devletinden de böyle bir talebin olmadığı yahut olsa bile cevap alamadıkları değerlendirilmektedir. Kazak Tümeninin Rusya'nın menfaatleri paralelde ilerlemesine rağmen Kazak Subaylarının ne Rusya sefaretinden ne de Rusya'dan direkt olarak emir alıp almadığı tam olarak gün yüzüne çıkarılabilmiş değildir. Ancak elde edilen verilere göre genel kanı, Kazak Subaylarının hem Rusya'nın İran'daki menfaatlerini korumak, hem de mevcut rejimin devamını sağlamak ile yükümlüydüler. Nitekim bunun örnekleri, ilerleyen konularda daha ayrıntılı olarak ifade edilecektir[96].

Kazak Birlikleri, İran tarihinde iki büyük önemli olay ve krizin yönetiminde kullanılmıştı.[97] Birincisi Reji olayı, ikincisi de Meşrutiyet hareketlerinin bastırılması ve Meclise yönelik yapılan darbe olmuştur.[98] Bu olaylarda Kazak Birlikleri aktif görev almışlardır. Bu durum hem halk hem de İran asıllı komuta kademesi ve askerler arasında Kazak birliklerine yönelik kin ve nefretin oluşmasına vesile olmuştur. Bu olaylar Kazakların siyasi arenada bir role sahip olduklarını göstermiştir. Esas olan Rusya'nın çıkarlarının savunulması olmuştur.

1.2.7.1. Kazak Tugayının Tanbekü İsyanındaki Rolü (Reji Olayı)

Meşrutiyet döneminin önemli olaylarından bir tanesi de "Tanbekü İsyanı" olarak bilinen tütün protestosu olmuştur. 1891-1892 yılında meydana gelen Tanbekü

[96] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 103.
[97] Михаил Сергеевич Иванов, Иранская Революция 1905-1911 Годов. Москва, Издательство ИМО, 1957, 76.
[98] Enver Çingizoğlu, İran Kazak Brigadası, *Soy Dergisi*, 11 (43), 2010, 76-83.

İsyanı (Tütün Boykotu), Nasreddin Şah'ın İngiliz Baron Reutter'e verdiği tütün mamullerinin alım satım ve tekelciliğe sebep olan bir imtiyaz olmuş, Fransa, Almanya ve Çarlık Rusya gibi diğer yabancı güçlerin protestosuyla karşılanmıştır. Ayrıca bu isyan İran İşçi sınıfının ilk ayaklanması olarak tarihe geçmiştir[99].

Dönemin önemli din âlimlerinden Ayetullah Mirza Şirazi (1814-1896) tarafından verilen fetva sonucu Tebriz başta olmak üzere birçok şehirdeki din adamlarının da desteği ile isyan başlamıştır (1892). Tütün satışının yabancılara imtiyaz olarak verilmesi ile başlayan olaylar din adamları ve tüccarların başını çektiği büyük bir halk hareketine dönüşmüştür. Ayetullah Şirazi'nin fetvası sonrası ticarethaneler kapatılmış, Tahran'da "Bazar" denilen önemli ticaret merkezlerinin bulunduğu bölgedeki esnafın dükkânlarını kapatılmasına ve halk ile birlikte saltanat sarayına doğru yürüyüşe geçmesine sebep olmuştur. Nasıreddin Şah sarayın savunulması için Kazak Tugayını çağırsa da bu emir Kazak Birliği tarafından görmezden gelindi.

Kazak Tugayının Tanbekü/tütün olaylarına sessiz kalması ile ilgili farklı düşünceler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda Kazak Tugayının yeni kurulması sebebiyle henüz zayıf olduğu şeklindedir. Ancak baskın düşünce ise Rusların bölgedeki rakibi olan İngiltere'nin çıkarlarının desteklenmesinin istenmemesi olduğu değerlendirilmektedir[100]. Çünkü isyanın bastırılması demek İngiliz destekli olan Sipahsalar Hükümetinin güçlenmesi ve göreve devamı anlamına gelecektir. Aynı durum Tebriz'de de yaşanmıştı. Nasıreddin Şah Tanbekü isyanının bastırılmasını emretse de Tebriz'de bulunan Kazak Birliği isyancılara müdahalede bulunmamışlardır[101].

Elbette Kazak Birliği Komutanı Schneur, isyanın bastırılması ile ilgili gelen emre kayıtsız kalmamıştı.[102] Ancak çekimser davranması, aynı zamanda emrindeki birliğe askeri tatbikat yaptırması gibi bahanelerle istenilen başarı elde edilememiştir.

[99] Ayşegül Dora Güney, *İran'da Devrim*, Haziran Yayınları, İstanbul, 1979, 107.
[100] Yahya Devletabadi, *Hayat-ı Yahya*, Cavidan, Tahran, 1392, 107; Kazımzade, 246.
[101] Peter Averi, *Tarih-i Muasır-ı İran ez-Te'sis ta İnkiraz-ı Kaçariye*, (Çev.: Refi'i Mirhirabadi), Müessese-i Matbuat-ı Ata, Tahran, 1368, 98.
[102] Олег Александрович Гоков, Русская Военная Инструкторская Миссия в Персии Под Руководством Полковника Генерального Штаба Н. Я. Шнеура, Русский Сборник. Москва, 2017. Т. XXI. 154–208.

İsyancıların Şah Sarayı avlusuna kadar girmesiyle Şah'ın özel muhafızları ve Naibü'l-Saltana'ya bağlı silahlı askerlerin isyancılara ateş etmesi sonucunda Kazak askerleri de mevcut savunmaya katılarak isyanın bastırılmasını sağlamışlardır[103]. Kazak Birliğinin isyanın bastırılmasına geç müdahale etmesi, mevcut hükümet ve Nasıreddin Şah tarafından Kazak Birliklerine karşı olumsuz bir cephenin oluşmasına sebep olmuştur.

Albay Kasakovski, Tütün (Tanbekü) Ayaklanmasından dört yıl sonra (1896) İran'a gelerek Schneur'in yerine Kazak Birliklerinin komutanlığına atandı.[104] Ancak Nasıreddin Şah tarafından Tanbekü Ayaklanmasında Kazakların çekimser kalmaları sebebiyle Kazaklara ayrılan bütçe kaldırıldı. Hatta bu dönemde Kazak birliklerinin dağıtılması yahut sadece saray etrafında küçük bir birlik kalacak şekilde sayılarının azaltılması gündeme geldi.[105] Nasıreddin Şah, alternatif bir güç oluşturmak amacıyla Alman Konsolosu ile Alman eğitmenlerin istihdam edilmesi konusunda görüşme sağladı[106].

Kazak Birliklerine güvenin azaldığı bu son dönemde Nasıreddin Şah'ın suikast ile hayatını kaybetmesi (1896) Kazaklar için bir dönüm noktası olmuştur. Kasakovski, kendi anılarında Şah'ın öldürülmesi sonrasında Tahran'daki asayiş ve düzenin sağlanmasında Kazak Tugayının başarısının Sadrazam Eminu'l-sultan tarafından takdir edildiğini, yine Nasıreddin Şah'ın oğlu Muzaffereddin Şah'ın tahta çıkması esnasında Tahran'da disiplin ve asayiş görevleri ile yeni Şah'ın da güvenin kazanılmaya çalışıldığını ifade etmiştir[107]. Bu olaylar neticesinde Kazak Tugayı, Kaçar Hanedanlığının koruyucu görevini üstlendi. Muzaffereddin Şah'ın iktidara sorunsuz geçmesi yine Kazak askerleri tarafından sağlandı.

---

[103] İbrahim Zencani, *Tahrim-i Tanbekü der-İran*, Bi Na, Tahran, Bi Ta, 36.; Mehdi Melikzade, *İnkılab-ı Meşrutiyet-i İran*, İlmi, Tahran, 1371, 98.

[104] Олег Александрович Гоков, Командир Персидской Казачьей Бригады В. А. Косоговский, Военно-Исторический Журнал, 2011, № 3. 77-79.
Олег Александрович Гоков, Персидская Казачья Бригада На Переломе: «Дело Бельгарда» И Преобразования В. А. Косоговского (Май 1894 -Март 1895), История. Научное Обозрение, 2019, №4 (10). 29-63.

[105] Олег Александрович Гоков, Персидская Казачья Бригада На Переломе: «Дело Бельгарда» И Преобразования В. А. Косоговского (Май 1894 -Март 1895), История. Научное Обозрение, 2019, №4 (10). 29-63.

[106] Vladimir Andreevich Kosogovski, *Hatırat-ı Kosogovski*, (Çev.: Abbaskuli Celi), Bi-ta, Bi-na, 180.

[107] Kosogovski, 187-189.

Muzaffereddin Şah döneminde (1896-1907) Kazak birliklerinin başında Liyakhov görevlendirildi.[108] Sadece Şah'ın ve hanedanın koruyuculuğu ile kalmayıp aynı zamanda yabancıların da güvenliğini sağlıyorlardı. Liakliov dönemi Kazak birliklerinin görevini şu şekilde sıralamak mümkündür; Başta hanedan olmak üzere önemli devlet adamlarının muhafızlığını yapmak, İran'da Rusya'nın çıkarlarını korumak ve bilgi akışını sağlamak.[109]

Ancak Rus yanlısı Kazak Tugayının mevcudiyeti, halk arasında yoğun bir nefretin uyanmasına sebebiyet vermiştir. Kazak Kuvvetlerinin siyasi olaylara müdahalede taraf olması siyasilere karşı baskı oluşturmasına sebep olmuştur[110]. Bu dönemde başlayan bir diğer siyasi olay da Meşrutiyet hareketleri ve Kazak Kuvvetlerinin kullanımı olmuştur.

1.2.7.2. Kazak Kuvvetlerinin Meşrutiyet İnkılabındaki Rolü

Kazak Güçleri için Meşrutiyet olayları Reji olaylarından farklıydı. Çünkü Meşrutiyet hareketlerini İngiltere dolaylı yada gizli olarak desteklemekteydi. Özgürlük ve anayasa fikrini savunanları İngiltere'nin desteklemesi ilerde İngiltere'nin İran'daki pozisyonunu olumlu etkileyecekti. Bu sebeple meşrutiyet hareketlerini bastırmak için yoğun çaba harcandı.

Kasakovski'den sonra Kazak Tugayı Komutanı Chernozubov (Tschernosoubooft) olmuştu (1903)[111]. Chernozubov (1903-1906), Kazak Tugayı'nın altıncı komutanıydı. Kazak güçlerinin yanında Nasr'ul-saltana'nın[112] emir komutasında olan sarayın özel muhafız gücü de bulunmaktaydı.

---

[108]Олег Александрович Гоков, Русская Военная Разведка В Персии В 1879-1905 Гг.: Роль Персидской Казачьей Бригады, Восток. Афро-Азиатские Общества: История и Современность, Институт Востоковедения РАН, Москва, 2020, s.83-93.

[109] Салех Мамедоглы Алиев, История Ирана. XX Век, Институт Востоковедения РАН, Москва, 2004, 57-71.

[110] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 104.

[111] Нугзар Тер-Оганов, Персидская Казачья Бригада, 1879-1921 гг, Москва, Институт Востоковедения РАН, Москва, 2012, 109.

[112] Korgeneral Tonkaboni olarak bilinen Muhammed Veli Han Halatbari (ممحمدولي خان تنكابني نصرالسلطنه), 1845 yılında Tonekabon çevresindeki köylerden birinde doğdu. Muzaffer el-Din Şah döneminde önemli bir teklifle gümrük bakanı ve ardından da Tahran Askeri valiliğine atandı. Meşrutiyetçilere karşı sert önlemler aldı. Muhammed Ali Şah'ın tahttan indirilerek Ahmed Şah'ın saltanata getirilmesinde önemli rol üstlendi. Harbiye Nazırı ve Dahiliye Nazırı olarak görev aldı. 1921

Çernozubov, Kasakovski zamanında yaşanan olaylar sebebiyle Kazak birliklerinin prestijini arttırmak istiyordu. Muhammed Ali Şah tarafından verilen destek ile Kazak birlikleri güçlenmiş ve ordu İran ordusunun kontrolünü sağlamıştır. Dönemin sadrazamı Ayn'üd-devle (1904-1906)[113], Kazak birliklerini kontrol altına almak ve Rusların doğrudan denetimini azaltmak için Kazak birliklerini Savaş Bakanı olan kardeşi Veciullah Mirza Seyfül-mülk'ün komutasına bağladı.[114]

Bu dönem siyasi yönden çok hareketli bir dönem olmuştur. Kazak Birliğinin en aktif olduğu ve bunun sonucu olarak da en güçlü olduğu dönem olmuştur. Meşrutiyet taraftarlarının özgürlük söylemleri başta mollalar ve tüccarlar olmak üzere muhalif kesim tarafından da takip edilip desteklendiği bir dönem olmuştur. İran'da yabancılara verilen imtiyazlar bu dönemde yaşanan hassas dengelerin çatışma ortamına ve iç ayaklanmalara sebebiyet vermiştir. Bu olaylardan bir tanesi de Belçikalı Noyz'un sebep olduğu olaylar olmuştur.

1.2.7.3. Abdulazim Hasani Türbesi Olayı

Belçikalı şeker tüccarı Noyz'un bir partide molla kıyafeti giymesi ve bu durumun kutsal değerlerle alay olarak algılanması üzerine halk tarafından gösteriler düzenlenmiştir. Bu gösterilerin büyümesi üzerinde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Halk mollalarla birlikte Abdulazim Hasani türbesine sığınmıştır. Burada devam eden gösterilerin bastırılmasında Kazak birlikleri de görev almışlardır. Bu olay Kazak güçlerinin Meşrutiyetçilere ilk müdahalesi olarak bilinmektedir[115]. İsyancılara sert bir müdahalede bulunulmuş, olaylar neticesinde halk arasında yaralananlar ve tutuklananlar olmuştur. Gösteriler esnasında bir öğrencinin Kazak Subayı tarafından öldürülmesi olayların büyümesine sebebiyet vermiştir[116].

Söz konusu öğrencinin Kazak Güçleri tarafından öldürülmesi, gösterilerin Abdulazim Türbesi haricinde daha geniş bir alana yayılmasına ve halk tarafından

---

Darbesinde tutuklandı. Abbas Penahi, *Tarih ve Coğrafya-yı Tarihi Dilem Hassa* (Sahtser, Neşta ve Lenga) Ez-Köhnterin Devran Ta-Payan Zindiye, Ayin Ahmed, Tahran, 1390, 79-71.

[113] Abdulmecid Mirza Ayn'ud-devle (اتابک) (عبدالمجید میرزا عین‌الدوله), (1845-1927), Muzafferedin Şah dönemine Loristan ve Huzistan valilikleri, 1904-1906 yılları arasında da sadrazamlık görevlerini ifa etmiştir. Bknz.: Mehdi Bamdad, *Şerh Hal-i Rical-i İran Der-Karn-ı 12, 13, 14 Hicri*, I, Zevar, Tahran, 1378, 93-99.

[114] Asgar Kandan, "Nakş-ı Niruyi Kazak der Müdiriyet-i Buhranhay-ı Asr Kaçar", *Salname-i siyaset-i Defai*, 52, Tahran, 1384, 93.

[115] Melikzade, 272.

[116] Ahmed Kesrevi, *Tarih-i Meşruta-i İran*, Emir Kebir, Tahran, 1367, 95-97.

verilen desteğin artmasına sebebiyet vermiştir. Aynı zamanda Meşrutiyet İnkılâbının hızlanmasına sebep olmuştur. Halk Tahran'daki Mescid-i Cami'de toplanmıştır. İsyanın bastırılması için Kazak Güçlerin de aralarında bulunduğu ordu güçleri isyanı bastırmak ve başka bölgelere yayılmasını önlemek amacıyla Camiyi muhasara altına almak için harekete geçtiler. Burada yaşanan çatışmalarda yaklaşık yüz kişinin hayatını kaybettiği kanlı çatışmalar meydana gelmiştir[117].

Olayların büyümesi üzerine Kazak Komutanlarından Nasru'l-Saltana komutasında bin kişilik süvari ile ve yanlarında dağ topları bulunan piyade birliği Tahran'a sevk edilmiştir. Bu toplar ile cami ve çevresi top atışına alınmaya başlamıştır.

Verilen bu gözdağı, göstericilerin geri adım atmasına sebep olmuştur. Muzaffereddin Şah, olayların daha fazla büyümemesi için Adalethane'nin[118] tesis edilmesi ve Belçikalı Noyz'un ülkeden gönderilmesi isteklerini karşılayacağını vaat ettiği yazılı bir ferman yayınlamıştır. Bunun sonucu olarak muhasara kaldırılmıştır.

Bu olayların bu denli kanlı bastırılması, Kazak Ordusu içerisinde de Şah'a karşı bir muhalif grubun oluşmasına ve meşrutiyetçilere katılmalarına sebebiyet vermiştir. Kazak Komutanlarından Nasru'l-saltana, Ebu'l-fettahzade ve Munşizade[119] gibi önemli üst düzey birkaç Kazak komutanı da istifa ederek meşrutiyetçilere katıldığını ilan etmişlerdir. Sonrasında yakalanarak meşrutiyetçilerle birlikte yargılanmışlardır. Meşrutiyet yanlılarının Muzaffereddin Şah'a baskıları işe yaramış ve Şah olaylardan sorumlu tutulan Ayn'ül-devle'yi sadrazamlık görevinden alarak yerine Kavamu'l-saltana'yı sadrazam olarak atamıştır (1906). Kavam, meşrutiyet yanlıları ile birlikte hareket ederek Meşrutiyet Fermanının hazırlanmasını

[117] Melikzade, 357.
[118] Adalatkhane, ne Adalet Bakanlığı ne de Ulusal Meclis kavramıydı, kuruluş amacı, İran yargı sisteminin yapısını ve statüsünü reforme etmek ve iyileştirmekti. Yargı faaliyetlerine ilişkin bir denetleme konseyini içeriyordu. Farklı sınıflardan insanların temsilcilerinden oluşan (Divanhane) ve temsilcilerini seçme işi, Meşrutiyet dönemi Meclisin ilk döneminde olduğu gibi, ticarete dayalı bir esasa sahipti. Hukuki konumunu tesis etmesi için bir iç tüzük ve tüzüğe ihtiyacı vardı ve şeriata ve hatta örf ve âdete dayalı kanunlar çıkarabiliyor ve derleyebiliyordu. Adalet Bakanlığına bağlı bir teşkilattı ve her eyalette temsilcilikleri bulunuyordu. Alirıza Mollayi Tevani, "Mülahatı Der-Mefhum-u Adalethane (1906/1324 HŞ.)", *Pejuheşha-yı Tarihi*, 4, (1), 1391, 113-114.
[119] (ابوالفتح زاده ,منشي زاده)

sağlamış, neticede de Muzaffereddin Şah'a imzalatmıştır. Böylece İran'da Meşrutiyet ilan edilmiştir (1906).[120]

1.2.7.4. Meşrutiyetin İlanı Sonrası Kazak Güçleri

Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Muzaffereddin Şah vefat etmişti.[121] Yerine Tebriz'deki oğlu Muhammed Ali Mirza yeni İran Şah'ı oldu. Aynı tarihlerde Rusya tarafından İran'daki Kazak Tugayına Vladimir Platonovich Liakliov atandı (1906-1909).[122] Disiplinli ve deneyimli biri olan Liakliov doğrudan kendi gözetimi atında olan özel bir birlik teşkil etti[123]. Muhammed Ali Şah ile başlayan yeni dönemde saray ile Meşrutiyetçiler arasında ciddi sorunlar yaşanmaya başlandı. Yaşanan siyasi sorunlar Şah'ın kontrolünde bulunan Kazak Tugayı vasıtasıyla kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Rusya'nın kısa ve uzun vadeli çıkarlarını güvence altına alma hedefi, Kazak Tugayı üzerinden yürümüştür. Bu hedefi gerçekleştirmek için atılması gereken en önemli adım ise ciddi ve köklü bir yaklaşım olduğudur. Muhammed Ali Şah, Meşrutiyet ve parlamento fikirlerini desteklememiş, bu sistemden kurtulmak için fırsat kollamıştır.

Meşrutiyetçiler arasında, Kazak Birliğinin Rusya'ya bağlı olduğu ve milli bir askeri birlik olmadığı, bu sebeple milli bir askeri gücün oluşturularak Kazak Birliklerinin ortadan kaldırılması gerekliliğini tartışıyorlardı. Muhammed Ali Şah tahta çıktığı günden itibaren Meşrutiyet fikrine karşıydı. Benzer birçok konuda Parlamento ile fikir ayrılığına düşüyordu.

Nihayetinde Sipahsalar Mescidinde Şah karşıtı meşrutiyetçiler gösterilerde bulundular. Muhammed Ali Şah tarafından Kazak Güçleri gösterileri bastırmak üzere görevlendirildi. Burada Meşrutiyet yanlılarıyla ciddi çatışmalar başladı.[124] Parlamentodaki milletvekilleri ise Kazak Birliklerinin askeri müdahalesine sert eleştirilerde bulundu. Meşrutiyet önderlerinden Seyid Muhammed Tabatabayi, Kazak

[120] Melikzade, 378-379; Bahar, 253.
[121] Ahmet Ağaoğlu, İran ve İnkilabı, Bakü, Azerneşr, 2009, 66.
[122] Sövket Tağıyeva, Ekrem Rehimli(Bije), Samet Bayramzade, *Güney Azerbaycan*, Bakü, Orhan Yayınevi, 2000, 153.
[123] Kandan, 97.
[124] Melikzade, 552-553.

güçleri ile ilgili yaptığı konuşmada Kazak Birliklerinin Rus yanlısı olduklarını, Rusların ülkenin iç işlerine karışığını ve bağımsız bir hâkimiyetin sağlanması için Rus uşağı olarak nitelendirdiği Kazak Birliklerinin dağıtılması gerektiğini beyan etti.

Liyakhov hazırlıklarını iyi yapmıştı ve bu konuda da Şah'ı cesaretlendirmişti. Liyakhov tarafından Maşkh Meydanında dört süvari ve topçu alayı ile bir piyade taburu, Baharistan Meydanı ve Şah Sarayına bir piyade taburu konuşlandırdı. Şah da güvenlik açısından Bağ-ı Şah'a[125] getirildi. Şah tarafından Meclise bir uyarı ve tehdit mesajı gönderildi. Şah mesajında, kendi ecdadının ülkeyi kılıç zoruyla aldığını ve kendisinin de ülkesini kılıç ile koruyacağını, gerekirse Kazak Tugayının başına geçerek emrindeki diğer askerleri ile birlikte ölene kadar mücadele edeceğini bildirdi[126].

Liyakhov, farklı şehirlerdeki Kazak Alaylarını da takviye olarak çağırmıştı. Toplamda yirmi bin kişilik bir kuvvet operasyon için hazır hale getirilmişti. Şah'ın Bağ-ı Şah'a getirilmesi de yapılacak harekâtın bir başlangıcıydı. Bu kuvvet Tahran'ın bütün girişlerine toplar yerleştirdiler ve girişleri hendeklerle kapattılar. Kazak askerlerinden bazısı şehirde yağma faaliyetlerine girişmeye başladılar[127].

Bu hengâmede meclis ise ilkel silahlarla donatılmış düzensiz meşrutiyetçilerle Kazak birliklerine karşı konulmaya çalışılıyordu. İki tabur Kazak topçu birliği ise meclise top atışı yapmaya başladılar. Bu düzensiz meşrutiyet yanlıları ise her yönden güçlü olan Kazak birliklerine karşı direnemediler.[128]

1.2.7.5. Tahran'da Sıkıyönetimin İlan Edilmesi

Muhammed Ali Şah, silahlı isyancıların tekrar toplanmasını önlemek ve meşrutiyet destekçilerini cezalandırmak amacıyla Tahran'da ve diğer şehirlerde sıkıyönetim ilan etti. Albay Liyakhof, Tahran Askeri Valisi olarak görevlendirildi. Birkaç gün sonra Liyakhof, Tahran Askeri Valisi unvanıyla bir bildiri yayınladı ve buna dayanarak şehirde düzenin sağlanmasının sorumluluğunun Kazak Tugayına ait olduğunu, şehirde beşten fazla kişinin bir araya gelmesinin yasaklandığını, evlerden

[125] (باغشاه)
[126] Kandan, 98.
[127] Melikzade, 678.
[128] Asgar, 100.

Kazak Kuvvetlerine ateş açılması durumunda ise o evin topa tutulacağı yönünde bir bildiri yayınladı. Kentte sıkıyönetimin ilanıyla birlikte meşrutiyetçilerin hareketlerini kısıtladı. Kazakların sıkı kontrol ve takibi meşrutiyetçilerin saklanmasına sebep oldu[129].

Meşrutiyet yanlıları ise halka ve kendi taraftarlarına yönelik yayınlarla cesaretlerini korumaya çalışıyorlardı. Habl'ul-Metin Gazetesi editörü olan Celaleddin Mueyyid Kaşani, meşrutiyet karşıtı askerleri tanımlarken yıllarca odun kesip sadece askeri üniforma giyen, askeri eğitimden yoksun, ateş etmeyi bilmeyen askerlerden oluştuğunu ve korkulmaması gerektiğini ifade etti. Yazısının devamında yetmiş kişinin ise silahlarını bırakarak ordudan firar ettiklerini belirtti[130]. Meşrutiyetin ruhani liderleri Âyâd, Behbehâni ve Tabatabayi gibi din âlimleri ise Kazak ve diğer askeri birlik komutanları ile üst düzey yetkililere birer telgraf göndererek Anayasa'ya aykırı hareket etmemeleri gerektiğini, Meşrutiyete muhalefet etmenin İmam-ı Asır ile savaşmakla eş değer olduğunu bildirdiler[131]. Sadece askeri ve saray yetkililerine değil aynı zamanda sair ordu komutanı, halkın ileri gelenleri ve aşiret reislerine de telgraflar gönderildi. Bu telgraflar ne kadar etkili olduğu bilinmez ancak Kazak birliklerinden bazı üst düzey komutanın da etkilenerek meşrutiyetçilere katıldığı bilinmektedir. Ancak bunlar yeterli sayıda olmamıştır. Kazak askerleri İran asıllı ve Müslümanlardı. Yönetici kademe ve eğiticiler, Ruslardan oluşuyordu. Bu sebeple genel itibari ile emir komuta da meşrutiyetçiler tarafından beklenen bir çatlak oluşmadı. Ayrıca karşılarında askeri açıdan silah kullanmayı bilen iyi eğitimli ve itaatkâr askerler bulunuyordu[132].

1.2.7.6. Meclisin Topa Tutulması

Kazak Birliğinin Meclise karşı bu kadar sert önlemler alması ve Muhammed Ali Şahı da buna ikna etmelerinin altında farklı nedenler de bulunmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Meclis 1906 yılında açıldığında Kazak Tugayının milli bir askeri birlik olmadığı, tamamıyla Rusya'nın kontrolünde olduğu, orduda görev alan Rus subayların istihbarî bilgi topladıkları ve Rus Genelkurmayına bağlı oldukları

[129] Ahmed Beşiri, *Ketab-ı Abi Gozareş-i Mahrumane-i Vezaret-i Umur-u Hariciye İngiliz-der Dövre-i İnkılab-ı Meşrute-i İran*, I, Neşr-i Nev, Tahran, 1363, 240-243.
[130] Melikzade, 719.
[131] Kesrevi, 614.
[132] Saidi Sircani, *Nazımu'l-islam Kirmani Tarih-i Bidari-yi İraniyan,* Aniyan, Tahran, Bi Ta, 201.

yönünde İran Parlamentosunda ciddi tartışmalar meydana gelmişti. Hatta parlamentonun elinde beş İran asıllı Kazak askerinin ifadeleri de bulunuyordu. Liyakhof ise savunma amaçlı meclise hitaben gönderdiği mektupta Kazak birliklerinin İran'a ait olduğunu, Şahseven Aşireti de dâhil ordu içerisindeki mevcudiyetin İranlılardan oluştuğunu savundu. Kendilerinin de Kazak Birliğinde eğitmen oldukları yönünde ifadelerle üzerlerindeki baskıyı kırmayı hedefliyordu.

Gerçekte ise Liakliov döneminde, Kazak Birliğinde görevli üst düzey İran asıllı "komutanlar tasfiye edilmişti. Kazak Tugayı tamamıyla Rus askerlerinin kontrolündeydi. Kazak Tugayı içerisinde muhalif bir kesimin oluşması istenmiyordu. Bu sebeple Meşrutiyete karşı çıkan Muhammed Ali Şah'ın yanında yer aldılar ve olayları bastırmak için onu teşvik ettiler. Muhammed Ali Şah Meclisi kapatmayı düşünüyordu.[133] Ancak bunu tek başına gerçekleştiremezdi ve Liakliov ile işbirliği yaptı. Liakliov başlangıçta emri altındaki Kazak birliklerine güvenmese de onları zamanla kendisine güven sağlamaları için çıkarlarını savundu ve Tugay içerisinde disiplini sağladı[134].

Liyakhov, Kazak Tugayı Topçu Birliğini Bağ-ı Şah'a götürmüştü ve 24 Haziran 1906'da 4 adet top Baharistan Meydanına konuşlanmıştı. Diğer yandan ise Sipahsalar Mescidini ve Meclisi muhasara ettirdi. Liyakhov'un emrinde hareket eden, meclisin muhasarası ve topçu desteği sağlayan diğer üst düzey komutanlar Perebinesov, Banzov ve Ushakov idiler[135]. Meclis etrafında çatışmalar oldu, meşrutiyet yanlıları meclis binasında savunma önlemleri almış ve Kazak askerleri ile şiddetli çatışmalar başlamıştı. Kazak askerlerinden silah bırakanlar hatta firar etmek isteyenler oldu. Liyakhof tarafından çok sert önlemler alındı ve bu firariler kurşuna dizilerek cezalandırıldı[136].

Şah ile birlikte hareket eden Liakliov komutasındaki Kazak Tugayı, 23 Haziran 1908'de parlamentoyu bombaladı. Sonunda askerler tarafından Meclise ve Merkez Mescide girilerek yağmalandı ve Meclise ait malzemeler parçalanarak ateşe

[133] Ağaoğlu, İran ve İnkilabı, 67.
[134] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 112-113.
[135] Asgar , "Nakş-ı Niruyi Kazak", 104.
[136] Şerif Kaşani, Muhammed Mehdi, *Vaka'at-ı İttifakiye-der Ruzgâr*, Neşr-i Tarih-i İrani, Tahran, 1379, 189.

verildi.[137] Kazaklar Meşrutiyet öncülerini, bazı gazetecileri ve meclis üyelerinden bir kısmı ya zindana atmıştı ya da idam etmişlerdi[138].

Rus gazeteci Mamuntof, kendi hatıratında şahit olduğu bu olayları ve meclisin topa tutulmasını ayrıntılı olarak anlatmıştır. Ancak Mamuntof, Kazak güçlerinin tek amacının Şahı ve saltanatı korumak olduğunu, bunun bir savaş olduğunu, verilen emirlerin yerine getirildiğini belirterek taraflı bir beyanatta bulunmuştur[139].

Meclisin topa tutulmasından sonra Kazak Güçleri meşrutiyetçilerden önde gelenleri tutukladı. Bunlar Seyid Abdullah Behbehani, Seyid Muhammed Tabatabayi, milletvekillerinden Seyid Cemal Va'az, Muhammed Taki Meavat, Melikü'l-mütekellemin, Mirza Cihangirhan Surisrafil ve yaklaşık 23 diğer meşrutiyet yanlısı siyasetçiler yakalanarak Bağ-ı Şah'a gönderildiler. Meclisin bazı üyeleri ise Fransız ve İngiliz Konsolosluklarına sığındılar[140].

Donanımlı askeri birliklerin yanı sıra topçu, süvari ve piyade birlikleri ile Kazak Güçleri yaklaşık dört saat içerisinde harekâtı 450 kişilik bir güç ile başarıyla gerçekleştirmişlerdi. Karşılarındaki güç ise elinde az bir ateşli silaha sahip olup bazılarında kama ve sopadan başka savunma aracı olmayan yaklaşık 150 kişi kadardılar. Her iki tarafın kayıpları ile ilgili kaynaklar çelişmektedir. Mamuntof'un raporuna göre Kazak birlikleri süvari, topçu ve piyade toplam 450 civarında olduğunu, çatışmalar esnasında 24 askerin öldüğünü bildirmiştir[141]. Ancak İran kaynaklarında Kazak birliğinin kayıplarının sayısının 130-200 kişi arasında olduğu belirtilmiştir[142]. Bir başka kaynakta ise çatışmalarda yaklaşık üç yüz kişinin hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. Bu sadece çatışmalar zamanında öldürülen meşrutiyetçilerin tahmini sayısıdır. Kazak topçuları çatışma boyunca 126 top atışı gerçekleştirmişlerdir. Olaylardan sonra kaçanlar ve Bağ-ı Şah'ta öldürülenlerin sayısı ile beraber öldürülenlerin sayısının çok daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Liakliov, bu başarısı sebebiyle Rus İmparatoru tarafından Nişan beratına layık

[137] Kaşani, 192.
[138] Parsa Benab, 20.
[139] Mamuntof, 242-244; Sefayi, *Tarih-i Meşrutiyet..*, 300-307.
[140] Ketab-ı Abi, 196.
[141] Mamuntof, 361.
[142] Kaşani, 191.

görülmüştür. Ayrıca Liakliov yaşananlarla ilgili ayrıntılı raporlar hazırlayarak Rusya'ya göndermiştir[143].

Bu raporlarda Liakliov ve Muhammed Ali Şah arasındaki Meclise yönelik askeri darbe öncesi yapılan planlarda farklı bir ayrıntı daha dikkat çekmektedir. Yine gazeteci Mamuntof hatıratında meşrutiyet yanlısı muhalif Meclis üyelerinin, din adamlarından bazılarının, büyük şehirlerdeki bazı encümen üyelerinin, rüşvet ile satın alındığını, bu sayede olayların yaşandığı günde gerekli desteğin isyancılara verilmediğini ifade etmiştir.

Liyakhof Rusya'ya gönderdiği raporlarda, isyancılara karşı yürütülen psikolojik harekât ile ilgili ayrıntılar da bulunmaktadır. İcra edilen bu harekât neticesinde halkın desteğinin sağlanması ve yabancı devletlerin tepkisinin çekilmemesi amacıyla seçimlerin yeniden yapılacağı yönünde kararlar alındığı ve bunun yayınlandığı bildirilmiştir. Sonuç olarak Liyakhof, kendi ülkesi Rusya'ya gönderdiği raporlarda Rusya'nın İran'daki çıkarlarını korumak için gösterdiği çabaları ifade etmiştir[144].

Muhammed Ali Şah, Meclisi kapattıktan sonra (1908) Liakhov'un Kazak Birliğinin asker sayısını 2.500'e çıkarmasına ve daha fazla Rus subayını ülkeye getirmesine izin vermiştir (1909). Ocak 1910'da Meclis tekrar açılmıştır. Bu yeni dönemde Kazak Birliğinin sayısının kademeli olarak artışı gündeme gelmiştir. Kazak Birliğinin başında bulunan General Wade Bolosky Tebriz'de yeni bir Kazak Birliğinin teşkili ve Rusya'dan yeni askeri danışmanların Kazak Kuvvetlerine getirilmesi yönündeki isteği tartışılmıştır. Ancak bu dönemde Rusya'nın İran kuzeyindeki askeri faaliyetleri ve kısmi olarak İran topraklarında bulunması, sonrasında da Rusya'nın Kazakların düzeni sağlamak için gerekli güce sahip olduklarında Rus askerlerinin çekileceğini açıklaması bu isteğe olumlu bakılmasına sebep olmuştur. Baskılara dayanamayan hükümet Aralık 1912 tarihinde dönemin Dışişleri Bakanı Alau's-Saltana tarafından alınan bir kararla Harbiye Nezaretine Tebriz'de Kazak Tugayına ait yeni bir askeri birliğin açılması izninin verildiği

[143] Asgar, *Nakş-ı Niruyi Kazak*, 106.
[144] Mamuntof, 108-111.

bildirilmiştir. 1914 yılına gelindiğinde Kazak Birliğinin sayısının 2754'e yükseldiği dönemin Kazak Komutanı Vadbolsky tarafından bildirilmiştir[145].

1.2.7.7. Meclisin Topa Tutulması Sonrası Kazak Tugayı ve Oluşan Tepkiler

Meclisin topa tutulması ile başlayan süreçte her ne kadar Kazak Birlikleri başarılı gözükse de özelde Kazak Tugayı içerisindeki memnuniyetsizlikler de meydana gelmiştir. Örneğin Kazak Tugayında komuta kademesinde görev alan Haydar Haydari gibi birçok askeri personel (yaklaşık 400'e yakın askeri personel olduğu değerlendiriliyor) Rus boyunduruğu altında çalışmak istemediklerinden, kendi halkına karşı ateşli silah kullanımdan kaçınmaktan ve çatışmalara girmek istemediklerinden Kazak Tugayından ya ayrılmışlar yahut firar etmişlerdir[146].

Bir diğer önemli tespit ise Kazak Tugayının orantısız güç kullanımı olmuştur. Meşruti hareketler ve devamında meclisin topa tutulması olayı, Tahran'ın Kazak Tugayı birlikleri tarafından muhasara edilmesi, sokağa çıkma yasağının uygulanmasında şehir içi yaşanan çatışmalar, Kazak askerleri tarafından meskun mahallerin atış altına alınması, Kazak Tugay Komutanı Liakliov'un başına buyruk hareketleri ve Şah'ın kendini ve saltanatını koruma amaçlı bu olaylara sessiz kalması gibi olaylar Kazak Tugayının Meclisin yahut Kaçar Şahının emir/komutasında hareket etmediğinin bir göstergesidir. Bu askeri gücün iç isyanlarda çok etkin bir unsur olması, diğer ülkelerle hiçbir savaş vs. angajmana girmemesi, sadece Rusya'nın İran'daki çıkarları ve Kaçar Şahı'nın ve Hanedanının korunması döneme ait önemli tespitleri ihtiva etmiştir.

Meclisin topa tutulması olayı İran içerisinde geniş bir yankı bulmuş bir hareket olmuştur. Halk nezdinde Rus güdümünde olan Kazak Birliklerine karşı kin ve nefret artmıştır. Yaşanan olayların diğer bir sonucu ise Kazak Birliğinde yaşanan sorunlar olmuştur. Komuta kademesi Rus subaylarından oluşan ve diğer personelin İran kökenli olmaları, meşruti hareketlerin bastırılmasında bu personellerin çekimser olmalarına yol açmıştır. Emir komuta da zafiyetin oluşmasını önlemek için sert

[145] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 108-109.
[146] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 115.

önlemler alınsa da Kazak askerleri arasında belirgin bir kin ve nefretin oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Çıkarılacak diğer bir sonuç ise artık Kazak Birliklerinin kesin olarak İran Şahı ve Hanedanın korunmasına adanmış olduğudur. Bu düşüncenin gözetimi sürekli olarak Rusya ile paralel olmuştur. Halkın kin ve nefretinin artması sebebiyle Muhammed Ali Şah da durumdan tedirgin olmuş ve Liyakhof'un da önerisiyle Kazak Birliklerindeki asker sayısı arttırılmıştır. Şah kendi ve hanedanının geleceği için Kazak Birliklerini güçlenmesini desteklemiş, karşı oluşumlara da asla müsaade etmemiştir. Bu sayede kendi kontrolü altında bulunan bir mekanizma yaratılmasını sağlamıştır.

Kazak güçlerinin sahadaki başarısı ilerleyen zamanlarda Tebriz'de isyan eden Settar Han ve Bakır Han isyanlarının bastırılmasında da önemli rol oynamışlardır. Muhammed Ali Şah döneminde özgürlük talebinde bulunan meşrutiyet yanlıları Tebriz'de, Settar Han ve Bakır Han etrafında, onların emir komutası altında toplanmışlardır. Tebriz, Kazak Birliği tarafından 11 ay muhasara edilmesine karşın başarı sağlayamamıştır. Nihayetinde Meşrutiyetçiler Muhammed Ali Şah'ın Rusya'ya sığınmasına ve akabinde de ikinci kez Meclisin açılmasına sebep olmuşlardır. Meşrutiyetçilerin bu başarısı sonucunda ikinci kez Meclis açılmıştır. Bu dönemde Mecliste milli ve merkezi bir ordunun kurulması yeniden gündeme gelmiştir. Ancak Rusya ve İngiltere, Asya ve Hindistan'daki çıkarlarını korumak amacıyla gizli bir anlaşmaya varmışlardır. Ayrıca bu dönemde Almanya ve Osmanlı Devletinin müttefik olmaları, İran'ın İngiltere ve Rusya tarafından kontrol altına alınmasına sebep olmuştur. Bu amaçla 1911 yılında İngiltere ve Rusya İran'da askeri kontrolü sağlamışlardır[147].

1.2.7.8. Kazakhane'de Ruslara Karşı Yapılan Darbe

Birinci Dünya Savaşından bir buçuk yıl önce Avrupa devletleri kendi ülkelerini savaşa hazır hale getirmeye başladılar. Bu dönemde Rusya tarafından Vad Bolsky, Kazak Kuvvetlerinin başına geçmesi için İran'a gönderilmişti. Vad Bolsky 1000 olan Kazak Birliklerinin sayısını 4500'e çıkardı. Rusya, Birinci Dünya Savaşın çıkmasıyla birlikte, İran'a baskı yaparak İran kuzeyindeki birçok şehri işgal etmiş ve

[147] Parsa Benab, 21.

İran Kazak Tugayı'nın sayısının arttırılarak (dört süvari alayı, bir piyade taburu ve bir askeri okul)[148] Tümen seviyesine çıkarılmasını sağlamıştır (1915). Bu kuvvetler, İran'ın kuzeyine konuşlandırılarak masrafları Kaçar Hükümeti tarafından karşılanmıştır.

1917 yılında Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi sonrası devrimci hükümet tarafından İran'daki yeni Kazak Birlikleri Komutanı General Baron Maydel'in yerine görevi devralması için Albay Kazak Clerge gönderildi.

Bu dönemde İran'da bulunan İngiltere'nin Vezir-i Muhtarı[149] Sir Charles Marling Çarlık Rusya'sının çöküşünü İngiltere için bir fırsata çevirmek istemiştir. Çünkü İran güneyinde İngilizlerin kontrolü altında bulunan Güney Polis Kuvvetlerine ek olarak Kazak Birliklerinin de kontrolünün İngiltere eline geçmesi, tüm İran'ın İngiltere tarafından kontrol altına alınması anlamına gelecekti. Ayrıca görevli subayların Bolşevik İhtilali sonrası komünizm ve sosyalist fikirlerden etkilenerek komünist devrimin kapsamını İran'a kadar genişletmelerinden korkuluyordu[150].

Kazak Tümen Komutanı Yardımcısı ve Hamedan Alay Komutanı olan Starroselsky ve Hemedan Üçüncü Piyade Taburu komutanı olan Rıza Han, Albay Klerje ile görüşmüş ve ona şöyle söylemiştir; "İran Hükümeti, Çarlık Hükümeti ile bir anlaşma yaptı ve şimdi Çarlık Hükümeti ortadan kalktı. Bu yüzden Sovyetler Birliği'nin geçici ve devrimci hükümetinin temsilcisinin İran Ordusuna komuta etmesi için hiçbir sebep yok".

Bu arada aynı gün Kaçar sarayında planlı bir tatbikat yapılıyordu ve Kazak Tümeni, Kazakhane konağından uzaklaşarak Kaçar Sarayına doğru ilerliyordu. Bu fırsatla, Hemedan'da bulunan Kazak Birliği, Kazakhane binasına el koydu ve herhangi bir çatışma anında hazır olması için yeterli sayıda muhafız görevlendirdi. Bu oldubitti sonucunda Albay Clerge, istifasını yazmak zorunda kaldı, yerine

[148] Fariba Mihrimend, Ali Ekber Haderizade, "Ferayend İcad ve Tağyir-i Libası Nizamiyan Asr-ı Kaçar", *Tarih ve Ferheng*, 50, (1), 2018, 123-124.
[149] İkinci derece yetkili büyükelçi/tam yetkili bakan. Bkz.: Parsa Benab, 21.
[150] Musavi, 246.

General Starroselsky atandı ve Rus subayları bu değişikliği öğrendikten sonra ister istemez itaat ettiler[151].

1918 yılında İran'ın kuzeyinde Bolşevik yanlıları tarafından Cengeli isyanı çıktı. Cengeliler ile mücadele için Kazak Tümeni görevlendirildi. General Starroselsky Ahmet Şah'tan tam yetki aldı. Ancak Cengeliler ile herhangi bir çatışmaya girmeden Kazak Birliği, tüfek ve cephanelerini onlara teslim ettiler[152]. Cengeliler ile mücadele yaklaşık 2 yıl sürdü. 1919 yılında ise İngiltere ve İran Kazaklarından oluşan müşterek bir kuvvet tarafından Reşt ele geçirildi[153].

Ancak 1299 HŞ./1921 yılının başlarında İngiliz güçleri İran kuzeyindeki Hazar Denizi kıyılarının kontrolünü sağlayan General Champain'e Bolşeviklerin deniz gücü tehdidi sebebiyle Bender-i Enzeli'yi (Enzeli Limanı) tahliye etti. Bu olay Vusuku'd-Devle hükümetinin düşmesine sebep oldu[154]. Sovyet Deniz Donanması Enzeli Limanını ele geçirdi ve Mirza Küçük Han ile irtibata geçerek onun "Gilan Sovyet Cumhuriyeti'ni" teşkil etmesine yardım ettiler (5 Haziran 1919). Reşt'te bulunan Kazak Birliklerinden 800 asker Bolşevikler ve Cengeliler'e teslim oldular.

Kazak Birlikleri, Birinci Dünya Savaşı dönemde Rusya'nın kontrolünde bir güce dönüştü. İran'ın bazı bölgelerinde Rus işgal ordusunun bir parçası gibi davranıyordu[155]. Yozlaşmış ve acımasız bir pozisyon almıştı. Komuta kademesinde umursamaz ve beceriksiz subaylar bulunuyordu. İngiltere, Bolşevik İhtilali

[151] Musavi, 247.
[152] Musavi, 247.
[153] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 143.
[154] Muhammed Taki Bahar, *Tarih-i Muhtasar İhzab-ı siyasi Der-İran: İnkıraz-ı Kaçariye*, I, İntişarat-ı Nevvar, Tahran, 1387, 71.
[155] Osmanlı Devleti Erkan-ı Harbiyye reisi Muavini Mirliva Mehmed Ken'an'ın kaleme aldığı "Büyük Harbde İran cephesi" isimli kitabında, Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde İran Kuzeyini işgal eden Rusların tahkimleri ile ilgili raporlar verilmiştir. Bu raporlara göre Maku, Hoy, Urumiye, Tebriz, gibi İran kuzeyindeki önemli sınır şehirlerinin Rusya tarafından işgal edildini iletmiştir. Rusya buraya Kafkas Kazak Birliklerini yerleştirmişler, İran'daki Kazak Tugayının da kendi kontrollerinde bulunan yerlerin güvenliği adına etraflarında toplamışlardır. Savaşın başlaması ile Rus askerlerinin iran topraklarında bulunması ve sınır hattında Osmanlı ile savaş halinde olması iki ülke arasında sorunların oluşmasına sebep olmuştur. Mehmed Kenan tarafından verilen raporlarda İran'daki Rus tahkimatları ile Almanların nüfuz kurmaya çalışmaları, Birinci Dünya Savaşında İran cephesindeki çatışmalar ayrıntılı olarak verilmiştir. Bkz. Mehmed Ken'an, *Büyük Harbde İran Cebhesi*, C. 1, Büyük erkan-ı Harbiye Onuncu Şu'ube Neşriyatı, Büyük Erkan-ı Harbiye reisliği Matba'ası, 1928, 90, 121.

sonrasında Kazak Birliğindeki bu subaylar ile anlaşma yoluna bile gitti. Ancak bir sonuç alınamadı[156].

İngiltere'nin yeni Vezir-i Muhtarı Normın, **General Starroselsky**'i Bolşeviklerle işbirliği yapmakla suçladı. İngiliz General İronsayd'ın İran'a gelmesiyle hükümete baskı kuruldu. Bunun sonucu olarak da 8 Kasım 1920'de General Starroselsky ve diğer Rus subayların görevlerine son verildi. Bunlardan 55 subay İran'da ikamet için başvurdu. Diğerleri Rusya'ya döndüler ve orada bir kısmı Sibirya'ya sürgüne gönderildiler. General Starroselsky ise Amerika'ya gitti[157]. Böylece İran'da bulunan Kazak Birliklerinin Rus komutanlar tarafından yürütülen komutası fiilen sona ermiş oldu. 9 Ağustos 1919 tarihinde Vusuku'd-devle sadrazamlığı döneminde İngiltere ile yapılan yarı sömürü anlaşma sonrasında İran Kazak birliklerinin emir komutasının, elbise ve teçhizatlarının, görevli komuta kademesinin Rusya kontrolünden çıkartılması işlemi bu şekilde tamamlanmış oldu[158].

1920 Ekim ayında İngiltere, Ahmed Şah ve Başbakan Müşiru'd-devle'ye 1919 Antlaşmasının uygulanması ve Kazak Birliklerindeki Rus subaylarının görevden alınarak ülkelerine (Rusya'ya) gönderilmesi konusunda baskı yapıyorlardı. İngilizler daha da ileri giderek Kazak Birliğinde bulunan Rus subayların gönderilmesi sonrasında, yerlerine İngiliz askeri danışmanların getirilmesini ve eğer bu şart kabul edilmezse yapılan mali yardımın kesileceği tehdidinde bulunmuşlardı[159]. Müşiru'd-devle, Kazakhane'nin Rusya ile hiçbir bağlantısı olmadığını ve buradaki Rus subayların gitmesiyle askerlerde itaatsizlikler olacağı konusunda bahanede bulundu. Ancak yapılan baskılar sonucunda Müşiru'd-devle bu durumun İran iç işlerine karışmak olduğu gerekçesiyle istifa etti, yerine Mirza Hüseyin Han Sipahsalar sadrazam oldu. Sipahsalar birkaç gün zarfında Rus General Starroselsky ve beraberindeki Rus subayları görevden aldı. Kazak Birliklerinin başına Ahmed Şah tarafından Kasım Han Serdar-ı Humayun görevlendirdi (1920-

[156] Donald N. Wilber, *Riza Shah: The Resurrection and Reconstruction of Iran 1878-1944*, Exposition Press, 1975, 49; Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi,* 64-66.
[157] Musavi, 248.
[158] Musavi, 246.
[159]Ahmet Annaberdiyev, "İran Türkmenleri (1881-1979)", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul, 2006, 61.

1921)[160]. Rus subayların görevden alınması sonrasında İngiliz General İranoside, İranlı subaylarla temasa geçti. Rusların çıkarılmasından iki gün sonra (1 Kasım 1920) Kazvin'e gitti. Kazvin'e bağlı Ağ Baba'da o zamanlar Rıza Han ile görüştü[161]. Birçok Rus asıllı subay Bolşeviklikle itham edilerek hapse atıldı. Bu olaylar Bolşevik İhtilali olan yeni dönem Rusya'da sert bir şekilde kınandı, İran ile olan ilişkiler kesintiye uğradı ve 1940 yılına kadar Rusya ile olan ticaret sınırlandırıldı[162].

1.2.8. Jandarma Teşkilatı

1.2.8.1. Siyasi Olaylar ve Jandarma Teşkilatının Tesisi

Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında (1906), merkezi yönetimin meşruiyetini ülke genelinde tesis edebilecek merkezi ve etkin bir askeri güce duyulan ihtiyaç derinden hissediliyordu .Başlangıçtaki tartışmalar gerçek sonuçlara varmasa da Meşrutiyet dönemindeki gelişmeler, "güvenilir ve milli bir silahlı kuvvet" eksikliğinden kaynaklanan sorunların daha görünür hale gelmesine neden oldu. Kazak Tugayı, 1908'de parlamentoyu düzen lenen darbe sonucu, feshederek anayasal sisteme güçlü muhalefetini ilan etmişti. 1909'da (Ahmad Şah dönemi) iktidara gelen hükümet, kendisini birleşik ve güçlü bir ordudan yoksun bulmuş ve ayrıca Meşrutiyet tartışmalarının olduğu 1900'lü yıllarda meydana gelen meşrutiyet olayları, merkezi hükümetin otoritesini derinden etkilemiş ve eyaletler üzerindeki kontrolünü zayıflatmıştır. Öte yandan bu olaylar aşiret çatışmalarına yol açarak siyasi ve ekonomik yönden ülkenin zor duruma düşmesine sebep olmuş, borçlarını ödeyemeyen ülke iflasın eşiğine getirmiştir. Aynı zamanda eyaletlerdeki güvensizlik düzeyi artarken, İngiliz Hükümeti, İran Hükümetinin özellikle ülkenin güney bölgesinde ticari ilişkileri sürdürmek için bir tür askeri güç oluşturmasını sadece talep etmekle kalmamış, aynı zamanda ısrarcı olmuştur. İngiltere'nin bu eylemi Rusya tarafından da desteklenmiştir[163]. Çünkü Rusya aynı gücü kontrolleri altındaki

[160] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 151.

[161] Ruşeni (Barkın) Bey hatıratlarında olayın seyri ile ilgili olarak benzer ifadeler kullanmıştır. İngilizlerin baskısı sonucunda Müşirü'd-devle'nin istifa ettiğini ve Sipahsalar'ın Rus Subayları ülkeden gönderdiğini ifade ederek Kazak Birliklerinin kontrolünün cahil İranlı subaylara teslim edildiğini ifade etmiştir. İngilizlerin ise bu duruma hemen müdahil olarak (Kazak Tümeninin eğitim ve yeniden teşkilatlanması) kontrolü ele aldıkları ve İngiliz aleti olabilecek Rıza Han'ı Kazak Birliklerine komutan tayin ettiklerini belirtmiştir. Yirsutimur, 201.

[162] Musavi, 247.

[163] Rusya her ne kadar Jandarma Teşkilatının tesisini desteklese de, kendi kontrolünde ve özellikle Birinci Dünya Savaşı ile işgal ettiği bölgelerde Jandarmanın teşkilatlanmasına müsaade etmemiştir.

İran'ın kuzey bölgelerinde de düşünmüşlerdir. Hatta İngiltere, Kaçar Hükümeti tarafından asayiş birimi sağlanmazsa harekete geçip bu gücü kendisinin oluşturacağı tehdidinde bulunmuştur.

Bu amaçla Müstevfü'l-Memalik[164] (1874-1934) kabinesinin kurulmasından sonra Hükümet tarafından, önce Hazine Jandarma Teşkilatı, ardından "Devlet Jandarması"[165] olarak isimlendirilen ve yabancı subayların gözetiminde bir iç askeri-güvenlik gücünün oluşturulmasına yönelik yeni bir tasarı hazırlanmıştır[166]. Bu teşkilat ile iç güvenliğin tesisini sağlamak ve başarı sağlanması durumunda yeni nizami bir ordunun tesisinde bu subaylardan istifade etmek amaçlanmıştır. Nihayetinde bu düşünce Rıza Han ile gerçekleştirilmiştir[167].

Bu teşkilat farklı silah sistemleri ile donatılmıştı. Bir kısmında İngiliz menşeili tüfekler bulunurken bir kısmının teçhizatında ise Alman yapımı tüfekler vardı. Ayrıca dokuz adet top envanterinde bulunuyordu. Her bir silahın ayrı ayrı menzili ve kullanım alanlarının olması, arızalarının giderilmesi ve bakımı ile ilgili yaşanan sorunların artmasına sebep oluyordu. Jandarma Teşkilatı, kısa sürede halkın güven ve sevgisine nail olmuşlardı. Çünkü halkı Kazakhane ile olan ihtilaflarda koruyordu[168]. Bu teşkilat Karasoran Teşkilatının zamanla yozlaşması ve kontrollerinin aşiretlerin eline geçmesi sonrası oluşturulmuş olup İçişleri Bakanlığına bağlanmışlardı[169].

Jandarma Teşkilatının ömrü on bir yıl kadar sürdü ve nihayetinde Rıza Han'ın 1922 yılında tek bir çatı altında orduyu birleştirmesiyle Jandarma Teşkilatı tasfiye

---

Rusya savaş öncesi ve savaş zamanında İran'ın kuzeyinde işgal ettiği bölgeleri kendi toprağı gibi görmüş, Rusya'dan yüz binlerce Rus asıllı insanları İran'ın Astrabad ve Azerbaycan vilayetleri ve çevresine göç ettirerek yerleşimlerini zorunlu kılmış, bu suretle bölgeyi Ruslaştırmayı amaçlamıştır. Diğer yandan Gilan, Mazenderan, Astrabad, Horasan ve Azerbaycan'da İran'a verdiği borçlara karşılık geniş araziler satın almıştır. Yine bu bölgelerde telsiz ve telgrraf istasyonları yapılmasını sağlamıştır. Bu sebeple Jandarma Teşkilatının sadece kendi istediği şekilde kontrolündeki bölgede faaliyet göstermesine izin vermiştir. Aksi davranışlara asla izin vermemiştir. Bkz. *İran ve Avrupa Muharebesi 1333*, (Çev.: Farsça'dan Osmanlıcaya ?), Şems Matbaası, İstanbul, 1332. (HK.), 14.

[164] (ميرزا حسن مستوفي الممالك)

[165] (ژاندارمري دولتي)

[166] Mehdi Salah, "Tesir-i Ekdamat-ı Islahi Murgan Şoster-i Amerikayi ve Safbendiha-yı Mevcud-ber Beraber An-der Evahir Dövre-i Kaçar", *Pejuheşhay-ı İran Şinasi*, 7, (10), 1396, 68.

[167] Perviz Afsar, *Tarih-i Jandarmeri İran*, Bi Na, Tahran, 1332, 17.

[168] Çemenkar, 6; Villiam Fuler, *Costarha-yı Tarih-i İçtima-yi İran-der Asrı Kaçar*, (Çev.: Ebulkasım Serri), 1, Tus, Tahran, 1366, 40.

[169] Cihangiri, 59-63; İbrahim Sefayi, *Ayne-i Tarih*, İdare-i Kül-lü Negareş ve Vezaret-i Ferheng ve Hüner, Tahran, 1353, 54.

edildi. Devlet Jandarma Teşkilatının on bir yılını üç döneme ayırmak mümkündür: Birinci dönem: 1912'de jandarmanın kuruluşundan 1914 Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar devam eden ve İsveçli subayların çabalarının olduğu kuruluş dönemidir. İkinci dönem: Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından bitişini kapsayan Jandarma Teşkilatında önemli değişikliklerin olduğu dönemi teşkil etmiştir. Savaş yıllarını kapsayan bu dönemde İsveç subayları ve onlara bağlı jandarma askerleri arasında Alman hayranlığının olduğu dönem olmuştur. Üçüncü dönem: Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden Rıza Han tarafından birleşik bir ordunun tesis edilerek Jandarmanın dağılmasına kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Bu dönemde Rıza Han, Kazak ve Jandarma güçlerini dağıtarak bu iki gücün personel ve imkânları ile yeni İran Ordusunu teşkil etmiştir[170].

1.2.8.2. Amerikalı Morgan Schuster'in Gelişi ve Hazine Jandarma Teşkilatının Tesisi

Meşrutiyet dönemi ile birlikte İran aydınları Avrupa'daki gelişmeleri daha yakından takip etmeye başlamışlardır. Bu dönemde Batı'daki adli, idari ve iktisadi sistemler ile ilgili gelişmeler medeniyet üstünlüğünün kabul görmesine ve bu sistemlerin İran'da uygulanmasıyla sonuçlanmıştır. Mevcut hükümet bu değişiklikleri yapabilmek için birtakım reformları uygulama kararı almıştır.

Yakın geçmişte ülkede yaşanan kargaşa durumu (Meşrutiyet olayları, Meclisin topa tutulması vb.), aşiretler sebebiyle yaşanan asayiş ve güvenlik sorunları, nihayetinde oluşan ekonomik buhran ve vergilerin toparlanamaması sorunları sebebiyle ülkede belli başlı reformların yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla bazı teşkilatların tesisinde "Batıdan modelleme" usulü benimsenmiştir.[171]

Hükümet tarafından 19 Ağustos 1910'da parlamentoya sunulan bir yasa tasarısında, "Maliye Bakanlığı", "İçişleri Bakanlığı" ve "Adalet Bakanlığı" için bazı yabancı danışmanların ve ayrıca ülkenin meskûn mahallerinde, cadde ve sokaklarında güvenlik ve asayişin sağlanması amacıyla bir jandarma teşkilatının kurulması için üç İtalyan subayın işe alınmasını önerdi[172]. Ancak yabancı subay alımı ve jandarmanın oluşumu konusu, hükümet hazinesinin boş olması ve akabinde

[170] Mehdi Salah, 69; Cihangiri, 59-63; Sefayi, *Ayne-i Tarih*, 54.
[171] Mehdi Salah, 69.
[172] Kadimi, 45.

Rus ve İngiliz hükümetlerinden talep edilen kredi karşılığında önerilen sömürü koşulları, Ulusal Meclis tarafından kabul edilmemesi nedeniyle yavaş ilerledi[173].

Nihayetinde yaşanan mali ve siyasi sorunların aciliyetine binaen Aralık 1910'da Parlamento, hükümetin jandarma için İtalyan eğitmenler, Amerikalı mali uzmanlar, İçişleri ve Adalet Bakanlıkları için Fransa'dan danışmanlar getirilmesine izin veren bir yasayı onayladı[174]. Bu yabancı danışmanların İran hükümetine reformlar ve yeniden yapılanma da dahil olmak üzere kapsamlı bir planın uygulanmasında yardımcı olması gerekiyordu. İngiliz ve Rus hükümetlerinin muhalefetini bilen İtalyan Hükümeti, İran'a İtalyan eğitmenler göndermeyi kabul etmemiş ve İran hükümetinin bu konudaki mükerrer taleplerini cevapsız bırakmıştır. Bu nedenle İran Hükümeti, bu planı uygulamak için daha küçük bir güce yönelmeye ve Ocak 1911'de İsveç ile müzakerelere başlamaya karar verdi. 18 Mayıs 1911 tarihinde parlamento, İsveçlilerin istihdamına ilişkin sözleşmeyi onayladı ve Haziran ayında İsveç Hükümeti, jandarmaları eğitmek ve teşkilatlandırmak üzere Yüzbaşı Yalmarson'un gözetiminde üç subayını İran'a gönderdi.

Bu teşkilatın oluşturulmasındaki amaç, ticaret yollarının güvenliği sağlamaktı. İsveçli subaylar Ağustos ayında Tahran'a geldi ve Eylül ayında parlamento, yılsonuna kadar yedi İsveçli subayın daha görevlendirilmesini onayladı[175]. Bu arada, İran Hazinesi görevini devralan Amerikalı danışman Morgan Schuster de İran'da görevine başladı[176]. Ancak Schuster, vergi sisteminde yaptığı inceleme sonucu vergilerin toplanması ve ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması için özel bir birliğe ihtiyacın olduğunu bildirdi[177].

---

[173] Gulam Rıza, 112.
[174] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 40; Kadimi, 45.
[175] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 40-41.
[176] Shuster ile birlikte iki yabancı personel daha Vezaret-i Maliye'ye istihdam edildi. Bu üç yabancı personelin Maliye Bakanlığında görevlendirilmesi, Meclis'in ikinci yasama dönemi 9 Recep 1329 HK. (6 Temmuz 1911) tarihinde alınan kararla kanunlaştı. Bu personele yıllık olarak verilecek maaş oranları şu şekildedir:

- Hazine Jandarma Teşkilatını oluşturmak için atanan Vergi Muavini: 5000 Dolar,
- Vergi Memuru Birinci Yardımcısı: 3000 Dolar,
- Vergi Memuru İkinci Yardımcısı: 1500 Dolar. Meclis-i Şura-yı Milli, Kavanin-i Dövre-i Kanungozari-yi Devvum- 9 Receb 1329 HK. Made-i Vahid. Sazman-ı Milli Kavanin ve Mukarrerat-ı Cumhuri İslami İran (İran İslam Cumhuriyeti Milli Kararlar ve Kanunlar Kurumu Resmi İnternet Sitesi) https://mashruteh.org/ (Erişim Tarihi: 20.04.2023)

[177] Sefa Ahvan, *İran ve Ceng-i Cihani Evvel*, İntişarat Vezaret-i Umur-u Hariciye, Tahran,1380, 240.

İran Posta Teşkilatının sorumluluğunu da alan Morgan Shoster, ülke genelinde uygulayacağı mali programın düzenli bir şekilde uygulamaya konulabilmesi ve istikrarın sağlanarak vergilerin toplanması amacıyla sadece kendisinden emir alan ve maaşları devlet hazinesinden karşılanan "Karasoran-ı Maliye" adında bir jandarma teşkilatı daha kurulmasını sağladı[178]. Daha sonra çeşitli ihtilaf ve yaşanan çekişmeler sonucunda "Hazine Jandarma Teşkilatı" olarak yeni bir isimle yeniden teşkilatlanması sağlanacaktır. Shoster'in önerisiyle kurulan Hazine Jandarma Teşkilatının amacı diğer Jandarma teşkilatında olduğu gibi iç güvenliğin sağlanması, gümrük aidatlarının ve vergilerin toplanması gibi mali konularda emniyet ve denetimin sağlanması amaçlanmıştır[179].

Shuster, iki jandarma birliğinin varlığının ekonomik açıdan mümkün olmadığını belirtmesine rağmen, 6 Temmuz 1911'de Meclis, "Hazine Jandarma Teşkilatının" kurulması önerisi yanında Jandarma Teşkilatının (Hükümet Jandarması olarak adlandırılan Jandarma Teşkilatı) tesisini de aynı zamanda onaylanmıştır. Gümrük ve mali gelirleri toplamak olan başlangıçtaki amacına rağmen, Hazine Jandarma Teşkilatı giderek güçlenmiştir[180].

Hazine Jandarması, birkaç Avrupalı ve Amerikalı subay dışında, genellikle İranlılardan oluşuyordu. Bu teşkilatta görevli yabancılar arasında eski İngiliz askeri ataşesi olan ve meşrutiyetçilere verdiği destek ile tanınan Binbaşı Stokes da bulunuyordu. Bu arada, doğrudan askere alma veya diğer örgütlerden subay transfer etme yoluyla tamamen İranlı bir güç oluşturmak için önemli adımlar atıldı .Schuster, Jandarma Teşkilatında görev alacak memurların seçimini bizzat kendisi denetlemekteydi.

Morgan Schuster, Binbaşı C.B. Stocks'u Hazine Jandarma Teşkilatı'nın başı olarak gördüğü için ilk andan itibaren Rusların muhalefetiyle karşılaştı. İngiliz Hükümeti ise aksine İran güneyindeki ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması için bu teşkilatın kurulmasını destekliyorlardı[181].

[178] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 41.
[179] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 41.
[180] Ahvan, 240.
[181] Ali Babayi, 110.

Shuster, kendi notlarında şöyle ifade etmiştir: "...hükümetin başkent dışındaki şehirlerde vergi toplamak için Tebriz, Kazvin, İsfahan ve Şiraz gibi dört önemli yerde düzenli birlikler oluşturması çok gerekliydi. Bu yüzden maliyeye bağlı olarak "Hazine Jandarma Teşkilatı" adında bir birlik kurulmasını uygun gördüm[182].

Binbaşı C.B. Stocks, uzun yıllar İran'da görev yapmış ve Farsçayı iyi bilen bir İngiliz Ataşesiydi. Meşrutiyet olaylarında da meşrutiyetçileri desteklemişti. Stocks'un Hazine Jandarma Teşkilatı başında bulunması, Kazak Birliği ve destekçisi Rusya tarafından hükümete yapılan baskı unsurlarındandı[183]. Rusya'nın yaptığı baskılar etkili oldu ve Stocks görevden alındı. İngiliz Stock'un görevden alınması sonrası Shuster, Jandarmaların kontrolünü ABD'li Albay Merrill, Oscar Prince John, F .Green, Lowry ve Fitcher adlı birkaç Amerikalı subayın kontrolüne bıraktı[184].

Hazine jandarma Teşkilatının merkezi, Bağ-ı Şah'ta idi ve teşkilat yapısı itibariyle beş bölükten oluşan bir süvari ve bir piyade taburundan müteşekkildi ve her bir bölük, dört takımdan oluşuyordu[185]. Shoster'in mecliste demokratlar ile ilişkileri iyi derecedeydi. Bu ilişkiler sayesinde çoğu subay, Hazine Jandarmasında görev almak istiyordu. Zamanla burada görev alan subaylar hem maddi olarak hem de prestij olarak önemli kazanımlar elde ediyordu[186]. Morgan Schuster, bu teşkilatı genişletmeyi ve ülkedeki büyük şehirlere birlikler göndermeyi düşündü .Hazine Jandarmalarının yetiştirilmesi için Bağ-ı Şah'ta bir okul kuruldu .Bu okulun eğitim süresi altı aydı.

Devlet Jandarma Teşkilatı üniforması (rütbe ve elbise) şu şekildeydi: yakasına dikilmiş haki renkli yaka saçağı bulunan püsküllü gömlek ve uzun veya yarım bot ayakkabı ile haki pantolon, aslan ve güneş amblemli deri şapkadan oluşan üniformaydı. Hazine Jandarma Teşkilatı'nın silahı, kemer klipsli Fransız marka üç

---

[182] Morgan Shoster, *Akhtenak Der-İran*, (Çev.: Ebul-Hasan Musavi Şuşteri), Sufi Alişah, Tahran, 1362, 77.
[183] Cihangir Kaim Makami, *Tarih-i Jandarmeri İran Az Kadimiterin Eyyam ta Asr-ı Hazır*, Tahran 1355, 110-112.
[184] Kaim Makami, 112.
[185] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 43.
[186] Hazine Jandarma Teşkilatında görev alan önemli İranlı komutanlar şunlardır: Fazlullah ve Fecrullah Akoğlu, Ali Kuli ve Haydar Kuli Pasyan, Ahmed Han Ahkar, Mesud Han Puladin, Fethalihan Sakfi. Çoğunluğu yüzbaşı rütbesinde olan bu genç isimler, Rıza Han döneminde önemli kadrolara getirilmişlerdir. (Perviz Afsar, *Tarih-i Jandarmeri İran*, 74-76.)

mermi kapasiteli kısa tüfekti[187]. Tatmin edici ve düzenli bir maaş (Tablo 1-3) alıyorlardı[188].

Tablo1-3: Jandarma Teşkilatı Personel Maaş Çizelgesi[189]

S. Nu.	Rütbeler (Farsça Yazılışı)	Rütbeler (Türkçe Yazılışı)	Aylık Maaş (Kran)
1	فرمانده ی سوئدی	İsveçli Jandarma Komutanı	36000
2	سایر صاحب منصبان سوئدی	Diğer İsveçli Subaylar	18000
3	نایب سر هنگ (سر هنگ دوم)	Yarbay	18000
4	یاور (سرگرد)	Binbaşı	14400
5	سلطان اوّل (سروان)	Kıdemli Yüzbaşı	10800
6	سلطان دوم	Yüzbaşı	7800
7	نایب اول (ستوان)	Kıdemli Üsteğmen	6000
8	نایب دوم	Üsteğmen	4800
9	آسپیران اوّل (کادت[190])	Astsubay-1'inci Derece	3840
10	آسپیران دوم	Astsubay-2'inci Derece	2760
11	آسپیران سوم	Astsubay-3'üncü Derece	2640
12	وکیل اوّل	Çavuş-Birinci Derece	1440
13	وکیل دوم	Çavuş-İkinci Derece	1200
14	وکیل سوّم	Çavuş-Üçüncü Derece	960
15	سرجوقه (سرجوخه)	Manga (Takribi Onbaşı)	720
16	تابین اوّل (سرباز)	Er-Birinci Derece	720
17	تابین دوّم	Er-İkinci Derece	600
18	تابین سوم	Er-Üçüncü Derece	420

Jandarma teşkilatı, zamanla, Yusufabad Kışlası gibi, yeni yerlerde faaliyet göstermeye başladılar ve kısa zamanda İran halkının güven ve saygı duyduğu teşkilat haline geldiler. Ancak bu olumlu hava Kaçar Şehzadesi Alau'd-devle'nin mallarının zapt edilmesi ve sonrasında yaşanan siyasi olaylar (1911 Buhranı) sebebiyle siyasi bir krize sebep oldu. Bu olaylar iç siyasette çok büyük bir yankı uyandırdı ve bu durum Shoster'in ülkeden ayrılması ile sonuçlandı. Kurulan jandarma teşkilatı ise büyümeye ve Rus karşıtı milliyetçilerin toplandığı bir yer olmaya başladı.

[187] Kaim Makami, 117.
[188] Mir Hüseyin, 135.
[189] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 452.
[190] Kaçar Hanedanlığı dönemi Jandarma Teşkilatında kullanılan rütbe.(Muhammed Kazımi, *Ferheng-i Vajeha-yı Nizami*, Çaphane-i Erteş-i Şahinşahi, Tahran, 2535 (1976), 28.

Alau'd-devle'nin (Muhammed Ali Şah'ın kardeşi), büyük miktarda vergi borcu bulunuyor ve ödemeyi reddediyordu. Shuster, bir muhasebeci ve birkaç jandarma askeri eşliğinde vergi tahsiline gidilmesini emretti. Ancak orada bulunan Kazak Tugayına bağlı iki subay ve on iki Kazak askeri, jandarmaları kovdu. Ertesi gün Schuster, Albay Merrill emir komutasında elli jandarma askerini Alau'd-devle'ye ait bahçenin ele geçirilmesi amacıyla gönderdi. Ancak Kazak Tugayında görevli olan Albay Eyüp Han, iki Rus subayı ve bazı Kazaklarla birlikte bahçeye baskın düzenleyerek jandarmaların silahlarına el koydu ve jandarma subayını Rus büyükelçiliğine götürerek tehdit ettikten sonra serbest bıraktı[191].

Daha sonra Rus Hükümeti tarafından İran Hükümetine şu şekilde bir ültimatom gönderdi:

1-Yabancı danışmanlar Shuster ve Klefer'in görevlerinden azledilmeleri gerekmektedir,

2-İran Hükümeti, Rusya ve İngiltere tam yetkili bakanlarının onayını almadan gelecekte yabancı bir danışman tutmamayı taahhüt etmelidir,

3- Ültimatom hükümlerinin uygulanması için görevlendirilen Rus askerlerinin tüm maliyeti, İran hükümeti tarafından karşılanmalıdır.

4- Söz konusu zararın miktarı ve ödeme şekli İran'ın yanıtı alındıktan sonra belirlenecektir.

Rus Büyükelçiliği verilen ültimatomun devamında: "Rus Hükümeti, ültimatom hükümlerinin uygulanması için kırk sekiz saatten fazla beklemeyecek. Bu süre zarfında Rus askerleri ovada kalacak. Eğer öyleyse, zararın miktarı artacak" [192].

Parlamento, Rus ültimatomunu kabul etmedi, bunun sonucunda da hükümet istifa ederek düşmüş oldu. Nihayetinde de Rusya'nın ültimatomu nedeniyle parlamento kapatıldı. Samsam'ul-Saltana[193] Şah tarafından yeni hükümetin

[191] Perviz Afsar, *Tarih-i Jandarmeri İran*, 31-32; Cronin, 43.
[192] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 43-44.
[193] Necef Kuli Han Bahtiyari, (1850-1930) (نجف‌قُلی‌خان بختیاری) Samsam'us-Saltana olarak anılmıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra iki dönem vezir-i azamlık görevine getirilmiştir. Bakır Akili, *Ruzşomar-ı Tarih-i İran Ez-Meşruta Ta İnkılab-ı İslami*, 1, Goftar, 1380, 421.

oluşturulması için görevlendirildi ancak meclis kapalı olduğu için meclis onayını alamadı. Samsam'ul-Saltana, Vusuk'ul-Devle (Dışişleri Bakanı) dahil olmak üzere kabine üyelerini topladı ve Rusya'nın ültimatom hükümlerini kabul etti. Sonucunda da sekiz buçuk aylık faaliyetin ardından, M. Shuster ve beraberindeki Amerikalı danışmanlar, ülkeyi terk etmek zorunda kaldı (1911)[194]. Böylece Hazine Jandarması feshedildi, görevli subaylar ve diğer personeller Devlet Jandarma Teşkilatına devredildi.

1.2.8.3. Devlet Jandarmasının Kuruluşu

İsveçli Albay Yalmarson'un 19 Ağustos 1910 tarihinde İran Parlamentosunda alınan kararla Jandarma Teşkilatının tesis edilmesi için hükümet tarafından görevlendirildiğinden bir önceki konuda bahsedilmişti. Yalmarson, İran'daki duruma aşina olduktan sonra devlet jandarma teşkilatının kurulması için hazırlıklara başladı .Önce ders materyalleri ve eğitim programlarını hazırladı, ardından 5 Ekim 1911'de otuz öğrencili "Handida-yı Aşiye Mektebi" adlı bir Jandarma Memur Okulunu teşkil etti. Jandarma subay eğitimi için İsveçli Binbaşı Folke'nin gözetiminde 12 Şubat 1912'de Jandarma Harbiye Mektebi kurulmuştu. Bu okuldan Mayıs 1912 ortalarında ilk öğrenci grubu mezun olmuştur[195].

Jandarma Teşkilatı insan gücünü ve başarısını çoğunlukla İranlı subaylardan alıyordu. Edindikleri tecrübe ve deneyim sebebiyle en değerli ve verimli subaylar olarak sayılıyorlardı. Bu subaylar Jandarma Teşkilatının bel kemiğini oluşturuyor ve tüm işleyişin çarkını çeviriyorlardı. Yurt dışında pek çok ülkede eğitim görerek ülkeye döndüklerinde İran'daki Jandarma okullarının daha kaliteli eğitim seviyesine çıkmasını sağlamışlardı. Yüksek disiplin ve vatanperver bir ruhun oluşmasına sebep olan bu öğrenciler, subay olarak atandıklarında da devletin önemli kadrolarında ve yüksek askeri makamlarda görev alacak kadar idealist olmuşlardı. Bu vatanperver ve

---

[194] Mir Hüseyin, 139; Muhammed Ali Furugi İran Tarihi adlı eserinde Morgan Schuster'in işten başka bir şeyle uğraşmayan ve İran için candan çalışır biri olduğunu, İngiltere ve Rusya'nın baskıları sonrasında ülkeyi terk etmek zorunda kaldığını ifade edilmiştir. Morgan'ın çalışmalarından ötürü halkın sevgisine mahsar olduğu ve gönderilmesini halkın hazmedemeyerek Rus Sefarethanesini bastıklarını belitrmiştir. Bkz. Muhammed Ali Furugi, *İran Tarihi, Safevi- Afşar- Zend- Kaçar Şahları, Vak'a-yı Tarihiyesi 900-1313-1330*, (Çev.: [Osmanlıca] Bıyıklı Oğullarından Ömer Halis), Erkân-ı Harbiye Taalim ve Terbiye Dairesi Neşri, İstanbul, 1926, 74.

[195] Gulam Rıza, 116-117; Bu dönemde Yalmarson ile birlikte toplam 36 İsveçli Subay gelerek Jandarman Teşkilatında görev yapmışlardır. Bkz. Kaim Makami, *Tahavvulat-ı Siyasi-yi Nizam-ı İran*, 157-159.

idealist subayların büyük bir bölümü Tahran ve Tebriz gibi İran'ın kuzey şehirlerinden ve çoğunlukla Türklerden oluşuyordu[196].

Jandarma Teşkilatının ve Hazine Jandarma Teşkilatının toplam sayısı bin civarında idi. Bunların arasında birçok önemli subay da görev almıştı. Albay Yalmerson Jandarma Teşkilatında iki yıl içerisinde önemli bir büyüme ve teşkilatlanma sağladı ve Tahran dışındaki bölgelerde de garnizon açılmaya başladı. 1912 yılı sonu 21 İsveçli subayın görev aldığı 3000 kişilik bir ordu teşkil edilmişti. 1914 yılına gelindiğinde bu sayı 36 İsveç subayı ve 6000 askeri personel olarak daha da genişlemişti. Tahran'da iki Alay, Şiraz'da 1 Alay olmak üzere ülke genelinde toplam 7 alay seviyesinde birlik teşkil edilmişti[197].

1.2.8.4. Jandarma Kuvvetlerinin Teşkilat Yapısı

1912'de onaylanan Jandarma Nizamnamesi'nin içeriğine göre Jandarma Teşkilatının görevleri şu şekilde ifade edilmiştir: "Jandarma, asayişi sağlamak üzere Adalet ve Maliye Bakanlıklarının kanun ve tüzüklerin yürütülmesini ve uygulanmasını sağlamak amacıyla kurulmuş askeri bir birliktir". Bu teşkilat hem polise ait görevlerin hem de jandarmanın adli görevlerini yerine getirebiliyordu .Aynı yönetmelikte bu iki görev hakkında şöyle denilmektedir: "Jandarma teşkilatı, yargı sorumluluğunda bulunan kabahatleri ve suçları araştırıp ortaya çıkarmak, bunları ispat edecek delilleri toplamak ve failleri sorumlu mahkemelere teslim etmekten sorumludur".

Bu görevlerinden hareketle jandarma teşkilatı, şehirlerin ve ticaret yollarının dışında asayişin sağlanması, usulsüzlük ve isyanların önlenmesi, haydut ve isyanların bastırılmasından sorumluydu. Elbette Yalmarson'un bu görevleri yerine getirmek için oluşturduğu teşkilatın tüm bölgeyi kapsaması gerekiyordu. Ancak böyle bir gücü bir anda oluşturmak mümkün değildi. Bu nedenle Yalmarson iki aşamalı bir planın uygulanmasını düşündü; ilk aşamada Tahran'dan diğer şehir merkezlerini birbirine bağlayan ana hatlar için bir teşkilat öngörüldü ve bu plan İran'ın kuzey bölgelerini de kapsıyordu. Tahran - Kum, Tahran - Kazvin - Zencan, Kazvin - Rasht - Anzali (Bender-i Pehlevi) İran'ın kuzey bölgelerinde belirlenen kontrol ve asayiş yolları

[196] Perviz Afsar, *Tarih-i Jandarmeri İran*, 74-76.
[197] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 43-44.

iken güneyde Fars bölgesi için Buşehr - Şiraz - Yezd Khashat yolu asayiş ve emniyet amaçlı teşkilatlanmada belirlenen güvenlik yollarıydı. İlk yıl Şiraz'dan Kana Totha'ya (güneyde Kazron'un elli altı kilometre güneybatısında) ve Bağ-ı Han'a (Şiraz'ın yirmi kilometre kuzeyinde) kadar ileri karakollar kuruldu ve sonraki dokuz ay içinde Fars Jandarma Karakolları Şiraz'ın güneyindeki Buşehr'e ve oradan da Şiraz'ın kuzeyindeki Yezdkhas'a kadar genişletildi.

İkinci aşama, ülkenin diğer yolları ve bölgeleri yeni bir jandarma alayların kurulmasıyla ilgiliydi[198]. İran genelinde Tahran'da iki Jandarma Bölge Komutanlığı, Şiraz, Kirman, İsfahan ve Berucerd'de birer Bölge komutanlıkları teşkil edilmişti. Günden güne artan sayıları sayesinde iç güvenliğin sağlanması hedeflenmişti[199].

Jandarmanın mali bütçesi ilk on iki ay için 300.000, sonraki dokuz ay için 350.000 Tümen civarındaydı. Genel olarak üç "alay" şeklinde teşkilatlandırılmasına karar verildi:

Binbaşı Golmisted komutasındaki Birinci Alay, bir (karargah) ve ikisi Tahran çevresindeki yolları korumaktan sorumlu üç piyade taburundan oluşuyordu. Tahran-Hemedan arasındaki bölgenin asayişinden sorumlu olan bir diğer alay (2. Alay) eğitim kamplarını da ihtiva etmekteydi. Eğitim Tabur Komutanlığı, Jandarma Okulu, Süvari Okulu ve iki Piyade Okulu adı verilen üç eğitim okulu teşkilatlanmasından oluşuyordu. Fars'taki Binbaşı Sievert komutasındaki bir diğer alay (3. Alay), güvenliği sağlamak ve altı yüzden fazla kişiyi olay yerinde eğitmek için Fars'a gönderilen kuvvetlerden oluşturulacaktı[200].

Başlangıçta iyi bir gelişme ve performans gösteren Jandarma Teşkilatı, Birinci Dünya Savaşının çıkması ve sonrasında[201] yaşanan mali kriz sebebiyle giderek zayıfladı. Teşkilat yapısına baktığımızda 3 İsveçli subay, 242 İranlı subay,

[198] Kaim Makami, 117-119.
[199] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 45.
[200] Kaim Makami, 117-119.
[201] İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi bir subay olan Ruşeni (Barkın) Bey'in kendi anıları ve raporlarına binaen hazırladığı eseri "İran'ın İç Yüzü" adlı kitabında I. Dünya Savaşı'na İran'ın katılmamasına rağmen tam bir kaos dönemi yaşandığını, mali ve idari olarak çöküşte olduğunu, ülkede İngiliz ve Rus rekabetinin sürdüğünü, milli bir ulusal bilincin olmadığını, çok az sayıdaki yurtseverin bir kurtarıcı beklediğini ifade etmiştir. (Bkz. Dilşat Yirsutimur, "Kafkaslar-Anadolu-İran Üçgeninde Bir İttşhatçı Ruşeni (Barkın) Bey", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2019, 95.

8158 jandarma askeri ve 2340 attan teşkildi. Yıllık maliyeti yaklaşık olarak 30 milyon Kron'du[202].

1.2.8.5. Jandarma Teşkilatına Karşı Oluşan Muhalefet ve İsyanlar

Jandarma Teşkilatı kurulduğu andan itibaren ülke içerisinde oluşan güvenlik boşluğunun büyük bir bölümünü kapatmakta başarılı olmuştur. Ancak bu birliğin artan sayısı ile birlikte maliyeye olan yükü de artmış, merkezi hükümet İngiltere ve Rusya'dan daha fazla borç almaya başlamıştır. Jandarma Teşkilatının en büyük destekçisi ise İngiltere olmuştur. Özellikle Fars Körfezi bölgesi ve İran'ın güney eyaletlerindeki asayişin sağlanması için Jandarma Teşkilatının oluşturulmasını desteklemiştir.

Bunun haricinde Şiraz'ın önde gelen siyasilerinden Kavamü'l-Mülk (قوام الملك), Hamse Aşireti Lideri (رئسي قبيله خمسه) gibi bazı ileri gelenler Jandarma teşkilatının milli bir unsur olmadığı için İran'ın güneyinde teşkilatlanmasına karşıydılar ve buna karşı muhalefet oluşturdular. Bahtiyari Aşireti, dönemin Başbakanı Samsamu's-saltana (صمصام السلطنه), Savaş Bakanı Serdar-ı Muhteşem (محتشم وزير) ve Kaçar Şehzadelerinden Aynu'd-devle (عين الدوله) gibi önde gelen önemli siyasi şahsiyetler ise İran'ın güneyinde yeni bir askeri gücün kurulması taraftarıydılar[203].

İran'ın güney eyaletlerinde Jandarmaya karşı bu denli bir muhalefetin oluşması ve alternatif bir güç unsurunun oluşturulmak istenmesinin sebebi mevcut Fars ve Kirman bölgelerinde görevli Jandarma güçlerinin sivil halka yaptıkları zulüm, geçiş ücretlerindeki usulsüzlükler, gasp ve zorbalık gibi kanunsuz faaliyetlere başlamış olmalarıdır. İsveçli subaylar ise bu duruma sessiz kalmış, yerel hassasiyetlere riayet etmemişlerdir. Bu sebeple, yerel halkın ve bölge aşiretlerinin tepkisine yol açmıştır. Böylece Jandarma Teşkilatına karşı ciddi bir muhalif kesim oluşmaya başlamıştır. Bölge aşiretleri jandarmanın olmadığı ve devlet otoritesinin kurulamadığı dönemlerde kendi bölgelerinde silahlanmışlar, jandarmanın yol

[202] Kadimi, 45.
[203] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 45.

kontrolü yapmalarına ve bulundukları bölgede karakol kurmalarına kendi serbestilerini kısıtlayacağı gerekçesiyle şiddetle mani olmak istemişlerdir[204].

Jandarmalarla aşiretler arasında yaşanan ilk çatışma 1914 yılı başlarında Fars Eyaletine bağlı Kazrun Şehrinde yaşanmıştır. Jandarmaya karşı başlayan ayaklanma, kısa sürede çatışmaya dönüşmüştür. Burada başlayan isyan çok ciddi bir hal almıştır. Jandarma güçleri güç bakımından üstün gelseler de bölgede ki kontrolü sağlamaları 1914 yılının sonunu bulmuştur. Fars Eyaleti ve çevre yolları kontrol altına alınmış ve geçiş ücretleri iptal edilmiştir[205].

Dönemin Fars Eyaleti Valisi Mukhbar'ud-devle[206] İngiliz güdümünde ve desteğinde bulunan jandarmanın aksine düzenli ve milli bir ordunun taraftarı olmuştur. Bu sebeple Fars Eyaletinde bulunan jandarmalar ile sorunlar yaşamış birkaç İsveçli subayın tasfiye edilmesini sağlamıştır. Mukhbaruddevle sadece jandarma teşkilatına değil mali kurumlarla ilgili gümrük imtiyazının Belçika'ya verilmesi konusunda da merkezi hükümete karşı eleştirilerde bulunmuştur. Ama merkezi hükümete karşı ne söylem olursa olsun Kazrun Şehrindeki ayaklanma hükümet karşıtı değil, sadece o bölgedeki jandarmalara yönelik yapılmıştır.

Aynı şekilde Mukhbaruddevle gibi önemli siyasi isimlerin ve 1911'de Samsam'ul-Saltana kabinesinde Savaş Bakanlığına getirilen Serdar-ı Muhteşem (1863-1950)[207], Jandarma Teşkilatındaki görevli subayların istihdamını engelleyen önlemler almıştır.

Bu arada, eski hükümette yer alan Jandarma'ya muhalif Bahtiyari Aşireti üyeleri, yeni kabinede görev almamıştı. Jandarmalar ile çekişme ve mücadele halinde idiler. Nihayetinde iki grup arasında 1913 yılında silahlı çatışmalar yaşandı. Yeni kabine Bahtiyarileri kendisine bir tehdit olarak görüyordu. Bu sebeple Jandarmaların

[204] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 46.
[205] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 47.
[206] (مهدي قلي خان مخبرالسلطنه هدايت) Mehdi Kuli Han Muhbaru's-Saltana Hidayet, İran'da ilk politeknik okulunu teşkil eden Alikuli Han Mukhbaruddevle'nin oğludur. İki defa Azerbaycan bir defada Fars Eyaleti valiliği yapmıştır. Rıza Şah dönemi Başbakanlık görevi yapmış bir siyasetçidir. Mehdi Kuli Han Hidayet, *Hatırat ve Hatırat*, İntişarat-ı Zevvar, Tahran, 1344, 5-9.
[207] (غلامحسين خان سردار محتشم) Gulam Hüseyin Han Serdar-ı (Salar-ı) Muhteşem; Meşrutiyetin ilanından sonra Ahmed Şah zamanında iki dönem Savaş Bakanı (Vezaret-i Cenk) olarak görev yapmıştır. Meşrutiyetçilere verdiği destekle tanınmıştır. Abdulrahim Zakir Hüseyin, *Edebiyat-ı Siyasi-yi İran Der-Asr-ı Meşrutiyet*, Neşr-i Alem, 1377, 10-13.

Bahtiyari hareketini bastırması taraftarıydılar. Ancak İsveçli Glimstedt komutasındaki Jandarma birliklerinin kabineye danışmadan bu harekâta başlamalarına da karşıydılar. Ancak İsveçli subayların komutasındaki Jandarma birlikleri ellerindeki Maxim ağır makineli tüfekleri ile Bahtiyarilerin olduğu mahallelere geldiler.

Bahtiyariler'e karşı, başına buyruk bir şekilde İsveçli subayların komutasındaki jandarma harekâtı kabine içerisinde ve mecliste büyük tartışmalara sebebiyet verdi. İngiliz ve Rus elçilikleri olaya müdahale etmeye çalıştılar. Bilhassa da İngilizler olayların halk nezdinde Jandarma ve İsveçli subaylar aleyhine dönmesi ve akabinde Jandarma Teşkilatının kapanması ile sonuçlanmasından endişeliydiler. Bu sebeple Bahtiyariler ile hükümet arasında bir arabuluculuk tesis ettiler. Nihayetinde Bahtiyari güçlerinin Tahran'ı terk etmelerini sağlayan bir anlaşma sağladılar[208].

Jandarma teşkilatının sahada bu kadar güçlü olması ve birazda olsa merkezi hükümetten emir almadan ayrı bir güç gibi siyasi olaylara müdahale etmesi hükümet için bir endişe meselesi olmuştur. Başlangıçta İngiltere'nin baskısına cevaben kurulan Jandarma Teşkilatı, giderek güçlenmişti. Rusya, ilk başlarda İngiltere'nin sadece İran'ın güney bölgesinde Jandarma'nın faaliyet göstermesine sessiz kalsa da zamanla Jandarma unsurlarının İran'ın kuzeyindeki kendi etki alanındaki bölgelerdeki faaliyetleri sebebiyle çıkar çatışması yaşamıştır. 1914'lü yılların başlarında Rusya'nın tam yetkili (vezir-i Muhtar) Bakanı Korostovetz, İsveçli subaylara güvenmediğini ve jandarmanın kuzey bölgesindeki kapsamını genişletmesini istemediğini belirten bir rapor yazmıştı[209].

1.2.8.6. Jandarma Teşkilatı ve İngilizlerin Hedefleri

İngilizler düzenli bir Jandarma teşkilatının İran'da kurulmasını sağlayarak Rus güdümünde bulunan Kazak Tugayına karşı alternatif bir gücün oluşmasını sağlamayı hedeflemiştir[210].

[208] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 48-50.
[209] Abdullah Behrami, *Hatırat-ı Abdullah Bahrami Az-Ahbar-ı Saltanat-ı Nasıreddin Şah Ta Ahval-i Kudeta*, Bi Na, 1363, Tahran, 151-158.
[210] Ali Babayi, 120.

Çalışmaların başında İngilizlerin bu niyetini ve amacını anlamayan İsveçli subaylar İngilizlerin kendilerine yakınlık göstermelerine ilk etapta anlam verememişlerdi. İngilizlerin tek isteği İran güneyindeki ticaret yollarının güvenliğini ve Kazak Tugayına alternatif bir gücün oluşmasını sağlamaktı. Bu yeni teşkilatın kontrolünün ise kendilerinde bulunmasını istiyorlardı. İlk günlerde İsveçli Albay Yalmarson, Jandarma Teşkilatı ile ilgili konularda Tahran'daki İngiliz Büyükelçisi ile istişarelerde bulundu. İsveçli subayların ve kurdukları Jandarma Teşkilatının özverili çabaları sonucunda ticaret ve ulaşım yolları düzenli hale getirildi. Artık soygun ve eşkıyalık olayları azalmış, ticari yolların güvenliği sağlanmıştı[211].

Her ne kadar İsveçli Subayların gözetiminde olsalar da İngiltere her seferinde Jandarma Teşkilatını kontrol etmek istemiştir. 1912 Aralık ayında Jandarma personeli tarafından kullanılmak üzere Almanlardan 1500 piyade tüfeği alımına, İngilizlerin müdahalesi gündeme gelmiştir. Buşehir'de bulunan Alman Konsolosluğu tarafından hazırlanan gizli belgede, 1912 Aralık ayında iki İsveçli Jandarma subayı olan Binbaşı Brundel ve Yüzbaşı Nyström'ün, 40 kişilik bir heyetle Almanlar'dan 1500 piyade tüfeği, birkaç makineli tüfek ve bu silahlara ait mühimmatın alımı için Şiraz'dan Buşehir'e geldikleri bildirilmiştir. Gümrük işlemleri esnasında bu iki İsveçli Subayın İngiliz Konsolosluğu tarafından tuhaf bir sıcaklıkla karşılanarak kendilerine İngiltere Konsolosluğunda oda tahsis edildiği, onlara çok nazik ve kibar davranıldığı, ancak İsveçli Subayların İran Hükümeti adına çalıştıkları ve burada kalmalarının yanlış anlaşılabileceğini belirtilerek buradan ayrıldıkları ve şehrin dışında bir ev tuttukları ifade edilmiştir. Raporun devamında İsveçli bir subaydan alınan bilgiye göre İngilizlerin kendilerine bağlı olmalarını ve birlikte hareket etmek istediklerini, İsveçli subayın cevaben ise kendilerinin İran Hükümetine bağlı olduklarını ilettiklerini ifade etmiştir[212]. Görüldüğü üzere İngiltere İran üzerinde kontrolü dışında gelişen hiçbir olayı kabul etmediği gibi müdahale konusunda da çekimser davranmamıştır. Almanların ve Rusların kendi kontrollerindeki bölgede bulunmalarını engellemiş bu sebeple mevcut merkezi hükümete de siyasi ve askeri baskılarda bulunmuştur.

[211] Ahvan Sefa, 242-245.
[212] Muhammed Meddi, *Suisiha Der İran*, İntişarat-ı Gofteman, Tahran, 1381, 163-168.

1.2.8.7. Jandarma Teşkilatı ve Rusya'nın Emelleri

Jandarma Teşkilatı, Rusya, İngiltere ve İran arasında bir istişarenin sonucu olarak kurulması kararlaştırılmıştı. Ancak yeni kurulacak gücün kaç kişiden teşkil edileceği ve faaliyet alanının hangi bölgelerle sınırlı kalacağı konusunda bir mutabakat olmamıştı. İran'daki mevcut hükümet Jandarma Teşkilatının ülkenin bütünündeki asayişin sağlanmasında görev almasını umuyordu. Ruslar ise İran'ın kuzeyinde Kazak Tugayının etkinliğini ve sayısını arttırmaya çalışırken, kuruluşundan itibaren İngilizlerin kontrolünde değerlendirdikleri jandarma birliklerinin İran'ın kuzey bölgelerine nüfuz etmesini istemiyor ve korkuyordu[213].

Jandarma Birliğinin, Tahran çevresindeki yolların asayiş ve güvenliği sağlama konusunda dikkat çekici faaliyeti sebebiyle Rusları oldukça etkilemişti. Ruslar başlangıçta meşrutiyet sonrası İran'da oluşan istikrarsız ve kontrolsüz yapının bu kurulan Jandarma Teşkilatı ile sonlanacağını ümit ediyorlardı. Ancak kurulması desteklenen Jandarma Teşkilatının İngilizlerin kontrolünde olmasını da istemiyorlardı.

İngilizlerin güneyde bir Fars Jandarma teşkilatı adında bölgesel bir teşkilat oluşturmak istemesi, İngiliz ticaretinin istikrarını, gelişmesini ve ilerlemesini garanti altına aldığından, Rus İmparatorluğu'nun siyasetiyle bağdaşmıyordu.

Rusya sonuç olarak İran politikasında değişiklik yapmayı gerekli gördü .Bu nedenle Ruslar iki farklı proje düşündüler: Biri İran'ın kuzeyini güvence altına almak için Kazakhane'nin geliştirilmesi, diğeri ise jandarmanın sorumluluk alanının kuzey bölgelerine genişletilmesi[214]. Ancak ilke olarak Jandarma'ya sıcak bakmayan Ruslar, Kazak Tugayındaki Rus subayların ve Rusya'nın Tahran Büyükelçisi Korsto Wetz'in girişimleriyle İran'ın kuzeyinde Jandarma Teşkilatının faaliyet alanını genişletmeye çalıştılar. Jandarma Teşkilatının büyümesi ile birlikte İran Hükümeti Kazakların sayılarının arttırılması teklifine sıcak bakmıştır. Çünkü Jandarma teşkilatının İran güneyinde istikrarı sağlamasındaki başarısı, benzer bir güç olan Kazak Birliklerinin sayılarının arttırılmak istenmesine olumlu bakılmasına sebep olmuştur.

[213] Afsar, *Tarih-i Jandarmeri İran,*74; Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 52.
[214] Gulam Rıza, 122-123.

Rusya bir manevra daha yaparak, İsveçli subaylar gibi Jandarma Teşkilatında Rus subayların çalıştırılmasını istiyordu. Ancak hayata geçirilmesi için İngiltere'den yanıt alınmasını gerektirecek olan bu plan, İngiliz Hükümetinin çıkarına uygun değildi. İngiltere ve Rusya arasında yapılan görüşmeler sonucunda Rusya, İngiltere'nin isteği üzerine jandarmanın geliştirilmesini kabul etmiş ve jandarmanın sadece güneyde kurulacağına dair herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. İngilizler ise, Rus Hükümetine, Rus subayların jandarmada görevlendirilmesi yerine Kazak sayısını altı bine çıkarmayı önermişlerdir. Buna karşın Jandarmanın sayısı on beş bin kişiye ulaşması istenecekti. Rusya, uzun müzakerelerden sonra bu planı kabul etti ve hükümet, bu iş için bir bütçe ayırarak genel hazinenin kullanıma sunulması konusunda anlaşıldı (Nisan 1914)[215].

1.2.8.8. Jandarma Teşkilatı ve Almanya'nın Hedefleri

Birinci Dünya Savaşı arifesinde, Almanlar, İran'da kendi çıkarları amacıyla kullanabilmek için Jandarma kuvvetinin bulunmasını amaçlamışlardır. Bu niyet ve plan doğrultusunda, Jandarma Teşkilatının oluşturulması konusunun gündeme geldiği tarihten itibaren Alman Büyükelçiliği, bu konunun yakın takipçisi olmuşlardır. İsveçli Yalmarson'un Jandarma teşkilatını kurmak üzere İran'a gelmesine müteakip Alman Büyükelçiliği vasıtasıyla görüşmelere başladılar[216].

Almanya'nın amacı Dünya Savaşı başladığında İngilizler ve Ruslara karşı doğuda aktif olmasa da bir cephe oluşturmayı amaçlıyordu. Eğer burada müttefik bir güç oluşturulabilirse bu gücün Osmanlı Devleti ile işbirliği gündeme gelebilirdi ve bu sayede Hindistan ve Afganistan gibi İngiliz sömürgelerine karşı bir tehdit oluşturulabilirdi. Bu amaçla Almanlar yeni kurulan ve İsveçli Subayların kontrolünde olan düzenli bir ordu formuna sahip Jandarma Teşkilatını kendi çıkarlarına uygun olarak düşündü. Bu niyetle Almanlar İsveçli Jandarma subayları ile görüştüler ve Prag'daki büyükelçilik vasıtasıyla izinden dönmekte olan İsveçli Yalmarson ile müzakerelere girdiler. Yamarsson, İsveç'in Almanya müttefiki olarak savaşa girmesi durumunda İran'da kendi kontrolünde olan Jandarma Teşkilatı aracılığı ile Rusya'ya karşı bir savaş başlatarak yeni bir cephe açabileceğini, ancak ülkesinin (İsveç'in) tarafsızlığı durumunda bu savaşa müdahil olmayarak tarafsız

[215] Gulam Rıza, 123-125.
[216] Muhammed Meddi, 104-105.

olacağını bildirmiştir. Yalmarson'un olumsuz tavrı ve akabinde savaşın başlamasıyla İsveç Hükümeti tarafından İran'da görevli İsveç subaylarının büyük bir kısmının geri çağırması, Almanların bir sonuç alamamasına sebebiyet vermiştir.

Yalmarsson'un İran'dan ayrılması sonrasında Alman dostluğu eğilimlerine sahip olduğu değerlendirilen Binbaşı Edwall Jandarma Komutanlığında göreve başladı. Almanlarla işbirliğini kabul eden Binbaşı Edwall, kendisi gibi Alman yanlısı İsveçli bir subayı da beraberinde getirdi. Ancak Almanların faaliyetleri, İngiltere ve Rusya'nın dikkatini çekerek Jandarma Teşkilatından şüphelenmelerine neden olmuştur. İngiliz ve Rus büyükelçilikleri, Almanların niyetlerinin uygulanmasını engellemek için var güçleriyle çalışmışlardır. Bunun için jandarmanın giderek zayıflaması amacıyla mali yaptırım uygulayarak iki ay boyunca Jandarma Teşkilatına para aktarımını engellemişlerdir[217].

1915 yılı başında İsveçli subayların sözleşmeleri doluyordu ve yeni bir kanun teklifi ile ya süreleri uzatılacak yada yeni subayların istihdamı sağlanacaktı. Mevcut Hükümet zaruretten bir kısmının sözleşmesini yenilemek için bir kanun teklifi hazırlayarak Meclise sundu. İngiltere bunu bir fırsata çevirerek meclis üzerinde oluşturduğu kulis ve baskılarla Alman yanlısı İsveçli subayların tasfiye edilmelerini sağladı. 1 Temmuz 1915 tarihli bu kanun ile bazı İsveçli subayların tasfiyesi yapıldı ve birkaç yeni personel görevlendirmesi oldu[218].

30 Aralık 1915 tarihinde Binbaşı Edwall'ın yerine Binbaşı Nyström Jandarma Teşkilatının başına atanmış, birkaç subay haricindeki diğer İsveçli subaylar ise görevlerine son verilerek ülkelerine gönderilmiştir. Her ne kadar yaşanan bu olaylar İngiltere'nin çıkarlarına uygun gözükse de bu siyasi olaylar Jandarma Teşkilatının zayıflamasına ve güç kaybetmesine sebep olmuştur. Bu teşkilatın halk nezdinde milli bir teşkilat olarak görülmesi fikri de halk nezdinde güven kaybetmiştir.

İngiltere'nin İran'daki pozisyonun durumu da aynı şekilde zedelenmişti. Jandarma Teşkilatındaki yapılanma konusunda İngiltere rahatlamış olsa da Jandarma'nın önemini ve itibarını kaybetmesine neden olmuş ve böylece Kazak Tugayı'nın yeniden eski gücüne kavuşması için uygun bir ortamın oluşması

[217] Muhammed Meddi, 104-106.
[218] Gulam Rıza, 136.

sağlanmıştır[219]. İran ve İngiliz hükümetlerini endişelendiren bu durum, her iki hükümeti de bir çözüm bulma düşüncesine sevk etti .İngiliz hükümeti, güney polis teşkilatının geliştirilmesini ve tamamlanmasını hızlandırdı ve Mart 1917'de biri Fars'ta diğeri Kerman'da olmak üzere iki tugay teşkilatını tamamladı.

1.2.8.9. Bolşevik İhtilali Sonrası Jandarma Teşkilatı

İran'da bu olaylar yaşanırken Rusya'da da Bolşevik Devrimi yaşanıyordu. Devrim sonrası Ruslar İran'da görevli olan askerlerini çağırmaya başladılar[220]. İngilizler, Bolşevik Devriminden iki yıl sonra İran'da bulunan Rus asıllı Kazaklar arasında komunizm düşüncesinin yayılma tehlikesini anlayınca, Jandarma Teşkilatını güçlendirmeyi yeniden düşündüler (1917). Böylece, İsveç'ten subay görevlendirilmesi konusu bir kez daha gündeme geldi.

Sovyet Hükümetinin jandarma teşkilatının yeniden inşasına karşı çıkmaktaydı. Ancak İngiltere ve İran'daki mevcut hükümet Bolşevik fikirlerinin İran'da yayılmasını istemiyorlardı. Bu sebeple Kazak Tümeninde Rıza Han'ın da başını çektiği bir müdahale sonrası 16 Şubat 1918'de Kazakhane'de Ruslara yönelik bir darbe gerçekleşti. Böylece Kazak Tümeni İngiliz yanlısı bir siyaset izlemeye başladı. İngiliz Hükümeti, güçlü rakibinin İran'ın siyasi, ekonomik ve askeri sahnesinden çekilmesinin ardından ve özellikle 1919 mali-askeri anlaşmasına yönelik halk muhalefetinin[221] ardından, tüm maddi ve manevi kaynaklarını "tek tip bir ordu" kurmak için kullanımını sağladı. Şimdiye kadar İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan jandarma birliklerinin Harbiye Nezaretinde diğer nizami kuvvetler ile

---

[219] Gulam Rıza, 137.
[220] Gulam Rıza, 143-144.
[221] Muhammed Ali Furugi, İran Tarihi isimli kitabında İngiltere ve Rusya'nın İran'a yönelik baskıcı rejimlerinden söz etmektedir. Özellikle Ahmed Şah'ın tahta küçük yaşta çıkarak İran Şahı olması istikrarsız bir duruma sebebiyet verdiğini, tam bir kaos dönemi olduğunu ve hükümetin ise iş göremez bir hal aldığını ifade etmiştir. Bu dönem Mecliste ise Muhafazakarlar (محافظه کاران), İ'tidalyon İttifakı (اعتدالیون اتفاق) ve Heyet-i Mu'telife (حیات مؤتلفه) isimlerinde fırkalar (partiler) olmasına rağmen İngilizler'in yoğun baskı ve propagandası sayesinde İngiliz yanlısı bir hükümetin teşkil edildiğini, bu hükümetin 1919 antlaşmasını uygulama kararı karşısında muhalefet kanadında "Muhaberat Komitesi" adında bir yeraltı teşkilatının teşkil edilerek İngiliz taraftarlarını (kitapta satılmışlar olarak ifade edilmiştir) vurdukları/öldürdüklerini belirtmiştir. Bu durum Meclisteki milletvekilleri üzerinde bir baskı oluşturmuş ve korku yaratmıştır. Her ne kadar kararın meclisten geçmesi için İngilizlerden rüşvet alsalar da halkın ve bahsi geçen teşkilatın muhalefetinden korktukları için bu antlaşma meclisten geçmemiştir. Furugi, *İran Tarihi*, 74.

birleştirilmesi planın hayata geçirilmesinde Seyyid Ziya ve Rıza Han aracılığı ile gerçekleştirildi[222].

1.2.8.10. Kazak Birlikleri ve Jandarma Teşkilatı Arasındaki Gerginlik ve Çatışmalar

Kazak Tugayı halk nezdinde, Rusya'nın İran üzerindeki hâkimiyetinin bir başka işareti olarak kabul edilmiştir. Meşrutiyet döneminde merkezi hükümetin zayıflamasını fırsat bilen Kazakların İran'ın daha fazla bölgesine yerleşmesine yol açmış, bu yüzden Kazak Birliklerine karşı nefret daha da artmıştır. Bununla birlikte, Devlet Jandarması daha ulusal ve milli bir kuruluş olarak görülmüş, kısa sürede milliyetçi subayların toplanma yerine dönüşmüştür[223].

Jandarma Teşkilatının kurulmasını, kendi kontrolü altındaki bölgelerin güvenlik boşluğunu dolduracağı gerekçesiyle destekleyen Rusya, devamında bir bakıma İngiliz hegemonyası altına girmeye başlaması sebebiyle bu teşkilatın güçlenmesine karşı çıkmıştır. Buna paralel olarak kendisine bağlı Kazak Birlikleri ile jandarmalar arasında bir rekabet oluşmuştur. Jandarma Teşkilatının her genişlettiği harekât bölgesine karşı bir adım da Kazaklar'dan gelmiştir. Örneğin Tahran-Enzeli-Reşt hattında Jandarma'nın karakollar kurmasına karşılık olarak Kazaklar da Reşt'teki mevzilerini tahkim etmişlerdir. Eylül 1913'teki İran'ın batı bölgelerinde çıkan isyanlarla mücadele eden Jandarma birliklerine yardım için çağırılan Hemedan'daki Kazak Birliği çeşitli bahanelerle yardıma gitmemiştir. Bu durum Kazaklarla Jandarmalar arasında gerginliğe yol açmış, halk arasında Kazaklara yönelik nefreti daha da arttırmıştır.

Diğer bir olay 1914 yılı başlarında Kirmanşah'tan Türkiye sınırına kadar uzanan yolun korunması konusunda patlak vermiştir. Kazaklar ile Jandarmalar bu yolun güvenliğinin sağlanması konusunda ki antlaşmazlık yüzünden çatışma noktasına kadar gelmişlerdir. Rusya'nın İran'daki emniyet ve güvenliğin tesisi bahanesiyle Kazak askerlerinin sayısını arttırmaya çalışması, Jandarma Teşkilatının

[222] Afsar, *Tarih-i Jandarmeri İran*, 201-206.
[223] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 104-105.

istikrarlı büyümesi ve iç güvenliği sağlamadaki başarısı sebebiyle sekteye uğramıştır[224].

1914 yılı Kazaklar hakkında şikâyetlerin arttığı bir dönem olmuştur. Buğday krizinin yaşandığı dönemde Tebriz'de yeni bir Kazak Birliğinde görevli askerlerin buğday satışlarını zorla tekele dönüştürmeleri halk ile Kazaklar arasında gerginliğe sebep olmuştur. Hatta buğday ticaretinin Kazaklar tarafından yapılması devlet tarafından gönderilen denetimcilerin, tüccarları denetleyememesi, bu krizin büyümesine sebebiyet vermiştir. Tebriz'i Kazaklar kontrolü altına almaya başlamışlardır[225].

Buna karşın Jandarma Teşkilatı, daha milliyetçi ve devlet kontrolünde gelişmiştir. İsveçli subaylar tarafından daha istikrarlı ve hükümet yanlısı bir çalışma sergilenmiştir. Halk, Jandarma Teşkilatını, Rusya ve Kaçar Şahı tarafından desteklenen Kazak Tugayına karşı alternatif bir güç olarak görülmüştür. Bu sebeple bu ezeli rekabet ve mücadele Rıza Han tarafından iki gücün birleştirilmesi döneminde de devam etmiştir.

[224] Emir Ahmadi, 44-46; Cronin, 118.
[225] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 120.

2. RIZA ŞAH VE NİZAMİ ORDUNUN TESİSİ

2.1. Şah Rıza Pehlevi'nin Hayatı ve Kişiliği

> "Gizli, şüpheci ve cahildir; durumun gerçeklerini kavrayamıyor ya da uyandırdığı düşmanlığın gücünü kavrayamıyor gibi görünüyor."
>
> Harold Nicolson, Eylül 1926
> (İngiltere'nin İran Maslahatgüzarı)[226]

Rıza Han Savadkuhi[227], 15 Mart 1878 (24 Esfend 1256 HŞ.) tarihinde Mazenderan/Alaşat'a bağlı Suvadkuh Köyünde dünyaya gelmiştir[228]. Annesi Tahranlı Neveş Aferin Ayramlu'dur. Babası Abbas Ali Han Mazanderan'da bulunan Savat-Kuh Alayında komuta kademesinde görev almış ve 26 Kasım 1878 tarihinde vefat etmiştir. Abbas Ali Han, aynı alayda yüzbaşı rütbesinde iken 1856 yılında Herat Muharebesinde şehit düşmüş Murat Ali Han'ın oğlu idi. Rıza, babası Ali Han'ın ölümü sonrası daha altı aylık iken annesi ile birlikte Tahran'a gelmiştir. Yolculuk esnasında yolda Rıza hastalanmış ve hatta öldüğü sanılarak defnedilmesi bile düşünülmüştür[229].

Rıza, annesi ile birlikte yedi yaşına kadar yoksulluk içerisinde yaşamıştır. Bu yaşa kadar olan masraflarını Kazakhane'de terzi olan Ebul Kasım Bey (Ayramlu) tarafından karşılanmıştır. Ebul Kasım'ın ölümünden sonra amcası Tuğgeneral

---

[226] Michael P. Zirinsky, "Imperial Power And Dictatorship: Britain And The Rise Of Reza Shah, 1921-1926", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, 24, 1992, 639.

[227] Rıza Han general rütbesini alana kadar Savadkuhlu Rıza Han şeklinde adlandırılmıştır. Bknz: Ahmet Annaberdiyev, "İran Türkmenleri (1881-1979)", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2006, 61.

[228] Pehlevi Hanedanlığı döneminde yazılan ve resmi olarak İran Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan kitaplarda Rıza Han'ın Pehlevi soyundan geldiği, Pehlevilerin ise Partlar ile akraba oldukları ve en asil İranlılardan biri anlamını taşıdığı ifade edilmektedir. (Kadimi, 53.)

[229] Rıza Şah, çocukken yaşadığı bu hikâyeyi, özellikle Doğu tren yolu yapımı esnasında sürekli olarak yakınları ile (Muhammed Ali Furugi ve Hasan İsfendiyari) paylaşmıştır. Çocukken yaptığı bu yolculuk onu derinden etkilemiştir. Bu sebeple ulaşım ile ilgili olarak yapılan yatırımlara önem vermiştir. Özellikle doğu-batı ve kuzey-güney hattında teşkil edilen tren yolu projesinin kendisi için ayrı bir yeri vardır.(Bknz: Ali Asgar Hakdar, *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye Be-Revayet-i Esnad-ı Tarihi*, Başgah-ı Edebiyat, Bi Na, 1398, 92.)

Nasrullah Han Ayram'ın yanında yaşamaya başlamıştır[230]. Rıza 1900 yılında, amcasının yardımıyla, Kazak Tugayında göreve başlamıştır. Kısa sürede başarısı ve kabiliyeti ile yükselerek müstakil bir orduda kumandan olmuştur[231].

Rıza Han'ın babası İranlı, annesi ise Türk'tür. Mezhebi ise Şii/Caferi mezhebine mensuptur. Rıza Han'ın annesi ve eşleri Türk kökenli olması ve kendisinin de çok iyi Türkçe konuşmasına rağmen İran milliyetçiliğini benimsemiş ve destekçisi olmuştur. Kendi çocuklarına Türkçe lakaplar olan "mirza" ve "hanım" yerine erkek çocuklarına "şahpur/şapur (şah oğlu)", kızlarına ise "şahduht (şah kızı)" unvanlarını kullanmıştır[232].

En büyük oğlu ve tahtın varisi Muhammed Rıza Pehlevi, 26 Ekim 1919'da doğmuş, 17 Aralık 1925 tarihinde veliaht ilan edilmiştir. Diğer çocukları ise şunlardır: Erkek çocukları; Şapur Ali Reza Pehlevi (1 Mart 1922), Gulam Ali Rıza Pehlevi (12 Nisan 1923), Abdul Rıza Ali Rıza Pehlevi (19 Ağustos 1924), Ahmet Ali Rıza Pehlevi (17 Eylül 1925), Mahmut Ali Rıza Pehlevi (3 Ekim 1926), Hamit Ali Rıza Pehlevi (4 Temmuz 1932), kızları; Şahduth Şems'ül-Mülk 18 Ekim 1917), Aşrafol (16 Ekim 1919), Fatemeh Kanom'dur (30 Ekim 1928)[233].

2.2. Rıza Han'ın Askeri Hayatı ve Pehlevi Hanedanlığının Tesisi

Rıza, 14 yaşında, akrabası Ali Asgar Han yardımı ile Mazanderan/Savadkuh'da bulunan Kazak alayına göreve başladı. 1275 HŞ. (1896) yılında Nasıreddin Şah'ın bir suikast ile öldürülmesi sonrasında Savadkuh Alayı, elçilikleri ve resmi bina binaları korumak maksadıyla Tahran'a çağrıldı. Tahran'da bulunan Kazakhane'deki görevi esnasında bir süre Alman Sefaretinde bekçilik görevi icra etti[234].

[230] Muhammed Rıza Pehlevi "Vatanım İçin Vazifem" adlı kitapta babası ile ilgili olarak 1877 (1256 HŞ.) yılında Mazenderan eyaletine bağlı bir köyde dünyaya geldiğini, dedesinin ise İran ve Afganistan savaşında görev aldığını ifade etmiştir. Hakdar, 92.
[231] Vakit Gazetesi, 15.06.1934, 5.
[232] Annaberdiyev, 60.
[233] Vakit Gazetesi, 15.06.1934, 5.
[234] Hakdar, 92-93.

Daha sonra Rus Bankasının muhafız takımında Başçavuş rütbesine, bir süre sonra da Vekilbaşı[235] olarak "Altmış-tir Bölüğü" Bölük Komutanlığına atanmıştır. 1909 yılında Zencan ve Erdebil'de çıkan iç isyanları bastırmak üzere Bahtiyari ve Ermeni süvariler ile birlikte bu bölgeye gönderildi. Bu harekâttaki başarısından dolayı teğmen rütbesi ile Keskin Nişancı Takım komutanlığına, oradan da. 1918 yılında Hemedan Tugay komutanlığına atanmıştır.

Rus Albay Vsevolod Starosselsky'in (1875-1935) Kazak Tümen Komutanı Albay Clerge yönelik yaptığı darbede Starosselsky'i destekledi. Bu darbe, Rıza Han'ın katıldığı ilk darbe olarak bilinir. Darbe sonrasında Starosselsky Kazak Birliğinin komutanlığını ele geçirdi. Kazaklar arasında Rıza Han özgür düşünceye ve aynı zamanda asi bir kişiliğe sahip biri olarak tanınırdı. İranlı subaylar arasında saygın biri olarak anılmaya başlamıştı ve ona itaat ediyorlardı. Bu sebeple Starosselsky Rıza Han'ı her zaman memnun etmeyi amaçlamıştır. Rıza Han astlarına iyi davranan biri olarak biliniyordu[236].

Bolşevik ihtilali ve sonrasında yaşanan olaylar sonucunda Kazak Birliğinde görevli Rus Subayların ülkeden gönderilmesi sonucu, Kasım Han Serdar-ı Humayun Kazak Birliği komutanlığına atanan ilk İranlı oldu. Ancak İngiliz General Edmund İronside (1880-1959), Kasım Han'ı bu kadroya layık görmediği için desteklediği Rıza Han'ı fiili olarak Kazak Birliklerinin komutanı olarak görüyordu. Sonrasında Rıza Han, Seyid Ziyaeddin Tabatabai ile birlikte 1299 Darbesini gerçekleştirdiler. Ancak bu darbede İngiliz desteği ile ilgili henüz kanıtlanmış gerçek bir delil bulunmamaktadır. Bazı kaynaklar Bolşevik tehdidinden endişe duyan İngiltere'nin planı olduğu ifade edilse de tam anlamıyla ispatlanamamıştır. Ancak son araştırmalar darbede İngiliz Hükümetinin desteği ile değil, yerel diplomatik (aşiretler, halkın ileri gelenleri, ordudaki yapılanmaları vb.) ve askeri varlığın (İngiltere'nin İran'daki askeri erkânı, İngiliz kontrolündeki Güney İran Polis Gücü) eliyle gerçekleştiğini göstermektedir[237].

---

[235] Vekil başı, Kaçar Hanedanlığı döneminde kullanılan rütbedir, mevki olarak en kıdemli astsubay anlamına gelmektedir. Yeni ordunun teşkilinden sonra bu rütbeler, modern ordularda kullanılan statü ve rütbelere göre yeniden yapılandırılmıştır. Bknz: Mecelle-i Koşun, 16 Burc-u Hut, 3, 1300, 6; Hasan Envari, *Ferheng-i Ruz-i Sohen*, Tahran, 1312, 1318.

[236] Hakdar, *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye..,* 94.

[237] Hakdar, *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye..,* 95-96.

Darbe sonrası başbakan olan Seyyid Ziyaeddin Tabatabai, Mesud Han Keyhan'ı Savaş Bakanlığı'na getirmiştir. Ancak Rıza Han ile yaşadığı sorunlar sebebiyle Mesud Han istifa etmiş ve Ahmet Şah, yerine Rıza Han'ı "Serdar-ı Sipah" ünvanlıyla 27 Nisan 1921 tarihinde Savaş Bakanlığına getirmiştir. Rıza Han bu görevde 23 Ekim 1923 tarihine kadar kalmıştır. Rıza Han bu iki yıl zarfında Kazak Birliği ile Jandarma ve diğer askeri birlikleri birleştirerek düzenli ve milli bir ordu meydana getirmiştir. Yeni ordunun ortaya çıkması ile birlikte Şeyh Hazal, Muhammed Taki Han Pasyan ve Mirza Küçek Han Cengeli gibi çıkan iç isyanları bu ordu ile bastırılmıştır[238]. Rıza Han'ın bu isyanların bastırılmasındaki başarısı sebebiyle, milliyetçi aydınların ve orduda görevli yüksek rütbeli subayların, Rıza Han'a desteklerinin artmasına sebep olmuştur. Ancak bunun haricinde Mecliste Rıza Han'a karşı muhalif kesim de oluşmuştur. Hatta Şeyh Haz'al İsyanı'nı bastırmak üzerine Tahran dışına hareket ettiği dönemde Mecliste gizli bir toplantı yapılmış ve görevden alınması konusu gündeme gelmiştir. Rıza Han, yetkilerini arttırmak için Müstevful-memalik, Müşiruddevle, Mevad'ul-saltana, Hacı Mirza Yahya, Devletabadi ve Hüseyin Ala gibi meclisin ileri gelenleriyle görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerde kendi hizmetlerini ve hedeflerini anlatarak parlamentonun izni olmadan kimsenin kendisini görevden alamayacağı bir yetki verilmesini istemiştir.

Meclis tarafından uzun müzakereler sonucu 29 Ocak 1925 (9 Behmen 1303 HŞ.) tarihinde Anayasanın 50'nci maddesi olan İran'ın Kara, Hava, Deniz Kuvvetlerinin genel komutasının Şah'ın (Ahmed Şah) yetkisinden alınarak Rıza Han Serdar-ı Sipah'a verilmesi kararlaştırılmıştır[239]. Böylece Rıza Han"Başkomutan" unvanını almıştır. Rıza Han, artık daha rahat ve serbes bir şekilde davranmaya başlamıştır. Milletvekilleri ile oluşturduğu iyi ilişkiler ve Başkomutanlık yetkileri neticesinde "Başbakanlık" görevine getirilmiştir. Ancak yürüttüğü cumhuriyet projesi, ona karşı muhalefetin sayısını arttırınca istifa etmiştir. Bundan sonra Rıza Han mecliste bulunan siyasiler ile daha yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır[240].

Ahmed Şah Kaçar'ın ülkeyi terk etmesi sonrası Beşinci Meclis tarafından 31 Ekim 1925 tarihinde Ahmed Şah'ın tahttan indirilerek Kaçar Hanedanlığına son

[238] Hakdar, *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye..,* 98.
[239] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*,197-198.
[240] Hakdar, *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye..,*98.

verildiği ve geçici bir hükümet kurularak yönetimin Rıza Han Pehlevi'ye emanet edildiği kanun maddesi kabul edilmiştir[241]. Ardından 12 Aralık 1925 tarihinde Kurucu Meclis'in teşkiliyle İran monarşisi Rıza Han'a ve onun oğullarına devredilmiştir. Rıza Han'ın taç giyme töreni 25 Nisan 1926 tarihinde Tahran'da bulunan Mermer Saray'ın Salam Salonunda icra edilmiştir. Böylece İran'da Pehlevi Hanedanlığı tesis edilmiştir[242].

Rıza Han, İran Şah'ı olduktan ve dâhili isyanları bastırdıktan sonra ülke içerisinde her alanda toplumsal reformlar yapmaya başlamıştır. Bunda en belirleyici örnek aldığı rol Türkiye olmuştur. 1934 yılında ilk ve tek yurt dışı seyahatini Türkiye'ye yapmıştır. Türkiye'de Atatürk ve O'nun reformlarından oldukça etkilenmiştir[243].

Rıza Şah döneminde yapılan önemli faaliyetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Fars Körfezi ile Hazar Denizi arasına (kuzey-güney) demiryolu hattı inşa edildi.
- Tahran Üniversitesinin kuruldu.
- Tahran'da saraya giden yol düzenlenerek Pehlevi Caddesi isimli cadde inşa edildi (günümüz Veli Asır Caddesi).
- Yerel kıyafetler yerine, şapka ve kılık kıyafet kanunu ile erkeklerin tek tip kıyafet giymeleri sağlandı. Pehlevi Külahı yerine modern şapka kullanımı başladı.
- Kadınlara yönelik Başörtüsü Kanunu çıkartıldı.
- İran Medeni Kanunu'nun hazırlanması sağlandı.
- Türkmençay Antlaşması ile Rusya'ya verilen kapitülasyonlar kaldırıldı.
- Ülke genelinde eyaletler arası anayolların yapılması sağlandı.
- Ülkedeki tüm askeri güçler birleştirilerek "Yeni İran Ordusu" kuruldu ve zorunlu askerlik hizmeti kanunu çıkarıldı. Ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için ordu sanayisi tesis edildi.

[241] Mecelle-i Ayende, 9 Aban 1304, Şomare 4, 6.
[242] Hakdar, *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye..,* 99; Mecliste düzenlenen yemin töreni ve akabinde Mermer Saray'da düzenlenen taç giyme törenine ait fotoğraflar Ek-5'te sunulmuştur. Nahavandi ve Bomati, 49.
[243] Hakdar, *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye..,* 100.

- Bank-ı Sipah kuruldu.
- Bank-ı Milli İran kuruldu.
- Felaheti Bankası (günümüz Tarım Bankası) kuruldu.
- İran Radyosu tesis edildi.
- Pars Haber Ajansı kuruldu (günümüzdeki ismi İrna).
- "Ferhengistan-ı İran" tesis edildi (eski Pers gelenekleri, dil, din, ırk gibi ulus oluşumunda kullanılabilecek figürlerin bu kurum aracılığı ile oluşturulması sağlandı).
- Kullanılan Hicri-Kameri takvim yerine Celali-Hurşidi (Güneş) takvimi kabul edildi. Bu takvimde kullanılan ay isimleri ise eski Avesta ay isimleri kullanılmaya başlandı (örneğin Ferverdin, Ordubeheşt gibi).
- 1935 yılında uluslararası ve yabancı dillerde "Persia" olarak kullanılan ülkenin ismi "İran" olarak değiştirildi.
- İran tarihi eserlerini koruma ve restore edilmesi ile ilgili kanun çıkartıldı,
- Antik İran Müzesi adıyla İran'ın ilk Milli İran Müzesi tesis edildi.
- Şeyh Hazal İsyanı, Mirza Küçek Han Cengeli İsyanı, İsmail Ağa Simko İsyanı bastırıldı ve dahili muhalefete yönelik sert tedbirler alındı. Bu sayede merkezi otorite sağlamlaştırıldı. Yeni kurulan ordu ve zorunlu askerlik sistemi ile ordunun milli bir güç olduğu vurgusu oluştu.
- Firdevsi ve Ömer Hayyam mezarları, anıt mezar haline getirilereke ziyarete açılması sağlandı. Eski İran ve Pers arkeolojik eserlerinin çıkartılması ve ulus bilincinin oluşması amacıyla bu eserlerin araştırılması için yabancı arkeologlar getirildi.
- Tahran'da Mihrabad Havaalanı inşa edildi.
- Ülke genelinde tütün ve şeker fabrikaların kurulması sağlandı[244].

Rıza Han ile birlikte İran'da hızlı bir şekilde kalkınma hamleleri gerçekleştirilmiştir. Buna paralel olarak ta kültürel zeminin hazırlanması ve ulusal birliğin oluşturulması amaçlanmıştır. Ordu ve zorunlu askerlik sistemi, ülke genelinde Fars milliyetçiliğinin tanıtımı ve yayımında önemli bir etkiye sahip olmuştur.

[244] Hakdar, *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye..,* 101-103.

Rıza Şah, anne tarafından Türk asıllı olmasına rağmen Fars milliyetçiliğini desteklemiştir. İran'da 1905-1912 yılları arasında gösterilen Fars milliyetçiliği akımının ortaya çıkması başlangıçta kültürel düzeyde devam etmiştir. 1921-1925 tarihleri arasında Vusugu'd-dele ve Ziyaeddin Tabatabayi başbakanlıkları döneminde Fars milliyetçiliği bürokratik düzeyde desteklenmiştir. Özellikle Rıza Şah ile başlayan bu yeni dönemde İran'da yaşayan Türklere yönelik sindirme politikaları uygulanmıştır[245].

Darbe sonrası ordunun başında bulunan Rıza Şah, ordunun tamamı üzerinde idaresini tesis ettikten sonra darbe karşıtı isyanları bastırmaya yönelmiştir. İsyanları bastırdıktan sonra 27 Ekim 1923 tarihinde tüm ülke üzerinde askeri idareyi sağlamış ve Savaş Bakanlığı unvanını koruyarak başbakanlığa yükselmiştir. (kabinenin diğer üyeleri; Zeka'ül-mülk Furugi (Muhammed Ali Furugi) Dışişleri Bakanı; Süleyman Mirza Kültür Bakanı, Müdir'ül-Mülk Ekonomi Bakanı; Muazad'ül Saltana Pirniya, Adalet Bakanı; Hudayar Han, Posta ve Telgraf Bakanı; Azim'ül-Mülk Erdalan, Bayındırlık Bakanı)[246].

14 Şubat 1925 (25 Behmen 1303 HŞ.) tarihinde İran Milli Şura Meclisi Riyaset-i Merhum Mu'temin'ül-Mülk Pirniya tarafından toplandı ve Serdar-ı Sipah (Başkomutan)[247] ve genel sekreterlik ve ordu bütünlüğünün kapsamlı birleştirilmesi ve güçlendirilmesi, nizami güçlü ve merkezi bir ordunun teşkil edilmesi, ülke genelinde asayişin temin edilmesi amacıyla bir maddelik bir kanun maddesi çıkarılması sağlanmıştır. Kabul edilen bu kanun ile memlekette asayişin sağlanması ve emniyet ve asayişin sağlanması sorumluluğu yukarıdaki isimleri sayılı kabineye tasvip edilmiş oldu[248].

2.3. İngiltere'nin İran'daki Hedefleri ve 1299 Darbesindeki Rolü

XX. yy'ın başlamasıyla birlikte Asya ve Afrika'da birçok devlet kurulmuştu. İran'da ise Kaçar Hanedanlığı rejimi ile yönetimde yürütme yetkisini paylaştığı

[245] Annaberdiyev, 83.
[246] Kadimi, 102.
[247] Bu unvanı Kaçar Şahları haricinde kullanan ilk kişi olmuştur. Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, (Çev.: Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, 94.
[248] Kadimi, 103.

meclis ve bakanlar kurulu bulunmaktaydı. Ancak gerçekte ise siyasi hâkimiyet eksikliği vardı. Ülke iktisadi ve mali açıdan dış güçlerin kontrolü altında idi. Bu ülkeler ise İngiltere ve Rusya idi. Ülkenin mali kuruluşları yine bahse konu iki ülkenin kurduğu bankaların kontrolündeydi. Maden ve gümrüklerin kontrol imtiyazı Rus ve İngilizler arasında tanzim edilmişti. Bu şartlar altında ülkenin ithalat ve ihracat gelirlerinden yabancı ülkeler vergi alıyorlardı.

İran ordusu Safeviler'den beri gelen geleneksel bir yapıya sahip olup zamanla yeni düzenlemeler yapsa da Kaçar Hanedanlığı yıkılışına kadar bu yapısını korumuştur. XIX. yy'da İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki rekabetleri de yine bu dönemde başlamıştır. XX. yy'da Meşrutiyet ilan edilmişti, ancak ordunun merkezi ve bir kuruma bağlı olarak İran meşrutiyetine bir bağlılığı oluşturulmamıştı. Kazak Birlikleri Rusya'nın kontrolü altındaydı ve Rusların emperyalist çıkarlarını korumakla görevliydi. İngiliz birlikleri de aynı şekilde Meşrutiyet ile ülkeye girmişlerdi ve ülkenin güneyinde genellikle sömürgesi altındaki Hindistan'dan getirdiği askerler bulunmaktaydı[249].

Bolşevik ihtilali sonrası Rusya, İran üzerindeki siyasi baskı ve menfaatlerini bırakmıştır. Bu otorite boşluğunu İngiltere doldurmakta gecikmemiştir. İngiltere sadece ülkenin güneyinde değil tamamında hâkimiyet tesis etmeye amaçlamıştır. İlk olarak 1919 yılında büyük tepki çeken imtiyaz anlaşmasını imzalamıştır. Ancak halk tarafından büyük bir tepkiyle karşılanan bu anlaşma mecburen lağvedilmek zorunda kalınmıştır. İngiltere, İran üzerindeki menfaatlerinin mevcut hükümet aracılığı ile olmayacağını anlamıştır[250]. Bu sebeple İran üzerinde farklı bir siyasi yol izlemiştir. Doğrudan müdahale yerine kendisine bağlı bir hükümetin varlığı sayesinde menfaatlerini korumayı amaçlayarak, dolaylı müdahale siyasetini uygulamıştır. 1919 anlaşmasının uygulanması için 22 Şubat 1921 (03 Esfend 1299 HŞ.) günü Rıza Han tarafından yapılan darbeyi desteklemişlerdir[251].

İngiltere için İran'ın önemi ve uyguladığı politikaları aşağıdaki başlıklar halinde inceleyebiliriz:

---

[249] Parsa Benab, 17-18.
[250] Denis Wright, *Nakş-ı İngiliz Der-İran*, (Çev.: Feramerz Feramerzi), İntişarat-ı Ferhi, Tahran, 1361, 270-271.
[251] Ali Rıza Zahiri, *Asr-ı Pehlevi Be Revayet-i Esnad*, Defter-i Neşr-i Muarif, Tahran, 1379, 17.

a) **1919 İngiltere-İran arasındaki sömürge antlaşması ve sebep olduğu sorunlar:** 1919 anlaşmasının halk baskısıyla iptali ve sonrasında gelişen olaylar İran'da İngilizlerin aleyhine işleyen bir sürece dönmüştür. Nitekim durumun ciddiyetini, Tahran'daki İngiltere Sefiri Herman Norman (1872-1955), Lord Curzon'a gönderdiği 19 Haziran 1920 tarihli telgrafta; iki ülke arasındaki anlaşmadan sonra ilişkilerin oldukça vahim bir hal aldığını yazmıştır[252]. Mevcut hükümetin anlaşmayı imzaladığını ancak halkın kendilerine yönelik tavır değiştirdiğini, İngiltere'nin İran'a her zaman yardım etmesine rağmen nankörlük yaptıklarını ifade etmiştir. Halkın kendilerini, İran için en zorba ülke olarak tanımladıklarını ve hatta mecliste Milli Demokratların dahi -ki önceden çok iyi dost oldukları ve Meşrutiyetin İlanını İngiltere sayesinde kazandıklarını- aleyhlerinde tavır aldıkları konularına yer vermiştir. Norman, telgrafın devamında şu ifadeleri kullanmıştır:

> *Buradaki olaylar öyle bir hal almıştır ki halk bizim yerimize Rusya'ya bile razı olmuşlardır… bizi İran'ın güney kıyılarını işgal etmiş ecnebiler olarak tanımlamaktadırlar. Birliklerimizi biraz geriye çekersek İran Halkının fikirleri azda olsa olumluya dönecektir. Eğer biz bu İran'a silah, para ve mühimmat vermezsek hallerinin nasıl olacağını düşünmüyorlar. Bir ay önce İran Hükümeti bizden para yardımı istedi ve hala cevabını vermedik, eğer bu yardım yapılmazsa bu hükümet düştükten sonra ülkede başka bir siyasetçi kalmayacak. Ülkede baştanbaşa kargaşa çıkacak ve yeni bir kabine teşkil edilecek. Muhtemelen Bolşevikler durumdan faydalanacak ve istikrar yönünden oluşan boşluğu dolduracaklar. Sonuçta bu durum İngiliz Kuvvetlerinin İran'dan çıkarılmasına sebep olacaktır. Bu olaylara müdahale etmezsek bu güne kadar İran için harcadığımız paralar boşa gidecek, ticaretimiz ortadan kalkacak, bu ülkedeki menfaatlerimiz kaybolacak, İngiltere ve İran arasındaki anlaşma lağvedilecek. Sonuç olarak bizim Hindistan'daki durumumuz vaziyetimiz tehlikeye düşecek. İngiliz Devleti bu durumu birçok can ve mal kaybı ile önleyebilecek. Eğer şimdi bir miktar parayı acil önlemlere ayırırsak böyle kötü durumlar asla karşılaşmayız…*[253]"

Bu duruma ilave olarak İngiltere halkının da İngiltere'ye yabancı ülkelerdeki İngiliz askerlerinin masraflarından dolayı toplumsal baskı yapmaktaydılar. Bu da İngiliz askerlerinin İran'dan çıkmasında etkili olmuştur[254].

---

[252] Birinci Dünya Savaşı sonrası İran'daki kaos durumu hakkında Teşkilat-ı Mahsusa üyesi bir subay olan Ruşeni (Barkın) Bey de benzer ifadeler kullanmıştır. 1919 Antlaşmasının duyulması ve Bolşevik baskısı sebebiyle İngilizlerinİran'da istenmeyen taraf olduğunu vurgulamıştır. Ancak bu durumun Gilan'ın Rusya tarafından işgali ve sonrasında İngilizler'in İran Ordusuna top ve uçak temin etmesi sayesinde Rusya'nın ilerleyişinin durdurulduğunu ve İngilizlerin yeniden İran siyasetinde aktif rol oynamaya başladıklarını ifade etmiştir. Yirsutimur, 202.

[253] 19 Haziran 1920 tarihli ve 34/150/204772 numaralı Telgraf, Zahiri, 20.

[254] İran'ın 1919 yılında İngilizlerle imzaladığı anlaşmanın yürürlükten kaldırılmasında işçi sınıfının Tebriz'de başlattığı ve toprak ağaları ile burjuvazinin de çıkarlarına uygun bularak desteklediği ayaklanmanın payı büyüktür. İngilizler 130 işçinin ölümüyle sonuçlanan 1920'deki Azerbaycan olaylarından sonra, bu tarihe kadar egemen bulundukları İran'dan ilk kez çekilmek zorunda kaldılar. 1919 anlaşmasını imzalayan hükümet ise mecliste anlaşmayı onaylatamadan/cesaret edemeden

b) **İran Petrolü ve Hindistan**: İran'da 1901-1914 yılları arasında petrolün bulunması ve işlenmeye başlaması ile İngiltere açısından İran'ın jeopolitik önemi artmıştır. İngiltere, İran üzerinde nüfuzunu arttırmayı ve siyasi ve mali olarak tam bir kontrol sağlamayı hedeflemiştir[255]. Petrolün taşınması ve Hindistan'ın güvenliği için Fars Körfezinin kontrolünün sağlanması İngiltere açısından önem arzetmiştir. Bolşevik İhtilali sonrası Rusya'nın bu bölgedeki etkinliğini azaltmak ve güvenliğin sağlanması amacıyla bu dönemde Britsh Petrol şirketi tesis edilmiştir[256].

İngiltere'nin Bolşevik İhtilali sonrası belki de en önem verdiği konulardan biri Hindistan'ın emniyeti konusu olmuştur. İran'ın Hindistan yolu üzerinde olması ve konumu gereği Hindistan'da ticaret yapan İngiliz Şirketlerinin güvenliğinin sağlanması için İran'ın kuzeyinin de kontrol altında tutulması gerekliliğini doğurmuştur. Bu şekilde Bolşeviklerin Hindistan'a nüfuz etmesi engellenmek istenmiştir[257].

c) **İran'da Merkezi Bir Ordu Kurulması Fikrinin Desteklenmesi:** 1919 anlaşmasında İngiltere'nin İran'da merkezi hükümet tarafından tek bir çatı altında yeni bir ordu teşkil edilmesini savunmuştu. İngiltere'ye göre yeni kurulacak olan merkezi bir ordunun iki vazifesi olmalıydı:

1) Sovyet Rusya'nın yayılmasını ve genişlemesini engelleyecek bir İran ordusu yaratmak,

2) İran'da meydana gelebilecek her türlü bağımsızlık hareketlerini engellemek, Bolşevik inanç ve fikirlerinin ülke içerisinde yayılmasını engellemek, İngiltere'nin çıkarlarıyla çatışan her türlü Bolşevik fikri yapısının yayılmasını ve halk arasında bağımsızlık hareketlerinin engellenmesini sağlamaktır[258].

2.4. 1299 Darbesi ve Kazak Tümeni (22 Şubat 1921)

Kazakhane'de Rus subaylara yönelik İngiliz destekli darbe sonrası Rus General Starroselsky Kazak Tümen Komutanlığı görevinden alınarak ülkeden gönderilmiştir. Sonrasında Ahmed Şah, Kasım Han'ı Vali-i Serdar-ı Humayun

düşürüldü. İngiltere, 1919 anlaşmasının yürürlükten kaldırılmasını kabul etmek ve askerlerini İran'dan çekmek zorunda kalmıştı.(Bknz: Ayşegül Dora Güney, *İran'da Devrim*, 109-110.)

[255] Parsa Benab, 30.
[256] Zahiri, 18.
[257] Zahiri, 18.
[258] Parsa Benab, 30.

ünvanlıyla Kazak Tümeninin komutanı olarak atamıştır (1920). İran Savaş Bakanlığında bir komisyon kurularak Kazak Tugayının idari işlerinin Rus subaylardan İranlı subaylara devredilmesi sağlandı. İdari ve mali işlerin düzenlenmesi için İngilizlerden (General İronside) yardım alındı.

Bu dönemde İngiliz General İronside, İran'a gelmişti. İronside, Kazak Birliklerinin idari ve mali işlerini düzene koymak ve teşkilat yapısının düzenlenmesine yardım etmek maksadıyla Yarbay Henry Smeyt'ı görevlendirdi. Huddleston ve Lamont isimli iki albayı da Kazvin'deki Kazak Birliğinin yeniden teşkilatlanması ve düzenlenmesine nezaret amacıyla görevlendirdi[259].

İronside haricinde İran'da bulunan bir diğer İngiliz üst düzey yetkili Norman'dı. Norman ve General Ironside, 1919 anlaşmasında yer alan koşulları uygulamak için İran'a görevlendirilmişlerdi[260]. Bu nedenle Kazak Tümenine bağlı yeni bir Kazak Tugayı'nın Kazvin'de İngiliz subaylarının komutasında oluşturulmasını ve bu yeni kuvvetin mali işlerinin İngilizler tarafından kontrol edilmesini İran Hükümetine önerdiler[261]. İronside, darbe sonrası kendi anılarında askeri darbe ile ilgili; "bütün İran halkının darbede benim rolümün olduğuna ve onun icrasında perde arkasındaki kişi olduğuma inanıyorlar, doğruyu ifade etmek gerekirse hakikat aynı şekildedir" demiştir[262].

Bu sebeple İngilizler kendi hedeflerine ulaşmak için İran'da siyasi ve askeri cephede faaliyet göstermişlerdir. Norman, Tahran'da siyasi çehreler arasından Seyid Ziyaeddin Tabatabayi'yi seçti (1921), General İronside ise Kazak subayları arasından Kazvin'de Rıza Han'ı kendi maksatları için belirlemişti[263].

[259] Cronin, 151; Musavi, 248.
[260] 1299 Darbesi her ne kadar İranlılar tarafından gerçekleştirilmiş olsa da İngiliz askeri subaylarından Norperforce Komutanı Tümgeneral Sir Edmund Ironside'dan Lord Curzon'a gönderilen telgrafta, Kazvin'deki Kazaklar'la gayri resmi ve gizli bir bağı olan Yarbay Henry Smyth'ten hayati yardım aldığı ve muhtemelen onlar tarafından başlatıldığı tarihçi yazar Stephanie Cronin tarafından iletilmiştir. Stephanie Cronin, "Great Britain 5. British influence during the Reza Shah period, 1921-41", *Encyclopaedia Iranica*, 11, (3), 231-234. (https://iranicaonline.org/articles/great-britain-v, Erişim Tarihi: 22.07.2023).
[261] Musavi, 249.
[262] Cevad Şeyhülislami, *Katl-i Atabek*, Neşr-i Keyhan, Tahran, 1367, 286.
[263] Zahiri, 21.

Rıza Han'ın General İronside tarafından seçilmesinden önce İngiliz casusu olan Ardeshir–Ji Reporter/Erdeşir[264] ve Ayn'el Mülk'ten, muhalif Bahailer ile bir toplantı yapmalarını isteyerek "Yüksek mertebeli iyi giyimli birisini sizinle tanıştırsınlar sizde benimle tanıştırın ama iki şartla, birincisi o kişi jandarma olmamalı ve kesinlikle Kazak rütbelilerinden/yüksek makamlılarından olmalı, ikincisi halis 12 imam Şii'si olmasın" demiştir. Bu görüşmeden sonra Ayn'el-Mülk Rıza Han'ı seçmiş ve Ardeshir–Ji de bunu İngiliz sefareti ve British Petrolyum'a bildirmiştir[265].

Böylece İronside Kazak birliklerinin başına Rıza Han'ı seçti. Rıza Han 1920 yılında Gilan'da çıkan isyanın bastırılmasında piyade birliğinin komutanı olarak görev almıştı. Aynı yılın sonbaharında Hemedan Tabur Komutanı olarak atandı ve Kazvin'de görev yapmaya başladı.

İronside, Bolşeviklere karşı durabilecek güçlü bir hükümetin varlığının İran için gerekli olduğunu düşünüyordu. Hükümeti kuracak kişi sivil olmalıydı ve yolsuzluk vs. gibi olumsuz bir geçmişe sahip olmamalıydı. İran'daki İngiliz işbirlikçileri aracılığıyla Raad Gazetesi (رعد) sahibi Seyid Ziya'eddin Tabatabai'nin bu göreve uygun olduğuna karar verildi[266].

Seyid Ziya ve Rıza Han ile ilk teması Yüzbaşı Kazım Han Siyah ve Binbaşı Mesut Han Keyhan aracılığıyla kuruldu. Daha sonra Kazvin'de Jandarma birliklerinin de desteği alındı. Bu birlikteliğin harekete geçmesi ise Norman ve

---

[264] (اردشيرجي ريپورتر)

[265] Zahiri, 22; Hasan Ferhani, *Ruz-i Şomar Tarih-i Muasır-ı İran*, Müessese-i Mutalaat ve Pejuheşha-yı Siyasi, Tahran, 1389, 107-108.

[266] Musavi, 249; Zahiri, 22; Rıza Han ve Tabatabayi'nin İngiliz yanlısı olup olmadıkları ne tür destek aldıkları konusu ile ilgili birkaç hatırat dışında kesin bir bilgi yoktur. Zaten böyle bir şey olsa dahi alenen ve açık olarak belgelenmiş olması mümkün değildir. Her ne kadar ulaşabildiğimiz belgeler Rıza Han ve Tabatabayi'nin İngiliz yanlısı bir siyaset izledikleri düşüncesine sevk etse de, farklı kaynaklarda karşıt düşünceler mevcuttur. Örneğin Younes Parsa Benab tarafından neşredilen "A Political Hıstory Of The Armed Forces In Iran" kitabında Seyid Ziya'nın aslında İngiliz yanlısı olmadığı, bu sebeple de Rıza Han tarafından Başbakanlık görevinden alınarak İngiltere sömürgesi olan Filistin'e sürgüne gönderildiği ifadesi kullanılmıştır. (Bkz. Younes Parsa Benab, *Tarih-i Siyasi Erteş-i İran*, 1362, 30.); Diğer bir iddia ise dönemin İngiliz Sefiri Herman Norman'ın 1299 darbesindeki rolünün belirsizliğidir. Ancak 2200 kişilik Kazak Tugayı'nın hareketini bilmemesinin pek de olası olmadığı değerlendirilmektedir. Bu düşüncenin aksine Stephanieie Cronin İngiliz Herman Norman'ın planlanan darbeden haberdar olmadığını, ancak darbeden haberdar olur olmaz darbeye tam bir destek verdiğini, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un hiçbir şey bilmediğini ve darbenin başarısından sonra bile İngiltere hem kamuoyunda hem de iç yazışmalarında İngiliz müdahale sorumluluğunu reddetmeye devam ettiğini ifade etmiştir. Bkz. Cronin, "Great Britain.., 231."

Simith'in İran Serdar-ı Humayun'una (Başkomutanlık Makamı) bir telgraf ile Tahran'da bulunan 600 kişilik Kazak birliğinin İngilizlerin denetimi ve eğitiminden yararlanmaları bahanesiyle Kazvin'e gelmelerini ve Kazvin'de bulunan 2200 kişilik Kazak Birliğinin de Tahran'a taşınmasını istedi. Ahmet Şah böyle bir gücün başkente doğru hareketinden dehşete düştü ve Serdar-ı Humayun (Kerim Han) aracılığı ile bu hareketi engellemek üzere bir emir verildi. Ancak Kazvin Kazak Birlikleri tarafından bu emir görmezden gelinerek Tahran'a doğru ilerlemeye devam edildi. Şah, Kazakların Tahran'a yürüyüşünü engellemesi için Serdar-ı Humayun'u görevlendirdi ve 20 Şubat 1921 tarihinde Kerec yakınlarında Kazaklarla bir görüşme gerçekleştirdiyse de sonuç alınamadı[267].

Dönemin Sadrazamı Sipahdar, Jandarma birliklerinin başında bulunan İsveçli W.A. Smart ile görüşerek Kazak ilerleyişini durdurmasını istedi. Ancak Smart bu teklifi kabul etmeyerek sadece Kazakların tekrar Kazvin'e dönmeleri için görüşeceğini belirtti[268].

W.A. Smart, Ahmet Şah ile görüşmeye gittiğinde Şah'ın korktuğunu ve ülkeyi terk etmeyi düşündüğünü öğrendi. Şah'ı sakinleştirirken bir yandan da İsveç Asayiş Komutanı General Vastdehel'a Kazakların başkente geldiklerinde herhangi bir çatışma çıkmamasını ve onların işlerine karışmamasını iletti.

Başbakan Yardımcısı ve Hükümet Temsilcisi Edibu'l-Saltana, Şah'ın Saray Temsilcisi Muayyine'l-Mülk, İngiliz Sefareti Askeri Ateşe Yardımcısı Houston ve İngiliz Sefareti Askeri Temsilcisi Yarbay Haig'den oluşan temsilcilerin olduğu bir grup Tahran yakınlarındaki Mihrabad'da Rıza Han, Seyid Ziya, Yüzbaşı Kazım Han Siyah ve Binbaşı Mesut Han Keyhan ile görüştüler. Görüşmede Rıza Han; İngiliz kuvvetlerinin ülkeden ayrılması ile birlikte Bolşeviklerin İran'a kesin olarak saldıracağını, bu sebeple güçlü bir hükümet kurmak ve çıkan kargaşaya son vermek amacıyla Kazakların Tahran'a ilerlediğini, Kazakların Şah'a bağlı ve sadık

[267] Donald Wilber'e göre, "İngiliz komutanlığı, Rıza Han komutasındaki 2500 kadar askerin Kazvin'den Tahran'a taşıma masraflarını karşılamak için fişekler, üniformalar ve altmış bin tümen miktarında para sağladı." Bkz. Zirinsky, 645.
[268] Musavi, 250.

olduklarını, ancak yıllar süren baskı ve mevcut sefil duruma sebep olan ve Şah'ın etrafını saran "şeytan ruhlu" kişileri ortadan kaldırmaya kararlı olduklarını iletti[269].

Kazak Güçleri 8 sahra topçu bataryası bulunan toplam 26 ağır topçu silahı ile Tahran'a geldiler. Tahran'daki merkez Kazak Birlikleri ve Jandarma Güçleri teslim oldular. Hiçbir direniş ve karşı koyma ile karşılaşmayan Kazak Birlikleri önemli devlet kademelerini ve işgal ettiler. 21 Şubat gece yarısından kısa bir süre sonra Tahran tamamıyla ele geçirildi. Böylece Sipahdar Hükümeti düşürülmüş oldu[270].

Ahmed Şah, 22 Şubat 1921 günü Norman'a bir mektup göndererek onun bir çare bulmasını istedi. Norman Ahmed Şah'a darbecilerin niyeti konusunda güvence verdi ve Kazakların bütün isteklerinin yerine getirilmesini istedi.

Ahmed Şah, 23 Şubat 1921 günü darbecilerin isteği ile Seyid Ziya'nın kabineyi kurmasını istedi. Seyid Ziya 01 Mart 1921 tarihinde yeni kabineyi teşkil etti[271].

Görüldüğü gibi İngilizler darbenin her alanına bir şekilde temas etmişlerdir. İngilizlerin darbedeki rollerini kronolojik olarak sıralamakta fayda vardır. Buna göre İngiltere'nin 1299 Darbesine destek amaçlı girişimlerini aşağıdaki maddeler halinde sıralayabiliriz:

a) General İranside ve Norman'ın girişimleri sonucunda 1920 yılı sonlarında Rus Kazak Subayları görevden alındı. Norman tarafından İngiltere'ye gönderilen telgrafta Rus subayların sınır dışı edildiği, İran'daki tek düzenli askeri kuvvetlerin ise İngiliz subayları tarafından fiilen kontrol altına alındığı, bu durumun İran iç siyasetinde 1919 antlaşmasına yönelik muhalefetten bağımsız kılacak bir hareket olduğu bildirilmiştir.

b) Rus subayların tasfiyesi sonrası askeri yardım amaçlı Kazak ve Jandarma birliklerine İngiliz subayların atanması sağlandı. İronside aracılığı ile Rıza Han seçilerek terfi ettirildi. İngiltere tarafından teçhiz edilen Kazvin Kazaklarına para yardımı da yapıldı.

---

[269] Cronin, 161.
[270] Cronin, "Great Britain.."
[271] Musavi, 251; 2 Numaralı Belge, (Ahmed Şah tarafından Seyyid Ziya'nın Başbakanlık görevine atanması ile ilgili belge), Zahiri, 22.

c) Londra Hükümetinin İran'daki İngiliz güçlerinin çekilmesi baskısından rahatsız olan Lord Curzon, Norman'a İran'da güçlü bir hükümetin kurulması için talimat verdi. (Curzon ile ilgili bu konuda talimat verdiği ile ilgili hiçbir kanıt olmasa da bu darbenin İngiltere tarafından yürütüldüğü verilen maddi desteklerde görülmüştür.)

d) İngilizler Seyid Ziya ile Kazak Birlikleri arasında koordinasyonu sağladı. Bunu da elçilik görevlileri aracılığı ile sağladı.

e) Norman, her ne kadar darbe hakkında önceden bilgi sahibi olmadığını iddia etse de, Rıza Han ve emir komutasındaki Kazak Birliğinin Tahran'a girmesinde önemli bir rol oynadı.

f) Norman, darbe sonrası Seyid Ziya'nın hükümet kurmasında önemli rol oynamıştır. 20 Şubat 1921'de Kazak Birliğinin Tahran'a yaklaşması esnasında Tahran Polis Şefi ile görüşerek Kazakların şehre girmesi durumunda herhangi bir çatışmanın uygun bir davranış olmayacağını belirtti. Kamu düzenin sağlanmasında da önemli girişimlerde bulundu. Norman'ın bu girişimleri sayesinde Rıza Han ve Seyid Ziya neredeyse tek bir direnişle karşılaşmadan şehre girdi. Norman Londra'ya gönderdiği telgrafta olayları şu şekilde özetlemiştir: "bu sabah Şah'ı (Ahmed Şah) gördüm ve ona hareketin liderleriyle görüşmesini ve onların taleplerini kabul etmesi konusunda tavsiyede bulundum. Ona kişisel güvenliği konusunda güvence verdim. Korkmasına rağmen ülkeyi terk etmekten bahsetmedi." Ahmed Şah devamında da Seyid Ziya'yı başbakan, Rıza Han'ı da başkomutan (Serdar-ı Sipah) olarak atadı[272].

g) Seyid Ziya başbakan olduktan sonra İngiltere ile yapılan 1919 anlaşmasını fesih etmiş ve Sovyetlerle yeni bir anlaşma imzalamıştır. Bunun haricinde İngiliz yanlısı birkaç İranlı tutuklatılmıştır. Bu olaylara rağmen Norman Seyid Ziya'ın İngiliz çıkarların en uygun kişi olarak son derece memnun olduğunu İngiltere'ye bildirdi. İngiltere'ye göre genel görüş İran'ın artık son bir şansı olduğu ve bu

[272] Houshang Nahavandi ve Yves Bomati, *Muhammed Rıza Pehlevi aherin Şahinşah 1919-1980*, (Çev.: Dad Mihir), İntişarat-ı Şirket-i Kitab, ABD, 2013, 27; Ali Deşti, Rıza Han'ın Serdar-ı Sipah olduktan sonrada bu görevde kalmak istemediğini ifade etmiştir. Rıza Han'ın, ülkede hala kapitülasyonların olmasını, İngiltere ile yapılan Darcy ve 1919 imtiyaz antlaşmalarının etkisini ve İngiliz kontrolündeki Güney İran Polis Gücünün varlığını ülke bağımsızlığı için bir tehlike olarak gördüğünü ifade etmiştir. Bu sebeple dönemin yöneticileri olan Kavam'us-Saltana ve Müşiru'd-Devle gibi devlet adamlarını eleştirdiğini belirtmiştir. Bkz. Ali Deşti, *Pencah-u Penc*, (Ed.: Dr.Ali Rıza Semeri), Nima, Essen-Almanya, 2003, 41.

kaybedilirse ülkeyi Bolşevizm tehlikesinden hiçbir şeyin kurtaramayacağı inancıdır[273].

İngiltere'nin İran'daki politik konumunun yükseltilmesine ve Rıza Han'ın güçlenmesine etki eden bir diğer önemli aktör Sir Percy Loraine (1880-1961) olmuştur. İngiltere'nin İran'daki "Olağanüstü Elçi ve Tam Yetkili Bakanı" olarak görev yapmış olan İngiliz Loraine, İran'a geldikten sonra İran'daki İngiliz konumunun zayıfladığını, İngiltere'ye karşı ağır bir muhalefetin oluştuğunu tespit ederek şu önerilerde bulunmuştur:

> *...savaş sonrası uyguladığımız İran politikası ayaklarımızın altından kayıp gitmeden çok temkinli ilerlemeliyiz. Eylemlerimizi yavaş bir şekilde yeniden inşa etmeliyiz. Bu sebeple İran'da oluşturulacak olan hükümet kabinesine doğrudan müdahale etmemeliyiz, basın kuruluşlarına para vermemeliyiz. Benim amacım İranlıların kendi sorumluluklarını fark etmeleri, kendi becerisizliklerine suçlu aramamaları ve bizim kıymetimizi fark etmeleridir*.

Loraine, iç siyasete karışmama fikrinde olmasına rağmen Rıza Han'ın yükselişine birçok kez siyasi müdahalede bulunmuştur. Gerçekte Loraine'nin amacı Rıza Han'a doğrudan destek teklifinde bulunmak yerine İngiltere'nin İran'ın tek gerçek ve çıkar gözetmeyen dostu olduğu fikrini aşılamak olmuştur. Böylece ne Rıza Han ürkütülecekti nede muhalefete bir koz verilecekti. Loraine, Londra'yı Rıza Han hükümetine ve emrindeki ordusuna mali destek sağlanması yönünde ikna etti ve ilk destek Lahuti isyanında isyanın bastırılması için kullanılacak 500.000 Tümen paranın Bank of Persia aracılığı ile Rıza Han hükümetine ödenmesi oldu.

Loraine, Rıza Han'ın kabine kurması ve başbakan olması için de müdahalelerde bulundu. Rıza'nın askeri bir tekel oluşturmasını sağlamak için isyancıların Irak ve diğer ülkelerden silah temin etmelerini engelledi. 1778'den beri işgal altında bulunan Buşehr'in boşaltılmasını sağladı. Tüm bu gelişmeler sayesinde Rıza Han'a olan güven arttı ve ülkeyi birleştirici bir rol oynaması sağlanarak başbakanlık rütbesine yükselmesi desteklendi[274].

Sonuç olarak kaynaklarda İngilizlerin darbe ve sonrasında Rıza Han'ın yükselişlerindeki rolleriyle ilgili kesin bir bilgi bulunmasa da, neticede Rıza Han'ın da bulunduğu yeni bir hükümet teşkil edilmiştir.

---

[273] Zirinsky, 645-646.
[274] Zirinsky, 650-652.

İran tarihinde "Siyah Kabine"[275] olarak adlandırılan Seyyid Ziya'nın kurduğu yeni kabinenin bakanlıklarına atanan kişiler şu şekildedir:

Seyyid Ziya'eddin Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığına,
Binbaşı Mesut Han Keyhan, Harbiye Nazırlığına,
Yüzbaşı Kazım Han Siyah, Tahran Askeri Komutanlığına
Rıza Kuli Han Niru'l-mülk, Kültür Bakanlığına,
Mirza İsa Han,, Maliye Bakanlığına,
Dr. Muedebü'l-Devle Nefisi, Sağlık Bakanlığına,
Taki Han Müşir-i Muazzam, Posta ve Telgraf Bakanlığına,
Mansur'ul-Saltana Adliye Bakanlığına vekâleten,
Rıza Han da Tuğgeneral rütbesinde Ordu Komutanlığına görevlendirildi[276].

Rıza Han başkanlığındaki Darbe Yönetimi 22 Şubat 1921 tarihinde 9 maddeden oluşan ve "Kazak Tümen Komutanı, Ordu Komutanı ve Âli Hazret-i İkdas Şehriyari" unvanıyla tamamlanan ilk beyanatını verdi. "Hüküm Mikonem"– Emrimdir- şeklinde başlayan beyanatta Tahran'ın Hükümet-i Nizami/Darbe Yönetimi komutasında olduğu, akşam saat 8'den sonra sokağa çıkma yasağının uygulanacağı, bütün basın yayın ve gazetelerin yayınlarının hükümet kurulana kadar yasaklandığı, Kazım Han'ın Tahran asayişini düzenlemekle sorumlu olarak Tahran Askeri Valiliğine atandığı hükümleri yer almıştır[277].

Seyid Ziya'nın planına göre adli, idari ve mali kurumlar ile belediyecilik alanında reformlar yapılmaya başlandı. Ayrıca yeni bir ordu da tesis edilecekti. Seyid Ziya ilk beyanatında 1919 yılında İngiltere ile yapılan antlaşmanın da lağvedileceğini duyurmuştu. Bu konu ile ilgili Norman'ın Londra'ya gönderdiği telgrafta Seyid Ziya'nın kendisiyle gizlice görüştüğünü, Seyid Ziya tarafından 1919 antlaşmanın iptal edilmeden kabinesinin asla çalışmaya başlamayacağını belirterek, söz konusu anlaşmanın iptal etme niyetinin Büyük Britanya'ya karşı herhangi bir düşmanlık ifade etmediğini ilettiğini ifade etmiştir.

Norman, telgrafın devamında yeni kabine ile İran'ın bağımsızlığının devamı için İngiltere'ye karşı iyi niyetini sürdürmek isteyeceğine vurgu yapmıştır. Seyid

[275] Annaberdiyev, 61.
[276] Emir Ahmedi, 176; Cronin, 165-166.
[277] Zahiri, 23; Kazımi, 56-57. Darbe beyanatı Ek-3'te sunulmuştur.

Ziya yeni kabinenin İngiltere'nin emir komutası altında bulunan Güney İran Polis Gücü'nün yaklaşık 10 İngiliz Subayı ile sınırlandırılacağını ve askeri maliyetin devlet bütçesindeki vergilerden karşılanacağını Norman'a iletmiştir.

Seyid Ziya, bütün kontrolü elinde bulundurmak istiyordu. Bir diğer hamlesi de Kazaklara yönelik olmuştu. Seyid Ziya, 360 üst subay, 358 subay öğrenci ve 9270 astsubay ve rütbeli erden oluşan Jandarma Teşkilatını kendi kontrolüne alarak 300 subay ve 7000 Kazak askerinden oluşan Kazak Birliklerine karşı bir güç olarak kullanmak istedi. Ayrıca İsveç Hükümetinden İran'daki Jandarma Teşkilatı için 25 yeni görevlinin daha İran'a gönderilmesini talep etti. Ancak Rıza Han, Binbaşı Mesut Han Keyhan'ı Harbiye Bakanlığı görevinden alarak yerine kendisi geçti. Darbe sonrası Albay rütbesine çıkartılan Kazım Han Siyah'ı Tahran Askeri Valiliğinden Genel Kurmay Başkanlığına gelmesini sağladı. Kazak Tümeni komutanlarından olan Tuğgeneral Mahmud Ağa Ensari'yi (1871-1961)[278] ise Tahran Askeri Valiliğine atanmasını sağladı[279]. Birkaç ay sonra Eski Kazak komutanlarından Tuğgeneral Emanullah Cihanbani'yi (1895-1974) onun yerine getirdi.

14 Mayıs 1921 tarihinde Jandarmaların İç İşleri Bakanlığına bağlılığı lağvedildi ve Rıza Han'ın kontrolüne geçti. [280]Aynı zamanda üç askeri okul olan Medrese-i Kadat Kazak Askeri Okulu, Jandarma Subay Okulu ve Savaş Bakanlığı Askeri Okulu tek bir çatı altında birleştirilerek "Medaris-i Nizam" adı altında yeni bir askeri okul oluşturuldu.

Bu gelişmeler Rıza Han ve Kazak Birliklerinin lehine bir gelişme olup Seyid Ziya'nın fikirlerine ve Jandarma Teşkilatı aleyhine bir gelişme olmuştur. Seyyid Ziya Gilan'daki Mirza Küçük Han'ın isyanına karşı Gilan'a gönderilecek olan İran Kuvvetlerine İngiliz subaylarının komuta etmesini istiyordu. Rıza Han orduda yabancı askeri bir varlık istemiyordu ve bu durumu milletin yani ordunun ruhunu satmak olarak nitelendiriyordu. Sonunda bu konu Ahmed Şah ile Seyid Ziya arasında tartışmaya ve sonucunda da bir hükümet krizine dönüştü. Ahmed Şah Seyid Ziya'nın istifa etmesini istedi, ancak Seyid Ziya istifa etmeyince onu görevinden azletti (24

[278] Emirleşker Mahmud Han Ensari (امیرلشکر محمود خان انصاری).
[279] Musavi, 252.
[280] (مدرسه کادت)

Mayıs 1921). Seyid Ziya'nın azli ve Bağdat'a sürgün edilmesinden sonra İngilizler tarafından şekillendirilen askeri usul ve sistemler, Kazak Birliğinin sistemine dönüştürüldü. İngiliz Subaylarının ordu ve Savaş Bakanlığındaki rolleri sınırlandırıldı.

Haziran 1921 ayı ortasında Ahmed Kavamu's-saltana (1876-1955) tarafından yeni kabine kuruldu[281]. Kavam, Güney İran Polis Gücü içerisinde bulunan İngiliz Subayların üç ila altı ay içerisinde İran'ı terk etmelerini istedi. Buradaki polis Gücünün sayısı 4000 civarındaydı. Bu arada bir diğer sorun ise Jandarma maaşlarının 2-3 ay kadar ödenememiş olmasına rağmen 7000 kişiye ulaşan Kazak Birliklerinin maaşlarının zamanında ödeniyor olmasıydı. Rıza Han'ın amacı Jandarma teşkilatının zayıflatılmasını sağlamaktı ve 1921 Sonbaharında Horosan'da Albay Muhammed Taki Han Pasyan'ın (1891-1922) ayaklanması buna iyi bir bahane oldu. Bu ayaklanma 1921 yılının sonbaharında bastırıldı ve Jandarma Teşkilatı 8 Aralık 1921 tarihindeki "Bir Numaralı Ordu Emri" olarak adlandırılan emir ile Kazak Birlikleri ile birleştirildi ve Jandarma Teşkilatında görevli İsveçli subayların görevlerine de son verilmiş oldu. Kazak generallerinden Tuğgeneral Şahzade Emanullah Han Cihanbani de Jandarma Teşkilatına komutan olarak atandı[282].

Rıza Han, İran genelinde her birinde on bin asker bulunacak şekilde beş askeri garnizon teşkilatlanması yaptı. Buna göre merkez Genel Kurmay Başkanlığı Tahran'da olmak üzere Tebriz (Kuzey Batı Ordu Komutanlığı), Hemedan (Batı Ordu Komutanlığı), Şiraz (Güney Ordu Komutanlığı) ve Meşhed'de (Doğu Ordu Komutanlığı) merkeze bağlı beş ordu teşkilatlanması yaptı. Her bir ordu da içerisinde Suvari, Topçu ve Haritacı birlikleri bulunan 7 Piyade Alayına taksim edilerek teşkilatlandırılmıştı[283]. Ordu da kullanılan bütün yabancı terimler Farsça karşılıkları ile değiştirilerek asker alma yasası meclise taşındı. Böylece "Sistem-i Beniçe" denilen askere alma şekli çıkartılan "Genel Askerlik Vazifesi" kanunu ile değiştirildi. Bu kanuna göre öğrenciler ve ulema hariç tutularak zorunlu askerlik hizmeti getirildi.

Teşkil edilen bu ordular için silah ve mühimmata ihtiyaç vardı. Özellikle iç isyanlarda silah ve mühimmat sıkıntısı gözle görülür seviyeye ulaşmıştı. Ayrıca

[281] Musavi, 253.
[282] Sefayi, *Rıza Şah Kebir Der-Ayine-yi Hatırat*, 86-92.
[283] Musavi, 254.

İran'da ki mevcut ordunun silah ve teçhizat yapısında da farklılıklar bulunuyordu. Bu farklılıkları önlemek ve modern silah sistemlerinin ülkeye getirilmesi için ordu da modern silahların temini faaliyeti başladı. Kasım 1923'te Rusya ve Almanya'dan modern silah ve mühimmat alınmaya başlandı[284]. Hartmann isimli Alman bir mühendis mühimmat fabrikasının Tahran'da kurulması için İran'a getirilmişti. İngiltere'den dört adet Rolls Royce marka İngiliz zırhlı aracı, Almanya'dan sekiz adet Junkers marka Savaş Uçağı satın alındı. Ayrıca bir pilot eğitim ve tamirhane merkezi de tesis edildi. Bunlara ilave olarak 1922 yılı bahar döneminde 7 Fransız ve 5 Rus savaş uçağı alımı yapıldı. Bu savaş uçakları iç isyanların bastırılmasında oldukça etkili olarak kullanılmıştır. Sonradan ismi Pehlevi olacak olan bir adet deniz zırhlısı Almanya'dan satın alındı. Aynı zamanda da 1927 yılında ilk kez donanma öğrencilerinden bir grup eğitim amacıyla İtalya'ya gönderildi. Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri haricinde bir güvenlik gücü (Jandarma) ile bir polis teşkilatı tesis edildi. Rıza Han yeni kurulan bu ordunun maaş ödemelerinin bir kısmını kendi şahsi mal varlığından karşılamıştı. Ahmed Şah'dan da yeni ordunun ihtiyaçları için yardım istese de Ahmed Şah yurt dışı seyahatinin masraflarını bahane göstererek bu teklifi kabul etmemiş sonucunda da çıkan iç baskılar sonucu ülkeyi terk ederek Irak'a kaçmıştır[285].

Rıza Şah'ın darbe ve sonrası ile ilgili Serdar-ı Sipah (ordu komutanı) unvanıyla bir toplantıda yaptığı konuşmada İran'daki askerleri kendi etrafında topladığını ifade etmiştir. 1299 Darbesi ile ilgili olarak halkın mali durumu ülkenin buhranı, Kazak Tugayının başına buyruk hareketleri, Kazvin, Reşt, Azerbaycan, Kürdistan, Gilan ve Huzistan gibi önemli şehirleri göstererek güvensizlik ve bir dağılmışlık havasının hâkim olduğunu, aşiretlerin başına buyruk olduğunu bu sebeple gece gündüz demeden İran'ın askeri güçlerini tek bir çatı altında teşkilatlandırmaya çalıştığını ifade etmiştir[286].

Darbe sonrası Rıza Han tarafından ilk teçhiz edilen ve kurulan Bağ-ı Şah Alayıdır. Üç Jandarma bölüğünden oluşturulmuştur. İsmail Ağa Simko isyanını bastırmak ve asayişi sağlamak üzere Tebriz'e gönderilmiştir. Ayrıca Zencan'da

[284] Rıza Şah dönemi satın alınan silahlar Bkz. EK-1.
[285] Musavi, 255.
[286] Kadimi, 65.

bulunan topçu müfrezesi ile bir makineli tüfek bölüğünün Binbaşı Mahmud Han Fuladi komutasında İsveçli Albay Lanberk ve Danimarkalı Binbaşı Lassen'in yardımlarıyla Tebriz'e hareket ettiğini ifade etmiştir[287]. Tebriz halkının bu milli orduyu sevinçle karşıladığını, bu dönem İsmail Ağa Simko'nun isyanı sebebiyle halkın korktuğu ve ona tabi olduğu bu ordunun da Simko'nun birliklerini bozguna uğrattığını iletmiştir[288].

2.5. 1299 Darbesi ve Sonrasında Jandarma Teşkilatının Faaliyetleri

1299 Darbesi öncesinde ülke genelinde bulunan Jandarma Teşkilatı birlikleri şu şekildedir:

1) 1'nci Jandarma Alay Komutanlığı, Yusufabad/Tahran: Yarbay Azizullah Zirgami[289].
2) 2'nci Jandarma Alay komutanlığı, Bağ-ı Şah/Tahran: Binbaşı Abdulali İtimad Mukaddem.
3) Horasan Jandarma Alay Komutanlığı, Meşhed: Yarbay Muhammed Taki Pasyan[290].
4) Isfahan Jandarma Alay Komutanlığı, Isfahan: Albay Fazlullah Mir-Sipahi.
5) Azerbaycan Jandarma Alay Komutanlığı, Tebriz: Binbaşı Hüseyin Han Melikzade Hayırabad.
6) Kum Müstakil Jandarma Tabur Komutanlığı: Binbaşı Muhammed Dergahi.
7) Arak Müstakil Jandarma Tabur Komutanlığı: Binbaşı Mehdi Kuli Tacbahş.
8) Semnan Müstakil Jandarma Tabur Komutanlığı: Binbaşı Fetrali Topçu (Sakıfi).

[287] Kadimi, 66.
[288] Kadimi, 67.
[289] Yarbay Azizullah Zirgami, yeni Nizami ordunun teşkili sonrasında, önce Askeri Okullar Komutanlığına, 1930 yılında da Jandarma Genel Komutanlığı'na, 1934 yılında ise Genelkurmay Başkanlığına yükselmiştir. Bkz. Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil,* 100.
[290] Jandarma Teşkilatı içerisinde Horasan'daki Alay en silah ve teçhizat yönünden en donanımlı malzemeye sahip birlik olmuştur. Bkz. Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil,* 100.

9) Mazanderan Müstakil Jandarma Tabur Komutanlığı: Binbaşı Fercullah Akevli.

10) Astrabad Müstakil Jandarma Tabur Komutanlığı: Binbaşı Habibullah Han.

11) Kürdistan Müstakil Jandarma Tabur Komutanlığı: Binbaşı ekber Mirza Kahramani.

12) Kirmanşah Müstakil Jandarma Tabur Komutanlığı: Binbaşı Abdullah Han Şarabi.

13) Gilan Müstakil Jandarma Tabur Komutanlığı: Yarbay Fadılali Han[291].

Jandarma Teşkilatında görevli üst subaylar, darbe esnasında Seyid Ziya ve Kazak Birliklerinin Tahran'a hareketi esnasında darbeye verdiği desteğin karşılığını yeni kabinede önemli mevkiler ve eyaletlerde üst düzey kadrolara atanarak fazlasıyla aldılar. Kazakların Tahran'a hareketinde önemli rol oynayan Kazvin'de görevli iki jandarma subayı Yüzbaşı Siyah ve Binbaşı Kayhan, sırasıyla Tahran Askeri Bölge Komutanlığına ve Harbiye Nezareti'ne atandılar. Darbenin hemen ardından eyaletlerin birçok şehrinde askeri yönetim kurulmuş ve bazı valiler ve yardımcıları görevden alınarak yerlerine jandarma komutanları getirilmiştir. Örneğin, Kum Şehri Tabur Komutanı Binbaşı Muhammed Han Dergahi, yine Kum Şehrine askeri vali olarak atandı, bir başka örnek ise Binbaşı Fath Ali Han Tagfi Topçu, Semnan Şehrine vali olarak atandı.

Meşhed ve Kirmanşah gibi bazı eyaletlerin merkezinde jandarma görevlileri Tahran'daki darbeye paralel olarak daha küçük çaplı darbeler gerçekleştirdi .Meşhed'de Albay Mohammad Taki Han Pesyan, Horasan Valisi Kavam'ul-Saltana'yı tutukladı ve Tahran'a gönderdi. Daha sonra, Seyyid Ziya'nın Tahran'da yaptığı gibi, Horasan Vilayetinde birçok soylu ve asilzadeyi, hükümet yetkilisini, mal sahibini ve benzerlerini onlardan vergi toplamak ve reform programını uygulamak için tutuklamaya başladı .Böylece, merkezi hükümet ile devlet çıkarları arasında, jandarma ve Kazaklar'a yönelik farklı eğilimler arasında ve Albay Pasyan ile Rıza Han'ın siyasi emelleri arasında ancak jandarma yönetiminin

[291] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 100-101.

fiilen yıkılmasıyla sona eren uzun bir gerilim dönemi yaşandı. Kirmanşah'ta Binbaşı Mahmud Han Poladin, vali Sarm'ül-Devle'yi tutuklayarak Tahran'a gönderdi.

Darbe sonrası dönemde Jandarma teşkilatının sayısı eyaletlerde ve başkent merkezlerinde yüksek siyasi güç mevkilerini işgal etmiştir. Ancak 1300 sonbaharında (1921 sonları) Jandarmalar üzerinde baskı oluşturmaya başlayan Rıza Han bu teşkilatın kontrolünü ve sonrasında da tasfiyesini sağlayarak merkezi orduyu kurmuştur[292].

15 Aralık 1922'de Rıza Han "Jandarma Dairesi Komutanlarına" hitaben yaptığı konuşmada;

> "*Jandarma Dairesi'ndeki birkaç aylık çalışmalarım ve o dairenin mevcut gidişatı beni bugün sizi çağırmaya zorladı. Çünkü çoğunuz eğitimli nitelikli ve tecrübelisiniz. Jandarma Teşkilatının kurucusu olan General Yalmerson'un hizmetlerine açıklık getirmek isterim. O ve sonrasında Jandarma Teşkilatına ve halkımıza emeği geçen yabancı danışmanlara tamamıyla müteşekkiriz. Onların sayesinde şu anki Jandarma Teşkilatının, Karasoran Teşkilatının dışına çıkıp jandarmaya dönüştüğü düşünülse de yabancı danışmanların geçmişte olduğu gibi askeri meselelere doğrudan müdahale etmemesi gerekmektedir. Bugünden itibaren Jandarma idaresini denetim altına alacağım…*" demiştir. Böylece Jandarma Teşkilatı ilhak edilmiştir.

15 Aralık 1922'de Rıza Han, Jandarma Komutanı olarak Albay Azizullah Han Zargami'yi atadı. Jandarma personel ve subaylarının Harbiye Nezaretine nakli ile ilgili işler 17 Ocak 1923 yılına kadar tamamlanmıştır[293].

Böylece Jandarma Teşkilatı'nın ömrü sona erdi .Rıza Han, istediği kişileri seçip muhalefeti bastırmaya dayalı bir politika benimseyerek, yeni orduda ve sonrasında kurulan rejimde Kazak Tümeni'ndeki kader arkadaşlarının üstünlüğünü ve hâkimiyetini sağlamış, ordu üzerinde komuta hâkimiyetini tesis etmiştir.

2.6. Pehlevi Dönemi İran Polis Teşkilatı

Kaçarlar döneminde eyalet ve vilayetlerde asayiş ve güvenlik, yöneticilerin sorumluluğundaydı. Her eyalette de farklı müstakil kurallar ve yapılar mevcuttu[294].1299 Darbesi sonrasında Rıza Şah'ın başa geçmesiyle birlikte birçok üst düzey siyasetçi, üst düzey jandarma ve ordu subayları İran'ı terk ettiler. Rıza Han,

[292] Cronin, 98-99.
[293] Gulam Rıza, 152.
[294] Yahya İftiharzade, *Nazmiye-der Dövre-i Pehlevi (Şehriver 1320-1325)*, Eşkan, Tahran, 1376, 45.

İran Şahı olduktan sonra giriştiği birleşik ve düzenli bir ordu teşkilatı fikrini yavaş yavaş gerçekleştiriyordu.

1299 darbesi döneminde İsveçlilerin emir komutasında bulunan polis teşkilatı darbe sonrası 1923 Haziran ayında Albay Muhammed Dergahi'nin (1890-1952) emir komutasına devredilmiştir. Dergahi, İsveçliler döneminde eyaletlerde bağımsız olarak bulunan bütün polis teşkilatının kontrolü merkeze bağlanarak başkentin emir komutası altına almıştır[295]. Nizamiye Teşkilatı Kanunu ve Nizamnamesi'nin çıkarılmasını sağladı. Merkez Nazımiye teşkilatını (Emniyet Müdürlüğü) ise are-i Merkezi, İdare-i Polis, İdare-i Teminat, İdare-i Mahpus, İdare-i Teftiş şeklinde teşkilatlanmıştır. İdare-i Teftiş; Teftiş ve Talimat-ı Polis dairelerine ayrılmıştır. İdare-i Mahpus; Daire-i Mahpus ve Daire-i sicil olmak üzere iki daireye ayrılmıştır. İdare-i Polis; Defter, Vesail-i Nakliye ve Komserya (şehirlerin nahiyelerinde) dairelerinden müteşekkildir. İdare-i Teminat; Defter, Arzuhal, Mahzen, Hafiye Şubelerine ayrılmıştır[296]. Dargahi 1928 yılına kadar bu görevde kalmıştır. 1928 yılında eski bir jandarma subayı olan Albay Salar Nizam (1922-1923) Emniyet Müdürü olmuştur. Daha sonra Emniyet Müdürlüğüne Rıza Şah gibi Kazak Birliğinde görev almış Fazlullah Zahidi (1892-1963) atandı. Ancak bir İngiliz casusunun hapisten kaçması sebebiyle ihmali görülerek görevden alındı ve yerine Tümgeneral Muhammed Hasan Han Ayram (1882-1948) atandı[297]. Tümgeneral Ayram zamanında polis teşkilatında önemli yapılanmalar meydana gelmiştir. Teşkilat yapısında Batı tarzı ciddi düzenlemeler yapılmıştır. Ayram'da bir Kazak Subayıydı ve polis teşkilatına önemli yenilikler getirdi. Ayram, 1934 yılında hastalanınca Emniyet Müdürlüğü görevini yardımcısı Rükneddin Muhtar (1887-1971) devraldı ve O'da 1941 yılına kadar görevine devam etti[298].

Rıza Şah'ın İran Şahı olmasından sonra polis teşkilatında yeni bir İran Polis Akademisi kuruldu. Tuğgeneral Dargahi'nin Emniyet Müdürlüğünden itibaren polis

[295] Amini, D. *Tarihi-i Du Hezar-u pansed salie Polis-i İran*, Derahşan, Tahran, Bi Ta, 49-50.
[296] Hasan Zendiye, Cevad Yusufi, *Sahtar-ı Amuzeş-i İntizami Der- Hükümet-i Rıza Şah,* Bi Na,Bi Ta, 4.
[297] Amini, 51-52; Fazlullah Zahidi, Muhammed Rıza Şah Pehlevi döneminde (1941-1979) Musaddık'a karşı tertiplenen askeri darbenin lideri olarak görev almış ve Musaddık'ın devrilmesi sonrasında başbakan olmuştur.
[298] Bakır Akili, *Ba Şerh Hal-i Rical-i Siyasi ve Nizami Muasır-ı İran*, İntişarat-ı Goftar, 1, Tahran, 1380, 220.

memurları, orduda kullanılan subay üniformaları yerine yeni bir üniforma ve polis teşkilatı amblemi olan deri şapka giymiş ve bir de kılıç kuşanmışlardı. 1931 yılında polis üniformalarında değişikliğe gidildi. Gri renkli ve dört cepli ceket, kapalı yaka gömlek ve süvari pantolonu şeklinde yeni üniformaların kullanımı başladı[299]. Bunun haricinde askeri işaretler ve rütbelerde de değişiklikler yapıldı. Buna göre polis memurlarının rütbeleri; Resdeban (kendi içerisinde 1,2 ve 3'üncü derece olacak şekilde Teğmen rütbesi), Serbed (Yüzbaşı), Yaver (Binbaşı), Pasyar (Albay) ve Serpas[300] (Tuğgeneral) şeklinde düzenlenmişti[301].

1299 darbesi döneminde Tahran'da 12 komiserlik bulunuyordu. Her bir komiserlikte 3 polis bulunuyordu ve bunların başındaki kişi yüzbaşı rütbesinde olurdu. 24 saat esasına göre nöbetleşe vazifelerini icra ederlerdi. Her bir komiserlikte 24 esasına göre çalışan toplam 60 polis görev yapıyordu[302].

Ayram'ın Emniyet Müdürlüğü zamanında yaptığı Avrupa seyahati sonrasında Polis teşkilatında bir takım yenilikler yaptı ve teşkilat için yeni isimler getirdi. Ancak bu isimler 1934 yılında "Ferhengistan Kurumu"[303] tarafından Rıza Şah'ın emri ile bu Emniyet Teşkilatındaki bu isimlerin yerine Farsça isimler getirmek suretiyle değiştirildi[304].

2.7. Merkezi ve Birleşik Bir Nizami Ordunun Tesisi

Meşrutiyet döneminden itibaren aydınlar ve Meclis tarafından birleşik ve düzenli bir ordu kurulması fikri, tartışılan bir konu olmuştur. Bu dönemde ordunun bir bütünlük tesis etmemesi, farklı emir komuta zincirine sahip olmaları, eğitim konusunda bir birlikteliğin olmadığı gibi birlikte hareket edebilecekleri yahut bir tehlike karşısında emir komutanın nasıl işleyeceği konuları her zaman birleşik bir ordunun tesis edilerek tek bir emir komuta altına alınması fikrini doğurmuştur. Ayrıca her askeri birliğin farklı eğitim aşamalarından geçmeleri ve bunların İngiltere,

[299] Zendiye ve Yusufi, 5.
[300] Rütbelerin Farsça yazılışları şu şekildedir: (رسدبان), (سربد), (یاور), (پاسیار), (سرپاس).
[301] Amini, 56-58.
[302] Amini, 59-60.
[303] Türkiye'de kurulan "Türk Dil Kurumu" benzeri bir kurumdur.
[304] Cihangir Kaim Makami, *Tarihi Jandarmeri İran*, Tahran İntişarat-ı İdare-i Revabıt-ı Umumi Jandarmeri Keşver-i Şahenşahi, Tahran, 1355, 231.

Rusya yahut başka ülkelerden getirilen askeri eğitmenler marifeti ile geliştirilmiş olması sebebiyle milli nitelikte olmaması, kullanılan teçhizat, silah ve araç-gereçlerin ise yine bu eğitici ülkeler menşeili olması, İran Ordusunda sürekli gündeme gelen bir sorun olmuştur[305]. Birinci Dünya Savaşı öncesi oluşan bu tartışmalar ile yeni teşkilatlanmalar ve yeni teçhizatların alınması sağlanmıştır. Bu kapsamda Mecliste alınan bir kararla üç adet tugay seviyesinde piyade ve süvari alaylarından müteşekkil nizami birlikler kurulmuştur.

Osmanlı Devleti tarafından elde edilen istihbarat raporlarına göre Birinci Dünya Savaşı öncesi dönem ile alakalı İran Ordusu hakkında bilgi edinilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesinin İran Ordusu hakkında 1912 tarihinde hazırladığı risalede İran Erkan-ı Harbinde 26 üyeden oluşan bir komisyon bulunduğu ve bu komisyonun görevinin orduda yenileşme ile ilgili kararların olduğu ifade edilmiştir. Bu Risaleye göre nizami birliklerden hariç asıl gücü düzensiz birlikler teşkil eder. Her vilayetin bu düzensiz birlikleri teşkilde sorumlulukları olmuştur. Bu da "beniçe" sistemi ile yani vergilendirme usulüne göre asker sağlanmıştır. Bu vilayetler verilen sorumluluğa göre topçu yahut piyade asker temin etmek zorundaydılar. Her 100 Tümen vergi için (1 Tümen: 0,22 kuruş) bir asker verililmiştir. Azerbaycan, Tahran, Gilan, Mazenderan ve Isfahan vilayetlerinden gelen askerler hizmet mükellefi olmuşlardır. Fars, Arabistan, Kürdistan, Horasan vilayetleri süvari çıkarmakla mükelleftirler. Askerlik hizmeti süresi 6 al ile 2 yıl arasında değişiklik göstermiştir[306]. Piyade[307] ve süvari[308] sınıfları bu unsurlardan oluşturulmuştur.

---

[305] Kaim Makami, *Tahavvulat-ı Siyasi-yi Nizam-ı İran*, 162-163.

[306] *İran Ordusu*, *İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale* (Hizmete Mahsus), Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesi, 1331, 3-4.

[307] 1912 yılında vilayetler, 80 taburdan müteşekkil toplam 10 tümen şeklinde teşkilatlanmışlardır. Her bir tümende bulunan bu taburlara, 1 ila 80 arasındaki teşkilat numaraları verilerek isimlendirilmişlerdir. Bkz. İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale,7-8.

[308] Savaş öncesi dönemde iki hat şeklinde teşkilatlanmışlardır

Birinci Hat: Kazak Tugayına ait 3 Suvari Alayı (Her alay 3 bölük ve her bölük 100'er kişiden müteşekkildir.), 1 Yaya Kazak Taburu (2 bölük ve her bölük 120 kişiden müteşekkildir.), 2 Süvari topu, 2 bataryadan ibarettir.

İkinci Hat: 125 adet düzensiz süvari bölükleri: yıllık 7 Tümen maaş alan ve silahlı olarak savaş zamanı çağırılarak teşkil edilirler. Azerbaycan, Kirmanşah, Isfahan, Irak-ı Acem, Mazenderan ve Gilan Horasan, Kirman ve Karasuran civarları bu bölüklerin mıntıkalarını ihtiva etmiştir. Birde İran Şahı maiyetinde üç düzensiz süvari alayı bulunmaktadır. Bu süvarilerin silahları bir kılıç ve bir tüfekten ibarettir ve İran'ın en önemli askeri gücünü teşkil etmişlerdir. Osmanlı ve Rusya'ya karşı

1912 yılındaki verilere göre, İram Donanması 9 gemiden müteşekkildi. Bunlardan 4 tanesi büyük tonajlı (2 adet 1200 ve 379 tonluk Uskavru Pervaneli, 2 adet 400 tonluk yat-polis yatı), 5 tanesi ise küçük çaplı nakliye gemilerinden müteşekkildi.

İran'da farklı bir emir-komuta sistemi bulunmaktaydı. Ordunun başında Harbiye Nazırı anlamına gelen Serdar-ı Sipah bulunmasına rağmen emir komutası altında sadece Tahran'daki nizami askerler ile bunlara bağlı askeriyesine-birliklere-emir-komuta yetkisinde olmuştur. Kazak ve Jandarma Birliklerinin emir- komutası ile ilgilenilmiyordu. Bunların haricinde vilayetlerdeki düzensiz birliklerin emir komutası vilayetlere tabi olmuşlardı.[309] 1912 yılındaki istihbarat raporuna göre İran ordusunda yeni nizami tugaylar teşkil edilse de düzensiz birliklerin sayısı daha fazladır.

1919 yılında İngiltere ve İran arasında imzalanan antlaşma ile İran'da yeni bir ordu ihtiyacı teşkili için bir komisyon teşkil edilmiştir. Bu antlaşma yürürlüğe girmese de komisyonun çalışmaları ve raporları Rıza Han tarafından oluşturulan yeni ordu teşkilatında kaynak olarak kullanıldığı ve istifade edildiği değerlendirilmektedir. Bu sebeple 1919 Antlaşmasında kurulan komisyon kararları önemlidir.

2.7.1. 1919 İngiltere-İran Antlaşmasının Askeri Yönü ve Nizami Ordu Kuruluşuna Etkileri

Siyasi, ekonomik ve askeri yönden İran'ı tamamıyla İngiliz kontrolüne almayı amaçlayan bir sömürü anlaşması niteliğindedir. Bu antlaşmanın konu ile alakalı kısmı 3'üncü maddesidir ve İran'da yeni bir düzenli ordunun teşkili ile ilgili şu ifadelere yer verilmiştir: "İngiliz Devleti, İran'ın dâhili ve hudut hatlarında güvenliğini tesis etmesi için kuracağı birleşik orduya yeni sistem silah ve mühimmat ile tesisinde görevli subay istihdamı temin edecek. Bu yeni kurulacak düzenli ordunun ne şekilde ve nasıl oluşturulacağı, ihtiyaçlarının neler olacağı gibi konuların belirlenmesi amacıyla İngiliz ve İranlı uzmanlardan müteşekkil bir komisyon

savaşlarda ilk müdahale eden, çocuk yaşlarından itibaren binicilik ve atıcılık eğitimi almış savaş zamanı çağırılan düzensiz birliklerdir. Bkz. İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 9-10.

[309] İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, 10-13.

kurulacak ve bu komisyonun çalışmalarına göre yeni düzenli ordu şekillendirilecektir". İngiltere bu madde uyarınca, anlaşmanın Meclisten geçmesini beklemeksizin İran'a yedi kişilik bir heyet göndermiştir[310].

Bu komisyonda yer alan İranlı yetkililer ise şunlardır:

- İran Ordusundan; Tümgeneral Abdulhamid Gaffari, Tümgeneral Abbas Kuli Celayir, Tümgeneral Kasım Vali,
- Kazak Birliğinden; Serdar Muhammed Sadık Karabağı,
- Jandarma Teşkilatından; Tümgeneral Azizullah Zirgami, Tümgeneral Ali Riyazi, Albay Fazlullah Akevli'dir[311].

Bu komisyon, 23 Aralık 1919 tarihinden itibaren haftada iki kez toplanmaya başlamıştır. Nihayetinde komisyon tarafından 3 Nisan 1920 tarihinde hazırlanan rapor Bakanlar Kuruluna teslim edildi. Ancak 1919 Antlaşmasına yönelik İran'da oluşan ciddi muhalefet ve akabinde antlaşmanın meclis onayından geçmemesi ile bu raporda alınan kararlar yürürlüğe girmemiştir.

Bu askeri komisyon kararları her ne kadar yürürlüğe girmemiş olsa da 1921 yılı sonlarında oluşturulan yeni ordu teşkilatı bu kararların uygulamaya konulduğunun bir göstergesidir. Çünkü darbe sonrası Rıza Han tarafından yeni ordu teşkilatı için oluşturulan komisyonda bulunan 4 kişi öncesinde İngilizlerle yapılan 1919 Antlaşmasındaki komisyonda da görev almışlardı. Bu sebeple 1919 kararlarının bir kısmının Rıza Han tarafından da kullanılmış olabileceği değerlendirilmektedir[312].

1919 Antlaşmasına göre oluşturulan Askeri Komisyonun yaptığı çalışmalar sonucunda, 160 sayfa ve 306 maddeden oluşan bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapora göre ülke yedi iç güvenlik bölgesine taksim edilmiştir:

1) Kuzey Batı Bölgesi: Azerbaycan Eyaleti ve Zancan Vilayeti,

[310] İngiliz Heyeti: General dickson, general Huddlestone, Albay Lamont, Yarbay Moens,Yarbay Fraiser, Yarbay Irvine Fortescue, Yarbay Steele'dir. Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 75.

[311] "Tarih-i Muasır-ı İran" kitabında "Komisyon-u Nizam" (Askeri Komisyon) olarak geçen komisyon üyeleri ile ilgili olarak farklı isimlerde zikretmiştir. Bunlar Abbas Fermanfermayan, Doktor Emir Alem, Serdar Medhet'ül-Memalik, Serdar Mesut, Mirza Abdulhamidhan Serdar-ı Muktedir, Zeman Han Emir-i Pence, Albay Fazlullah Han, Binbaşı Azizullah Han'dır. Bu isimler Fazlullah Han'ın intiharından sonra komisyona eklenmişlerdir.

[312] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 76-77.

2) Batı Bölgesi: Kirmanşah, İran Kürdistanı, Hemedan ve Arak Eyaletleri,
3) Güney Batı Bölgesi: Berucerd Hududu ve Isfahan, Bahtiyari ve Loristan,
4) Güney Bölgesi: Fars Eyaleti, Bender Abbas Hududu,
5) Güney Doğu Bölgesi: Kirman, Belucistan ve Bender Abbas Hattı,
6) Doğu Bölgesi: Horasan ve Sistan,
7) Kuzey Bölgesi: Bahr-ı Hazar, Gilan, Mazanderan, Astrabat, Tahran sınırı, Kazvin, Kum, Sultanabad, Kaşan, Semnan, Şahrud ve Kevir Çölü.[313]

Bunun haricinde aynı komisyon tarafından İran'da oluşturulacak bütün silahlı kuvvetler 7 askeri garnizon şeklinde teşkil edilmiştir:

1) Kuzey Batı Ordusu : Merkez Tebriz,
2) Batı Ordusu : Kirmanşah,
3) Güney Batı Ordusu : Berucerd ve Isfahan,
4) Güney Ordusu : Şiraz,
5) Güney Doğu Ordusu : Kirman,
6) Doğu Ordusu : Meşhed,
7) Kuzey Ordusu : Tahran[314].

Bu komisyonun hazırladığı rapor çok ayrıntılı bir şekilde hazırlanmıştır. Kurulacak garnizonlar, rütbe bekleme süreleri, terfi ve liyakat durumlarına göre atamalar, alınacak maaşlar, karargâh görevleri gibi birçok ayrıntılı bilgiyi içermektedir. Bu bilgiler aynı zamanda Rıza Han tarafından da oluşturulan komisyon için bir yol haritası olmuştur. Rıza Han dönemindeki bu komisyon ise, 17 Kasım 1921 tarihinde Kazak Tugayı, Jandarma Teşkilatı, Merkez Tugayı ve sair bağımsız askeri birlikler tek bir çatı altında birleştirilerek yeni İran Silahlı Kuvvetleri oluşturulmuştur[315]. Buna göre parçalı ve bağımsız halde bulunan bütün silahlı unsurlar birleştirilerek İran Silahlı Kuvvetleri meydana getirilmiştir. Eski birlik isimlerinin (Kazak, Jandarma vs) kullanımı yasaklanmıştır[316]. Ancak bu yeni ordu

[313] Cihangir Kaim Makami, *Tahavvulat-ı Siyasi-yi Nizam-ı İran*, 165-167; Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 79.
[314] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 82.
[315] Mecelle-i Koşun, Şomare 2, 9 Hut 1300, 1.
[316] "Resmi olarak orduda kullanılan bütün unvanların (Kazak, Jandarma, Polis vs) yukardaki gibi (Erteş-i Nevin-i İran) değiştirilmesini emrediyorum", Mecelle-i Koşun, 1 Burc-u Hut 1300, 2.

kademeli bir geçiş ile 1921-1925 yılları arasında beş yıl içerisinde birleştirilebilmiştir[317].

Bu yeni ordunun hızlı teşkilinin sağlanması için gerekli olan eğitimli subay eksikliği, ordunun gelişmesi ve ilerlemesi önünde büyük bir engel olarak görülmüş ve henüz bir subay okulu ve askeri bir okulun açılması başarılamadığı için ordunun kuruluşunu hızlandırmak amacıyla bazı subayların eğitim amacıyla yurt dışına gönderilmesine karar verilmiştir. Başta Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerinin subay okullarına askeri öğrenciler gönderilmeye başlanmıştır.

Tuğgeneral Habibullah Han Şibani (1884-1948) başkanlığında 50 kişilik bir askeri heyetin Fransa'da düzenlenecek olan bir tatbikata gözlemci ve ziyaret amaçlı gönderilmiştir. 4 Haziran 1923 tarihinde düzenlenen uğurlama törenine Rıza Han bizzat katılmış ve bu heyetin ordu için ne kadar önemli olduğunu belirten bir konuşma yapmıştır. Rıza Han daha Şah ilan edilmeden bir ordunun hazırlıkları için modern ordu yapılarının öğrenilmesini ve ülkede modern bir oldu ve teçhizinin teşkil edilmesini arzuluyordu[318].

2.7.2. Erkân-ı Harb'in (Savaş Bakanlığı) Yeniden Teşkilatlandırılması ve Yaşanan Siyasi Olaylar

Bu dönem Kaçar Hanedanlığının hala devam ettiği, Rıza Han'ın ise her ne kadar tek başına karar almak istese de Meclis ve Şah'a karşı bir nevi sorumluluğunun bulunduğu bir dönem olmuştur. Rıza Han vereceği kararlarda tek başına olmamıştır. Aldığı kararlar ya onaylanmış ya da eleştirilmiştir. Kazak menşeili bir asker olması, tarihsel süreçte Rus yanlısı bir siyaset izlemesi sebebiyle yüksek rütbeli askerler arasında da farklı görüşler mevcut olmuştur. 1299 askeri darbenin başında bulunmasına karşın rütbe ve kıdem olarak kendisinden daha yüksek mevkideki subaylar ile kendi arasında zamanla sorunların ve akabinde de bölgesel isyanların çıkmasına sebebiyet vermiştir. Rıza Han'ın orduyu birleştirme ve tek bir çatı altına toplama düşüncesi sadece kendisine ait bir fikir olmamıştır.

[317] Parsa Benab,
[318] Kadimi, 70-72.

İran'da ordunun birleştirilerek tek bir emir komuta altına alınması fikri Meşrutiyet döneminde de gündeme gelmişti. Sonrasında 1919 İngiltere-İran sömürge antlaşmasında da İngiltere tarafından adeta şart koşulmuştu. 1921 darbesini planlayanlar ile İngiltere ile 1919 anlaşmasının temellerini atanlar aynı kişilerdi. Bu nedenle darbenin ilk gününden itibaren birleşik bir ordu kurma fikri güçlüydü. Darbe ile Başbakan olan Seyid Ziyaeddin'in sert ve sinirli halleri genç ve tecrübesiz olan Kaçar Ahmed Şah'ın Mirpenç[319] Rıza Han'a meyletmesine ve O'nun güçlenmesine sebep olmuştur. Ahmed Şah'ın 1300 yılı Nevruz töreninde Gilan Ayaklanmasını bastırmasındaki başarısından dolayı Rıza Han'a üzeri değerli taşlarla süslenmiş kılıç hediye etmesi[320] ve Kazak Birliğini ziyaret etmesi, Rıza Han'a yakınlığının bir göstergesi olarak görülmüştü. Bu sayede Ahmed Şah'ın desteği ile Savaş Bakanı olarak kabineye girdi. Başbakan Seyid Ziyaeddin ister istemez bu emrivakiye boyun eğerek eski Hariciye Nazırını kendine danışman olarak seçti.

Bir süre sonra Ahmed Şah ile Seyyid Ziyaeddin arasındaki ilişkiler daha da gerildi. Ahmed Şah Seyyid Ziyaeddin'i azlederek yerine Kavam'us-Saltana'yı başbakanlığa atadı. Aynı dönemde Horasan'da Albay Muhammed Taki Han, Mazenderan'da Serdar Mueyyid Savadkuhi Tankabun'da Saade'd-devle, Gilan ve Mazenderan'da Mirza Küçük Han ve İhsanullah Han isyanları sebebiyle ülkede güçlü ve birleşik bir silahlı kuvvete ihtiyaç duyulmasına sebep oldu[321].

Horasan'daki Muhammed Taki Han Pasyan isyanında, üzerine gönderilen Kazak Kuvvetleri isyancı Jandarmalar tarafından bozguna uğratılarak esir alındılar. Rıza Han Harbiye Nazırlığı görevinin yanı sıra Kazak Tümeninden de sorumlu idi. Bu olaylar üzerine silahlı kuvvetlerin tek bir kuvvet haline getirilmesini destekledi. Kavamu's-saltana'yı Jandarma ve Kazak birliklerinin birleştirilip tek bir emir komuta altında birleşik bir ordu oluşturulması konusunda ikna etti. Kavam sadece İsveçli subayların[322] kontrolündeki polis gücü haricinde kuvvetlerin birleştirilmesi

[319] Mirpenç: Kazak Birliklerinde Yarbay Rütbesi, Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, Say, 2015.
[320] Annaberdiyev, 62.
[321] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 107.
[322] İsveçli Subaylar, Merkezi Ordunun teşkili ve Rıza Şah'ın merkezi otoriteyi sağlaması sonucunda polis teşkilatında sadece danışman olarak görev yapmaya başlamışlardır. Kaçar Hanedanlığı döneminde getirilen yabancı uzmanların kontrolünde olan bu teşkilat, Rıza Şah döneminde sadece danışmanlık vazifelerini yerine getirmeleri ve ayrıca Avrupa'da kullanılan modern teşkilatların ülkede tesis edilmesi maksadıyla istihdam edilmiştir. Bu istihdam oğlu Muhammed Rıza Pehlevi döneminde

fikrini kabul etti ve 4 Ocak 1922 tarihinde ordunun birleştirilmesi ile ilgili emri verdi[323].

"Bir Numaralı Ordu Emri" olarak verilen fermanla ordu yeni ordu teşkil edilerek Tophane Komutanlığı'nda bulunan Tuğgeneral Şehzade Emanullah Mirza Genelkurmay Başkanı, Albay Habibullah Han Şibani de onun yardımcısı olarak atanmışlardır[324]. Rıza Şah'ın saltanat dönemi boyunca görev yapmış genelkurmay başkanları Tablo 2-1'de sunulmuştur.

Tablo 2-1: Rıza Şah Dönemi Genelkurmay Başkanları[325]

S.Nu.	Adı (Farsça Alfabe)	Adı (Latin Alfabesi)	Hangi Yıllar Arası Görev Yaptığı
1	سرتیپ امان‌الله جهانبانی	Tuğgeneral Emanullah Han Cihanbani	1300-1305
2	سرتیپ حبیب‌الله شیبانی	Tuğgeneral Habibullah Şibani	1305-1306
3	سرتیپ محمد خان امیر موثق	Tuğgeneral Muhammed Han Emir Movsak	1306-1313
4	سرلشکر عزیزالله ضرغامی	Tümgeneral Azizullah Zergami	1313-1320

2.7.3. 1922-1926 Yılları Arasında İran Ordusu Başlangıç Teşkilatı ve Yapısal Yenilikler

Bir Numaralı Ordu Emri fermanına göre Erkan-ı Harb'e bağlı bir Ordu Şurası ve birleşik ordunun işlerinin yürütülebilmesi için beş daire teşkil edildi. Bu birleşik

de devam etmiştir. Bu dönemde polis teşkilatına ayrı bir önem verilmiş, daha profesyonel hale getirilmesi için İsveçli danışman memurların vazifelendirilmesi sağlanmıştır. Bu dönem İsveçli Danışmanlar ve atama yerleri şu şekildedir; Yüzbaşı Ringius, Ceza ve İnfaz Kurumuna (Hapishaneler), Yüzbaşı Yalmar Bruno Freeburg, Kriminal Uzmanlığına, Yüzbaşı Hari Erland Hall, yerel soruşturma ve cezalar uzmanlığı kadrosuna, Binbaşı Hoger Full-Glaklu, Polis Teşkilatı emrine, Binbaşı Bejour Ling, Polis Teşkilatı emrine, Madmazel İvis Camilla Gav, Polis Teşkilatı İletişim Dairesi Vekilliğine ve 4 İsveç vatandaşının teknik uzman kadrolarına istihdamları sağlanmıştır. (SAKMA Belge Nu: 293-3914, Tarih: 08.07.1328)

[323] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 108.

[324] Mecelle-i Koşun, 1 Burc Hut 1300, 1-2.

[325] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 422-445

ordu subay ve diğer askeri personelle birlikte toplamda 30 bin kişiden oluşan 5 tümenlik bir kuvvet şeklinde kurulacaktı[326].

Ordu Şurası: Ülke genelinde oluşturulan beş ordu ve bir bağımsız tugayın genel idaresi, atamaların yapılması, idamesi, tayın, tesis ve teşkilatlanma işlerinin yürütüldüğü bölüm olarak teşkilatlandırıldı. Ordu Şurası seçim ile göreve gelen ve görev süresi Vezaret-i Ceng kadar belirlenen şura üyelerinden oluşmaktaydı. Bahse konu ferman ile ilk Ordu Şurasına atanan personeller aşağıda sıralanmıştır:

1) Medhetü'l-memalik Serdar (Emir Leşker Abbaskuli Celayir),
2) Şehzade Muhammed Hüseyin Mirza (Ser Leşker Muhammed Hüseryin Firuz),
3) Hacı Mirza Muhammed Han, (Tophane Dairesinde muallimlik yapan Sipehbed Rezmara'nın babası),
4) Albay Ali Han,
5) Şehzade Nasır'ud-devle (Ser Leşker Abdulmecid Firuz),
6) Albay Azizullah Han (Ser Leşker Azizullah Zergami),
7) Yarbay Muhammed Tahir Han,
8) Albay Salar Nizam (Ser Leşker Muhammed Sadık Kupal),
9) Albay Husne'd-devle
10) Yarbay Mirza Ali Han Riyazi (Ser Leşker Ali Rızayi) görev aldılar[327].

Ordu Şurasının sorumluluk ve görevleri Rıza Han tarafından verilen 4 Numaralı Ordu Emrinde şu şekilde belirtilmiştir:

1) Ordu Şura üyeleri Harbiye Nazırı tarafından seçilir ve sayıları zamanın gerekliliğine göre değişiklik gösterebilir.

2) Ordu Şurasının başkanı Harbiye Nazırı sorumluluğunda olup, Meclis toplantılarında bulunmadığında yerine başkan vekili vekâlet eder.

3) Harbiye Nazırının katıldığı toplantılara Genelkurmay Başkanı ve Nazır Vekili de iştirak eder.

---

[326] Mehdi Lakzi ve Diğerleri, "Berresi Nakş-ı Neo-patarimunyalizm Ber-Kejkarkerdi Nehadha-yı Modern Der- Dövre-i Pehlevi Mutalaa Muverrudi: Erteş ve Divansalari", *Pejuheşha-yı Tarihi İran ve İslam*, 15, (29), 416.

[327] Mecelle-i Koşun, 1 Burc-u Hut 1300, 2; Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 111.

4) Bu Askeri Şura Heyeti, ülkedeki bütün Silahlı Kuvvetlerin teşkilat yapısını, terfi ve geliştirilmesine ilişkin hususları denetlemekle görevlidir.

5) Askeri muhteviyatlar, operasyonlar, çıkarılacak askeri talimnameler ve talimatların çıkarılması, denetlenip incelenmesi ve karar verilmesi bu şuranın sorumluluğundadır.

6) Bu Şura'nın üyeleri diğer askeri görevlere atanabileceği gibi Hariciye Nazırı'nın isteği üzerine ordu içerisinde harekât komutasına da atanabilirlerdi.

7) Bakanlık Dairesi Şubeleri ve komuta kademesinde bulunan askeri birlik komutanları gerektiğinde görüş bildirmek üzere şura meclisine çağrılabilirler.

8) Bu şurada alınan kararlar ve toplantıların içeriğinin şura dışında paylaşılması yasaktır[328].

Erkan-ı Harb Dairesi, Tuğgeneral Emanullah Mirza idaresinde 4 şubeden oluşmaktadır. Bunlar:

1) Erkan-ı Harp Genel İdaresi (Kurmay Başkanlığı): Sekiz daireden müteşekkildir:

a. Daire-i Tanzimat[329]: Günümüz Personel Şubesine tekabül eden bu dairenin başına Yarbay Ali Han (Riyazi) atanmıştır. Üç şubeden müteşekkildir:

i. Sicil Şubesi
ii. Muhakemat Şubesi
iii. Asker Alma Şubesi

b. Operasyon Dairesi: Günümüz Harekât Başkanlığı tekabül eden, operasyonel faaliyetlerin kontrol ve planlamasından sorumlu dairedir. Dairenin başına Albay Muhammed Hüseyin Mirza atanmıştır. Üç şubeden müteşekkildir:

i. Tensikat (Koordinatlandırma) Şubesi
ii. Harita Şubesi
iii. Havacılık Şubesi

c. Mübaşeret Dairesi: Ordunun Lojistik işleri ile uğraşan dairesidir. Sekiz şubeden müteşekkildir:

i. Tedarik Şubesi

[328] Mecelle-i Koşun, 1 Burc-u Hut 1300, 3.
[329] Sonraki dönemlerde Daire-i Acudani olarak isimlendirildi, Bknz: Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 112.

ii. Muhasebe Şubesi
iii. Teftiş Şubesi
iv. Telefonhane Şubesi
v. Matbaa Şubesi
vi. Sebagi (Boyama/Kamufle) Şubesi
vii. Deri İmalatı Şubesi
viii. Silah ve Mühimmat Depoları Şubesi

d. Genel Sıhhiye Dairesi: Dairenin başına Serdar Emir Alim atanmıştır[330].

e. İntibaat (Bilgilendirme) Dairesi (انطباعات): Bilgi ve Enformasyon Dairesidir. Üç şubeden müteşekkildir:

i. Dergi Şubesi
ii. Tercüme Şubesi
iii. Kütüphane Şubesi

f. Baytarlık Dairesi: Dairenin başına Albay Müşir Alem (Doktor Şeyh) atanmıştır.

g. Müzik/Mızıka Dairesi

h. Ulaştırma Dairesi: Altı şubeden müteşekkildir:

i. Fen Şubesi
ii. Kaynaklar Şubesi
iii. Bina Şubesi
iv. Teknik Şubesi
v. Elektrik Şubesi
vi. Eşya-Malzeme Eskortluğu Şubesi

2) Genel Maliye İdaresi: Albay Allai idaresinde teşkil edilen Maliye Merkez İdaresi altında 6 şubeden müteşekkildir:

a. Daru'l-inşa
b. Muhasebe Teftiş Şubesi
c. Genel Hesap Defterliği
d. Havale Şubesi
e. Genel Muhasebe Teftiş Komisyonu

[330] Mecelle-i Koşun, 1 Burc Hut 1300, 2; Kadimi, 72-75; Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 111-112.

f. Genel Muhasebe İdaresi
g. Haznedarlık İdaresi
    i. Defterdarlık
    ii. Resmi Evrak Kaydı
    iii. Tahvilhane

3) Kurhane İdaresi (Silah/ordu malzemesi yapım Fabrika ve Tersaneler İdaresi) (Günümüz Ordu Donatım İdaresi): Yarbay İsmail Han Şafai bu idarenin sorumlusu olarak atanmıştır. Yeni bir silah fabrikası teşkil edilmiştir, Rıza Han tarafından çok önem verilmiş ve sık sık ziyaret edilmiştir. Alman bir uzman tarafından tesis edilmiş ve bir Alman başmühendis ile teşkilatlanması ve silah üretim faaliyetleri başlamıştır. Toplamda Almanya'dan 5 uzman eğitici personel istihdam edilmiştir. Kurulan fabrikalar şu şekildedir.

a. Top ve diğer ordu mallarının tamir ve muhtelif çeşit otomobil üretim/yedek parça üretim/onarım fabrikası
b. Yeni nesil Piyade tüfeği yapım fabrikası
c. Fişek fabrikası
d. Barut fabrikası (yeni nesil dumanı azaltılmış barut üretimi, kimyasal patlayıcı üretimi)
e. Döküm Fabrikası (Top ve el bombası metal bölümlerinin üretimi için)
f. Yeni tarz otomobil bakım onarım tamir fabrikası
g. Endüstri Meslek/ Sanat Okulları (yeni nesil silah yapımı): Bu okulun eğitim programı Almanya'daki Endüstri Teknik Okullarıyla (Ortaokul-lise düzeyi) uyumlu olup söz konusu okulun öğrenci sayısı yüz elli kişiye ulaşmıştır.

1925 yılı sonunda Kurhane İdaresinde şu fabrikalar faaliyet göstermekteydi;

a. Silah ve Kundak İmalathanesi fabrikası
b. Çark Yapım Fabrikası
c. Yontma/Şekillendirme Fabrikası
d. Döküm Fabrikası
e. Marangozluk Atölyeleri
f. Kılıç ve Süngü Yapım fabrikası
g. Fişek Yapım fabrikası

h. Demir-Çelik fabrikası
i. Makineli Tüfek Tamir Onarım Fabrikası
j. Silah Boyama Fabrikası[331]

4) Kablosuz Telgraf İdaresi: 1922-1925 yılları arasında 8 adet kablosuz telgraf makinesi satın alınmıştır. Bu makinelerden ikisi merkez Tahran'da, diğer altı cihaz ise Meşhed, Buşehir, Kirmanşah, Tebriz, Kirman ve Şiraz şehirlerinde bulunan ordu merkezlerinde kurulmuştur. (Kablosuz Telgraf makineleri telsizler gibi frekans aracılığı ile çalışan cihazlardır)

Erkan-ı Harbin tesis edilmesinden sonra 1922 yılında İran beş büyük güvenlik bölgesine bölünerek beş büyük ordu teşkilatı kurulmuştur[332]. Yeni İran Ordusunun teşkiline paralel olarak Erkan-ı Harb'e bağlı Hava Kuvvetlerinin çekirdeğini oluşturan "Havacılık Ofisi" teşkil edilmiştir[333]. 1922 yılında İran Hava Kuvvetleri kısıtlı bir bütçe ile "Junkers F-13" uçağının satın alınmasıyla oluşturulmuştur[334]. Rıza Han'ın Deniz Kuvvetlerinin teşkilatlanması ile ilgili de modernizasyon çalışmaları 1924 tarihindeki Huzistan ziyareti sonrası başlamıştır. İran İdare-i Emniye (Jandarma Birliğinin yerine), Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi müteakip başlıklarda incelenmiştir.

2.7.4. İdare-i Emniye'nin Tesisi

Jandarma Teşkilatının Kazak Birlikleri ile birleştirilmesinden sonra şehirlerarası yolların, sefarethanelerin ve devlete ait kurum ve tesislerin korunup muhafaza edilebilmesi için Erkan-ı Harb Reisi ve Başkomutan olan Rıza Han tarafından 11 Şubat 1922 [335] tarihinde verilen Ordu Emri ile Harbiye Nezareti'ne bağlı Emniyet Teşkilatı'nın (Teşkilat-ı Emniye/İdare-i Emniye) kurulmasına dair bir kararname çıkarılmıştır. Yeni kurulan teşkilata gerekli kolaylıklar sağlanarak 22 Mart 1922 tarihinde göreve başlanması sağlanmıştır[336]. Bu yeni kurulan teşkilatın başına da eski Kazak komutanlarından Tuğgeneral Ali Ağa Han Nakdi (Serdar-ı

[331] Kadimi, 72-75.
[332] Muhammed Kazımi, Menüçeher Alborz, *Tarih-i Pencah Sale Nüru-yu Zemin-i Şahinşahı İran*, Ayin-i Milli, Tahran, 1355, 118.
[333] Çemenkar, 133.
[334] Said Nefisi, *Tarih-i Muasır İran-ez Kudeta-yı Sevvum İsfend 1299 ta Bistu Çehar Şehriver*, Furugi, Tahran, 1345, 46.
[335] Kadimi, 76.
[336] Kaim Makami, *Tarih-i Jandarmeri İran*, 292-296.

Rıfat) getirilmiştir. İdare-i Emniye'nin komutan yardımcılığına ise İsfahan'da görevli Jandarma komutanlarından Albay Alihan atanmıştır. İdare-i Emniye Teşkilatı herhangi bir ordu sorumluluğunda olmayıp direk olarak Erkan-ı Harb'in Operasyon Dairesine bağlı olarak teşkilatlanmıştır[337].

Bu teşkilatın karargâh binası, Tahran'da eski Jandarma Komutanlığına ait "Şemsü'l-Ümera" Binasında kurulmuştur. Personel tedariği ise "Serbazhane-i Muhammediye" (Muhammediye Asker Ocağı)'den karşılanmaya başlanmıştır. Serdar Rıfat tarafından ülke beş güvenlik bölgesine ayrılmak suretiyle teşkilat şekillenmiştir. Bunlar:

1) Emniye-yi Merkezi, 2 Bahadıran (Süvari Takımı), toplam 350 personel,
2) Emniye-yi Şark, 3 Bahadıran Birimi, toplam 300 personel,
3) Emniye-yi Garb, 3 Bahadıran Birmi, toplam 300 personel,
4) Emniye-yi Cenub, 4 Bahadıran Birimi, toplam 400 personel,
5) Emniye-yi Şimali Garb, 3 Bahadıran Birimi, toplam 300 personel şeklinde teşkil edilmiştir.

Bu güvenlik güçlerinin görevi eşkıyaların varlığı konusunda halkın emniyetlerini sağlamak, her türlü eşkıyalığın faillerinin tespitini sağlamak ve yakalanması mümkün olmadığı takdirde bunların yakalanmasını askeri makamlara bırakmaktır[338]. Bunların haricinde Bakanlıkların ve sefarethanelerin emniyet ve güvenliği bu teşkilat aracılığı ile karşılanacaktır. Serdar Rıfat, bu teşkilatın komutanlığını 1922-1924 yılların arasında yapmış 1924 yılından sonra ise bu kuruma eski Kazak komutanlarından olup, Batı Ordusu Ordu Komutanlığını yapmış olan Emir-i Leşker (Tümgeneral) Emir Ahmedi atanmıştır[339].

Emir Ahmedi göreve başlar başlamaz eski jandarma komutanlarından birçok kişinin bu teşkilata atanmasını sağlamıştır. Bu teşkilatın teçhizat ve malzeme ihtiyacı ise en yakın teşkil edilmiş ordulardan temin edilmiştir. Buna göre yaklaşık bin kadar piyade tüfeği ve birçok binek hayvan alımı yapılmıştır. Emir Ahmedi döneminde ülke altı güvenlik bölgesine taksim edilmiştir:

[337] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 135.
[338] Kaim Makami, *Tarih-i Jandarmeri İran*, 292-296.
[339] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 136.

1) Merkez Nahiye: Yarbay Ali Ekber Ahmedi komutasında bölük ve muhafız bölüğü şeklinde teşkilatlanmıştır. Sefarethaneler, bakanlıklar ve önemli kamu binaları ile Tahran'a bağlanan önemli yolların emniyet ve güvenliğinin tesisinden sorumlu birliktir.

2) Kuzey Batı Nahiyesi: Merkezi Tebriz'dedir. Albay Rızahan Nuri emir komutasında teşkil edilmiştir. Tebriz ile Bayezid, Astana, Zencan, Kazvin, Savcıbulag, Salmas, Urumiye yol güzergâhlarının güvenliğinden sorumlu birliktir.

3) Batı Nahiyesi: Merkezi Hemdedan'dadır. Yarbay Ekber Mirza Kahramani emir komutasında teşkil edilmiştir. Kirmanşah ile Serhad Hüsrevi, Irak sınır hattı yolları, Feridun Geçidi, Berucerd, Hürremabad-Düzful Hattı, Kürdistan Eyaleti ve Kazvin hattına kadar olan bağlantı yollarının güvenliğinden sorumlu birliktir.

4) Güney Nahiyesi: Merkezi Şiraz'dadır. Yarbay Seyid Ebuterab Seyercan emir komutasında teşkil edilmiştir. Mahmere ve Ahvaz mahallerinin emniyet sorumluluğu bu teşkilata verilmiştir.

5) Güney Doğu Nahiyesi: Merkezi Kirman'dır. Yarbay Mülkzade sorumluluğunda teşkil edilmiştir. Yezd, Isfahan, Erdestan ve Kirman ile Bender Abbas Limanı, Kirman-Derdab arası yolların emniyet ve güvenliğinden sorumlu teşkilattır.

6) Doğu Nahiyesi: Albay Abdulali İtimad Mukaddem emir komutasında teşkil edilmiştir. Meşhed ile Şahrud, Lutfabad, Serhes, Haydariye, Bircend ve Sistan yollarının güvenliğinden sorumlu teşkilattır.

1927 yılında bu teşkilat 6 Alay ve 8 Tabur seviyesine ulaşmıştır. 1930 yılında ilk defa 10 kişilik bir askeri öğrenci Fransa'da bulunan jandarma okuluna eğitim maksatlı gönderilmiştir[340]. 1931 yılında ise İdare-i Emniye teşkilatına bağlı bir subay okulu teşkil edilmiştir[341]. Bu okulun giriş koşulları Muarif Bakanlığı tarafından şu şekilde belirlenmiştir:

1) Ortaokul (Devre-yi Evvel Mütevasıta) Diploması veya Muarif İdaresi tarafından (Milli Eğitim) imzalanmış mezuniyet belgesine sahip olmak,

2) Adli sicil belgesi, (Herhangi bir kötü geçmişe sahip olmama),

3) İran vatandaşı olmak,

[340] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 137-138.
[341] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 139.

4) 19-21 yaşları aralığında olmak,

5) Kefil olmak (aile fertlerinden biri),

6) Daimi hizmet için taahhüdü vermek (muvazzaf asker olacağına dair senet).

7) Bunlar haricinde devlet kurs müddeti boyunca kıyafet, iaşe ve diğer sunulacak imkânları öğrenim hükümlerini kabul eden öğrencilere temin edecektir[342].

2.7.5. Kara Kuvvetleri

Rıza Han, Ordu Komutanı unvanıyla 17 Kasım 1921 tarihinde Kazak Birliklerini, Jandarma Birliklerini, Merkez Ordusunu ve ülkede bulunan sair küçük birlikleri tek bir çatı altında toplayarak yeni İran Ordusunu oluşturdu[343].

Genel Kurmay Başkanlığının tesisi sonrasında ülke 5 güvenlik bölgesine bölünerek her bölge için bir ordu teşkil edildi. Bunlar; Merkez Ordu Komutanlığı, Güney, Kuzey, Batı, Doğu ve Kuzey Batı Ordu Komutanlıkları idi[344].

Yeni Genelkurmay Başkanlığı'nın teşkilat yapısı ise şu şekildedir:

1. Merkez Ordusu; Savaş Bakanı Rıza Han emir komutasında 896 rütbeli askeri personel, 13.363 asker ve 3996 yük hayvanından ibarettir. 7 Numaralı Ordu Emri ile 14 Ocak 1922 (24 Dey 1300 HŞ.) tarihinde kurulan Merkez Ordu Teşkilatı aşağıda sunulmuştur. (125).

Merkez Ordusu Komuta ve Askeri Unsurları

1) Süvari Muhafız Tugayı
2) Keskin Nişancı Muhafız Tugayı
3) Topçu Tugayı
4) Irak Keskin Nişancı Tugayı
5) Gilan ve Tankan Müstakil Birimleri
6) Mazenderan Müstakil Birimi[345]

[342] SAKMA, Belge nu: 240012719, Tarih: 13.07.1314
[343] Mecelle-i Koşun, Şomare 2, 9 Burc Hut 1300, 1-3.
[344] Mecelle-i Koşun, Şomare 1, 9 Burc Hut 1300, 4; Abdulreza Huşeng Mehdi, *Tarih-i Revabıt-ı Harici İran Az İbtida Devr Safeviye Ta Payan Ceng-i Cehani-i Devvum*, 4, Emir Kebir, Tahran, 1369.
[345] Kazımi, 125.

Merkez Ordusu Keskin Nişancı Muhafız Tugayı Komuta ve Askeri Unsurları: Merkez Ordusu Keskin Nişancı Muhafız Tugayı Bahadır Alayı 94 Numaralı Ordu Emri ile 7 Kasım 1922 (15 Aban 1301 HŞ) tarihinde aşağıdaki şekilde teşkilatlanmıştır(126).

Bahadır Alayı

1) Tabur (3 bölük)
2) Tabur (3 Bölük)
3) Üçüncü Tabur (3 Bölük)
4) Dördüncü Tabur (3 Bölük)
5) Yedek/Yardımcı Kuvvetler Taburu
6) Ağır Makineli Tüfek Taburu[346]

Merkez Ordusu Irak Keskin Nişancı Tugayı Komuta ve Askeri Unsurları: Merkez Ordusu Irak Keskin Nişancı Muhafız Tugayı 12 Numaralı Ordu Emri ile 7 Mart 1922 (15 Esfend 1301) tarihinde aşağıdaki şekilde teşkilatlandırılmıştır.

1) Ahmedi Muhafız Alayı
    a. 3 adet Muhafız Taburu
        i. Ağır Makineli Tüfek Bölüğü
        ii. 3 Adet Keskin Nişancı Bölüğü
2) Nadiri Muhafız Alayı
    a. 3 adet Muhafız Taburu
        i. Ağır Makineli Tüfek Bölüğü
        ii. 3 Adet Keskin Nişancı Bölüğü

Merkez Ordusu Süvari Muhafız Tugayı Komuta ve Askeri Unsurları: Merkez Ordusu Süvari Muhafız Tugayı 124 Numaralı Ordu Emri ile 11 Mart 1923 (19 Esfend 1301) tarihinde teşkil edilmiştir[347].

1) Ölüm/İntahar Alayı
    a. 2 adet Tabur

[346] Kazımi, 126.
[347] Kazımi, 127-128.

i. 4 adet Bahadıran Bölüğü

2) Hücum Alayı
   a. 2 adet Tabur
      i. 4 adet Bahadıran Bölüğü
3) Ağır Topçu Alayı
   a. 2 adet Topçu Taburu
4) Savunma Alayı
   a. 2 adet Savunma Taburu[348]

Merkez Ordusu Piyade Muhafız Tugayı Mühendis Taburu (İstihkâm) Komuta ve Askeri Unsurları: Merkez Ordusu Piyade Muhafız Tugayı İstihkâm Taburu 140 Numaralı Ordu Emri ile 6 Haziran 1923 (15 Khordad 1302) tarihinde teşkil edilmiştir. Üçüncü ve Dördüncü Bölükteki boş kadrolar müteakip dönemlerde doldurulmuştur.

1) Birinci Bölük
   a. İrtibat (Rabt) Takımı
   b. Kale Saz (Kale Yapımı) Takımı
2) İkinci Bölük
   a. İrtibat (Rabt) Takımı
   b. Kale Saz (Kale Yapımı) Takımı
3) Üçüncü Bölük
   a. İrtibat (Rabt) Takımı
   b. (Boş Kadro)
4) Dördüncü Bölük (Boş Kadro)

2. Kuzey-Batı Ordusu; Tuğgeneral İsmail Ağa emir komutasında ve Albay Muhammed Hüseyin Firuz Kurmay Başkanlığında 211 rütbeli personel 3799 asker ve 1047 baş yük hayvanından ibarettir. Kuzeybatı Ordusu 100 Numaralı Ordu Emri ile 23 Aralık 1922 tarihinde aşağıdaki gibi teşkil edilmiştir[349].

Kuzeybatı Ordusu Komuta ve Askeri Unsurları

1) Piyade Taburu

[348] Kazımi, 127-128.
[349] Kazımi, 129-130.

2) Erdebil Müstakil Taburu
3) Birinci Süvari Alayı
4) İkinci Süvari Alayı
5) Topçu Alayı
    a. Birinci Topçu Bataryası
    b. Fransız Dağ Topu Timi
    c. Müstakil Rus Topu Timi
    d. Müstakil Fordanfad Topçu Timi[350]

3. Doğu Ordusu; Meşhed merkezli Mirpenc/Yarbay Hüseyin Ağa (Hüseyin Khazai) komutasında ve Albay Muhammed Hüseyin Mirza (Muhammed Hüseyin Cihanbani) kurmay başkanlığı görevinde 137 rütbeli personel, 3377 asker ve 1119 baş yük hayvanı şeklindedir. Doğu Ordu Komutanlığı teşkilatı 104 numaralı ordu emri ile 2 Ocak 1923 tarihinde aşağıdaki şekilde teşkil edilmiştir.

Doğu Ordu Komutanlığı Teşkilat Yapısı

1) Meşhed Karma Tugay Komutanlığı
    a. Topçu Alayı
        i. 2x Piyade Taburu
        ii. Uçaksavar Bölüğü
    b. Süvari Alayı
    c. Uçaksavar Taburları (Pencah Tir)
2) Sistan Karma Tugay Komutanlığı
    a. Piyade Alayı
        i. 2x Piyade Taburu
        ii. Uçaksavar Bölüğü
    b. Süvari Alayı
    c. Topçu Bataryası

4. Güney Ordusu; Isfahan merkezli, Mirpenc Mahmud Han Ayram emir komutasında ve Albay Haydar Kuli (Haydar Kuli Pasyan) kurmay başkanlığı görevinde 188 rütbeli personel, 2721 asker ve 1119 baş yük hayvanı şeklindedir.

[350] Kazımi, 128-130.

Güney Ordu Komutanlığı teşkilatı 99 Numaralı Ordu Emri ile 22 Mart 1922 tarihinde aşağıdaki şekilde teşkil edilmiştir[351].

Güney Ordu Komutanlığı Komuta ve Askeri Unsurları

1) Piyade Tugayı
    a. Birinci Piyade Alayı
        i. 3x Piyade Taburu
    b. İkinci Piyade Alayı
        i. 3x Piyade Taburu
2) Süvari Tugayı
    a. Birinci Süvari Alayı
        i. 2x Süvari Taburu
    b. İkinci Süvari Alayı
        i. 2x Süvari Taburu
3) Makineli Tüfek Alayı
    a. 3x Müstakil Piyade Taburu
4) Topçu Alayı
5) Müstakil Ağır Makineli/Top Taburları (Limanlarda Görevli)
    a. 4x Topçu Bataryası
6) Makineli Tüfek Taburu

5. Batı Ordusu; Hemedan merkezli, Mirpenc/Yarbay Ahmed Ağa Han Ahmedi ve Erkan-ı Harb Naibi Albay Fercullah Ağaolu emir komutasında 551 rütbeli personel, 4065 asker ve 1151 baş yük hayvanı şeklinde teşkilatlanmıştır[352]. Batı Ordusu 57 Numaralı Ordu Emri ile 19 Haziran 1922 tarihinde aşağıdaki şekilde teşkil edilmiştir.

Batı Ordusu Komuta ve Askeri Unsurları

1) Piyade Tugayı
    a. Birinci Alay Komutanlığı
    b. İkinci Alay Komutanlığı
2) Süvari Tugayı

[351] Kazımi, 130-132.
[352] Mecelle-i Koşun, Ş. 2, 9 Hud (Mah-ı İsfend), 1300, 4.

a. Birinci Süvari Alay Komutanlığı
b. İkinci Süvari Alay Komutanlığı

3) Makineli Tüfek Kısmı
   a. 4x Makineli Tüfek Bölüğü
4) Topçu Alayı
   a. 3x Topçu Bataryası[353]

Güney Ordusunun Fars Körfezi ve Umman Denizi kıyı emniyeti açısından oldukça önemli bir görevi vardı. Isfahan merkezli ordunun sorumluluk alanı Isfahan, Kaşan, Kirman, Belucistan ve güney limanları idi.1305 yılında bir dizi çalışma sonrası bu ordu teşkilatında revize gerekliliğine karar verildi. Güney ordusu dahil olmak üzere Fars Eyaletinde karma bir tugay, Khuzistan'da bir tugay ve Isfahan, Yezd, Behbehan, Buşehir ve Bender Abbas'taki bu beş bölgede birer bağımsız tabur teşkil edildi.

Ülkenin kuzeyinde bir karma tugay teşkil edildikten sonra Kirman ve Huzistan'da konuşlu bulunan alaylar da bağımsız tugay seviyesine çıkartıldılar. 1307 Mordad ayında Güney Ordusunun dağıtılması sonrası Fars Kirman, Khuzistan ve Isfahan'da bulunan birlikler doğrudan merkeze bağlı bağımsız birliklere dönüştüler[354]. Fars Körfezinin sahil kısmı, Umman Denizi ve Güney Doğu bölümlerin güvenliğinden bu askeri birliklerin sorumluluğuna bölünmüştü[355].

İran Kara Kuvvetleri Şehriver 1320 HŞ./1941 yılında geldiğinde Huzistan'da 6. Tümen, Fars'ta 7. Tümen, Kirman'da 8. Tümen ve Mekran'da 14. Tümen dahil olmak üzere toplamda 18 Tümen ve bir bağımsız Tugay şeklinde teşkilatlandırılmıştı[356]. Kara Kuvvetleri envanterinde 100 tank, 28 modern zırhlı araç ile donatılmıştı[357].

[353] Kazımi, 131.
[354] Mecelle-i Koşun, Ş. 16 Burc Hut 1300, 3-4.
[355] Nefisi, 46.
[356] Kadımi, 112.
[357] Edvard Abrahamian, *İran Beyn-i Du İnkılab Az Meşruta Ta İnkılab-ı İslami*, (Çev.: Kazım Firuzmend), Neşr-i Merkez, Tahran, 1399, 134.

2.7.5.1.Hava Savunma Birliği

Birinci Dünya Savaşı sonrası tüm dünyada olduğu gibi İran'da da hava savunması için önlemler alınmaya çalışılmıştır. Rıza Şah ile birlikte bu yeni dönemde 1825 Numaralı Ordu Emri ile ilk kez 1933 yılında İran Kara Kuvvetleri bünyesinde en az iki adet Hava Savunma Birliği oluşturularak 75 mm'lik İsveç yapımı "Bofors" Hava Savunma Silahı ile donatıldı. Birinci ve İkinci Ordularda bulunan müstakil sahra topçu tugaylarında hava savunma birlikleri oluşturuldu. Sonraki dönemde de 105 mm'lik Hava Savunma Topları ile teşkilatlanmış iki Hava Savunma Alayı kuruldu.

1936 yılında Huzistan'daki 6'ncı Ordu Komutanlığında, 1937 yılında 4'üncü Kuzey Batı Ordu Komutanlığında ve 9'uncu Doğu Ordu Komutanlığında birer Hava Savunma Birlikleri teşkil edildi. 1941 yılına gelindiğinde merkez ordu bünyesinde biri Uçaksavar Işıldak/Aydınlatma Taburu ile 4 Bağımsız Uçaksavar Taburu birlikleri teşkil edilmiştir. Bu hava savunma ve uçaksavar birliklerinin eğitimlerine de önem verilerek Fransa'ya ve Almanya'ya öğrenci gönderilmiştir. İkinci Dünya Savaşında bu hava savunma birlikleri kullanılmış ve bir uçak düşürülmüştür[358].

Yine Bir Numaralı Ordu emri ile genelkurmay, tugay, alay, tabur gibi orduda kullanılan eski lügat kelimeler, yeni askeri terimlerle değiştirilmiştir. Bu yeni askeri tabirleri gösteren çizelge Tablo 2-2'de sunulmuştur[359].

Tablo 2-2: Değiştirilen Eski Askeri Tabirler (1921)

S.Nu.	Eski İsmi	Yeni İsmi	Türkçe Karşılığı
1	اسم عمومی ارتش	قشون	Ordu
2	سرباز	نظامی	Asker
3	دیونیزیون	لشکر	Ordu (Tümen Seviyesi)
4	بریگارد	تیپ	Tugay
5	رژیمان	فوج	Alay
6	یاطالمون	گردان	Tabur
7	باطري	آتش بار	Topçu Taburu/Bataryası

[358] Payegah-ı İttila'aresani Arteş-i Cumhuri İslami İran, 1395, 1-3; Yekernegiryan, 272-276.
[359] Mecelle-i Koşun, 1, 1 Burc Hut 1300, 2.

8	اسکادران	بهادران	Uçak Filosu (3-6 hava aracı)
9	مترالیوز	مسلسل	Makineli Tüfek
10	آتاماژور	ارکان حرب	Genelkurmay

2.7.6. Hava Kuvvetleri

Yeni İran Ordusunun teşkiline paralel olarak Erkan-ı Harb'e bağlı Hava Kuvvetlerinin çekirdeğini oluşturan "Havacılık Ofisi" teşkil edildi[360]. 1922 yılında İran Hava Kuvvetleri kısıtlı bir bütçe ile "Junkers F-13" uçağının satın alınmasıyla oluşturuldu[361]. Böylece İran Ordusunda ilk kez İran Hava Kuvvetlerinin temelleri atılmış oldu[362]. 1924 yılında Fransa'dan 7 uçak siparişi daha verilerek satın alındı. Bu uçaklar 1926 yılına kadar Buşehir Limanına getirilmesi sağlanarak tamamı teslim alındı[363]. Fransız yapımı 2 adet "Spad", 2 adet "Barge" ve 3 adet "Potez" uçakları ile Rus yapımı 5 adet "De Havilland Canada Dash 9" uçağı satın alındı ve aynı yıl içerisinde (1924) uçak sayısı 17'ye yükseldi. Aynı zamanda personel temini ve eğitimi konuları da gündeme gelmiştir. Pilot ve uçuş teknisyenlerinden oluşan öğrenci grubu eğitim amacıyla Rusya ve Fransa'ya gönderildi. 25 Şubat 1925'te 26 yaşındaki Ahmed Nahcivan isimli İranlı pilot ilk uçuşunu gerçekleştirdi. Aynı yıl "İran Ordusu Havacılık Dairesi" kuruldu. 1928 yılında Albay Ahmed Han Nahcivan Tuğgeneral rütbesinde İran Hava Kuvvetlerinin ilk komutanı oldu. Bu dönemde diğer İranlı pilotların eğitimi "Shafer" isimli bir Alman eğitici tarafından İran'da icra edildi. 1929 yılına gelindiğinde Fransa'daki Easter Flight School ile Rusya'daki Sivastapol Flight School okullarında pilot eğitimi almış toplam 15 pilota ulaşılmıştı[364]. Hava Kuvvetleri İdaresinde görev almış diğer komutanlar Tablo 2-3'te sunulmuştur.

[360] Çemenkar, 133.
[361] Nefisi, 47-48.
[362] Murtaza Tului**,** *Tarih-i 50 Sale Niruyi Havay-ı Şahinşah-ı İran*, İntişarat-ı Niruy-i Havay-ı Şahinşahi, Tahran, 1355, 29.
[363] Hüseyin Ardakani Mahbubi, *Tarih-i Muessesat-ı Temedduni Cedid-der İran*, 2.-3. Cilt, Danişgâh-ı Tahran, Tahran, 1376.
[364] Pişguman-ı Pervaz Der-İran, Çaphane-i Erteş-i Cumhuri İran, 1377, 160.

Tablo 2-3: Hava Kuvvetleri İdaresi Komutanları[365]

S.Nu.	Adı (Farsça Alfabe)	Adı (Latin Alfabesi)	Hangi Yıllar Arası Görev Yaptığı
1	سرهنگ احمد نخجوان	Albay Ahmed Nahcivan	1924-1930
2	یاور احمد خسروانی	Binbaşı Ahmed Hüsrevani	1930
3	سرتیپ احمد نخجوان	Tuğgeneral Ahmed Nahcivan	1930-1931
4	یاور احمد خسروانی	Binbaşı Ahmed Sahrevani	1931
5	سرتیپ محمد صادق کوپال	Tuğgeneral Muhammed Sadık Kupal	1931-1932
6	سرتیپ احمد نخجوان	Tuğgeneral Ahmed Nahcivan	1932-1936
7	سرهنگ احمد خسروانی	Albay Ahmed Hüsrevani	1936-1941
8	سرلشکر کریم بوذرجمهری	Tümgeneral Kerim Buzarcemheri	1941

1931 yılında İngiltere'den "De Havilland Tiger Moth DH-82A" model eğitim uçakları satın alınarak eğitimlerin İran'da verilmeye başlanması sağlandı. Aynı yıl Mihrabad'da Pilot Eğitim Okulu açıldı ve ilk eğitimlerini vermeye başladı[366]. 16 Ocak 1936 tarihinde çıkartılan 2366 Sayılı Kararname ile İran Havacılık Dairesi unvanı İran Hava Kuvvetleri olarak değiştirilmiştir[367].

İngilizler tarafından Hürremşehir Limanında iki Dragon uçağı, İran Hava Kuvvetleri adına görev yaptı. 1933 yılında Tahran Duşan Tepe bölgesinde bir İsveçli mühendisin başında bulunduğu uçak fabrikası açıldı. 1934-1936 yıllarında sırasıyla Meşhed Hava Alay Komutanlığı ve Ahvaz Hava Alay Komutanlığı kuruldu. İran dışından sipariş edilen ve İran'da üretilen fabrikalar ile 1941 yılına kadar İran'a 10 Hawker Hurricane savaş uçağı ve 30 eğitim uçağı üretilerek teslim edildi[368].

İran,1939 yılında 30 adet Beltehim bombardıman uçağı, 30 adet Wellington bombardıman uçağı, 31 adet Hurricane Savaş uçağı satın almak için Amerika ve

[365] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 202-206.
[366] İran'da havacılık okulunun kurulması için Alman Junkers Company ile görüşülerek yardım alınmıştır. (SAKMA, Belge Nu:102014-12901, Belge Tarihi: 23.01.1310)
[367] Pişguman-ı Pervaz Der-İran, Çaphane-i Erteş-i Cumhuri İran, 1377, 197.
[368] Hüsrev Mu'tezad, *Teneş Bozorg Revabıt-ı Harici İran-der Devran Rıza Şah ez 1300 ta 1320*, Payegan, Tahran, 1377, 87; Nevisendegan, 191.

İngiltere ile müzakerelere başladı[369]. Bunların haricinde 1940 yılında İran Amerika'dan 50 adet bombardıman ve keşif uçağı satın alma talebini iletti[370].

İran Hava Kuvvetleri 1941 yılına gelindiğinde 283 adet uçak, Merkez Karargah'a bağlı Tebriz ve Meşhed şehirlerinde Bombardıman Hava Alayları ile Tahran'a bağlı Ahvaz ve Tavuk Kalesi bölgelerinde ise Hava Alayları teşkil edilmişti.

İlk Hava Kuvvetlerinin tesis edilmesinden sonra alay seviyesinde beş hava üssü kurulmuştur, bunlar:

a. **Kale-i Morgi (قلعه مرغی) Hava Üssü/Tahran**; üç taburdan/filo oluşan hava alayında her bir taburda 7 savaş uçağı, 3 eğitim uçağından oluşan 4 keşif grubu, her bir grubu 7 savaş uçağı ve 3 eğitim uçağından oluşan 2 avcı grubu ile 18 Tiger Moose uçağı ve toplam uçak sayısı 70 uçaktan oluşan uçak.

b. 2'nci Hava Alay Komutanlığı/Tebriz: 2 tabur şeklinde teşkilatlandırılmıştır; 3 keşif grubu ve 21 uçaktan oluşan bağımsız avcı grubu.

c. 3'üncü Hava Alay Komutanlığı/Ahvaz: 2 tabur şeklinde teşkilatlandırılmıştır; 1'i avcı grup olmak üzere toplam 27 uçak.

ç. 4'üncü Hava Alay Komutanlığı/Meşhed: 2 tabur şeklinde teşkilatlandırılmıştır; 3 keşif grubu ve 1 müstakil avcı grubu toplam 19 uçak.

d. 5'inci Bombardıman Hava Alay Komutanlığı/Tahran: toplam 31 uçaktan oluşan 6 ağır bombardıman uçuş grubu.

Bunların haricinde Pilot okulunda da çeşitli türlerde toplam 80 uçak bulunuyordu[371].

Bunların haricinde, Hava Kuvvetlerinin İran'da şekillenmesiyle paralel olarak 1926 yılında ilk Hava Posta Teşkilatının oluşturulması için Alman Junkers şirketi ile işbirliği yapıldı[372]. Junkers şirketi ile yapılan anlaşmaya göre Tahran-Buşehir Limanı arasında 5 yıllık Hava Posta hizmetleri ile Avrupa Postalarının iletilmesi konusunda

[369] Abrahamian, *İran Beyn-i Du İnkılab*, 134.
[370] Muhammed Cafer Çemenkar, "Şekilgiri Kavayi Se Gane Artş-i İran-der Dövre-i Pehlevi Evel", *Pejuheşname-i Temeddün-ü İran*, Danişgah-ı Şehid Bahner Kirman, 1, 1397, 103.
[371] Çemenkâr, "Şinaht Digerguni Sazman-ı İntizami…, 103.
[372] Ruzname-i İttilaat, 10.11.1305, 2.

anlaşıldı[373]. 1936 yılında Airfrance ve Bandung Holan şirketleri ile müzakere edilerek İran güneyindeki iç ve dış postaların ulaştırılması konusunda anlaşıldı[374].

2.7.7. Deniz Kuvvetleri

Kaçar Hanedanlığı dönemi İran Silahlı Kuvvetlerinin deniz gücüne bakıldığında aktif iki askeri geminin bulunduğu ve bunların Fars Körfezinde görev aldığı bilinmektedir. Bu iki küçük savaş gemilerinin adları Persepolis ve Şuş'tur. Bunun haricinde küçük filika benzeri deniz araçları bulunmuş ve özellikle Kaçarların son dönemlerinde artan kaçakçılık faaliyetlerini engelleme yoluna yönelmişlerdir. Denizciliğin gelişmemesinin diğer bir etkeni de güney sahillerde İngilizlerin kontrolünde bulunmasıdır[375].

Fars Körfezi, Umman Denizi ve Hazar Denizi ile çevrili olan İran'da, Birinci Dünya Savaşı ile başlayan denizlerde hâkimiyetin önemi, uzak Asya'da bulunan sömürge merkezleri ile petrolün bulunmasıyla önemi artan Arap Yarımadası, denizcilik açısından önem arz etmiştir. Bu bakımdan İran jeopolitik konumu gereği hem Hindistan'a giden kara ve deniz yolları üzerinde önemli bir pozisyonda bulunması, petrol rezervlerinin ve petrol ticaretinin merkezinde önemli bir liman teşkil etmesi sebepleriyle askeri açıdan deniz kuvvetlerinin önemi gün geçtikçe artmıştır. İran için deniz hâkimiyetinin önemini sayarsak;

- Siyasi, iktisadi ve askeri menfaat sağlamak,
- Transit ve uluslararası Pazar ile irtibat tesis etmek,
- Hindistan'ın bulunduğu güney Asya ülkeleri ile irtibatı sağlanmak,
- Petrolün kontrolü ve sevkiyatını ele geçirmektir[376].

İran'da Henüz Kaçar Hanedanlığı devam ederken bu hedefleri ne gerçekleştirebilecek bir hükümet, nede güçlü bir donanma mevcuttu. 1924 yılında Ordu Komutanı ve aynı zamanda Başbakan ünvanlıyla Huzistan'a ziyarette bulunan Rıza Han buradaki donanmanın yetersizliğini gördü. İran Bahriye Teşkilatını

[373] Sazman-ı Milli Kavanin ve Mukarrerat-ı Cumhuri İslami İran (İran İslam Cumhuriyeti Milli Kararlar ve Kanunlar Kurumu Resmi İnternet Sitesi), Kanun-u Mansub 20 Behmen 1304, https://qavanin.ir/Law/TreeText/112598 (Erişim Tarihi: 29.06.2023).
[374] Ardakani Mahbubi, 2, 275.
[375] Kadimi, 42-43.
[376] Kadimi, 115-118.

yenilemek isteyen Rıza Han donanmanın modernizasyonu için çalışmalara başladı[377]. Rıza Han güney sahillerdeki güvenlik açığının farkındaydı ve aynı yıl 18 Aralık 1924 tarihinde Almanya'dan daha sonra Pehlevi ismi verilen bir gemi satın alınarak Bender Abbas Limanına getirildi. 46 metre uzunluğunda olan bu gemi 700 beygir gücünde buharlı bir motora sahip olup saatteki hızı 15 mil kadardı[378]. Aynı yıl içerisinde "Muzaffer" isimli ilk resmi Savaş Gemisi göreve başladı ve burada görevli birlik için resmi üniforma ve rütbeler tasarlanarak kullanılmaya başlandı[379].

İran Donanmasının çekirdeği olan "Muzaffer" gemisine ek olarak Huzistan'da 60 tonluk eski bir İngiliz Firkateyni ve birkaç gemi daha bulunuyordu[380]. Aynı zamanda Buşehir Limanı, Hürremşehir Limanı ve Şahpur Limanı'na yeni deniz tesisleri inşa edildi ve bu limanlar İran'ın Basra Körfezi'ndeki başlıca deniz üsleri olarak faaliyet göstermeye başladı[381]. İran Milli Meclisi tarafından 1311 yılında bu eski ve yeni İran Savaş Gemilerinin mali bütçeleri onaylandı[382].

13 Haziran 1927 yılında Rıza Şah siyasi ve askeri kararları içeren ve modern bir deniz gücü için "İran Donanması" ile ilgili fermanı yayınlandı[383]. Bu ferman ile birlikte Avrupa'dan yeni gemiler alınacak aynı zamanda bu gemilerde görevli olacak personelin eğitimi için Avrupa'ya gönderileceklerdi. 1932 yılında Avrupa'ya eğitim ve satın alınan gemilerin teslimi için gönderilen öğrenciler, beraberlerinde 6 savaş gemisi ile Buşehir Limanına döndüler, böylece İran Deniz Kuvvetleri gerçek bir şekilde tesis edilmiş oldu[384].

Bu gelişmelerin ardından Gulam Ali Bayındır komutasındaki Hürremşehir Limanı merkez olmak üzere Güney Deniz Kuvvetleri teşkilatı faaliyete geçti. Bu birliğin teşkilinden sonra Güney Deniz Kuvvetleri Komutanlığı olarak değişti.

[377] Ruzname-i Habl'ul-Metin, 22.10.1303, 21.
[378] Ruzname-i Habl'ul-Metin, 22.10.1313, 21; Ömer Haşimi, *Bergi az Tarih-i Cenub-u İran*, Neşr-i Elektronik, Bi Na, 1374. S. 34-35; Cihangir Kaim Makami, *Tari-i Arteş Nevin İran*, İntişarat-ı Artaş, Tahran, 1345, 103.
[379] Fecrullah Resai, *Du Hezar-u Pansed Sal-be Ruy-i Deryaha*, Beduni Naşir ve Tarih, Tahran, 1377, 76.
[380] İsmail Rain, *Deryaneverd-i İraniyan-az ast-ı İsti'mar Ta Emruz*, 1, Cavidan, Tahran, 1389, 69.
[381] Arşiv-i Sazman-ı Esnad-ı Milli, Belge Nu:122483/293, 1.10.1318.
[382] Nefisi, 47.
[383] Ruzname-i İttilaat, 3.3.1306, 1; Çemenkar, 106.
[384] Arşiv-i Sazman-ı Esnad ve Kitaphane-i Milli İran (SAKMA), Belge No: 615/390, 1314; Ruzname-i İttilaat, 28.12.1306, 1; Ruzname-i İttilaat, 4/7/1305, 1.

Geriye kalan Azerbaycan, Gilan ve Mazenderan'da bulunan birlikler ise Bakanlar kurulunun kararıyla Savaş Bakanlığına bağlandı. Söz konusu teşkilat Basta Körfezi ve Umman Denizi'ndeki faaliyetlerine üç ayrı grup halinde belirli birliklerle başlamıştır:

Birinci Grup; Tiger, Şahbaz ve Simorg Deniz Filoları,

İkinci Grup; Peleng, Şahruh ve Karkes Deniz Filoları,

Üçüncü Grup/Sahil Güvenlik; Şahin Gemisi, 10 adet motorlu tekne,[385]

İran'ın özellikle Basra Körfezi ve Umman Denizi kıyısında jeopolitik bir öneme sahip olması sebebiyle donanmaya Rıza Han tarafından ayrı bir önem verilmeye başlandı. Denizciliğin geliştirilmesi İran'ın en önemli ihtiyaçlarından biri olarak görülüyordu. İttilaat Gazetesinde bu konuya atıfta bulunarak şu şekilde yazmıştır:

> *"Basra Körfezinde bir donanmanın olmaması gümrüklerde büyük sıkıntıya sebep olmaktadır. Ayrıca Basra Körfezinin Ticari ve Ekonomik konumu son derece önemli ve hükümetin özel ilgisini gerektiriyor. Bize göre şu anda ülke için gerekli olan en iyi yatırım güney gümrüğünün gelirlerini katlayacak, kaçakçılığı engelleyecek Basra Körfezinde bir donanmanın olmasıdır. Mevcut kabinenin ülkenin refahı için atabileceği en güzel adım Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nı teşkil etmek ve askeri tahkimat yapmaktır*[386]."

Bu şartlara göre Şubat 1928 tarihinde dönemin Başbakanı Mehdi Kuli Han ile Maliye Bakanı Firuz Mirza tarafından İran Milli Şura Meclisine gönderilen mektupta İran Fars/Basra Körfezinde Deniz Kuvvetlerinin tesis edilmesini istemişlerdir:

> *"Fars Körfezi ve sahil şeridinin korunması görevi devletindir ve ilerleyen zamanlarda daha da öneme sahip olacaktır. Fars Körfezinde kaçakçılık faaliyetleri haddinden fazla bir şekilde artmaktadır ve devletimiz her geçen gün daha fazla zarar etmektedir. Gümrük Genel Müdürlüğü ise buradaki kaçakçılığı önleyecek kapasite ve donanıma sahip değildir. Bu sebeple devlet bir yandan mevcut gemi sayısını arttırmak ve bu gemilerde istihdam edilecek kalifiye uzmanların eğitilmesini sağlamak zorundadır*"[387].

Bakanlar Kurulu yeni gemiler satın almak ve donanmayı modernize etmek amacıyla Milli Mecliste alınan kara ile 1928 yılı gelirlerinden iki yüz bin tümen bütçe tahsis etti. Ayrıca hükümet tarafından yüz elli binKranmaaşla İtalya'dan bir deniz subayı ve bir mühendisin de getirilmesi onaylandı. Bunun haricinde 1926 tarihinden itibaren İranlı askeri öğrencilerin Avrupa'ya eğitim amacıyla gönderilmesi başlamış oldu.

---

[385] Rain, 795.
[386] Ruzname-i İttilaat, 03.03.1306, 1.
[387] Çemenkâr, "Şinaht Digerguni Sazman-ı İntizami…, 105; Ruzname-i İttilaat, 28.12.1306, 1.

Ekim 1926 tarihinde Albay Seyfullah Han nezaretinde 9'u Denizcilik alanında, 10'u süvari ve topçuluk alanında olmak üzere toplam 57 öğrenci Avrupa'ya gönderildi[388]. Şubat 1927'de Mecliste onayıyla yetişmiş insan gücü teminin karşılanması maksadıyla her yıl Avrupa'ya yüz öğrenci gönderildi[389]. 1928 yılında 100 bin tümen, 1929 yılı bütçesinden 200 bin tümen, 1930 yılı bütçesinden 300 bin Tümen, 1931 yılı bütçesinden 400 bin tümen, 1932 bütçesinden 500 bin tümen ve 1933 bütçesinden 600 bin tümen askeri öğrencilerin ihtisas amacıyla Avrupa'ya gönderilmesi için ayrılmıştı[390].

İran'da Deniz Kuvvetlerinde istihdam edilen İtalyalı danışmanların önerisiyle 950 ton kapasiteli 2 savaş gemisi ve 320 ton kapasiteli 4 savaş gemisi İtalya'dan alınmak üzere sipariş edildi[391]. 1928 yılında birçok subay bu gemilerin teçhizat ve çalışmalarını öğrenmek hem de yapılan gemileri teslim almak amacıyla İtalya'ya gönderildi. Aynı zamanda bu gönderilen subaylar kuruluş ve teşkilat alanında da eğitim aldılar. 1932 yılında bu öğrenciler teslim aldıkları gemilerle Süveyş Kanalı-Kızıldeniz-Hint Okyanusu rotasını geçtikten sonra Umman Denizi ve Basra Körfezine gelerek Buşehr Limanına gelmişlerdir. Nihayetinde bu eğitimli subayların önderliğinde 30 Nisan 1932 tarihinde "İran Şahinşahlık Bahriye İdaresi" resmen ilan edildi. 4 savaş gemisi 9 askeri gemi ve 17 kayıktan oluşan ilk donanma kıyı şeridinin emniyeti ve kaçakçılığın önlenmesi amacıyla vazifelendirildi[392]. Güney İran Donanması'nı oluşturan bu gemiler sayesinde İran denizlerde askeri bir yetenek haline gelmiştir[393]. 950 ton kapasiteli bu savaş gemisi filosu iki adet 104 mm'lik top, iki adet 76 mm'lik ağır makineli tüfek ve saatte 4 ila 9 deniz mili hıza ulaşabilen silahlarla donatılmıştı. Şahbaz, Kerkes, Simorg ve Şahin isimleri verilen savaş gemilerinin 320 ton kapasiteye sahip, ikişer adet 76 mm top ile donatılmışlardı[394]. Aynı zamanda Buşehir, Hurremşehir ve Şahpur Limanlarında da yeni deniz üsleri

[388] Haşimi, 105.
[389] Ruzname-i İttilaat, 23.11.1306, 1.
[390] Ahmed Madeni, *Deryaneverdi Halic-i Fars ve Pişinehayı Tarih-i An*, İdare-i Küul İntişarat ve Radyo, Tahran, 1341, 77-79; Ruzname-i İttilaat, 26.11.1306, 2.
[391] Madeni, 80.
[392] Çemenkâr, "Şinaht Digerguni Sazman-ı İntizami…, 107.
[393] Güney İran Donanması denilmesinin sebebi henüz Hazar Denizinde bir donanmanın oluşturulamamış olmasıdır. (Sazman-ı Esnad-ı Milli, Belge Nu: 615-390, 1314.)
[394] Rain, 789.

inşa edildi ve bu limanlar Basra Körfezindeki başlıca deniz üsleri olarak faaliyet göstermeye başladılar.[395]

Hürremşehir'de ilk deniz üssünün kurulmasının ardından gemilerin tamir ve onarımları için bir tersane kurulması ve Basra Körfezine kurulacak deniz fenerleri için bir teşkilatın kurulması gündeme geldi. Hürremşehir bölgesinde Deniz Feneri Teşkilatı kuruldu ve Kiş Adası'na iki deniz feneri ve bir antenin yerleştirilmesi yapıldı. Buşehir, İran'ın güney sahillerinde bulunan deniz fenerlerinin yönetim merkezi olarak kabul edildi.

Rıza Şah 1932 Kasım ayı ortalarında Buşehir, Şahpur Körfezi ve Nasıri (Ahvaz) Limanlarını ziyaret etti ve İran Deniz Kuvvetleri envanterine yeni alınan savaş gemilerini denetledi[396]. Rıza Şah Buşehir ziyaretinde eski hükümetin (Kaçar Hanedanlığı) bahriye konusunda ciddi zaaflarının olduğu konusunda açıklamada bulunarak kendi savaş gemilerinin olduğunu, bu gemiler sayesinde Fars Körfezini başka bir ülkenin yardımı olmadan koruyabileceklerini ve şimdi İran'ın asıl sahiplerinin (kendisinin) İran'da hüküm sürdüğünü ifade etmiştir[397].

Rıza Şah döneminin diğer bir projesi ise İran güney ve kuzey limanlarını birleştirecek olan Güney-Kuzey İran Demiryolu hattıydı. Rıza Şah döneminin en önemli askeri ve ticari projeydi. Kuzey (Hazar Denizi) ile Güney (Basra Körfezi) limanlarını birbirine bağlayacak ticari ve askeri bir projeydi[398].

Nihayetinde Kuzey-güney demiryolu hattı 5 Haziran 1937'de tamamlanarak faaliyete geçirildi[399]. Bu sayede Basra Körfezi, Huzistan Limanları, özellikle Şahpur, Loristan limanları ile Arak, Kum, Tahran, Varamin, Garmasar, Firuz Kuh, Mazenderan son olarak Gürgan ve Şah Bender-i Şah arasında demiryolu ulaşım hattı sağlanmış oldu. Askeri ve ticari olarak büyük bir önem kazanan bu demiryolu hattı sayesinde İran'ın güneyindeki limanlar ticari ve askeri açıdan büyük önem

[395] Nefisi, 47.
[396] Ruzname-i İttilaat, 15.08.1311, 1
[397] Rain, 692.
[398] Ruzname-i İttilaat, 22.11.1305, 1.
[399] Mahbubi Erdakani, 2, 347.

kazanmaya başlamış oldu[400]. Askeri teçhizat ve personelin sevki, güvenli bir şekilde ulaşımın sağlanması yine bu demiryolu hattı üzerinden sağlanmaya başlanmıştı.

Bu yeni kurulan Deniz Kuvvetleri önemli kazanımlar elde etmeye başladı, öncelikle kaçakçılığın büyük bir kısmının engellenmesi sağlandı ve devletin zararı azaltıldı. Ayrıca Basra Körfezinde haritalandırma çalışması bu yeni gemiler marifetiyle yapılarak yaklaşık bin km'lik alanın taranarak haritalandırılması sağlandı[401].

Donanmanın güçlenmesi güney sahilleri kontrolünde bulunduran İngiltere'nin de çıkarlarına uyan bir gelişmeydi. Nitekim Kaçar Hanedanlığı döneminde İran'ın güney sahilleri, Fars Körfezi ve Umman Denizi bölgelerini tek başına kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Çünkü bu yolların güvenliği Hindistan ve Afganistan'daki sömürgeleri için elzemdi. İngilizler Kaçar Hanedanlığı döneminde doğrudan müdahalede bulunurken Rıza Şah ile başlayan yeni dönemde dolaylı bir müdahale yolu izlemişlerdir. Kontrollerinde bulunan bir askeri gücün Rıza Han tarafından oluşturularak kendi çıkarlarına yönelik hareket etmeleri hedeflenmiştir. İngiltere bu amaçla İran'ı maddi ve askeri konularda desteklemiştir. Denizcilik alanında yapılan tüm bu yatırımlar, Hava ve Kara Kuvvetleri ile birlikte paralel bir şekilde ilerlemiştir. Tabi bu gelişmeler için mali bütçenin büyük bir kısmı ordu giderleri için ayrılmıştır.

2.7.8. Rıza Şah Dönemi Ordunun Mali Bütçesi

1921 yılında İran Ordusunun bütçesi 90 milyon riyaldi. Rıza Şah'ın hükümranlığı ile başlayan süreçten 1941 yılına gelindiğinde bu rakam 593.121.524 riyale yükselmiştir[402]. Bu verilere göre İran savunma bütçesi 1925-1941 yılları arasında beş kart artmıştır[403]. Yıl bazında genel bütçedeki yüzdelik payını incelersek 1920'li yıllarda genel bütçenin %25'i orduya aktarılıyordu. Genel bütçeye ek olarak petrol gelirleri, şeker ve çay ürünlerine ait vergiler ile yol geçiş ücretlerinden sağlanan özel bütçenin de %30-35'lik bir oranı askeri teçhizat alımı için kullanılırdı. Rıza Şah Pehlevi'nin hüküm sürdüğü son dönemine kadar Savunma Bakanlığının

[400] Ruzname-i İttilaat, 26.8.1317, 1.
[401] Mahbubi Erdakani, 2, 342-346.
[402] Nefisi, 103; Akili, *Rıza Şah ve Koşun-u Müttehid'ul-Şekil*, 484-487.
[403] Abrahamian, *İran Beyn-i Du İnkılab*, 169.

bütçedeki payı %40'a ulaştı[404]. Bu duruma paralel olarak 1921 yılında ordudaki toplam askeri sayısı 22.800 iken 1941 yılına gelindiğinde bu sayı 8 yaklaşık kat artarak 183863 kişiye ulaşmıştı[405]. Bu sayının haricinde 400 bin kişilikte seferberlikte kullanılmak üzere yedek kuvvetler oluşturulmuştu[406]. Orduya ayrılan yıllık bütçenin bu kadar artmasının altında he iç hemde dış güvenlik endişeleri önemli bir paya sahipti. Özellikle 1921 yılı ile birlikte yeni ordu teşkilatının oluşturulması, akabinde muhalif bir karşı kesimi de oluşturdu. Bu dönemde çıkan ilk isyanlar da yeni nizami ordunun ilk çatışma deneyimine sahne oldu[407].

2.7.9. Yeni Ordunun İlk Çatışma Deneyimi, Simko İsyanı

İsmail Ağa Semitku (Simko), Kürt aşiretlerinden önde gelen isimlerden Muhammed Ağa'nın oğlu ve Cafer Ağa'nın kardeşidir. Azerbaycan Valisi Hüseyinkuli Han Nizamu's-saltana tarafından Muhammed Ağa bir davete çağırılarak 1905 yılında katledilmiştir. Katledilmesinden sonra oğlu Simko ve kardeşi Cafer Ağa, intikam yemini ederek isyana başlamışlardır. Bu tarihten sonra Simko, Salmas, Urumiye, Mahabad ve Selduz şehirlerinde keyfi davranışlarda bulunmuş ve yanına topladığı Kürtlerle isyan etmiştir. Simko, Türkiye sınır hattında bulunan Çehrik Kalesi'ni ele geçirmiştir[408]. Simko İsyanı yaklaşık 14 yıl sürmüştür. 1922 yılında merkezi hükümet tarafından bu isyanın bastırılması için Jandarma Binbaşı Melik Zade Emir komutasında Tebriz Jandarma Alayı isyanın bastırılması için görevlendirilmiştir. Ancak gönderilen jandarma birlikleri Simko birlikleri tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Simko bu galibiyet sonrası Mahabad Şehrine yerleşmiş ve oranın kontrolünü sağlamıştır. Sonrasında Gilan kuvvetleri de Simko üzerine gönderilmiş ancak yenilmişlerdir[409].

Bu gelişmelerden sonra İsmail Ağa Simko (Simetko) güçlenmiş ve bir Kürdistan Devleti kurmayı amaçlamıştır. Bundan sonra yürüttüğü mücadelesinde bu düşünceyi savunmuştur[410]. Binbaşı Melik Zade'nin isyanı bastıramaması ve

[404] Katuzyan, 158.
[405] Kadimi, 113.
[406] Akili, *Rıza Şah ve Koşun-u Müttehid'ul-Şekil,* 513.
[407] Lakzi ve Diğerleri, 417.
[408] Akili, *Rıza Şah ve Koşun-u Müttehid'ul-Şekil,* 165-167.
[409] İbrahim Hoca Nuri, *Bazigeran-ı Asr-ı Tılayi*, Cavidan, Tahran, 1357, 45.
[410] Hüsrev Mu'tezad Necefkuli Pasyan, *Ez- Svadkuh Ta Johansburg*, Naşir-i Salis, Tahran, 1388, 191.

gönderilen birliğin ağır kayıplar verilerek dağıtılması, Tahran'da endişe ile karşılanmıştır.

Mahabad'daki savaştan sonra Simko daha da cesaretlenerek Azerbaycan Eyaletine bağlı diğer şehirlere saldırılarda bulunmuştur. Rıza Han ve Erkan-ı Harb tarafından Tuğgeneral Emanullah Mirza Cihanbani Azerbaycan Ordusu Ordu Komutanlığına atanmıştır[411]. Emanullah Mirza, Tebriz'e hareket ederek orada bir Ordu Karargahı teşkil etmiştir. Emanullah Mirza, Simko Ağa ve Kürt isyancılara yönelik 1922 tarihinde kendi planladığı operasyonu başlatmıştır.

Simko'nun Kürt isyancılarının sayısı 8 bin silahlı Kürt'ten müteşekkildi. Buna karşın Emanullah Mirza'nın emir komutasında bulunan yeni ordunun askeri teşkilatı şu şekildeydi:

1) Tahran Garnizonundan getirilen kuvvetler: Pehlevi Piyade Alayı, Ahmedi Piyade Alayı, birer Makineli Tüfek ve Topçu Taburları, Ağır Silahlı Suvari Alayı.
2) Azerbaycan Garnizonundan teşkil edilen kuvvetler: 2 Piyade alayı, 1 Suvari alayı, 1 topçu bataryası.
3) Kazvin Garnizonundan teşkil kuvvetler: 1 Piyade Taburu ve 1 Süvari Takımı.
4) Hemedan Garnizonundan teşkil kuvvetler: 1 Piyade Alayı.
5) Mahalli Kuvvetlerden teşkil birlikler: Emir Aşayir komutasındaki Çerik Kuvveti, Şahseven Aşiretinden 3000 kişilik milis güçler[412].

İran Ordusu Simko üzerine gitmiş ve güçlü direnişe rağmen Simko yapılan savaşı kaybederek Türkiye'ye kaçmıştır. Nitekim Türkiye'de Simko, Kazım Karabekir'in emriyle silahsızlandırılarak sınırdan uzak bir yerde kalması sağlanmıştır. Kazım Paşa bunun sebebini ise Simko'nun Ermenilerin sınır ve Van'daki faaliyetlerine karşılık elinde tuttuğunu aynı şekilde İngilizlere karşı mücadelede Türk birliklerinin İran'a geçmesini sağladığı için yardım ettiklerini ifade etmiştir.

Simko, 1926 tarihinde İran'da tekrar bir isyan başlatmıştır. Ancak isyanın bastırılması sebebiyle yeniden Türkiye'ye sığınmıştır. Kürt Devletinin teşkil edilmesi

[411] Akili, *Rıza Şah ve Koşun-u Müttehid'ul-Şekil,* 167-169.
[412] Bu son maddede bulunan askeri unsurlar milis güçler olup yeni kurulan nizami kuvvetlerden bağımsız teşkillerdi; Akili, *Rıza Şah ve Koşun-u Müttehid'ul-Şekil*, 169.

için gazete çıkarmıştır. Rusya tarafından destek görmüştür. Nihayetinde İran merkezi hükümeti tarafından affedilerek Uşni Valiliğine atandığı bildirilmiştir. Simko Uşni'ye intikali esnasında İran askerleri tarafından pusuya düşürülerek 12 arkadaşı ile birlikte öldürülmüştür (18 Temmuz 1930). Uzun bir sürede Türkiye-İran sınır hattının en önemli meselelerinden biri haline gelen bu isyan nihayetinde bastırılmıştır[413].

İlk dönem isyanları yeni ordu teşkilatının ilk tecrübeleri olmuştur. Rıza Han henüz İran Şahı olmadan önce bu isyanlarla uğraşması halk tarafından sevilmesine ve Meclisteki konumunun güçlenmesine sebep olmuştur. 1925 yılında İran şahı olduktan sonra yeni ordu teşkilatında yaşanan tecrübe ve eksikliklere binaen yapısal yenilikler getirilmesini sağlamıştır.

2.7.10. 1926 Yılı Sonrası İran Ordu Teşkilatında Yapılan Yenilikler

1926 yılında yapılan değişiklikler ile Genelkurmay Karargâhı kuruluş teşkilatı 4 ana bölüme ayrılmıştır:

Birinci Bölüm; günümüz Genelkurmay Personel Başkanlığıdır. Personel işleri, asker alımı, Silahlı Kuvvetlere ait kanunların düzenlenmesi, askeri personellerin özlük hakları gibi personel konularını ihtiva eden başkanlıktır.

İkinci Bölüm; günümüz Genelkurmay İstihbarat Başkanlığıdır. Yabancı ordu teşkilat ve taktik yapıları hakkında istihbarat bilgilerinin toplanması, yabancı öğrenci ve heyetler ile ilgili meseleler, yabancı askeri temsilciler, dahili ve harici istihbarat toplama ve casusluk görevleri, haritalama ile ilgili görevlerin yürütüldüğü bölümdür.

Üçüncü Bölüm; günümüz Genelkurmay Harekât Başkanlığıdır. Askeri operasyonların planlanması, düzenlenmesi, askeri eğitim ve öğretim kurumlarının eğitim ve üsluplarının tayin edilmesi/düzenlenmesi, beden eğitimi ve beden eğitimi

[413] Mehmet Kaya, "Simko Ağa İsyanının Türk-İran İlişkileri Üzerindeki Etkileri (1905-1930)", *Bingöl Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, (14), 2017, 201-210; Tarihte "Şikeryazi" Savaşı (Salmas Şehrinin 31 km. kuzeydoğusunda yer alan köyün ismi) olarak bilinen olayın önemi, yeni kurulan düzenli ordunun ilk deneyimi olmasıdır. Simko ile öncesinde de mücadele edilmiştir. Ancak tam bir başarı sağlanamamıştır. Bu savaşta ise tek tip kıyafetler ve yeni silahlarla donatılmış olan düzenli ordu tarafından savaşta üstünlük sağlanması, Rıza Han'a olan güvenin artmasına sebep olmuştur. Bkz. Sirevan Hüsrevzade, Avamil-i Muessir Ber-Piruzi Koşun-u Müttehidul şekil Der-Ceng-i Şikryazi (Mrodad 1301),Mutalaat-ı Tarihi Ceng, 4, (3), 57.

yönetmeliğinin hazırlanması, ordu için gençlerin cismani terbiyeye hazır hale getirilmesi (fiziksel olarak gençlerin askerliğe hazır hale getirilmesi).

Dördüncü Bölüm; günümüz Genelkurmay Lojistik Başkanlığıdır. Her türlü askeri ihtiyaçların hazırlanması ve tedariki, genel seferberlik zamanı nakliye vasıtalarının hazırlanması ve öngörülen zamanda ordu ihtiyaçlarının tespit ve temini, geri hat mevzilerinin teşkili, denizcilik işleri[414].

Görüldüğü üzere 1926 yılında yapılan düzenleme ile bugünkü modern yönetim teşkilat sistemi İran'da Rıza Şah tarafından tesis edilmeye çalışılmıştır. Kağıt üzerinde modern bir yapı olarak yerini alsa da gerek personel konularında asker alımlarındaki aksaklıklar ve mali sorunlar ile yaşanan lojistik eksiklikler, gerekse istihbarat ve harekat gibi konularda istenilen verimin elde edilememesi özelde bu yapının zaman alacağının bir göstergesi olmuştur.

2.7.10.1.Kuzeybatı ve Batı Ordu Teşkilatlarında Yapılan Yenilikler

1922 yılında birleşik bir ordunun teşkili sonrası uygulamalar ile mevcut ordularda bazı yapısal değişiklikler yapılmıştır. Bu düzeltmelerdeki amaç teşkilatlanma sonrası oluşan gereksinimler olmuştur. Bu maksatla Batı Ordusu Loristan ve Kürdistan eyaletlerinde teşkil edilmiş iki karışık tugay şeklinde yeniden teşkilatlandırıldı.

Birinci Loristan Tugayı; "Hürremabad Muhafız Alayı" olarak adlandırılan ve Berucerd Şehrinde konuşlanmış bir süvari taburu ile bir karma tabur ile takviye edilen bir karma alaydan oluşmuştur.

Kürdistan'daki 2'nci Tugay; Senendiç'te konuşlu "Muzaffer Alayı" olarak adlandırılan bir Karma Alay ile Sakız ve Düzful'da konuşlu iki karma tabur ve Mansur Alayı olarak adlandırılan ve Kirmanşah'ta konuşlu Karma Alaydan teşkil edilerek yeniden teşkilatlandırıldı.

2.7.10.2.1927 Yılında Ordu Teşkilatında Yapılan Değişiklikler

1927 yılında Merkez Ordu Komutanlığı lağvedilmiş ve doğrudan merkeze bağlı bağımsız tugaylar teşkil edilmiştir. Bunlar:

[414] Kadimi, 107.

1. Süvari Muhafız Tugayı: Tugay sorumluluğunda Çavuş Okulu bulunmaktaydı ve Çavuş talimgâhından sorumlu tugay olarak teşkilatlandırıldı.

2. Birinci Piyade Muhafız Tugayı: Takviye olarak bağımsız mühendislik birimleri, tank birliği ve zırhlı birlikler sorumluluğuna devredildi.

3. İkinci Piyade Muhafız Tugayı: Sorumluluğunda Piyade Çavuş Okulu ve Topçu Çavuş Okulu verilerek teşkil edilmiştir[415].

2.7.10.3. Doğu, Güney ve Kuzey Ordu Komutanlıklarında Yapılan İyileştirme ve Yenilikler

Doğu Ordusu teşkilat yapısına ilave olarak Meşhed'de bir Karma Tugay ve Sistan'da bir Karma Alay teşkil edildi. Meşhed'deki Karma Tugay; 3 Alay'dan (piyade-süvari-topçu alayları) şeklinde teşkilatlandırılmıştı. Sistan'daki Karma Alay ise bir piyade taburu, bir süvari ve birde topçu taburlarından teşkilatlandırılmıştı.

Güney Ordusu teşkilatına ilave olarak Fars Eyaletinde bir karma tugay, Huzistan'da ve Kirman'da iki karma alay, Isfahan, Yezd, Bahbahan, Buşehr ve Abasi'de beş karma Tabur teşkil edildi[416].

1926 öncesi Gilan, Tenkaban ve Mazenderan'da yer alan Kuzey ordusu 1926 yılında aşağıdaki şekilde yeniden teşkilatlandırılmıştır:

- Gilan'da bir karma Alay,
- Pehlevi Dej'de bir karma Alay,
- Astrabad'da bir karma Alay.

Kuzey Karma Tugayı olarak adlandırılan ve yukarıdaki gibi teşkilatlandırılan bu tugay, aynı yıl yeniden Kirman'da karma alaylardan teşkil edilen bir karma tugaya dönüşmüş ve Yezd'de iki karma alay ve Isfanan'da birbiri ile bağlı karma müstakil taburlar teşkil edilmiştir[417].

1928 yılında Güney Ordusu Teşkilatı, lojistik ve iaşe sıkıntısı sebebiyle teşkilatlanmada yeniden yapılanmaya gidilmiştir. 1928 Ağustos ayında Fars, Kirman ve Huzistan'daki Karma Tugaylar ile Isfahan'da bulunan karma Alay müstakil olarak

[415] Kadimi, 108.
[416] Kadimi, 108.
[417] Kadimi, 109.

teşkilatlandırılarak bağımsız tugay/alay seviyesine çıkartılmış ve irtibatları doğrudan merkez ile oluşturulmuştur. Buna ilave olarak müstakil merkez tugaylarda da aşağıdaki düzenlemeler yapılmıştır:

- **Bağımsız Suvari Tugayı**: Fatih-Hamle-Pehlevi isimleri verilen üç Süvari Alayı şeklinde teşkilatlandırılmış,
- **Bağımsız Topçu Tugayı**: Süvari, Komando ve Piyade olarak üç Alay şeklinde teşkilatlandırılmış,
- **Bağımsız Piyade Tugayı**: Pehlevi, Demir ve Bahadır isimleri verilen üç Alay seviyesinde teşkilatlandırılmıştır. Mühendis Taburu da bu ilk etapta Tuagay'a bağlanmış, sonradan alay seviyesine çıkarılmıştır.
- **İkinci Piyade Muhafız Tugayı**: Nadiri Alayı, Rızapur Alayı, 7'nci Alay ve 21'inci Alay olmak üzere dört alaydan teşkilatlandırılmıştır[418].

1929 yılında Kuzeybatı Ordusu birinci, ikinci ve üçüncü tugay şeklinde aşağıdaki gibi yeniden teşkilatlandırıldı;

Birinci Karma Tugay Komutanlığı; Tugay merkezi Tebriz'in kuzeyinde yer alan tugay, Sipah Ban Piyade Alayı ve Nusret Süvari Alayı şeklinde teşkilatlandırıldı.

İkinci Karma Tugay Komutanlığı; Tugay merkezi Rızaiye'de yer alan tugay, Akhger Piyade Alayı ve Bavendpur Piyade Alayı isimli iki alay komutanlığı şeklinde teşkilatlandırıldı. Buna ilave olarak Azer Süvari Alayı ve iki müstakil karma Tabur (Ateşin ve Maku) komutanlıkları teşkil edilmişlerdi.

Üçüncü Karma Tugay Komutanlığı; Tugay merkezi Erdebil'de yer alan tugay, Kahraman Piyade Alay Komutanlığı ile Erbil'de iki karma tabur ve bir atlı süvari Taburu ve bağımsız bir tabur teşkil edildi.

1928 yılında Sistan'da bulunan Karma Alay Komutanlığı, karma bir tugaya dönüştü ve sonrasında Belucistan Karma Tugay Komutanlığı olarak isimlendirildi. Bu Belucistan Tugayının vazifesi Belucistan nahiyesinin emniyet ve asayişini sağlamaktı. Sistan Tugayı da sonradan müstakil bir tugaya dönüştü. Kürdistan,

[418] Kadimi, 109.

Loristan ve Huzistan'da yeralan karma müstakil tugaylar ile Kirmanşah'ta bulunan karma alay (Mansur Alay Komutanlığı) 18 Mayıs 1930 tarihinde Batı Ordusu sorumluluğundan alınarak her biri müstakil seviyede aşağıdaki bölümlere ayrıldılar;

- Karma Mansur Alayı
- Kürdistan karma Tugayı (Muzaffer Alayı, Müstakil Sakız[419] Taburu)
- Loristan Karma Tugayı (Kard Ordusu[420] Karma Alayı, Müstakil Berucerd[421] Taburu ve Müstakil Düzful Taburu)[422].(110)
- Huzistan Karma Tugayı (Nasıri Karma Alayı ve Behbehan Bağımsız Taburu[423])

1930 yılında Merkez Garnizonu Askeri Birliklerinde de aşağıdaki şekilde düzenleme ve değişiklik yapılmıştır:

- Topçu Tugayı, Süvari ve Kuhistani (Dağcı) Tugayları olarak taksim edilmiş ve her bir tugay iki topçu alayından teşkil edilmiştir.
- Merkez Garnizonu Askeri Suvari Birlikleri iki Süvari Tugayı şeklinde düzenlenerek her bir Tugay iki süvari alayı ile teşkil edilmiştir. (ilerleyen zamanlarda bu tugaylar yönetim açısından yeniden düzenlenerek Merkez Garnizonu Askeri Süvari Tugayları lav edilerek Müstakil Alaylar şeklinde teşkilatlandırılarak idari açıdan kuzey-batı ordusuna bağlanmıştır.
- Birinci Merkez Ordusu, sorumluluk bölgesi Batı Azerbaycan olmak üzere Rızaiye'de[424]; İkinci Ordu, sorumluluk bölgesi Doğu Azerbaycan olmak üzere Tebriz'de teşkil edilmiştir. Kuzey-batı ordusuna bağlı Serdeşt Şehrinde Kürdistan Müstakil karma Tugayı teşkil edilmiştir.

1930-1932 yıllarında Astarabad Karma Tugayı lağvedilerek müstakil bir karma Alay şeklinde yeniden teşkilatlandırılmıştır. Aynı şekilde 1'inci Ordu içerisindeki piyade tugayı lav edilerek 3 istihkâm taburu (istihkam ve köprü yapımı)

[419] (سقز)
[420] (کارد سپه)
[421] (بروجرد)
[422] (دزفول); Kadimi, 110.
[423] (گردان مستقل بهبهان)
[424] (رضائیه)

teşkil edilmiş ve bir ve ikinci kuzey-batı orduları geliştirilerek her iki ordu Rezaiye, Maku, Erdebil ve Tebriz'de 4 karma tugay şeklinde yeniden teşkil edilmiştir.

1932 yılında İran Ordusu çeşitli garnizonlarda müstakil olarak teşkil edildiler, Bunlar:

1. Loristan Karma Tugayı (Hürremabad'da)
2. Kürdistan Karma Tugayı (Senendec'te)
3. Fars Karma Tugayı (Şiraz'da)
4. Kirman Karma Tugayı (Kirman'da)
5. Belucistan Karma Tugayı (Khaş'da)
6. Huzistan Karma Tugayı (Ahvaz'da)
7. Astarabad Mustakil Karma Alayı (Gürgan'da)
8. Gilan Müstakil Karma Alayı (Reşt'de)
9. Isfahan Müstakil Karma Alayı (Isfahan'da)
10. Limanlar Karma Alayı (Benderabbas'ta)[425]

1939 yılına gelindiğinde Tahran, Gilan, Girgan, Kirmanşah, Isfahan, Kirman ve Erdebil merkezli bulunan karma tugaylar on sekiz ordu olarak yeniden teşkil edilmiştir. Bunlar:

- 1'inci Ordu, Merkez Garnizonu Tahran'da
- 2'nci Ordu, Merkez Garnizonu Tahran'da,
- 3'üncü Ordu, Kuzeybatı Ordusu, Tebriz'de
- 4'üncü Ordu, Kuzeybatı Ordusu, Rızaiye'de
- 5'inci Ordu, Batı Ordusu, Kürdistan'da
- 6'ncı Ordu, Huzistan'da,
- 7'nci Ordu, Fars'ta
- 8'inci Ordu, Mekeran'da (مکران)
- 9'uncu Ordu, Horosan'da.
- 10'uncu Ordu, Girgan'da.
- 11'inci Ordu, Gilan'da
- 12'nci Ordu, Kirmanşah'ta,

[425] Kadimi, 111.

- 13'üncü Ordu, Isfahan'da
- 14'üncü Ordu, Kirman'da,
- 15'inci Ordu, Erdebil'de,
- 16'ncı Ordu, Loristan'da,
- 17'nci Ordu, Hoy'da,
- 18'inci Ordu, Terbe Cam (تربت جام) teşkilatlandırılmıştır.

1941 yılına kadar İran ordusu yukarıdaki gibi teşkil edilmiş ve değişiklik olmamıştır[426].

1921 yılında tesis edilen İran Ordusunun askeri personel sayısı 22800 kişi idi. 1941 Ağustos ayında İran Ordusunun sayısı 183863 kişiye ulaşmıştı. Yirmi yıl içerisinde Rıza Şah tarafından yeniden geliştirilen ve modernize edilen İran Ordusu sayı olarak sekiz kart artmıştır. İran Ordusu sadece sayı olarak artış göstermemiştir. Aynı zamanda haritacılık, kültür, yeni askeri dersler konularında da önemli eğitimler alarak gelişmiştir. 1921 yılı öncesi nizami bir düzenden uzak olan İran Ordusu Rıza Şah'ın tahtı ele geçirmesinden sonra hızlı bir yükselişe geçerek yirmi yıl içerisinde nizami ve düzenli bir ordunun tesisini sağlamış, askerî yükümlülük yasası ve askeri vazife kanunlarını çıkartarak düzenli orduyu tesis etmiş ve modern silahlarla donatılmasını sağlamıştır[427].

Her ne kadar İran Silahlı Kuvvetleri, 20 yıl içerisinde (1921-1941) büyük bir değişim ve gelişme göstermiş olsa da bu dönemde uluslararası olarak henüz istenilen seviyeye gelmemiştir. Örnek olarak Alaylar üç taburdan teşkilatlandırılmış olsa da personel ve mali sıkıntılar sebebiyle hala bir tabur kuvvete sahip kalmışlardır. Ayrıca bazı garnizonlarda askeri birliklerin teçhizatlarına bakıldığında da eksiklikler ve teknolojik olarak daha eski silahlar kullanılmaya devam etmiştir. Örneğin 1 ve 2'nci Orduların sahip olduğu silahlar incelendiğinde kullanılan topların 75'lik dağ topu ve 105 mm'lik uçaksavar, zırhlı araca sahip olmalarına rağmen diğer ordularda ise henüz eski İngiliz ve Rus yapımı toplar yer almıştır.

Aynı şekilde ordu içerisindeki subayların ve askerlerin eğitimleri ile ilgili de farklılıklar bulunuyordu. Bazı subaylar eski usul eğitimler ile eğitime devam ederken

[426] Kadimi, 112.
[427] Kadimi, 113.

bazı subaylar ise askeri okullardan mezun idiler. Bu durum özellikle kışlalarda iki başlı bir eğitim sistemi ve askeri düzene sebep oluyordu. 1941 yılına kadar İran Ordusunun gelişmesinde üç önemli husus üzerinde duruldu; birincisi, subay eğitimi, ikincisi iyi bir askeri-idari teşkilatlanma, üçüncüsü teçhizat ve ordu-donatım açısından teşkilatlanma idi[428]. Teşkilatlanma ve eğitim, tamamiyle ordu içerisinde ve maddi olarak hükümet içerisinde halledilebilecek sorunlardı. Ancak en önemli sorun ise yeni ordu teşkili ile beraber İran Silahlı Kuvvetlerine personel temin faaliyetleriydi. Çünkü modern ordularda olduğu gibi zorunlu askerlik hizmetinin kanunlaşması ve uygulanarak halk tarafından kabul görmesi uzun zaman almıştır.

2.8. Zorunlu Askerlik Hizmeti Kanunu ve Ulus İnşasındaki Yeri

Kaçar Hanedanlığı dönemi İran'da, ordunun personel ihtiyacının karşılanması, mevcut aşiretler marifetiyle karşılanmıştır. Savaşlarda alınan yenilgiler orduda yeni düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Kaçar Hanedanlığı döneminde uzun savaşlar sonrası yaşanan askeri zayıflık Avrupa'dan teknoloji ve modern askeri eğitim alarak telafi edilmeye çalışılmıştır. Alınan sayısız askeri yenilgi sonrası Kaçar yöneticilerinin Avrupa silahlarının ve askeri eğitimlerinin gücüne ve etkinliğine inanmalarına sebep olmuştur. Ancak sosyal krizler ve aynı zamanda sömürgeci güçlerin egemenliği, askeri alanda yapılan reformları etkisiz bırakmıştır. Kaçar yöneticileri askeri alanda yenilikleri yaparken asker temini konusunda olumlu ve güçlü bir teşkilat kuramamışlardır[429].

Avrupa'daki zorunlu askerlik sistemi ve düzenli ordu kurulması düşüncesi, krallıkların kiliselerden bağımsız bir ordu oluşturmak ve mevcut hükümetlere bağlamak çerçevesinde gelişmiştir. Devlet ile millet arasında herhangi bir aracı kurum olmadan doğrudan bağlantı şeklinde değerlendirilmiştir. Batıda modern militarizmin yaygınlaşmasıyla birlikte aynı zamanda yaşanan teknik ilerleme ve sanayileşme, modern orduların oluşmasına yol açmıştır. Batı'da bir dizi düşünsel ve toplumsal gelişmelerin ardından ortaya çıkan düzenli ordu ve zorunlu askerlik sistemi, İran'da ilk kez Rıza Şah Pehlevi döneminde uygulanmaya başlanmıştır. Rıza

[428] Kadimi, 114.
[429] Cronin, 231.

Şah bu olguyu otoriter yönetiminin modernleşme ve sağlamlaştırma projelerinin bir parçası olarak şekillendirmiştir.

Orduların temel direği ve dayanağı insan gücü olmuştur. Güçlü ve modern bir ordu ancak iyi bir insan gücü ile sağlanabilmiştir. Avrupa'da kiliselerden bağımsız ulus-devlet ilişkisinin kurulması, ulusal egemenliğin sağlanması ve milliyetçiliğin yayılması, modern ve milli ordular etrafında şekillenmiştir. Rıza Şah için de ulus inşasında düzenli ordunun önemli bir yeri olmuştur[430].

Avrupa'da modern bir ordunun kurulması ve zorunlu askerlik sisteminin oluşumu insan merkezli modern bir toplumun ortaya çıkışının nihai bir sonucu ve tamamlayıcı halkası olarak görülmektedir. Fikri ve düşsel değişim, teknik ve endüstriyel gelişim, toplumsal işbölümü ve kapitalizm gibi olguların ortaya çıkması gibi yaşanan gelişmeler modern bir ordunun da gelişmesi ve askeri yapıların değişmesine sebep olmuştur. İran'da ise Avrupa toplumlarında izlenen sürecin tam tersine bir şekilde gelişme yaşanmıştır.

Kaçar Hanedanlığı döneminde başlayan savaşlar ve akabinde Avrupa'dan alınan silah ve teçhizat ile ordudaki geri kalmışlığın kapatılacağının düşünülmesi yeterli olmamıştır. Nihayetinde Rusya'ya bağlı Kazak Kuvvetleri, Batılı askerlerin komutasında oluşturulan Jandarma Kuvvetleri, İngiltere'nin yönetimi altında bulunan Güney İran Polisi gibi askeri kuvvetlerin oluşturularak açığın kapatılması hedeflenmiştir. Ancak bu askeri birliklerin hiçbirinin yerli ve milli bir kimlik taşımaması halk tarafından kabullenilmemesine sebep olmuştur.

Bu sebeple İran'da ordu hiçbir zaman kendi içerisinden çıkmış, milli duygularla oluşturulmuş vatan-ulus kavramlara sahip bir teşkilat olarak görülmemiştir. Ordu, monarşinin devamı ve saltanatın koruyucusu olarak görev yapmış, iç tehditlere karşı hareket eden bir teşkilat olarak kalmıştır[431]. Bu sebeple Rıza Şah ile başlayan yeni dönemde ordu ve zorunlu askerlik fikirleri halk ve ulema tarafından hemen kabullenilmemiştir. Kabullenilmesi zaman alan bir süreç olmuştur.

[430] Vahid Sinai, "Devlet-i Modern, Erteş-i Milli ve Nizam-ı Vazife", *Du Fasılname-i İlmi-Pejuheşi,* Dövre-i Cedid, 7, Meşhed, 1389, 97.
[431] Muhammed Niyazi, Vahid Şalçi, "Şekilgiri Nizam-ı Vazife-i Der-Peyvend Ba-Proje-i Millet Sazi Hükümet-i Dövre-i Pehlevi-yi Evvel", *Came'e-i Pejuheşi Ferhengi*, Pejuheşgâh-ı Ulum-u İnsani ve Mutalaat-ı Ferhengi, 4,2, Tahran, 1392, 119.

Çünkü halk ve ulema için ordu demek halka karşı kullanılacak bir güç demekti. Zorlama ve yaptırım gücü olarak kullanılma endişesi vardı. Rıza Şah'ın despot kişiliği de bu düşünceyi daha da körükledi.

2.8.1. İran'da Zorunlu askerliğin Tarihsel Seyri ve Şekillenmesi

Gönüllü askerlik sisteminin terk edilerek zorunlu askerlik sisteminin kurulması ilk kez Nasıreddin Şah dönemi sadrazamı Mirza Taki Han Emir Kebir tarafından tesis edilmişti. Emir Kebir Osmanlı Devletinde kullanılan Tımar sistemi benzeri "Beniçe" denilen ve toplanan vergi karşılığı oluşturulan zorunlu askerlik sistemini kanunlaştırmıştı[432].

Meşrutiyet dönemi ile birlikte Avrupa ile kurulan temaslar arttı ve Batı'daki ordu teşkilat sistemleri incelenmeye başlandı. Bu dönemde Avrupa'da hâlihazırda kullanılan zorunlu askerlik sistemi ile ilgili Birinci Meclis döneminde görüşmeler ve tartışmalar da olmuştur. Birinci Meclis döneminde düzenli ve milli bir ordunun teşkil edilmesi ve zorunlu askerlik hizmeti ile ilgili meclis üyelerinin herhangi bir şer'i tereddütü oluşmamıştır. Hatta birinci dönem meclis milletvekili olan dönemin Cuma İmamı Hacı Mirza Yahya zorunlu askerlik sistemi ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

> "*Bu memleket Şii'dir. Ama Osmanlı'nın ülkeye saldırısından altı ay sonra bile neden hiç kimse mücadele için Osmanlı üzerine bir ordu gönderilmesini düşünmüyor? Eğer yarın daha güçlü bir ülke bize saldırırsa ne yapacaksınız? Neden ordu teşkil etmiyoruz? Neden Ordu düşünceniz yok? Önce geliniz çocuklarımızı asker yapalım. Herkes çocuklarını memleketi ve dini korumak için askerliğe göndersinler. (Birinci Meclis 181'inci Celse, 29 Aralık 1902)*[433]"

Kaçar Hanedanlığı döneminde mecliste yaşanan bu gelişmeler sonuçsuz kalmıştır. Ancak orduda personel ihtiyacı gün geçtikçe artmıştır. Ayn'ud-Devle'nin (1845-1927) Sadrazamlığı sırasında Kafkasya'dan gelen işsiz Mücahitlerin Jandarma ve Kazak Birliklerinde istihdam edilmesi gündeme gelmiştir. Jandarma Teşkilatı tarafından 14 Ekim 1910 tarihinde Sadrazam Ayn'üd-Devle'ye gönderilen mektupta, Kafkasya'dan göç ederek İran'a gelen işsiz Mücahitlerin edep ve liyakatlerine göre il

[432] Cihangir Kaim Makami, "Varaka Ez-Tarih-i Erteş-i İran: Tarihçe-i Serbazgiri Der-İran", *Berresiha-yı Tarihi*, 8, (2), Tahran, 1346, 79.

[433] Seyid Muhammed Hadi Raci, Hüseyin Ahmedi, "Mevazi'i Fıkhi Der-Kubal-i tasvib ve İcra-yı Kanun-u Hıdmet-i Nizam-i İcbari (Ba Te'kid-i Ber-Mevazi'i Şehid Muderris ve Hacı Ağa Nurullah Isfahani)", *Du Fasılname-i İlmi Pejuheş Name-i Hukuk-u İslami*, 21, 2, Tahran, 1399, 518; Raci, Ahmedi, 520-521.

merkezlerinde ve civar taşra asayiş merkezlerinde istihdam edilmesini talep etmişlerdir[434]. Ancak nihayetinde Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde ulusal güvenlikle ilgili tehdit ve endişelerin artması sebebiyle Üçüncü Meclis döneminde 1 Kasım 1915 tarihli onaylanan Askerlik Kanunu ile 18 maddeden oluşan ve temelinde "Beniçe Sistemi" bulunan bir asker alımı kanunu kabul edilmiştir.

Beniçe Sistemi sonrası İngiltere ile imzalanan 1919 anlaşması ile askeri bir komisyonun kurulması antlaşma gereği istenmiştir. Ancak antlaşmadaki ağır yükümlükler sebebiyle yürürlüğe girmemiştir ve 1299 (1921) darbesine kadar bu durum devam etmiştir. Kaçar Hanedanlığından itibaren ordunun geri kalmışlığı Avrupa'dan örnek alınarak ordunun modernize edilmeye çalışıldığı görülmüştür. Bu yeni dönemde de Rıza Han tarafından teşkil edilen Ordu Yüksek Şurası tarafından düzenli orduya personel alımı için çare aramaya başlamıştır.[435].

Zorunlu Askerlik Kanunu tasarısı, Serdar-ı Sipah (Ordu Komutanı) Rıza Han'ın da katıldığı Ordu Yüksek Şurası tarafından düzenlenen sayısız toplantıda birçok ülkeye ait sistemlerin incelenmesi sonucunda şekillenmiş ve ardından onaylanmak üzere Meclise sunulmuştur. Ancak Meclisteki muhalefet sebebiyle yasa tasarısı tekrar Ordu Yüksek Şurasına iade edilmiştir. Rıza Han ise yasa tasarısının kabul edilmesi için birkaç kez Seyid Hasan Müderris (1870-1937) ile görüşmüştür[436]. Seyid Hasan Müderris, Zorunlu Askerlik Hizmeti Kanununun ülkenin askeri gücünü arttıracağı, istiklalin korunmasını sağlayacağı, bu sebeple fıkhi olarak Şeriat-ı İslam'a göre zaruri bir girişim olduğunu söyleyerek destek vermiştir[437].

Buna rağmen kanunun uygulamaya koyulması kolay olmadı. Çünkü Isfahan'da bu kanunun icrasına yönelik muhalefet oluştu. İsyancılar Hacı Ağa Nurullah Isfahanî'nin (1862-1928) evinin önünde toplandı ve şikâyetlerde bulundular. O'nun öncülüğündeki Isfahan uleması Kum şehrine hicret etti[438].

---

[434] SAKMA, Belge Nu: 293-1676, Belge Tarihi: 21.08.1289.
[435] Hadi Raci Ahmedi, 518.
[436] Ali Asgar Hikmet, "Yaddaşha-yı Ez-Asr-ı Pehlevi (Ruhaniyun)", *Hatrat-ı Vahid*, 29,1, 1352, 25.
[437] Müderris'in desteği ile ilgili iki farklı düşünce vardır. Birinci düşünce, Rıza Şah'ın Meclis üzerindeki baskısının fazla olması ve bunun da Müderris ve Meclisteki diğer din adamlarına zorla destek verdirmiş olduğudur. İkinci düşünce ise Müderris liderliğindeki grubun Kaçar Hanedanlığı döneminde de gündeme gelen zorunlu askerlik sisteminin İslam Devletinin çıkarlarını korumayı amaçladıkları için destek verdikleridir; Niyazi, Şalçi, 137.
[438] Raci ve Ahmedi, 523; Akili, *Rıza Şah ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 253.

Isfahanî İran genelindeki ulemaya mektup yazarak kendilerine katılmalarını istedi[439]. İsfahanî'nin çağrısına birçok ulema eşlik etti. Hatta Tebriz'in önemli ulemalarından Ayetullah Mirza Sadık da bu hicret grubuna katılmıştı. Bu çağrı ile Kum Şehrinde yaklaşık üç yüz kadar ulema gelmişti. Hicret eden ulemalar Kum Şehrinde muhalif kesimi oluşturdu ve bu muhalefet 13 Eylül-26 Aralık 1927 tarihleri arasında toplam 105 gün sürdü[440]. Ulemanın dini çekincelerinin haricinde yeni teşkil olan Rıza Şah Saltanatı ile ilgili de endişeleri vardı. Rıza Şah'ın hükümdarlığını yeni teşkil etmesi, ulemanın kendisiyle henüz tamamlanmış bir münasebetinin olmaması ve Zorunlu Askerlik Hizmeti Kanunu ile Askeri bir iktidarın oluşması endişesi ulemanın diğer çekince ve endişelerini oluşturuyordu[441].

Seyid Hasan Müderris'in girişimleri ile Zorunlu Askerlik Hizmeti Kanunu Meclis'te onaylanması kolaylaşmıştır. Ancak yasanın uygulanabilmesi yaklaşık 15 ay sürmüştür (Haziran 1925-Ekim 1926). Bu dönemde İran'da önemli siyasi değişiklikler olmuş ve Kaçar Hanedanlığının yerine Pehlevi Hanedanlığı başlamıştır. Rıza Han, Şah unvanını aldıktan sonra "Zorunlu Askerlik Hizmetini" uygulatmaya başlamıştır[442].

Bu dönemde "Zorunlu Askerlik Hizmeti" ile başlayan ulemanın ayaklanma sebeplerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1. Kaçar Hanedanlığından itibaren milli bir ordunun olmaması, büyük aşiretlerin kendi ordularını oluşturmuş olmaları ulema tarafından daha milli bir oluşum ve gelenekçi bir yaklaşım olarak kabul görülmüştü. Bu sebeple yurt dışından ithal edilen yeni askerlik sistemine karşı önyargılı olmuşlardır[443].
2. Ulemanın Kaçar Hanedanlığı dönemlinde Meclisin Kazak Askerleri tarafından topa tutulması ve sonrasında başlayan baskı sebebiyle Rıza Şah ile

[439] Alırıza İsmaili, "Esnadi Der-Bare-i Nuhzet ve Muhaceret Ulema-yı Isfahan Be-Kum (1306)", *Goncine-i Esnad*, (23-24), 1375, 9.
[440] Raci ve Ahmedi, 524; Hüseyin Meki, *Tarih-i Bist Sale İran (İnkıraz-ı Kaçariye ve Teşkil-i Silsile-i Diktatöri Pehlevi)*, 4, Emir Kebir, Tahran, 1357, 434.
[441] Raci ve Ahmedi, 525.
[442] Raci ve Ahmedi, 525.
[443] Ulema, 1906 İran Meşrutyet dönemine baktığımızda Kazak Birliği ve Jandarma Teşkilatı gibi yabancıların güdümünde gelişen askeri birliklere karşı ise farklı bir tutum sergilemişlerdi. Bu dönemde milli ve hükümet kontrolünde birleşik bir ordunun kurulmasını desteklemelerine rağmen Rıza Şah döneminde bu düşünceyi desteklemelerine rağmen, yapılan reformlar din karşıtı olarak görülmüş bu sebeple de zorunlu askerlik hizmetine karşı çıkmışlarıdır. Akili, *Rıza Şah ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 253.

başlayan yeni dönemde de askeri rejimin oluşacağı endişesi sebebiyle ordunun tamamıyla devlet kontrolünde olmasını istememişlerdir[444].

3. Muhalif kesimden Hacı Ağa Nurullah, Kaçar Hanedanlığı döneminde yabancı güçlerin ülkeye askeri ve ekonomik müdahalesine karşı düzenli bir ordu kurulmasını desteklemiş ve bu bağlamda kurulan milli ordunun da kurulmasına katkıda bulunmuştur. Hacı Ağa Nurullah, ülkenin düzenli ve milli bir askeri güce sahip olmasına karşı görünmese de Rıza Şah ile başlayan yeni dönemde askeri bir diktanın oluşması endişesi oluşmuştur. Çünkü Hacı Ağa Nurullah önceki dönemlerde Rıza Han ile karşılaşmış ve onun hakkında "kibirli ve otorkratik bir yapıya" sahip olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple Rıza Şah'ı sevmemektedir ve Askerlik Kanununa karşı muhalefet etmiş olabileceği değerlendirilmektedir[445].

4. Kum'a hicret eden ulemanın diğer şehirlerin ulemasına gönderdikleri mektuplarda ulemanın asıl isteğinin sadece zorunlu askerlik hizmeti kanunundan kaynaklanmadığı görülmektedir. Ulemaya ait mektuplarda mevcut hükümetin genel itibariyle dine aykırı kararlar aldıkları, alınan kararlarda ulemaya danışmadıkları, Avrupa'nın kültürünün ülkede yükseltilmeye başlatıldığı ve İslam'a yükselen tehlikelerden bahsedilmiştir. Bu durum ulemanın ayaklanma sebebinin temelinde farklı sebeplere dayandığını ve zorunlu askeri hizmet ile ilgili kanunun sadece olayların patlamasına vesile olduğunun bir göstergesi olmuştur[446].

5. Diğer önemli iddia, din adamlarının Şer'i açısından zorunlu askerlik hizmeti kanununun uygun olmadığı iddiasıdır. Ancak din adamları tarafından gönderilen mektupların hiçbirinde zorunlu askerlik sisteminin fıkhi bir boyutu eleştirilmemiştir. Yazılan mektuplarda güçlü bir ordunun gerekliliğine değinilse de şu anki mevcut halin korunması taraftarı olmuşlardır. Ulema toplumun çıkarları ve halkın askeri sisteme alışık olmadığı gerekçesiyle Zorunlu askerlik kanununa karşı çıkmıştır. Oluşturulan bu askeri sistemin askeri bir rejime dönüşmesi endişesi daha baskın bir hal almıştır[447].

6. Bir diğer önemli husus ise artık savaş ve barışın ilanı ile cihat emri verme hakları tamamıyla ulemanın elinden alınmış olmasıdır. Bu yetki yeni kanun ile Rıza

[444] İsmaili, 11.
[445] Raci ve Ahmedi, 528.
[446] İsmaili, 20.
[447] İsmaili, 11.

Şah ve hükümetinin emrinde bulunan yeni kurulan ordunun eline geçmesi anlamına gelmektedir. Öncesinde bu haklara sahip olan ulema devlete karşı daha güçlü olmuş ve milli bir sorumluluğu idame ettirmiştir. Ancak bu hakkın ellerinden alınması, hem siyasi hem de dini açıdan uygun görülmemiştir. Çünkü ulemaya göre savaşta genel seferberlik ve asker alımı işi ile bu işlere yönelik fetvaları vermeye yetkili makam kendileridir. Bu sebeple bu konuda hükümetten bir saygınlık ve itibar bekleyişindeyde olmuşlardır.

7. Zorunlu Askerlik yapacak olan genç İranlıların kışlalardaki eğitim konuları da muhalefet konusu olmuştur. Çünkü ulema Rıza Şah tarafından kışlada verilecek eğitimlerin İslami bir yapıda olmasını beklerlerken bununla ilgili sadece askeri konuların olmasını eleştirmişlerdir. Hatta bazı din adamları Rıza Şah tarafından kasıtlı olarak kışlalarda verilecek eğitimlerle İran gençlerini dinsizliğe yönlendireceği iddialarında bulunmuşlardır[448].

2.8.2. Zorunlu Askerlik Hizmeti Kanunu'nun Anayasal Seyri ve Uygulamada Yaşanan Sıkıntılar

1921 darbesi sonrasında düzenli ordunun teşkil edilmesi ve İran ordusunun personel ihtiyacını karşılamak maksadıyla yapılan çalışmalar sonucunda Beşinci Meclis tarafından ilk kanun 6 Haziran 1925 tarihinde kabul edilmiştir[449]. Bu tarihten sonra zorunlu askerlik hizmeti ile ilgili yapılan kanunlar ve düzeltmeler, bu kanun maddesi temel olacak şekilde üzerine inşa edilerek yapılmıştır. Bu kanun, beş bölüm ve 36 maddeden oluşmaktadır:

Birinci bölüm; zorunlu askerlik kanuna tabi yükümlülerin yaş aralıkları ve görev süreleri bilgilerini ihtiva eder. Bu yasanın onaylandığı tarih itibariyle şehir, kasaba, köy, eyalet sakinleri ve 21 yaşından itibaren İran dışında yaşayanlar da dahil olmak üzere İran Hükümeti'nin tüm erkek vatandaşları bu yasanın hariç tuttuğu durumlar dışında kalanlar hariç askerlik hizmetini yapmakla yükümlüdür. Kanuna göre 1916 yılı doğumlular ilk olarak askerlik hizmetine çağırılacaktır[450]. Askerlik süresi 25 yıldır. 2 yıl ise bayrak altında (silahaltına alınma) vazife ve geri kalan 23

[448] Raci ve Ahmedi, 529-530.
[449] Ruzname-i İttilaat, 16.08.1305, 1; Arşiv-i Sazman-ı Esnad-ı Milli, Nelge Nu: 6524-293, 1317.
[450] Kadimi, 108.

yıl seferberlik hizmeti (Askerlik vazifesinin seferberlik süreleri; 4 yıl tedbir süresi, 14 yıl ilk rezerv dönemi, 5 yıl ikinci rezerv dönemini ihtiva eden süredir) olarak belirlenmiştir.

İkinci bölüm; askerlik muafiyetlerini ve askerlik süreleri ile bu sürelerin kısaltılması ile ilgili bilgileri ihtiva etmektedir. Bu bölümde polis gibi kamu görevlilerinin askerlik süreleri, bedensel sorunlu vatandaşların askerlik muafiyetleri yahut çalışma kısıtlamaları gibi bilgiler bulunmaktadır.

Üçüncü Bölüm; Askere alım aşamasında başvurular, celp dönemleri ve tayin yerlerinin kura ile belirlenmesi, asker alımı esnasında ordu meclisinin görev ve vazifeleri ile ilgili maddeleri kapsayan bölümdür.

Dördüncü Bölüm; askerlik vazifesinden kaçanlar, geç gelenler yada firar edenler ve bunlara verilecek cezalar ile ilgili konuları kapsayan kanun maddelerini ihtiva eden bölümdür.

Beşinci Bölüm; Beniçe Sisteminin kaldırıldığının ilan edildiği ve kanunun uygulama tarihini ihtiva eden bölümden oluşmuştur[451].

Bu kanun uygulamaya konulduktan sonra belli başlı aksaklıklar oluşmaya başlamıştır. Bu aksaklıklar zamanla mevcut kararlarla düzeltilmiş ancak sonrasında da yeni maddeler eklenerek iyileştirilmesi sağlanmıştır. 22 Eylül 1931'de Meclis tarafından yapılan düzenleme ile önceki kanunda kabul edilen 36 madde üzerinde belli başlı değişiklikler yapılsa da kanun genel itibari ile aslını korumuştur[452].

Asıl kapsamlı düzenleme ve değişiklik 19 Haziran 1938 (29 Hordad 1317 HŞ.) tarihinde Meclis tarafından çıkartılan "Genel Askerlik Vazifesi Kanunu" (Kanun-u Hıdmet Nizam-ı Vazife-i Umumi) ile olmuştur. Bu kanun 19 bölüm ve 166 maddeden müteşekkildir. Daha kapsamlı ve ayrıntılı oluşturulan bu yeni kanunda bir önceki kanunlara ilaveten asker alımları ile ilgili ayrıntılar, sınırlı muafiyetler, kayıt

[451] Sazman-ı Milli Kavanin ve Mukarrerat-ı Cumhuri İslami İran (İran İslam Cumhuriyeti Milli Kararlar ve Kanunlar Kurumu Resmi İnternet Sitesi) https://qavanin.ir/Law/TreeText/115647 (Erişim Tarihi: 29.06.2023). Bu kanun ilk çıktığında 32 maddeden oluşturulmuştur. Ancak uygulanması yaklaşık 2 yıl kadar sürmüş ve bu dönem zarfında 4 madde daha eklenmiştir.)

[452] Sazman-ı Milli Kavanin ve Mukarrerat-ı Cumhuri İslami İran (İran İslam Cumhuriyeti Milli Kararlar ve Kanunlar Kurumu Resmi İnternet Sitesi) https://qavanin.ir/Law/TreeText/112598 (Erişim Tarihi: 29.06.2023).

ve denetleme şekilleri, celp dönemleri ve askerlik vazifesi çağırma şekil ve usulleri, öğrenciler, veterinerler, hekimler gibi mesleklere sahip personellerin durumu ve ordudaki istihdamları, düğün, ölüm vb. mazeretler sebebiyle personele verilecek izinler ile ilgili konular, askerlikte işlenen suçlar ve cezaları ile ilgili ayrıntılı bilgileri ihtiva etmektedir. Bu kanun 1952 yılına kadar aynı şekilde devam etmiştir[453].

2.8.3. Zorunlu Askerlik Hizmetinin Ulus İnşa Sistemindeki Rolü

İran tarihi ile yapılan araştırmalarda Rıza Han dönemi düzenli ordunun teşkili ile ilgili genel düşüncenin Kaçar Hanedanlığı döneminde 1919 yılında İngiltere ile yapılan antlaşma gereği düzenli orduyu kurduğu şeklinde olmuştur. Türkiye ve Avrupa'daki ülkelerin zorunlu askerlik ile ordu oluşturmaları ve tecrübelerini gören Rıza Han, yeni hükümetinde zorunlu asker alma sistemini uygulamaya karar vermiştir. Zorunlu askerlik hizmeti kanunun çıkartılması her ne kadar ülke güvenliği ve düzenli ordunun kurulması için bir şart olarak gösterilse de özelde Rıza Şah kendi reformlarının uygulanması için de bir baskı aracı olarak kullanmıştır. Rıza Şah'ın başını çektiği Meclisteki reformcular haricinde ılımlı siyasetçilerin de bu askerlik kanunun savunucusu olmuşlardır[454].

Rıza Han ve reformistlere göre zorunlu askerlik kanunun başka bir önemi daha vardı. Onlara göre zorunlu askerlik hizmeti, halkı eğitmek ve bir ulus inşa etmekte bir sistem olarak kullanılabilirdi. Askeri kışlalarda acemi asker olarak geleceklere yönelik bilinçli bir eğitim, halkın şekillendirilmesi ve ulusun inşası için çok büyük bir katkı sağlayacaktı[455].

Rıza Han'ın Koşun Dergisine (Mecelle-i Koşun)[456] verdiği demeçte zorunlu askerlik sisteminin uygulanmasını, "ordu ve halkın yakınlaşması" olarak ifade etmiştir. İlk başlarda yasa tasarısı "güçlü bir hükümet güçlü bir ordu" düsturu ile tüm Meclis tarafından güçlü bir şekilde savunulmuştur. Hatta Meclisteki din adamlarından Seyid Hasan Müderris bile zorunlu askerlik kanunu için İslam dinini

[453] Sazman-ı Milli Kavanin ve Mukarrerat-ı Cumhuri İslami İran (İran İslam Cumhuriyeti Milli Kararlar ve Kanunlar Kurumu Resmi İnternet Sitesi) https://qavanin.ir/Law/TreeText/112634 (Erişim Tarihi: 29.06.2023).
[454] Cronin, *Erteş ve Teşkil-i Hükümet-i Pehlevi*, 231.
[455] Nadir İntihabi, *Nasyonalizm ve Teceddüd; Der İran ve Türkiye*, Naşir Negaret-i Âfitab, Tahran, 1390, 183.
[456] Derginin örnek nüshası Ek-4'te sunulmuştur.

kâfirlere karşı savunmak ve İran'ın birliği ve aşiret kimliğinden ayrı olarak İran'ın birliği ve milliyetçiliği için önemli bir olgu olduğunu vurgulamıştır.

Nihayetinde 32 maddeden oluşan zorunlu askerlik kanunu 16 Hordad 1304 (6 Haziran 1925) tarihinde Meclis tarafından onaylandı. Kanunun ilk maddesine göre kentsel ve kırsal alanlarda, aşiretler ve yurt dışında yaşayan İranlı vatandaşlar da dahil olmak üzere İranlı tüm erkek vatandaşların 21 yaşından itibaren asker olarak iki yıl hizmet etmeleri zorunlu hale gelmiştir[457]. Böylece ülkede yaşayan tüm erkek vatandaşlar kendi aşiretleri yada yaşadıkları yerlerinden bağımsız olarak belirtilen kanunda aksi emredilmedikçe askerlik hizmeti ile yükümlüydüler.

Ancak ülke nüfusu ile ilgili doğru istatiki bilgiler bulunmaması bu sistemin uygulanmasında büyük bir engel teşkil etmiştir. Bu yüzden ilk olarak "Genel İstatistik ve Nüfus Teşkilatı" adında bir kurum teşkil edilmiş ve ülke nüfusunun sayısı belirlenerek bunların kayıt altına alınması sağlanmıştır. Zorunlu Askerlik Yasasının kabul edilmesinden sonra Ordu Teşkilatı Kurumu altında "Zorunlu Askerlik ve Asker Alımı Dairesi" (Daire-yi Serbazgiri ve Nizam-ı İcbari) teşkil edilmiştir.

Bu sistemin oluşması ve ülke genelinde uygulanması yavaş yavaş gelişti. 1930 yılında Merkez İdaresi, diğer yedi bölge nahiyesi ve iki müstakil bölgeyi kapsayan toplam 17 Asker Alım Merkezi (Askerlik Şubeleri) teşkil edildi. Bu asker alım merkezleri 1935 yılına kadar Merkez Teşkilatına bağlı olarak hareket ettiler. 1937 yılında askeri teşkilat olarak on "Askeri Genel Bölgeye", her bölgede sekiz "Askeri Şehir Bölgesine" ve her şehir bölgesi de sekiz alt bölgeler şeklinde teşkilatlanmış toplam 575 Asker Alım Merkezi kurulmuştur[458].

Ancak zorunlu askerlik hizmetinin bir düzene oturtulması ve her İranlının tanınabilmesi için ulusal bir kimlik düzenlenmesi gerekli görüldü. Bu işler zaman aldığı gibi mali yönden de Merkezi Hükümet tarafından finanse edilmesi gerekiyordu. Bu sistemin uygulanmaya başlamasıyla birlikte orduda silahaltına

[457] Arşiv-i Kavanin-i Merkez-i Pejuheşha-yı Meclis-i Şura-yı İslami (İran İslamî Şura Meclisi Araştırma Merkezi), *Kanun-u Hıdmet-i Nizam-ı İcbari*, Madde 34, 5. Dönem, 2, (1), 217. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/91073, (Erişim tarihi: 17 Mart 2023).

[458] Seyid Mustafa Takvai, *Emniyet Der-Dövre-i Rıza Şah, Müessese-i Tarih-i Muasır-ı İran*, Bi Na, Tahran, 1389, 64.

alınan er sayısı ani bir artış göstermeye başladı. Yeni ordu teşkili sonrası 1930 yılında 42.000 olan asker sayısı 1935 yılına gelindiğinde 105.451, 1941 yılına gelindiğinde ise bu sayı 127.000 civarına ulaşmıştı. Bu askerler ülke genelinde oluşturulmuş olan on sekiz tümende görevlerine başlamışlardı. Askerlik kanunu ile askeri yapı içerisindeki etnik dengesizlikte son bulacaktı. Çünkü eskiden beri orduda Türk etnik nüfusun üstünlüğü vardı. Yeni askeri düzenle ordu içerisinde rütbeli askeri personeller dahil eşit bir teşkilat oluşturulacaktı[459].

Rıza Şah, zorunlu askerlik kanunu ile ülke genelinde kültürel ve etnik köken olarak yaşayan halkı tek bir çatı altında, tek tip bir kıyafet ve tek tip bir eğitim ile yetiştirilmesini sağlamaya başlamıştır. Doğası gereği vatanın sınırlarını savunmaktan sorumlu olan ordu, zorunlu hizmet ile iki yıl boyunca genç İranlı erkeklerin askerlik yükümlülüğü altında eğitilmesine olanak sağladı. Bu eğitimlerde Fars kimliği, vatanseverlik, şah rejimi, kültürel ve modern ilkeler ile ilgili dersler verilmiştir[460]. Bu eğitimler ile ulusal bir kimlik kazandırma, ortak bir tarih ve ulus bilinci oluşturma amaçlanmıştır. Aynı zamanda İran genelinde yeteri kadar Farsça bilmeyen farklı azınlıklara tabi askerlere Farsça eğitimi verilmesi de sağlanmıştır[461].

Askeri eğitim döneminde tanıtılan eski Pers gelenek ve sembollerle de Pers milliyetçiliğine dayalı yeni bir ulusal birliktelik yaratılmaya çalışılıyordu. Bu askerlerin kışlada bulunduğu süreden çok evlerine geri döndüklerinde ulusal bir yapıya verecekleri olumlu katkı değerlendirilmiştir[462].

Askerlik sistemi sayesinde Hükümet, ülkenin en ücra köşesinde bulunan köydeki yaşamla ilgili bilgilere de vakıf olmaya başladı. Bu yeni askerlerin orduya gelmesiyle birlikte toplumu yönetmek ve egemen olmak için kullanılabilecek çok miktarda sosyal, ekonomik ve tarihi bilgiler elde edildi. Ancak Pehlevi Hanedanının yahut Hükümetin bu verileri ne kadar dikkate alıp kullandığı bilinmese de sadece ordunun oluşması ve ulus bilincinin yaşanması konusunda İran için faydalı olmuştur.

---

[459] Stephanie Cronin, *Rıza Şah ve Şekilgiri İran-ı Nevin*, (Çev: Murtaza Sakıbfer), İntişarat-ı Cami, Tahran, 1390, 74-75.
[460] Emin Dilimi Mu'izi, Hüviyetsazi "Milli Der-Asr-ı Rıza Şah: Reveşha ve Ebzarha", *Pejuheşname-i Tarih*, 10, Tahran, 1387, 27.
[461] Muhammed Ali Ekberi, *Tebarşinasi Hüviyet-i Cedid-i İran; Asr-ı Kaçariye ve Pehlevi-yi Evvel*, Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran, 1384, 274.
[462] Cronin, *Erteş ve Teşkil-i Hükümet-i Pehlevi*, 231

Bir diğer önemi ise askere alınacaklara yönelik tıbbi muayenelerin yapılması da bölgesel olarak halkın sağlığı ve yaşam tarzı ile ilgili verilerin elde edilmesini sağlamıştır.

Zorunlu askerlik sistemi yeni bir toplumsal düzenin yaratılmasında modern bir çözüm olmuştur. Dini olarak da cihat düşüncesi, ülke genelini kapsayan milli bir kavram haline getirilmiştir. Her ne kadar cihat düşüncesinde zorlama ve zorunluluk olmasa da yeni düzenle bu zorunluluk getirilmiştir. Artık savaşlarda din adamlarının cihat fetvası ile değil hükümetin uyguladığı zorunlu yaptırımlar ve kanunlarla belirlenen çerçevelerde savaşılacak olması ve bu düşüncenin ülke genelinde halk ve ulema tarafından kabul görmesi zaman almıştır.

2.8.4. Zorunlu Askerlik Sistemine Toplumsal Direnişler

Düzenli ordu öncesi İran'da aşiretlerin hem askeri hem de siyasi güçleri vardı. Düzenli bir orduları bulunmasa da her aşiretin emrinde kendi askeri birlikleri bulunuyordu. Bu yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte aşiretler silahlı unsurlarını kaybettiler. Ellerindeki silahlı güç unsurları, siyasi bir baskı aracı olduğu için aynı zamanda siyasi güçlerini de kaybetmeye başladılar. Tüccarlar ve esnaf ise zorunlu askerlik sonrası aktif iş güçlerini kaybetmeye başladılar. Ulema ise savaş ve cihat konularındaki yetkilerinin bu yasa ile sınırlandırılmış olduğunu düşünüyorlardı. Bu yasaya direnişler genel olarak din âlimlerinin önderliğinde gerçekleşmişti. Halk için önemli olan ekonomik sorundu geçim kaynaklarını ve ekonomik sistemin kısa sürelide olsa bozulması anlamına geliyordu[463].

Ulema için ise savaş zamanlarında farklı kentsel ve kırsal alanda yaşayan halkı, aşiretleri ve göçebeleri savaş ve cihat zamanlarında kendileri organize ediyor ve cihat için toplanma emirlerini kendileri veriyorlardı. Zorunlu askerlik kanununun uygulanmasıyla bu yetkileri tamamen hükümetin eline geçecekti. Ulema için bu durum dini bir konuydu ve ulemaya sorulmadan hareket edilmemesi gerekliydi. Bu sebeple zorunlu askerlik kanunu Şer'i açıdan uygun görülmüyordu. Özelde ise her savaş zamanı kendi kapısını çalan ve ondan yardım dileyen mevcut hükümete karşı da ciddi bir otorite kaybıydı. Aslında sorun toplumun her sınıfı için önceden devletin

[463] Niyazi ve Şalçi, 137.

toplumdan ricası şeklinde ilerleyen düzenin artık daha nizami bir şekilde devlet kontrolünde olması ve halkın da devletin tebaası olarak sorumluluklarını yerine getirmeye başlaması idi.

Bu yasanın zorla uygulanmaya başlanması, istismar ve bozuklukların da ortaya çıkmasına neden oldu. Bazı nüfuzlu kimseler kendi çocuklarını ve akrabalarını zorunlu hizmetten muaf tutmak için rüşvete girişmişti. Bazıları da askeri hizmet bölgelerinden firar ediyorlardı. Bu dönemde cahil halkı kandırıp yükümlülerin askerlikten muaf tutulmaları konusunda rüşvet alarak dolandırıcılık faaliyeti yaptıkları da gözlemlenmiştir. Örneğin İsfahan'da yaşanan bir olayda dolandırıcı bir grubun insanlara vaatte bulunarak kandırması üzerine İsfahan Valisi ve Asker Alma Başkanı tarafından bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride ancak yasal olarak muafiyete hak kazananların askerlik görevinden muaf tutulacakları, kanunlara göre yasal muafiyet belgesi almayanların sahte aracılara başvurmalarının faydasız olacağı bildirilmiştir[464]. Diğer bir aksaklık ise büyük rüşvetler ödenerek hizmetten muaf tutulmaya çalışmak yahut askere alınsa bile rahat bir askerlik hizmeti tamamlamak şeklindeki girişimler olmuştur.

Zorunlu askerlik sisteminin iyi tarafları da vardı. Zorunlu askerlik sistemi sadece ordunun gelişmesine yol açmamıştı, ayanı zamanda erkekleri geleneksel ortamdan uzaklaştıran bir sistemdi ve ilk kez ulusal bir örgütte yeniden bir araya getirilmişlerdi. Farsça eğitimlerin verilmesi, diğer etnik gruplarla bir araya gelmeleri ve her gün Şah ve İran Bayrağına bağlılıklarını ilan eden törenler düzenlenmesi, ulus ve millet bilincinin oluşması için önemli girişimlerdi. Askerlerin büyük bir kısmı (yaklaşık üçte ikisi) ilk altı aylarını Farsça öğrenerek geçiriyorlardı. Aslında bu durum çıkarılan kanunun en can alıcı noktası olmuştu. Bu yasa nüfuz cüzdanı ve soyadı almayı zorunlu kılıyordu. Nitekim Rıza Şah da Pehlevi soyadını alarak kendisini eski Pers kültürüne dayandırdı. Bunun haricinde Zorunlu Askerlik Hizmeti ile askerlik hizmetine başlayanlara Asker Tanıtma Kartı oluşturuluyordu. Bu

[464] Raci ve Ahmedi, 523.

kartlarda saç, göz rengi, ten rengi gibi fiziksel özellikler ile askerlere ait resim bulunmaktaydı (Ek-6)[465].

Zorunlu askerlik sistemi, her askeri kendi yaşam alanını terk ederek ülkedeki diğer şehir ve bölgelere yerleşmeyi zorlayan bir sistemdi. Askerlik hizmetlerindeki askerlerin hem yerel kimliklerini diğer alanlarla ayrım ve benzerlik içinde tanımalarına hem de onları kışlalarda bir arada tutan ulusal kimlik anlayışını geliştirmelerine izin veriyordu. Ayrıca farklı bölgelerdeki askerlerin gittikleri bölgenin coğrafyası, kültürü ve sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgi sahibi olunması öz bir İran benliğinin oluşturulması da hedeflenmişti[466].

İran'da pek çok araştırmacı milliyetçiliğin gelişmesinde etkili olan ve Rıza Şah dönemi kurulan yeni orduda meydana gelen en önemli değişikliğin zorunlu askerlik sistemi olduğu düşüncesindedir. Avrupa'da ve sonrasında Türkiye'de uygulanan bu sistem Rıza Şah tarafından İran'da uygulamaya koyulmuştur. Her ne kadar zorunlu askerlik yasası Pehlevi Hanedanlığının istikrarı ve gelişmesi için önemli olsa da aynı zamanda ülkenin menfaatleri içinde önemli bir gelişme olmuştur[467].

2.9. Askeri Teşkilat-Kadro Numarası Verilmesi ve Resmi Üniforma Nizamnameleri

Orduda karşılaşılan bir diğer problem ise birlik sayılarının artması üzerine askeri personellerin silahlı kuvvetlerdeki mevkisinin daha kısa bir şekilde ifade edilmesi olmuştur. Bir personel hakkında bilgi edinilmesi yahut ulaşılması için modern ordularda olduğu gibi her birliğe özel bir numara tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sebeple isim, rütbe ve birlik isimlerinin daha kolay teşhis edilebilmesi amacıyla her birliğe bir numara ve bu birlikteki her personele de bulunduğu pozisyondaki Teşkilat ve Kadrosuna göre sistemsel numaralandırma kaydedilmesi hakkında nizamname çıkartılmıştır (Mart 1927). Buna göre her askeri

[465] Müessese-i Mutala'at ve Pejuheşha-yı Siyasi,(İran Siyasi Tarih Araştırmaları Resmi İnternet Sitesi) https://psri.ir/?id=fr8f63bw, (Erişim Tarihi: 12.06.2023)
[466] Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, 92.
[467] Niyazi ve Şalçi, 130-132.

personelin isminin sonuna birliği ile alakalı kadro-teşkilat numarası verilerek kayıt işlemleri gerçekleştirilmeye başlanmıştır[468]. Bu nizamnameye göre;

1-50 arası numara ordu komutanları için,
51-500 arası numara Erkan-ı Harb idaresinde görevli maliye personeli ve subaylar için,
501-2000 arası numara Merkez Ordu Komutanlığı personeli için,
2001-3000 arası numara Kuzey Batı Ordu Komutanlığı personeli için,
3001-4000 arası numara Batı Ordu Komutanlığı personeli için,
4001-5000 arası numara Güney Ordu Komutanlığı personeli için,
5001-6000 arası numara Doğu Ordu Komutanlığı personeli için teşkilat ve kadro numarası olarak kaydedilmiştir[469].

Bir Numaralı Ordu Emrine dayanarak polis ve askeri personellerin kıyafetleri ile ilgili de yeni bir nizamname Rıza Şah tarafından çıkartılmıştır. Buna göre polis üniforması, kurşun rengi kumaştan imal edilen, iki üst cep ve her bir cebin kenarında iki büyük alt cep ile kollarda üç küçük kol düğmesinin bulunacağı, sekiz adet güneş aslanı figürlü sarı düğmeleri bulunan ceket şeklinde tanımlanmıştır. Pantolonların ise yazlık ve kışlık olacağı, kullanılacak şapkanın kıyafetle aynı renk olup çeperliğinin 10 cm ve çene altından deri kayışlı olacağı, ayakkabıların ise kışlık ve yazlık olarak deri çizmeler olacağı, pantolonda kahverengi deri kemer kullanılacağı yönünde açıklayıcı bilgiler ihtiva etmektedir[470].

2.10. Rütbe ve İşaretler ile İlgili Nizamname ve Eski Rütbelerinin Kullanımının Yasaklanması

23 Numaralı Genel Ordu Emrinin 1'inci maddesine göre (Hükm-ü Umumi Koşuni Numre 23) Orduda kullanılacak olan rütbeler ve hangi büyüklükteki birlik sorumluluğu verileceğine dair emir çıkartılmıştır. Bir süredir orduda devam eden liyakatsiz kişilere askeri makamların verilmesi, hak edenlere statü ve gerekli önemin verilmemesi sebebiyle Rıza Han tarafından rütbelerin ıslahı ve onurlandırılması

[468] Mecelle-i Koşun, 25 Burc Hut 1300, 5.
[469] Mecelle-i Koşun, 25 Burc Hut 1300, 5.
[470] Mecelle-i Koşun, 25 Burc Hut. 1300, 3; Mecelle-i Koşun, 1 Burc Hut 1303, 43.

amacıyla 22 Mart 1922 (1 Ferverdin 1301) tarihinden itibaren geçerli olacak yeni bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre:

1. İran Ordusunda verilen bütün rütbeler, ordunun farklı bölümlerindeki rütbe ve meslekleri (ordu sınıfları) sabit maaş ve mesleki bütçe ile eşit hale getirilecek.
2. Her askeri personel bir üst rütbeye liyakati ve terfi kanununa göre belirlenen bekleme süresini doldurarak terfi ettirilecek.
3. Yeni ordu teşkilatında kadro bulamayan ordu mensubu askerler, aşamalı olarak göreve başladıklarında ikinci maddeye binaen rütbe alacaklardır.
4. En küçük askeri birim "Beand" (Tim)'dir. İki ila dört sıradan oluşan en küçük askeri birimdir. Bu birimin komutanına "Tabeyn-i Evvel" denir.
5. İki ila dört Bend'den bir "Cûke" (Manga) oluşur. Başındaki komutana "Ser-i Cûke" denir.
6. İki ila dört Cûke'den bir "Resed" (Takım) oluşur. Başındaki kişiye "Naib" yahut "Mu'ayin-i Naib" denir.
7. Yarım takım kuvvetindeki (Nim-i Resed) askeri unsura "Vekil" (Kısım) denilir. Bu kısımlarda birinci ve ikinci mangaların bulunduğu kısma "Vekil-i Rast" (Sağ Kısım), üç ve dördüncü mangaların bulunduğu kısma da "Vekil-i Çeb" (Sol Kısım) denilmektedir. Bir bölükte bulunan kısımlardan birinci kısım aynı zamanda bölüğün idari işlerin yürütülmesinden ve idaresinden sorumludur.
8. İki ila dört Resed (Takım) bir "Gürühan" (Bölük) teşkil eder. Bölüğün komutanına "Sultan" (Yüzbaşı) denilir.
9. İki ila dört Güruhban bir "Gerdan" (Tabur) denir. Tabur komutanına "Yaver veya Naib-i Serheng" denir.
10. İki ila dört taburdan (Gerdan) bir "Fuc" (Alay) teşkil edilir. Alay komutanına "Serheng" denir.
11. İki ila dört alaydan (Fuc) bir "Tib" (Tugay) teşkil edilir. Tugay komutanına "Sertip" denir.
12. Tümen (Leşker)[471], en az iki piyade tugayı, bir süvari tugayı ve bir topçu bataryasından teşkil edilir. Tümen komutanına "Emir-i Leşker" denilir.

[471] Leşker olarak ifade edilmiştir. Bir askeri birliğin "ordu" şeklinde tanımlanabilmesi için gereken asgari sayıya denir. Sözlüklerde Leşker ordu olarak geçse de gerçekte tümen seviyesindeki askeri birliğe denilir. Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 9.

13. Savaş ve operasyonlara her zaman iki ila üç tümen unsuru katılır ve bu iki ila üç tümen büyüklüğündeki askeri birliğe "Sipah" (Ordu) denilir. Ordu komutanına "Sipehbed" (korgeneral) denilir.

14. Bütün İran Ordusuna "Koşun" denilir. Koşun komutanına "Fermande-i Küll-i Koşun" denilir.

15. Süvari alayı ile piyade alayı arasında fark vardır. Süvari alayı iki süvari taburundan teşkil edilirken piyade alayı iki piyade taburu ve bir süvari taburundan teşkil edilir.

16. Topçu ve piyade taburları arasında fark vardır. Alaylarda topçu taburu bulunmaz[472].

Kaldırılan rütbeler ise şu şekildedir: Serdari (Korgeneral), Emir-i Tuman/Tümen, (Tümgeneral), Emir-i Pençe/Mirpenç (Tuğgeneral), Tuğgeneralliğin bir alt rütbeleri olan Sertib-i Devvum, Sertib-i Sevvum rütbe ve makamları ortadan kaldırılmıştır. Albay rütbesi de iki derece verilerek Serheng ve Naib-i Serheng (Albay-Yarbay) rütbelerine dönüşmüştür. "Kolonel, Palkoving, Majör ve Kapitan" gibi yabancı dillerden gelen ve İran'da resmi olarak kullanılan rütbeler kaldırılarak yerlerine Yaver (Binbaşı), Sultan (yüzbaşı) getirilmiştir. Buna göre subay rütbelerini sıralarsak:

- Sipehbed : Korgeneral
- Emir-i Leşker : Tümgeneral
- Sertip : Tuğgeneral
- Serheng-i Tam/Serheng : Albay
- Naib-i Serheng : Yarbay
- Yaver : Binbaşı
- Sultan : Yüzbaşı
- Naib-i Evvel, Naib-i Devvum ve Naib-i Sevvum: Teğmen ve Üsteğmen rütbelerine tekabül eden rütbelerdir.

Yeni düzenleme ile bazı tümgeneral ve tuğgeneral rütbesindeki komutanlar yeniden göreve çağrılmayarak emekliliğe sevk edildiler. Bazıları da göreve çağırılarak bir üst rütbeye yada tenzil-i rütbeye layık görüldüler. Birkaç subay ise üç

[472] Mecelle-i Koşun, 16 Burc-u Hut, 1300, 3-5.

derece birden terfi ettirildi. Örneğin, Binbaşı Habibullah Han Şibani, bir yıl içerisinde tuğgeneral rütbesine terfi ettirildi. Binbaşı Abdulrıza Han Efhami ve Binbaşı Haydarkuli Pesyan da iki yıldan az bir sürede tuğgeneral rütbelerine terfi ettirildiler. Yeni orduya yüksek rütbe sahibi sadece yedi tümgeneral görevlendirildi. Bunlar; Tümgeneral Muhammed Tevfiki, Tümgeneral Nasrullah Ayram, Tümgeneral Ali Nakdi, Tümgeneral Kasım Vali, Tümgeneral Abbas Kuli Celayir, Tümgeneral Habibullah Cihanbani, Tümgeneral Abdulhamid Gaffari'dir.

Yeni orduda görevlendirilen bu generallere kritik görevler verilmemiştir. Sadece onların nüfuzlarından yararlanılarak yeni ordu düzeninin ülke genelinde kabul görülmesi istenmiştir[473]. Bazı komutanların ise yeni orduda görevlendirilirken rütbeleri düşürülmüştür. Mesela tümgeneral rütbelerinde bulunan Kazvin Kazak Tugayı Komutanı Tümgeneral Nahcivan ile Saltanat Muhafız alayı Komutanı Tümgeneral Abdullah Han Emir Tahmasb'ın rütbeleri Tuğgeneralliğe düşürülerek Süvari ve piyade tugaylarına tugay komutanı olarak atanmışlardır.

Rıza Han'ın jandarma komutanları ile pek ilişki kurmaması, yeni kadrolara Kazak subaylarını onlara tercih etmiş olması, jandarma komutanları arasında ümitsizlik ve endişe verici olarak olayların algılanmasına sebebiyet vermiştir. Bu sebeple belli başlı isyan ve hareketlenmeler meydana gelmiştir. Jandarma Binbaşı Lahuti ile Jandarma Yüzbaşı Emin'in[474] başını çektiği birkaç jandarma subay, Şerefhane'de merkezi hükümete karşı başkaldırmışlardır. Jandarma Albay Mahmud Puladin (1885-1927) ve bir grup jandarma subayı tarafından Tahran'da başarısız bir darbe girişimi gerçekleştirdiler. Yine Sistan'da Albay Muhammed Hüseyin Cihanbani, Tuğgeneral Alişah Rahimi'ye karşı ayaklanmış ancak muvaffak olamamıştır.

Dönemin önemli muhalif yazarlarından Ali Deşti, bu konu ve Rıza Han ile ilgili olarak; Rıza Han'ın Kazak Tümeninin başına tayin edildiğinde bu makamın bütün görevlerini muntazam bir şekilde yerine getirdiğini, Harbiye Nazırı olduktan sonra Jandarma ve Kazak birliklerinin birleşimini sağladığını ifade etmiştir.

[473] Akili, 118-120.
[474] (یاور لاهوتي و سلطان امین)

Ali Deşti, bazı jandarma subaylarının Rıza Han tarafından yeni kadrolara atanmalarından rahatsızlık duyduklarını, Kazak subaylarının kendi yerlerine tercih ettiğini düşündüklerini ve bundan rahatsız olduklarını, ayrımcılık olmaması için bu konuyu Harbiye Nazırı'na (Rıza Han) aktarmasını beklediklerini ifade etmiştir. Ali Deşti jandarma subaylarının rahatsızlıklarını anlattığında Rıza Han'ın şaşkınlıkla durumun öyle olmadığını dile getirerek;

> *"Bence Kazak ve Jandarma subayları farklı değil, bir tek şey var oda disiplin ve eğitim konusunda Kazakların Jandarma subaylarından daha fazla eğitimli olması, bu nedenle komutanlar Kazak subaylarından ve kurmay başkanları Jandarma subaylarından seçiliyor. Onlara bence aralarında hiçbir fark olmadığına ve yakında tüm bu farklılıkların ortadan kalkacağına ve ülkedeki kolluk kuvvetlerinin şekilleneceğine dair güvence verin."* İfadelerini kullandığını iletmiştir[475].

Bu atamaların ve rütbe terfilerinin haricinde birde normal şartlardan daha hızlı atama görüp rütbe alan personeller olmuştur. Yeni ordu düzeninin kurulmasının ardından çoğunluğu kazak subay ve generallerin oluşturduğu atama ve terfiler ile bu kadrolar doldurulmaya çalışılmıştır. Bu kişilerin seçimini bizzat Rıza Han takip etmiştir. 1299 Darbesinde görev alan subaylar ise yeni ordu teşkilatında daha fazla kadro bulabilmişler ve yeni rütbelere terfi ettirilmişlerdir. Örneğin Darbe esnasında teğmen rütbesinde olan bir subay, darbeye katkılarından dolayı beş yıl içerisinde tuğgeneral rütbesine kadar yükselmiştir. Bu ilk dönemde görülen sistemsiz ve keyfi atamalar ve rütbe terfileri, zamanla sistemsel bir hale dönüşmüştür[476].

Tüm askerler için elbise renginde haki şapka ve beyaz renk astar kumaş kullanılacaktır. Ast memurlar için üçüncü vekil yıldızsız, ikinci vekil 1 yıldız, birinci vekil 2 yıldız, Padişah (Yüzbaşı) 3 yıldız şeklinde kullanılacaktı. Üst düzey subaylar elinde aslan işareti olan ve ortasında güneş olan sekiz köşeli büyük bir yıldız takacaklardı. Bir yıldızlı binbaşı, iki yıldızlı yarbay ve üç yıldızlı albay rütbeleri için kullanılacaktı. Tuğgeneral ve daha üst rütbe subaylar için aslan figürünün altına bir yıldız eklenecekti. Ordu Komutanı Tümgeneral 2 yıldız, birkaç orduya komutanlık eden Korgeneral ve 3 yıldız ile taltif edilmişti[477].

---

[475] Deşti, 142-143.
[476] Akili, *Rıza Şah ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil,* 121.
[477] Mecelle-i Koşun, 1 Burc Hamal, 1303, 4.

Ordu içerisinde bulunan askeri sınıflara mevcut ordu emri ile renk kodları verilmiştir (Tablo 2-4)[478]. 188 numaralı Hükm-ü Umumi ile askeri personellerin resmi ve hizmet üniformaları, rütbeleri, maaşları tayin ve tasvip edilmiş oldu[479].

Tablo 2-4: Askeri Sınıflara Ait Renk Kodları

S.Nu.	Askeri Sınıf	Renk Kodu
1	ارکان حرب	Erguvani
2	پیاده	Kırmızı
3	سوار	Yeşil
4	توپچی	Koyu Mavi
5	مهندس	Açık Mavi
6	نقلیه	Sarı
7	صحیه	Hünnap rengi
8	بیطار	Siyah
9	مأمورین اداري	Beyaz

Bunların haricinde orduda ve resmi makamlarda kullanılan lakapların da kullanılması yasaklanmıştır. Kaçar Hanedanlığı döneminde resmi olarak orduda kullanılan Sipehbed, Sipahsalar, Sipahdar, Serdar vb. unvan ve lakaplar Meslis kararıyla kaldırılmış ve Dâhiliye Nezareti tarafından bütün eyalet merkezlerine bildirilmiştir[480].

1935 yılında Vezaret-i Muarif (Milli Eğitim Bakanlığı) tarafından orduda kullanılan 34 askeri rütbe ve terimler Farsça karşılıkları ile değiştirilmiştir. Ruzneme-i Kuşeş'de (Kuşeş Gazetesi) bu 34 eski ve yeni rütbeler ile askeri terimlerin yayınlanmış hali Tablo 2-5'te gösterilmiştir[481].

[478] Mecelle-i Koşun, 25 Burc Hut 1300, 5.
[479] Mecelle-i Koşun, 1 Burc Hamal, 1303, 34.
[480] Azerbaycan Eyaletine Dahiliye Nezareti tarafından gönderilen Meclis kararına binaen yazılan yazı örneği, Bknz: SAKMA, Belge Nu: 296-005726, Belge Tarihi: 05.03.1304.
[481] Ruzname-i Kuşeş, 15 Hordad 1314 (6 Haziran 1935), 2.

Tablo 2-5: Yeni Ordu ve Rütbelerle ilgili Terimler Çizelgesi[482]

S.Nu.	Eski Lügat Hali	Yeni Lügat Hali	Türkçe Karşılığı
1	فرمانده کل قوا	فرمانده کل ارتش	Başkomutan
2	مملکت	کشور	Ülke
3	وطن	میهن	Vatan
4	بیرق سلطنتی	درفش شاهنشاهی	Sancak
5	بیرق ایران	پرچم ایران	İran Bayrağı
6	بیرق نظامی	پرچم	Bayrak
7	ارکان حرب کل قشون	میهن ستاد	Genelkurmay Başkanlığı
8	ارکان حرب	ستاد	Genelkurmay
9	قشون	ارتش	Ordu
10	سپاه	سپاه	Asker(Genel anlamda)/Ordu
11	لشگر	لشگر	Ordu (Tümen Seviyesinde)
12	تیپ	تیپ	Tugay
13	فرج	فوج	Alay
14	گردان	گردان	Tabur
15	گروهان	گروهان	Bölük
16	بهادران	اسواران	Süvari Takımı
17	دسته ورسد	دسته	Takım
18	گروه	گروه	Bölük/Takım
19	چوخه	جوقه	Manga
20	سپهبد	سپهبد	Korgeneral
21	امیر لشکر	امیر لشکر	Tümgeneral (Ordu Komutanı)
22	سرتیب	سرقیب	Tuğgeneral
23	سرهنك	سرهنك	Albay
24	نایب سرهنك	نایب سرهنك	Yarbay
25	یاور	سر گرد	Binbaşı
26	سلطان	سروان	Yüzbaşı
27	نایب	ستوان یکم دوم سوم	Üsteğmen-Teğmen
28	معین نایب	مین ستوان	Asteğmen

[482] Ruzname-i Kuşeş, 15 Hordad 1314 (6 Haziran 1935), 2.

29	وکیل اول	گروهبان یکم	Çavuş (Bir Kademeli)
30	وکیل راست	گروهبان دوم	Çavuş (İki Kademeli)
31	وکیل جب	گروهبان سوم	Çavuş (Üç Kademeli)
32	سرجوقه	سرجوخه	Manga Komutanı
33	نظامی	سر باز	Asker
34	فرماند	فرمانده	Komutan

2.11. Askeri Personel Maaşları ve Kanuni Hakları İle İlgili Yapılan Düzenlemeler

Kaçar Hanedanlığı döneminde ordunun maaş ve iaşesi tabi olduğu aşiretler tarafından karşılanmaktaydı. Onun haricinde devlet eliyle oluşturulan ordu mensuplarının maaşları devlet tarafından karşılanıyordu. Ancak farklı ordularda farklı ödeme şekilleri mevcuttu. Mesela Kazak Birliğinde görevli askerlerin maaşları Rusya ile yapılan anlaşma sebebiyle kuzey gümrük vergilerinden karşılanıyordu. Jandarmanın maaşları ise devlet tarafından karşılanıyordu. Ancak devletin yaşadığı ekonomik kriz dönemlerinde jandarma personelleri maaş almakta zorlanırken Kazak Birliğinde çalışanların maaşları antlaşma gereği hemen ödeniyordu. Bu durum orduda ikiliğe sebep oluyordu.

Rıza Han ile birlikte yeni ordunun teşkili sağlanmış ve 1922 yılından 1941 yılına kadar geçerli ve sadece küçük maaş değişikliklerinin olduğu bir karar imzalanmıştır. Buna göre her askeri personel rütbesi yahut bulunduğu mevkideki rütbe oranında maaş alacaktır[483]. Orduda görevli personellerin maaşlarını gösterir çizelge Tablo 2-6'da gösterilmiştir.

Tablo 2-6: Yeni Ordu Teşkilatı Personel Maaş Çizelgesi[484]**.**

Sıra Nu.	Rütbeler (Farsça Yazılışı)	Rütbeler (Türkçe Yazılışı)	Aylık Maaş (Kran cinsinden)
1	تا بین	Yükümlü Er	35

[483] Maliye Bakanlığı'nın 23 numaralı Genel Tüzüğün üçüncü maddesine göre askerlerin maaşları gündelik olarak, askerlerin izin ve bekleme durumlarına göre aylık verilmesine karar verilmiştir. Akili, *Rıza Şah ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 124.
[484] Mecelle-i Koşun, 16 Burc-u Hut, 3, 1300 (7 Receb 1300 HK.), 6.

2	تابین اول	Onbaşı (Yükümlü)	40
3	سرجوفه	Manga Komutanı	45
4	وکیل چپ	Kısım Komutanı	60
5	وکیل راست	Kısım Komutanı	70
6	وکیل اول	Teğmen	100
7	معین نایب درجه ۲	Üsteğmen	150
8	معین نایب درجه ۱	Üsteğmen	250
9	نایب سوم	Üsteğmen	450
10	نایب دوم	Kıdemli Üsteğmen	500
11	نایب اول	Yüzbaşı	650
12	سلطان	Yüzbaşı	900
13	یاور	Binbaşı	1200
14	نایب سرهنگ	Yarbay	1350
15	سرهنگ	Albay	1800
16	سرتیپ	Tuğgeneral	2800
17	امیر لشکر	Tümgeneral	4000
18	سپهبد	Korgeneral	7000
19	فرمانده کل قوا	Genelkurmay Başkanı	10000

2.12. Askeri Eğitim ve Öğretim

Kaçar Hanedanlığı döneminde her askeri teşkilata ait okullar bulunmaktaydı. Bu okullarda eğitim gören öğrencilere birbirlerinden farklı eğitimler veriliyordu. Bu okullar; Medrese-i Nizamiye-i Kazakhane, Jandarma ihtiyacını karşılamak üzere Meedrese-i Sahib-i Mansıban Jandarmeri ve Medaris-i Nizami-i Okulları idi.

Medrese-i Kazakhane'de (Kazakhane Medresesi) işlenen dersler çok basit programlı spor ve pratik askeri konuları ihtiva ederdi. Buradan mezun olan

öğrenciler "Nayib-i Sevvum" rütbesi ile mezun olurlardı. Eğitim dili Rusçaydı ve Fransızca eğitimi de veriliyordu[485]. Sınavlar bir dönem boyunca üç defa yapılarak ortalaması alınıyordu. Yazılı sınavların nasıl olacağı ve ders müfredatlarının neleri ihtiva edeceği Maarif Bakanlığı tarafından belirleniyordu[486]. Jandarma Okulu ise jandarma teşkilatında ihtiyaç duyulan subayların eğitim aldığı okullardı. Her okulun farklı müfredatı vardı.

Jandarma Subay Okulu, 1912 yılında İsveçli subaylar tarafından kurulmuştu. Yatılı okul olarak faaliyet gösteren bu okuldan mezun olan öğrenciler "Nayib" rütbesi ile mezun oluyorlardı. Jandarma Okulları bünyesinde iki okul daha bulunuyordu bunlar; Medrese-i Baytari ve Medrese-i Vekili idiler.

Medrese-i Nizam-ı Müşiru'd-devle[487], 1917 yılında Vusuku'd-devle kabinesinde Harbiye Nazırı olan Müşiru'd-devle tarafından tesis edilmiştir. Okulun kurulmasındaki amaç, başta Tahran'da bulunan Merkez Tugayı ile ülke genelinde ordunun subay ihtiyacını karşılanmak amaçlanmıştır. Bu okul, Paris'te bulunan Saint Cyr Koleji modellenerek eğitim vermekteydi. Bu okulun giriş sınavları çok zordu. Üç sınıf kapasiteli bu okuldan mezun olanlar teğmen rütbesi ile Merkez Tugayı'nda göreve başlıyorlardı. Bu okulda görevli öğretmenler Avrupa'da yükseköğrenimini tamamlamış İranlı subaylardan oluşuyordu[488]. Askeri okulların ilköğretimden ihtisas dönemine kadar olan eğitim seyri şu şekildedir:

1) İlkokul dönemi; 6 sınıf dersi vardı ve dersler Kültür Bakanlığı tarafından veriliyordu.

2) Ortaöğretim Dönemi; 4 yıllık bir eğitim dönemini kapsıyordu. Burada eğitim alan öğrenciler uzmanlık eğitimi sınavlarına girmeye hak kazanıyorlardı.

3) İhtisas Dönemi; iki yıllık bir eğitim dönemini kapsıyordu. Birinci yıl genel askerlik dersleri verildikten sonra ikinci yol öğrenciler piyade, topçu veya süvari sınıflarına ayrılıyorlardı. Sonraki dönemlerde bu sınıflara mühendislik de eklenmişti.

---

[485] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 121.
[486] SAKMA, Belge Nu:999-029029, Tarih: 14.10.1320.
[487] (مدرسه نظام مشیرالدوله)
[488] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 121-122.

Bu okullar Tahran'da bulunan iki büyük binada teşkil edilmişlerdi. Birincisi Mesudiye Caddesinde bulunan Zillulsultan ailesine ait olup Hariciye Nazırlığına armağan edilen binaydı. İkinci bina ise Kamuran Mirza ailesine ait olup bir tüccar tarafından işletilen binaydı ve tüccardan kiralama usulü ile bu bina okula dönüştürülmüştür. Bu okullarda askeri eğitim 1926 yılına kadar devam etmiştir. 1926 yılından sonra ortaöğretim süresi dört yıldan altı yıla çıkartılmıştır. Bu askeri okullar haricinde sivil ortaöğretim okullarını tamamlayanlarında sınav ile askeri yükseköğretim okuluna alınmasının yolu açılmıştır. Bu okullardan yirmi yıl içerisinde 2090 kişi mezun olmuştur.[489]

Rıza Han döneminde yeni ordunun teşkili ile bu okullar birleştirilmişti. Bir Numaralı Ordu Emri Fermanı ile Kaçar döneminde oluşturulan Kazakhane Okulları, Müşirü'd-devle Nizami Medresesi, Jandarma Teşkilatı için açılan Baytarlık Okulu ve Jandarma Medreseleri birleştirilerek "Medaris-i Nizam" olarak tek bir kurum altında teşkilatlandırıldı[490]. Bu askeri okulların başına ise eski Jandarma komutanlarından Albay Azizullah Han atanmıştır[491]. İlk, orta ve lise düzeyinde kurulan askeri okullar, 1314 HŞ. (1935) yılında Askeri Sıbyan/ilkokul Mektebi, Askeri Lise ve Subay Mektebi şeklinde düzenlenmiştir[492].

Kurulan yeni askeri okullar şu şekildedir:

1) Medrese-i İbtidadi (İlkokul)
2) Medrese-i Mütevasıta (Ortaokul)
3) Sahib-i Mansıban (Subay Okulu/Askeri Lise)
4) Genel Veteriner Okulu (Hem teknik hem Subay Okulu)
5) Niyabet Medresesi (Yardımcı Sınıf Okulu)
6) Medrese-i Sahibmansıban-ı Baytar (Subay Baytar Okulu)
7) Askeri Müzeler; Askeri Okullar Dairesine bağlanmıştır.

[489] Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 123.
[490] Mecelle-i Koşun, 1 Burcu Hut 1300; Akili, *Rıza Han ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 121.
[491] Mecelle-i Koşun, 1 Burc Hut 1300, 2.
[492] Mir Hüseyin Yekernegiyan, *Guşe-i-az Tarih-i Nizami-i Muasır az Asr-ı Dırahşan-ı Safevi ta Hadise-i Naguvar Şehriver 1320*, Çaphane ve Ketapfurş Muhammed Ali Âlemi, Tahran, 1336, 254-256.

Askeri eğitim konusuna Rıza Şah çok önem verilmiştir[493]. Bu maksatla ordunun resmi gazetesi olan "Koşun" Dergisi'nde" eğitim ile ilgili yazı ve makalelere yer verilmiştir. Dönemin belki de en önemli eğitimlerinden biri olan coğrafi konum ve haritacılık eğitimi üzerinde durulmuştur. Mesela 28 Şubat 1922 tarihinde gazetede yayımlanan bir yazıda askerlerin gece imkân ve kabiliyetlerinden bahsedilerek verilen konuma ve koordinata gece doğru ve emniyetli intikalinin ne derece önemli olduğu vurgulanmıştır[494]. Dönemin şartları göze alındığında gece harekâtı komando eğitiminin önemli bir kısmını oluşturur ve bu sebeple askerin gece harekât ve kabiliyetinin gelişmesi bir ordu için çok önemli bir devresi olmuştur. Bu sebeple de burada geçen makalede İran'da bu eğitime ne denli önem verildiğinin bir göstergesi olmuştur. Koşun Dergisi askeri personele hitap eden bir gazete olması münasebetiyle sürekli olarak dünya gündemindeki yeni askeri teşkilat, teçhizat ve donanım ile ilgili yenilikleri paylaşmıştır[495].

Yeni ordunun teşkili ile birlikte yurt dışında ordu ile ilgili yapılan konferanslara da katılım sağlanmıştır. Bunlardan biri de Erkan-ı Harb reisi Emanullah Mirza'nın Fransa'da düzenlenen bir konferansa katılması olmuştur. Bu seyahat ve konferansa Koşun Dergisi de önem vermiş ve konferans konusu ile alakalı makaleleri ve ordu ile ilgili yenilikleri kendi dergilerinde yazmışlardır[496].

Yurt dışına eğitim amaçlı öğrenci gönderilmesine Rıza Şah önem vermiştir. Şah unvanını aldıktan sonra ordunun modernleşmesi için bu durumun takipçisi olmuştur. Batılı ülkelerle yapılan görüşmeler sonucu askeri eğitim amaçlı yurt dışına öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Rıza Şah Beşinci Meclis döneminde bu konuyla ilgili kanun çıkarttırmıştır. Altı madde ve dört alt maddeden oluşan bu kanun 22 Mayıs 1928 tarihinde Meclis tarafından onaylanmıştır. Bu kanuna göre; 1928 yılından 1933 yılına kadar yurt dışına gönderilecek öğrencilerin mali sorumluluğu, gönderilecek öğrencilerin seçime yönelik sınavlarının yapılması hükümetin sorumluluğundaydı. Yurt dışından mezun olan öğrencilerin yurda döndükten sonra

[493] "Askeri personelin eğitim ve öğretimi; askeri personellerin liyakat ve kabiliyetlerini arttırmak amacıyla ruhi ve bedeni eğitim başlıkları altında, spor, beden eğitimi, fikri gelişim, güzel bir ahlaki yeterliliğe ulaşması için verilen eğitimleri ihtiva eder" şeklinde ifade edilmiştir: Mecelle-i Koşun, 9 Burc Hut 1300, 9.
[494] Mecelle-i Koşun, 9 Burc Hut 1300, 8.
[495] Mecelle-i Koşun, 25 Burc Hut 1300, 2.
[496] Mecelle-i Koşun, 15 Sur 1303, 1-6.; Çemenkar, 17.

işe alınması, çalışmamaları durumunda ise rütbe ve maaşları ile ilgili hükümetin görevleri, hükümetin öğrencileri kontrol amaçlı gözetmen göndermesi ve bunların ödenekleri konularını ihtiva eden kanundur[497].

2.13. Ordunun Teşkilatlanmasında ve Eğitiminde Yabancı Ülkelerin Rolü

1920 yılı baharında gerçekleşen darbe sonrası İngiltere'nin de İran planlarında olan İran'da güçlü ve merkezi bir ordunun oluşturulması fikri yeni Şah döneminde icraata dönüştürülmüştür. Güçlü bir merkezi hükümet kurma amacı İran'ın önde gelen siyasetçilerinin uzun süredir hayaliydi. Kurulan hükümetlerin ise İngiltere ve Rusya tarafından desteklenmezse düşmesi an meselesi oluyordu. Bu maksatla dışa bağımlı olmadan özgür ve bağımsız bir yönetim için merkezi bir ordu ve bunun sayesinde sağlanacak merkezi otorite hayali siyasiler arasında hâkim düşünceydi. Birinci Pehlevi döneminde İngiltere'nin ordu yapısında önemli ölçüde baskıya sahipti[498].

2.13.1. Amerika'nın Ordu Yapısı Üzerindeki Rolü

Her ne kadar Amerika'nın Rıza Şah döneminde İran ile ilişkileri tam olarak gelişmese de 1920'li yıllara Genelkurmay Başkanı iken ABD'den silah satın alımı ve askeri danışmanların getirilmesi düşüncesi ile ilk temaslar yaşanmıştır. Dönemin ABD büyükelçiliği maslahatgüzarı "Van Encret" tarafından ABD'ye gönderilen gizli telgrafta Savaş Bakanı Rıza Han'ın ülkedeki iç güvenliği sağlamak ve Rusya'nın Bolşevik tehdidine karşı ABD'den 30 bin tüfek, 1 milyon mermi, dört zırhlı araç ve dört adet de uçak satın almak istediği iletilmiştir. Ancak ABD tarafından olumlu bir sonuç alınamayınca Rıza Han İran Ordusunun silah ve teçhizat ihtiyacını İngiltere başta olmak üzere Fransa, Almanya, Rusya ve Çekoslovakya ülkelerinden temin edilmiştir. ABD'den talep edilen bu silahların satışı ise 1947 yılında gerçekleşmiştir[499].

[497] SAKMA, Belge Nu: 297009217, Tarih: 01.03.1307.
[498] Gulam Reza Ali Babayi, *Tarih-i Siyaset-i Harici İran*, Dersa, Tahran, 1375, 157.
[499] Ali Babayi, 158; Ferhat Feruzeş, 1561.

Amerika ile asıl ilişkiler II. Dünya Savaşı ve İran'ın İngiltere ve Sovyetler tarafından işgali sonrasında gelişmiştir. Bu dönemde Müttefik devletler İran'daki kendi pozisyonlarını daha da güçlendirmişler ve İran Ordusunu kontrol atlında tutmuşlardır. Amerika ve İngiltere, ordunun darbe girişimlerini önlemek için İran üzerinde birlikte hareket etmişler ve İran Ordusunu kendi çıkarları doğrultusunda ıslah ve düzene sokmuşlardır. İran'da Alman nüfuzunun kırılmasından sonra ABD, ilk kez İran Ordusunda önemli bir rol üstlenmeye başlamıştır. 30 bin ABD askeri Fars sahiline aşamalı olarak getirilmiştir.

Kavamu's-saltana'nın başbakanlığı döneminde (1941) Amerika ile yapılan anlaşma sonucu iki askeri heyet İran'a gönderilmiştir. Bu heyetlerin görünürdeki görevi İran ordusunun geliştirilmesi idi ancak asıl görevleri müttefik devletlerin işgalini kolaylaştırmak ve Rıza Şah'ın sürgün edilmesini sağlamak olmuştur. Bu iki heyet şunlardan ibarettir:

- Askeri Müsteşar Heyeti: Serheng Normen Shwarskof başkanlığında ve görevleri İran Jandarma teşkilatının eğitim ve geliştirilmesi idi.
- Kara Kuvvetleri Müsteşarlar Heyeti: General Klaris Reydli başkanlığında ve İran Kara Kuvvetleri ordusunun tahkimi, teşkilatlandırılması ve yenilenmesi idi.

Bu ilişkiler sonraki yıllarda daha fazla hız kazanmış ve Alman tehdidinin bertaraf edilmesi sonrası bu sefer de yukarıdaki heyetler marifetiyle Komünizm tehlikesine karşı ordu ve yönetim kontrol altına alınarak devam etmiştir[500].

[500] Parsa Benab, 38-39.

3. REFORMLAR, MUHALİF HAREKETLER VE İRAN'IN İŞGALİ

3.1. Rıza Şah Dönemi Kültürel Alanda Yapılan Reformlar

Rıza Şah'ın başa geçmesiyle İran, kültürel alanda pek çok değişikliğe sahne olmuştur. Saray erkânının yaşam şartlarının değişmesi, yurt dışında eğitim görenlerin yeni bir elit sınıf oluşturup İran'daki kültürel değişikliğe etkileri, siyasi açıdan demokrasi düşüncesinin ülkeye gelmesi ve siyasi arenadaki yansımaları, batı düşünce sisteminin zamanla Avrupa kültürünün ülke içerisine nüfuzunun sağlanması gibi sebepler kültürel alanda yapılan reformlara sebebiyet vermiştir. Rıza Şah'ın başını çektiği bu garpzedegi grup, ülke içerisinde devlet eliyle kültürel reformları uygulamayı hedeflemişlerdir. Bu dönemde Atatürk ve Türkiye'deki inkılaplar da Rıza Şah'ın kültürel politikalarına tesir eden en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Rıza Şahın Kültür Politikası, nasyonalizm ve klasisizm, yenileşme ve mezhep karşıtlığı eksenleri üzerinde olmuştur. Yani, Arya ırkının canlandırılması, kadim tarih üzerine çalışmalar yapılarak tarihi dayanakların sağlamlaştırılması, Farsça Dil Akademisinin tesisi, eski eserlerin telif edilmesi, tarihi binaların onarımı, Pers dönemi İran'ın eski, güçlü ve parlak kişiliklerin motiflerini Rıza Şah üzerinde harmanlayıp geçmişten günümüze kültürel bağ kurulması amaçlanmıştır[501]. Rıza Şah döneminde yapılan kültürel reformları şu şekilde sıralayabiliriz:

1) **Şura-yı Âli-yi Muarif (شوراي عالي معارف)** : Şubat 1922'de Mecliste "Şurayı Ali Muarif Kanunu" onaylandı. Böylece bütün okulların eğitimlerinin icrası, düzenlenen sınavlar, ders programları, eğitim öğretim, devlet dışı yabancı okul müfredat ve uygulama usul-esasları[502], ilmi ve kültürel ders müfredatları gibi konuların tamamı bu şuranın sorumluluğuna girmişti. Bu kanunla İran'da uygulanacak olan eğitim-öğretim sistemi, Fransa'dan devşirildi ve Fransız eğitim öğretim sistemi İran'da uygulamaya konuldu[503].

2) **Cemiyet-i Nevsan ve Tanhah (جمعيت نسوان و طنخاه)**: 1924 yılında Muhterem İskenderi tarafından ve devletin gizli yardımlarıyla teşkil edilmiştir. İskenderi, şahzade Muhammed Ali Mirza iskenderi'nin kızıdır ve "cami'i Ademiyet" mason

[501] Zahiri, 43.
[502] SAKMA, Belge Nu: 297-005207, Belge Tarihi: 06.05.1309.
[503] Vayda Hemraz, "Nihadha-yı Ferhengi Der-Hükümet-i Rıza Şah", *Mecelle-i Muasır-ı Tarih-i İran*, 1,(1), 1376, 54-55.

teşkilatı üyelerindendir. Bu teşkilat sonralarda "Hukuk" isminde bir dergi çıkarmıştır. Dergide kadının İran toplumundaki yeri ile ilgili konular işlenmiştir. Cemiyet, kadınların katıldığı özel toplantılarda, okullarda, aile ev gezmelerinde Rıza şah hükümetinin kültürel siyasetini (propaganda) yapmışlardır. Bu cemiyetin kadın üyelerinden birçoğu Avrupa'da eğitim görmüş kişilerden oluşuyordu.

3) **Cemiyet-i Temmedün-ü Nevsan (جمعیت تمدن نسوان)**: 1927 yılında kadınların modernleşmesi, güzel ahlaklı ve bilgili fikri yapıya ulaşmaları için kurulmuş bir cemiyetti. Bu cemiyetin amacı hicab (başörtüsü, peçe) olmadan her yere girebilmesi görüşündeydiler. Bu fikirlerin yayılmasıyla Tahran'daki ulemalardan Ayetullah Seyid Hasan, Ayetullah Firuz Abadi, Seyid Muhammed Behbehani ve Mirza Haşim Aştiyani tarafından Meclis başkanına bir mektup yazılarak bu gösterinin icrasının durdurmasını istediler[504].

4) **Kanun-u Banuvan (کانون بانوان):** 13 Mayıs 1935 tarihinde Rıza Şah'ın emri ile Milli Eğitim Bakanı Ali Asgar Hikmet[505] tarafından kadın kültürünün toplum içerisinde yükseltilmesi ile kadın özgürlüğünün sağlanması amacıyla teşkil edilmiş sivil toplum kuruluşudur. Bu kuruluşun sorumluluğu Rıza Şah'ın kızı Şems Pehlevi'ye verilmiştir. Rıza Şah'ın emri ile devlet tarafından faaliyetleri desteklenmiştir[506].

5) **Vaaz ve Hitabe Müessesesi**: Bu müessesenin amacı, devlet yanlısı din adamlarının istihdamını sağlamak ve devlet karşıtı ruhanileri zayıflatmak olmuştur. Bu din adamları sayesinde rejimin siyasetinin dini temellere dayandırılarak halkı yenileşmenin gerekliliği konusunda ikna etmek amaçlanmıştır. Bu kuruluş, muhalif ruhanilerin izin almadan vaaz vermelerini kısıtlamıştır[507].

6) **Sazman-ı Perveriş-i Efkar (سازمان پرورش افکار)**: Kuruluşun amacı devlet yanlısı basın yayın kuruluşları aracılığı ile Rıza Şah zamanında yapılan reformların gerekliliği konusunda teşviki yazılar yazmak ve ıslahatların halk arasında kabul görmesi için fikri zeminin hazırlanmasını sağlamak olmuştur. Bu kuruluş, 6

[504] Zahiri, 45.
[505] İbrahim Sefayi, *Rıza Şah Kebir Der-Ayne-i Hatırat*, İntişarat-ı Vezaret-i Fergeng ve Hüner, Tahran 2525 (PT), 93.
[506] Ali Rıza Zahiri tarafından derlenen İran arşiv belgelerinde konu ile alakalı üç belge (23, 24 ve 25 numaralı belgeler) bulunmaktadır. Bu belgeler incelendiğinde başbakanlık tarafından kadınlara yönelik serbesti ve özgürlüğün arttırılması hususları ile bu teşkilatın faaliyetlerine yardım edilmesi konuları işlenmiştir. Bkz. Zahiri, 46-47.
[507] Zahiri, 52.

komisyondan oluşmuştur: Sohenrani Komisyonu, Radyo Komisyonu, Klasik Kitap Komisyonu, Gösteri Komisyonu, Musiki Komisyonu, Matbuat Komisyonu. Aynı şekilde bu komisyonlar şah yanlısı ve yenileşme ıslahatlarını savunan tarihi delillerle oluşturulmuş ve birbirine bağlanmış insanların fikirlerine aşılamaya çalışılan birer propaganda şeklinde olmuştur[508].

7) **Yeni Okulların Açılması**: Toplumsal değişikliklerin halk arasında hızlı yayılmasına etki eden diğer bir tesis ise bu olmuştur.

8) **Encümen-i Asar-ı Milli**: Bu encümenin amacı eski ve tarihi eserlerin tamiri ve geliştirilmesi olmuştur. Firdefsi'nin mezarının onarılması ve turizme açılması gibi birçok eski eserin onarılarak eski-yeni arası ulusal kimlik amaçlı bağ kurulmaya çalışılmıştır.

9) **Eski İran ocağı (كانون ايران باستان)**: Zertuşt tüccarların girişimleri ile kurulmuş sivil toplum kuruluşudur. Amaçları Eski İran Pers İmparatorluğu hakkında yayınlar yapmak, önemli hükümdarların hayatlarını (Daryuş vs.) incelemek amaçlanmıştır. Hayatları ve kültürel mirasla ilgili yayınlar yapmışlardır.

10) **İran akademisi (Dil akademisi)**: Kuruluş amacı özellikle Arapça kelimelerin Farsça karşılıklarını bulmak ve kullanımını sağlamak olmuştur. Bundaki amaç eski İran tarihini canlandırmak ve İran Milliyetçiliğini öne çıkarmak olmuştur.

11) **İran'da Kılık Kıyafetle ilgili Kanun** (تغییر پوشاك و كشف حجاب)**:** Kıyafet değişikliği ile ilgili kanun ile geleneksel elbiselerin yerine modern kıyafet ve şapkaların giyilmesine dair kanundur. Bu kanuna göre devletin resmi olarak tanıdığı Şii din adamları, Sünni din adamları ve gayrimüslim din adamları bu kanundan muaf tutulmuşlardır[509].

Özellikle "Keşf-i Hicab Kanunu" yani başörtüsünün resmi makamlarda kullanımının yasaklanması, mollaların başını çektiği büyük halk hareketlerinin oluşmasına sebebiyet verdi. Rıza Şah rejimi de buna karşılık olarak sert önlemler almıştır. Bu kanun aleyhine vaaz verenler hakkında işlem yapılması konusunda

[508] Zahiri, 55.

[509] 39 ve 40 numaralı arşiv belgelerinde Meclis'te çıkarılan "Kılık Kıyafet Kanunu" verilmiştir. Bu kanunda kimlerin bu yasadan muaf tutulacağı, hangi kıyafetlerin giyilmesinin yasaklandığı konular iletilmiştir. Zahiri, 64-66. Aslında bu kanun öncesinde resmi dairelerde üniforma giyilmesi zorunluluğu 1304 HŞ. (1925) yılından itibaren uygulanmaya başlamış ve bu kanunun uygulanması için resmi dairelere yazılar gönderilerek personellerin her on günde bir kıyafetlerinin denetlenmesi, kanuna uymayanlar hakkında tutulan raporların gönderilmesi ve cezai işlem başlatılması bildirilmiştir. SAKMA Belge Nu: 2276-6227, Belge Tarihi: 14 Hordad 1304.

emirler vermiştir[510]. Bu sert önlemlerde ve çıkan halk hareketlerinin bastırılmasında ordu aktif olarak kullanılmıştır.

Kültürel bir reform olarak düşünülen kılık kıyafet ile ilgili kanun daha sonradan din adamları ve onların örgütlediği halk ile Rıza Şah Hükümeti arasında sorunların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Genel olarak kültürel ve milli eğitim alanlarında yapılan reformlar ile ulusun yapılaşması amaçlanmıştır. Modernleşme faaliyetleri sadece devlet eliyle oluşturulmamış bunda aydınların faaliyetleri de bu dönüşümün hızlanmasına etkili olmuştur.

3.2. Rıza Şah Dönemi Aydınların Yeni Ordu ve Modernleşmeye Etkileri

Kaçar Hanedanlığı son dönemlerini meşgul eden İngiltere ve Rusya ile yapılan 1907[511] ve 1919 antlaşmaları, İran'ın iki büyük güç arasında pay edilmesi anlamına geliyordu. Bu dönem İran aydınları güçlü bir merkezi ve birleşik ordunun oluşturulmasını destekliyor ve kendi eserlerinde yahut gazetelerinde bu konudan bahsediyorlardı. Rusya'da meydana gelen Bolşevik devrimi sonrasında ise İngiltere İran'daki baskı ve hâkimiyetini daha da arttırmıştı. Bu amaçla merkezi hükümeti zayıflatmak yerine kendi güdümünde bir hükümetin İran'da tesis edilerek güçlendirilmesi politikasını benimsedi. Bu düşüncenin amacını da Lord Curzon Hindistan'daki çıkarlarını korumak ve İran'daki petrol sahalarını Bolşevizm tehdidinden korumak amacıyla olduğunu açıkça belirtmiştir[512].

İran'da 1299 Darbesi sonrası yeni hükümetin temel dayanağı ordu idi. Yeni teşkil edilen birleşik ordu ile ülke içerisinde yaşanan iç karışıklıkların bastırılması, güçlü bir merkezi otoritenin kurulması bu yeni ordu ile gerçekleştirilmeye çalışıldı. İran'da modernleşme aşamaları 1926 (1305 HŞ.) yılına kadar ordu merkezli olarak gerçekleşti. Hükümet ve toplum arasındaki ilişkiler köklü bir değişime uğradı ve

[510] Bu dönemde İran genelindeki valiliklerden "Keşf-i Hicab Kanunu" sonrası çıkan olaylarla ilgili raporlar gönderilmiştir. Bu raporlarda halkın ve mollaların nasıl birlikte hareket ettikleri, sayıları ve merkezi hükümet aleyhine yapılan sloganlar iletilmiştir. Buna karşın merkezi hükümet tarafından vaaz veren din adamları ile halkı isyana teşfik edenler hakkında gerekli işlemlerin yapılması telgraf ile eyalet valilerine bildirilmiştir. Belge Nu: 43,44, 45 ve 46. Bkz. Zahiri, 72-77.

[511] 1907'de İran'ın İngiltere ve Rusya'nın yaptıkları gizli antlaşmaya göre nüfuz alanlarına bölünmesini gösteren harita Ek-2, Mecelle-i Ayende, 1 Dey 1305, 13.

[512] Ali Asgar Zerger, *Tarih-i Revabıt-ı Siyasi-yi İran ve İngiliz Der-Dövre-i Rıza Şah*, (Çev.: Kaveh Bayat), 1, Neşr-i Mu'ayyin, Tahran, 1372, 52.

merkezi otorite sağlamlaştırıldı. Bu tarihten sonra ise İran'ın siyasi ve sosyal gelişmelerine etkili olan muhalif siviller, askerler ve politikacılara yönelik yaptırımlar ile yeni siyasi ve sosyal politikaların uygulanması sistemli olarak uygulanmaya başlandı. Bir diğer politika ise ulusal birlik oluşturmak olmuştu. Kurulan yeni ordu ve zorunlu askerlik sistemi ile bu düşüncenin ordu vasıtasıyla başlatılması bu düşünce sisteminin İran'da gelişmesini sağladı. İslamcılığa karşı Pers Milliyetçiliğini taçlandırmak ve bunun modernleşmede kullanılması Rıza Şah ve dönemin aydınları tarafından etkin bir şekilde uygulanmaya çalışıldı[513].

Pers Milliyetçiliğinin oluşturulması, Rıza Han'ın İran Şahı olması için onun desteklenmesi İran aydınları tarafından yayımlanan gazeteler tarafından yapılıyordu. Bu yazılarda İran'ın birliği, modern yeni bir devletin ilk temellerinin atıldığı, Rıza Şah'a atıfta bulunarak onun güçlenmesi ve halk tarafından desteklenmesi amaçlanıyordu. Hem aydınlar hem de ülkede çıkarları bulunan iş adamları ekonomik nedenlerle ülke bütünlüğü ve ulusal birliği destekliyorlardı[514].

Fars Milliyetçiliği Rıza Şah'ın taç giyme töreninde daha da belirgin bir hale gelmişti. 1925 yılı taç giyme töreninde Sasani İmparatorluğu ve olarak bilinen Babil ve Fenike gibi yerleri fethederek zengin bir imparatorluk kuran Ahameniş/Hahamenişiler gibi İslam öncesi dönemde Pers Krallarının sembol ve amblemleri ile Şah Abbas ve Şah İsmail dönemi taç, asa ve kılıcıyla törene iştirak etti[515]. Rıza Şah'ın kendisinin soylu bir aileye mensup olmaması sebebiyle bu şekilde gücünü pekiştirmek istemiş ve kendi soyunu Pehleviler'e dayandırmaya çalışmıştır.

Rıza Şah temelde okur-yazarlığı bile askerde öğrenmiş biridir. Zayıf bir eğitim ile bu milliyetçilik düşüncesini tek başına programlayarak uygulaması düşünülemez. Dönemin İran aydınları bu konuda ona yardımlarda bulunmuştur. Kaçar Hanedanlığının son devresinde meydana gelen olaylar ve azınlıklar ile yaşanan kimlik bunalımları Rıza Şah etrafında toplanmışlar ve ona yön vermişlerdir.

---

[513] Mecid Ostovar, "Nakş-ı Ruşenfikiran-ı İrani Der-Saht-ı Devlet-i rıza Şah", *Fasılnemae-i Rahyaftha-yı siyasi ve Beynelmileli*, 8, (4), Reşt, 1396, 28.

[514] Rıza Muhtari Isfahani, *Pehlevi-yi Evvel: Ez-Kudeta Ta-Sukut*, 1, Parsa, Tahran, 1392, 128.

[515] Taç giyme töreninde Meclis Başkanının tacı Rıza Han'a vermek üzere öne çıkmaya çalıştığı, ancak Rıza Han'ın buna izin vermeden tacı eline alarak "Bu başkasının başıma takabileceği bir şey değil" dediği rivayet edilmiştir. Taç giyme töreninde Şahname'den metinler okunmuş, uzun metiyeler söylenmişti. Tören alanında kullanılan süsleme fügürleri genel olarak Sasaniler ve Avrupalıların geleneklerine göre dizayn edilmişti. Bkz. Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, 88-89.

Rıza Şah'ın ortaya çıkması, parlamento tarafından büyük bir çoğunlukla desteklenerek İran Şahı olması bu aydınların desteği sayesinde gerçekleşmiştir. Aslında aydınlar için bu düşünce sistemi 1906 İran Meşrutiyetinden itibaren gelişme göstermişti. Bu döneme ait Kaveh Gazetesinde (Ruzname-i Kaveh) yer alan yazılar İranlı elitlerin yeni bir İran inşa etme manifestosu olarak sunulmuştu[516].

Eski Pers Uygarlığına dayanan yeni bir medeniyetin oluşturulması Rıza Şah'ın tahta çıkmasından sonra hız kazandı. Yeni üniversitelerin açılması Firdevsi Akademisinin kurulması, Pers miladına dayalı yeni bir takvimin kabul edilmesi gibi tüm ulusu ilgilendiren eylem planları devreye sokuldu[517]. İranlı seçkinlerin ve aydınların ülkeyi modernize etme ve merkezi bir hükümet kurma ve güçlü bir milli ordu oluşturma konusunda Meşrutiyetten beri devam eden hayalleri gerçekleşmiş oldu.

Meşrutiyet Döneminde Batılı fikirlerin ülkeye girmesi, eski ve yeni kavramlarının İran'da oluşmasına sebep olmuştur. Kısaca halkın siyasi hayata katılımının teşvik edilmesi ve İran'ın geri kalmışlığının ortadan kaldırılmasının amaçlanması, güçlü ve tutarlı bir merkezi sistemin oluşturulması, bunun ise güçlü bir ekonomik ve sosyal toplumun yaratılması ile imkân bulacağı düşüncesi gelişmiştir[518].

Beşinci Meclis döneminde Rıza Han'ı destekleyen en önemli parti Hizb-i Teceddüd (Yenilik/Modernleşme Partisi) olmuştur. Parlamentoda çoğunluğu elinde bulundurmuştur. Bu partinin üyelerinden Ali Ekber Daver, Abdulhüseyin Timurtaş ve Seyid Muhammed Tedayun Pehlevi Hanedanlığının tesisinde ve güçlenmesinde önemli rol alan meclis üyeleri olmuşlardır[519].

Meclis'te bu şekilde bir destek varken basın da üç ayrı yayın bu partinin siyasi zemininin destekçisi olmuşlardı. Bu üç yayın; ilki 1922 yılında Berlin'de Hüseyin Kazımzade İranşehr tarafından yayına başlayan "İranşehr Gazetesi, ikincisi, Mustafa Kazımi tarafından 1924 yılında yayımlanmaya başlayan Ferhengistan ve

[516] Ostovar, 29-30.
[517] Muhtari Isfahani, 325.
[518] Hüseyin Beşiriye, *Akıl Der-Siyaset, Siyopenc Goftar Der-Felsefe, Came'e Şinasi ve Tovse'e Siyasi*, 1, Nigah-ı Mu'asır, Tahran, 1383, 698.
[519] Abrahamian, *İran Beyn-i Du İnkılab*, 111.

üçüncüsü de Tahran'da Mahmud Avşar tarafından 1925'te yayınlanmaya başlayan Ayende Dergisi'ydi. Bu gazeteler Rıza Şah'ın görüşlerinin destekçisi oldular. Bu gazetelerde yer alan makalelerde hükümet yanlısı baskın söylemler, Rıza Şah'ın siyasetiyle uyumlu makaleler yer alıyordu. Ulus inşasında ise bu fikirlerin reformlara dönüşmesi ve halk nezdinde uygulanmasını ise ancak merkezi hükümet kontrolündeki düzenli bir ordu aracılığı ile gerçekleşebileceğini savunuyorlardı. Bu sebeple İran'ın modernleşmesi ve ülkeyi geri kalmışlıktan kurtarmanın tek yolu otokratik modernleşmedir. Bu amaçla Rıza Şah'ın ülke yönetimini ele geçirmesi öncesi ve sonrasında Rıza Şah'ın yüceltilmesinde, O'nun yaptığı reformların önemi ve etkilerinin belirtilmesinde önemli rol üstlenmişlerdir[520].

Rıza Şah döneminde bu düşüncelerin savunucusu olan ve O'nu bu konuda etkileyen aydınlar ile orduda görev alarak sonrasında siyasi önem kazanan asker şahıslardan önemli olanlar aşağıda sunulmuştur.

1) Seyid Hasan Takizade: Seyid Hasan Takizade, (1878-1969) Tebriz'de dünyaya gelmiş Türk asıllı yazar ve siyasetçidir. Meşrutiyet dönemi ilk meclis üyelerindendir. Meşrutiyet döneminde yaşanan siyasi krizler sebebiyle Almanya'ya gitmiştir. 1911'li yıllarda Kaveh Gazetesi'nin editörlüğünü yapmıştır. Takizade Kaveh Gazetesindeki yazılarında yeni bir İran inşası için ulusa dayalı modern ve merkezi bir ordunun kurulmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Aynı şekilde zorunlu bir askerlik kanununun getirilmesi gerektiği bu sayede ulusal bir ordunun oluşabileceğini ifade etmiştir. Takizade, askeri bir düzenin yaratılması gerektiğine inanmış bununda ancak güçlü bir hükümetle oluşacağını söylemiştir. Bir makalesinde İran'ın ilerlemesinin yolunu Rus İmparatoru 1'inci Petro ve Japon Kikado gibi istibdat liderinin gelerek olduğudur. Takizade, İran'ı modernize etmek için ordunun kullanılması gerektiği ve ordu sayesinde Fars dilinin ülke genelinde yayılarak ulusal birliğin korunacağı fikrini vurgulamıştır[521].

Takizade, ordunun gerekliliği ile ilgili olarak Kaveh Gazetesinde yazdığı makalesinde Fars dilinin kayıtsız şartsız halk eğitimi için kullanımı, İran'ın ulusal

[520] Berucerdi, 90; Ostovar, 26.
[521] Ostovar, 20; Kaveh Gazetesinde yazılan makalelerde Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale Cephesinden, İngiltere'nin Irak'taki başarısızlığına, Farsça Şahname örneklerinden verdikleri seçme hikâyelerle ulusal bilince yönelik yazılar yazılmıştır. Ruzname-i Kaveh, 11 Mart 1921, (3), 11.

birliği için dilin korunması gerektiği, kadınların toplumdaki yeri ve öneminin arttırılması, merkezi hükümetin güçlendirilmesi gibi konuların toplumsal güvenliğin sağlanması gerektiğine vurgu yapmıştır. [522] Bu sebeple düzenli ve milli ordu vurgusunu yinelemiştir. Aynı şekilde uyuşturucu ile mücadele, halkın silahsızlandırılması, tarım ve ekonominin canlandırılması için kaçakçılığın önlenmesini de düzenli bir ordu eliyle yapılabileceğini yinelemiştir[523].

Takizade, Rıza Şah Pehlevi döneminde İran'ın ulus-devlet inşasında katkıda bulundu. Uzun siyasi kariyeri boyunca parlamenter, Horasan Eyaleti Genel Valisi, Karayolları ve Ulaştırma Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, İngiltere ve Fransa'da Büyükelçilik görevlerini icra etti. Meşrutiyet'ten beri süregelen düşünceleri Rıza Şah kabinesinde bulunduğu süre zarfında hem O'nu hem de oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi'yi fikri olarak etkiledi[524].

2) Muhammed Ali Furugi: Rıza Şah dönemi önemli entelektüellerinden biri olan Muhammed Ali Furugi (1875-1942) Tahran'da dünyaya gelmiştir. Nasıreddin Şah'ın saltanatında tercüman olarak göreve başlamıştır. Sırasıyla bu dönemde kurulan Daru'l-Fünun'da medrese hocalığı, parlamento üyeliği, adalet bakanlığı, Pehlevi döneminde dışişleri bakanlığı ve nihayetinde de başbakanlık görevlerini yapmıştır. Furugi, 1922 yılında Takizade'ye yazdığı mektupta Kaçar Şahlarından Nasıreddin ve Muzaffereddin Şahların liyakatsizliklerinden bahsederek Avrupa'daki gelişmenin çok hızlı olduğunu, İran'da ise milli bir bütünlük ve beraberliğin tesis edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yazılarında dil birliğini savunmuş ve Farsça'nın geliştirilmesine katkıda bulunmuştur[525].

Furugi, Kaçar Hanedanlığı döneminde ülke yönetimi için yeni yapı arayışları içerisinde olmuştur. Medeni hayat ve bunun inşası ile ilgili yazılar yazmıştır. Ona göre her şeyin temeli eğitimdir. Furugi İran'ın Kaçar Hanedanlığı dönemindeki kaotik durumundan çıkmasının birkaç reform ile olmasının mümkün olmayacağını

[522] Rıza Kurtuluş, Seyyid Hasan Takīzâde, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 459
[523] Ruzname-i Kaveh, 11 Ocak 1921, 1, 1-3.
[524] Şefiyeva Afşan Heydar Gızı, "Seyid Hasan Takizade'nin İran'ın Modernleşmesinde Rolü", (Doktora Tezi), *Azerbaycan İlimler Akademisi Şargşünaslık Enstitüsü*, Bakü, 2013, 104-120.
[525] Muhammed Ali Furugi, *Siyasetname-i Zekail-mülk: Makaleha, Nameha ve Sohenraniha-yı Siyasi Muhammed Ali Furugi*, Pedid Averran: İrac Afşar ve Hürmüz Humayunpur, 1, Kitab-ı Ruşen, Tahran, 1389, 99.

savunmuştur. Ülkeyi kurtarmanın yolunu güçlü bir merkezi hükümetin kurulmasında ve ülkede nizamın sağlanmasında aramıştır[526].

Furugi, "Pan-İranizm" fikrinin kurucusu sayılmaktadır. Rıza Şah'ın Fars kültürünü empoze politikası, "Farhangistan-ı İran" kurumunun kurulmasıyla başlamıştır. Rıza Şah Furugi'nin önerisiyle "Coğrafya Komisyonu" oluşturularak ülkedeki coğrafi isimler, halkın kullandığı soy isimler, çocuklara verilen isimler, eski Türk devletlerine ait eserlerin adları sistematik bir biçimde Farslılaştırılmıştır[527].

3) Hüseyin Kazımzade İranşehr: Hüseyin Kazımzade (1883-1961) Tebriz'de dindar bir aileye mensup olarak dünyaya geldi. 1915 yılından itibaren Almanya'da yaşamaya başladı. Almanya'daki gelişiminden çok etkilendi. Pers Milliyetçiliğine dayalı ulusal kimliği savundu. 1922'de Almanya'da "İranşehr Dergisi'ni" çıkarmaya başladı. Persepolis ve Daryuş dönemi tarihi yapıların resimlerine yer verdiği eski İran medeniyetine ait yazıları dergisinde yayınlamıştır. Batı medeniyeti konusunda diğer aydınlara göre farklı bir bakış açısına sahiptir. Batı medeniyetinin kazanılmasında Batının makinaya dayalı medeniyetini eleştirerek eski İran medeniyetinin unutulmadan bu modernizasyonun yapılması gerektiğine inanmaktadır. Diğer aydınlar gibi milliyetçilik düşüncesine vurgu yaparak yazılarında İran'ın inşası için kimlik arayışında bulunmaktadır[528].

İranşehr Gazetesinde, cumhuriyet fikirlerini destekleyen yazılar paylaşmıştır. "Cumhuriyet ve sosyal Devrim" başlıklı makalesinde cumhuriyet rejiminin iyi yanlarından bahsetmiş ve Cumhuri yönetim şeklinin en modern ve en iyi yönetim şekli olduğu ifade edilmiştir.

Kazımzade yazıları ile Batıdaki gelişmeleri aktarırken milliyetçi bir çizgide bu düşünce yapısının İran'da oluşturulmasını destekleyen makaleler neşretmiştir. İranlı olmak ve eski Pers Medeniyetinin tekrar gün yüzüne çıkartılarak halk arasında benimsetilmesini sağlamak adına destekleyici yazılar yazmıştır. Bu düşüncelerin İran'da kalıcı olabilmesi ve yaygınlaşabilmesi için onu destekleyen, güçlü bir merkezi yönetimin olması gerektiğini savunmuştur. Bu merkezi yönetimi ayakta

[526] Furugi, 154.
[527] Annaberdiyev, 83.
[528] Ostovar, 23.

tutabilecek ve reformların uygulanmasını sağlayabilecek yegâne gücün ise ordu olduğunu vurgulamıştır[529].

4) Mahmud Afşar: Aslen Yezidi olan Mahmud Avşar (1893-1983) Tahran Siyasi İlimler Mektebi'ni bitirmiş, İsviçre'de 1919 yılında Siyaset Bilimi konusunda doktorasını tamamlamıştır. Tahran'a döndükten sonra "Ayende Dergisini" çıkarmaya başlamıştır. Avrupa'daki modernleşme örneklerine dayalı Ayende Dergisinin ilk sayısını 1925 yılında çıkmıştır. Editörü olduğu bu dergide İran'ın ulusal birliğine yönelik tehlikelerden bahsetmiştir. O'na göre Ulusal Birlik, İran ülke sınırları içerisinde ikamet eden insanların siyasi, kültürel ve sosyal birliğidir. İran'ın siyasi bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasının nasıl sağlanması gerektiği konusunda fikir babalığı yapmıştır. Milli birliğin oluşturulması Fars dilinin tüm ülke genelinde yaygınlaşması ile olacağı, bunun sağlanabilmesi içinde kılık kıyafet, dil, kültür gibi ulusal unsurların tek tip şeklinde uygulanması gerektiğini savunmuştur. Afşar, Kaşkay, Arap, Türkmen gibi azınlık unsurları arasında milli birlik içerisinde ulusal bir bütünlüğün sağlanmaması durumunda, siyasi bağımsızlığın ve toprak bütünlüğünün her daim tehlikede olacağını ifade etmiştir[530].

Mahmud Afşar Ayende Dergisinde Kaçar Hanedanlığı saltanatının son bulması ve Rıza Şah saltanatının başlaması konusunda da önemli yazıları olmuştur. Kaçar Hanedanlığının son bulması, sebeplerini ve gerekliliğini iki nedene dayandırmakla açıklamıştır. Afşar, Ahmed Şah Kaçar'ın basiretsiz ve liyakatsizliğinden örnekler vererek İran Devletinin menfaatinin, hanedanın devamından daha önemli olduğunu örneklerle vurgulamıştır[531].

5) Murtaza Kazımi: Muşfak Kazımi olarak da bilinen Murtaza Kazımi (1902-1977) Tahran'da dünyaya gelmiştir. Dar'ul-fünun'dan mezun olduktan sonra 1922 yılında ilk Farsça romanı "Tahran-ı Mahuf"'u neşretmiştir. Almanya'ya eğitim görmeye giden Kazımi, 1924 yılında orada bulunan diğer İranlı öğrencilerle birlikte "Name-i Ferhengistan" dergisini yayımlamaya başlamışlardır. Batılılaşma ve

[529] Mihirzad Berucerdi, *Teraşidem, Perestidem, Goftarha-yı Der-Siyaset ve Hüviyet-i İranî, Nigah-ı Muasır*, Tahran, 1389, 91-92.
[530] Mecelle-i Ayende, Şomare 4-6, 1304.
[531] Mecelle-i Ayende, Şomare 4, 9 Aban 1304, 1-6. (Ayende Dergisinin bu sayısında Kaçar Hanedanlığının halli ve Rıza Han'a geçici hükümet kurma yetkisinin verilmesi, akabinde Takizade, Devlet Abadi ve Musaddık dâhil Mecliste bu konuda yapılan konuşma metinleri yer almaktadır.)

yenileşme etkisinde kalan Kazımi, makalelerinin sertliği sebebiyle bu derginin İran'da dağıtılması yasaklanmıştır. Dönemin ordu komutanı olan (Serdar-ı Sipah) Rıza Han, Kazımi'ye bir yakını aracılığı ile haber göndererek çok acele etmemesini, çünkü bu durumdan üzüntü duyduğunu, zamanla her şeyin düzeleceğini söylemesini istemiştir. Rıza Han verdiği mesajla aslında Batı düşünce sistemi ve bu aydınların destekçisi olduğunu ifade etmiştir. Ferhengistan Dergisinde yayımlanan yazılar tıpkı Kaveh Gazetesinde olduğu gibi Batılılaşmanın taklidi konularına değinilmiştir[532].

6) Ali Ekber Daver: Daver (1885-1936) Tahran'da dünyaya gelmiştir. Dar'ul-Fünun'da eğitim gördükten sonra 1909 yılında Adalet Bakanlığında memuriyete başlamıştır. Bu dönem zarfında Demokrat Partisi'ne üye olmuştur. Cenevre Üniversitesi'nde hukuk okuduktan sonra Kurucu Meclis Üyesi olarak İran'a dönmüştür. Rıza Han'ın İran Şah'ı olmasından önce "Buhran (kriz)" başlıklı bir makale yazmıştır. Daver makalesinde bütün buhranların sebebini iktisadi kriz olarak adlandırarak ekonomik büyümenin ülkede sorunların çözüme kavuşmasında önemli bir etken olduğunu savunmuştur. Daver, Rıza Han'ı destekleyen yazılar da yazmıştır. O'na göre ülkenin sorunlarının tek çözümünün İran'da merkezi hükümetin otoritesinin ve etkinliğinin sağlanması ile gerçekleşeceğini vurgulamıştır. Bunun gerçekleşmesi için de ordunun güçlenmesi gerektiğini, ordu sayesinde bu eylemlerin gerçekleşebileceğini ifade etmiştir[533].

Rıza Şah Pehlevi döneminde bu aydınların siyasi ve sosyal hayata etkileri haricinde ordunun düşünce yapısı üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Şii din adamları ve özellikle Bahai Mezhebi'nin de ordu ve Pehlevi rejimi arasındaki ilişki önemli ve inkâr edilemez bir konu olmuştur. Rıza Şah ve oğlu Muhammed Rıza Pehlevi döneminde Bahailerle güçlü ilişkiler tesis edilmiştir. Muhammed Rıza Pehlevi'nin çocukluk arkadaşı olan Hüseyin Feridust (1920-1987), anılarında Bahailer ile Rıza Han'ın iyi ilişkilerinin olduğunu, üst düzey Bahai olan Esedullah Saniyi'yi (1904-1998) Muhammed Rıza Pehlevi için emir subayı olarak

[532] Ostovar, 25.
[533] Bakır Akili, *Daver ve Adliye*, İlmi, Tahran, 1369, 350.

görevlendirdiğini, bunun haricinde birçok Bahayi Mezhebi mensubu kişinin bakanlıklarda üst düzey memurluğa ulaştığını ifade etmiştir[534].

ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından 8 Ocak 1925 tarihli raporda Rıza Han'ın Bahailerle ilişkileri ile ilgili olarak, Rıza Han'ın Bahailere büyük bir saygı duyduğunu, ancak bunu gizli tuttuğunu, Bahai Mezhebine mensup subayların ordu kademelerinde en yüksek mertebelere ulaşmasına izin verdiğini ifade etmiştir[535]. Ancak ordu içerisinde de Bahailer'e ayrıcalık verilmesi konusu huzursuzluklara sebebiyet vermiştir. 27 Mayıs 1934 tarihli belgeye göre kışlalarda Bahai Mezhebine karşı propaganda yapan Sultan El-Vaizin'in engellenmesi ile ilgili bilgi vermektedir[536].

Rıza Han ile başlayan yeni dönemde yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal değişmeler nedeniyle geleneksel sosyal seçkinler olarak bilinen İran ulemasının dönüşümünü ve ordu üzerine etkilerini incelemek uygun olur.

3.3. Rıza Şah ile Ulema Arasındaki İlişkiler ve Ordunun Rolü

1921-41 yılları arasında hükümet yapısında yaşanan modernleşme, siyasi ve ekonomik sistem ve işlevlerdeki değişiklikler ve yeni seçkinlerin yükselişi ulemanın dönüşümünde ve siyasi güçleri ve sosyal statülerinin gerilemesinde etkili oldu. Bunun haricinde batının eğitim, siyaset, hukuk ve ekonomik sistemlerinin sorgusuz sualsiz benimsenmesi kültürel ve sosyal değerlerin yanı sıra belli bir tanımı oluşturulmadan yapılan milliyetçilik düşüncesi konusunda İran toplumu için bir yıkım olmuştur.

Kültürel kimlik paradoksal bir şekilde Batı kültür ve medeniyetinin görüntüsel taklit edilmesi sonucunda sürekli olarak zayıflatıldı. İran'da modernleşmeyi yaymaya çalışanlar merkezileşme ve birleşme amaçlı merkezi yönetimin otoritesini tüm kesimlere yaymaya çalışmışlardır. Modern düşünce altında

[534] Hüseyin Feridust, *Zuhur ve Sukut Saltanat-ı Pehlevi*, I, İntişarat-ı İttilaat, Tahran, 1382, 76-80.
[535] Yakup Tavakkuli ve Muhammed Rıza Modai, "Bahaiyan ve Rıza Şah ez Teamül ta Gostereş Sazmani", *Fasılname-i Siyaset*, 49, (3), 1398, 868.
[536] Esnad-ı İrtibat-ı Bahaiyan ve Rıza Han. Erişim (20.07.2023). https://historydocuments.ir/?page=post&id=3155

hükümet, ulema ve dinsel güçleri ve ideolojileri zayıflatmaya ve böylece daha modernist hedeflere daha uyumlu görülen yeni ideolojileri ve tutumları ikamet etmeye çalıştı. Sonuç olarak eski ve yeni düşünce sahipleri arasında çatışma kaçınılmaz hale geldi.

Rıza Han dönemi ulema ile ilişkileri (1921-1941) üç dönemde incelemek mümkündür: Birinci dönem;1921-25 dönemi Rıza Hanın savaş bakanı ve başbakan olarak gücünü pekiştirdiği dönemdir. Bu dönem hem Rıza Han'ın ulemaya karşı itaatkâr tavrı hem de cumhuriyet fikrine karşı çıkan ulamaya karşı başta rüşvet ve ikna uygulasa da sonrasında geri adım atarak ulemaya karşı saygı duyacağı ve devlet işlerinde onlara danışacağına dair söz verdiği dönem olmuştur. Cumhuriyet fikrinden vazgeçmesine karşın ulema da onun taht mücadelesini desteklemiştir. İkinci dönem: Rıza Han'nın Şah olduğu 1925 sonrası dönemdir. Rıza Şah ulemanın güçlü kaldığı süre zarfında konumunun güvende olmadığının farkınaydı. Bu dönem din adamlarının zayıflatılmaya başladığı dönemdir[537]. Üçüncü dönem; 1927 sonrası ulemanın sindirildiği ve baskı altına alındığı dönemdir. Ulemanın 1920 yılından beri işgal ettikleri devlet kadrolarından 1927 yılından itibaren kademeli olarak uzaklaştırılmaları sağlandı. Askeri, mili, yargı ve eğitim reformları sonucunda Şah ulemanın yerine subaylar, bürokratlar, hukukçular, öğretmenler ve modern eğitim görmüş aydınların bu kadrolara getirilmesini sağladı. Ulemanın dağınık muhalefet ve direnişleri Rıza Şah ve hükümeti tarafından ciddi bir şekilde bastırıldı. Ulema büyük şehirlerde izole edildi, böylece siyasilerle temas kurmaları sınırlandırılmış oldu. Rıza Şah ile başlayan yeni dönemde ulema ile ilişkiler şu aşamalar şeklinde olmuştur.

3.3.1. Karşılıklı Birlik ve Beraberlik Dönemi (1921-1925)

Rıza Han'ın 1299 darbesi öncesi Tahran'a ilerlemesi ve sonrasında Seyyid Ziya'nın (Seyyid Ziyaeddin Tabatabai) Başbakanlık görevinden alınması hususunda ulemayı kullandığı değerlendirilmektedir. Rıza Han, darbe sonrası araları açılan Seyyid Ziya'nın başbakanlık görevinden alınmasını istiyordu. Bu amaçla muhalif bir kesim yaratmak için ulemanın desteğine ihtiyacı vardı. Dolayısıyla Rıza Han Seyyid Ziya'nın İngilizlerle ve İran'daki gayrimüslim tebaa (Ermeniler) ile olan ilişkilerini kullanmıştır. Rıza Han'a yakın bir gazeteci, Seyid Ziya'nın gazetesi olan Ra'ad

[537] Mohammad H. Faghfoory, "The Ulama-State Relations in İran: 1921-1941", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, 19, 1987, 413-414.

Gazetesinin Ermeni Tüccar Alecander Tomaniance'den mali yardım aldığını yazdı. Bir diğer olay ise İsfahan ulemasından milletvekili Seyyid Hasan Müderris'in Ra'ad Gazetesinde görevli Gasper Epikian ve Megerditch isimli iki Ermeni asıllı gazetecinin milliyetçilere yönelik yazıları sebebiyle söylemlerinin Müderrisin tutuklanması ile sonuçlandığı iddiası öne sürüldü[538].

Bu olaylar Seyyid Ziya'ya karşı Rıza Han'ın ulema ve kontrolünde bulunan Bazar Tüccarları tarafından desteklenmesine yardımcı oldu. Olaylara tepki amaçlı Tahran'daki Şah Camii'nde protesto düzenlenecekti. Rıza Han bu gösterinin güvenliğinin sağlanması için Seyyid Ziya'ya yakın isim olan Tahran Askeri Valisi Albay Fazlullah Han'ı görevden alarak yerine sadık subaylarından General Mahmud Han Amir-i İktidar'ı atadı. Gösteriye Tahran'ın önde gelen mollalarından Ağa Seyyid Yakup Şirazi de katıldı ve Seyyid Ziya'nın İngiliz ajanlığı sert bir şekilde eleştirildi. Şah Camii protestosu Rıza Han'ın büyük bir destek sağlamasında etkili oldu. Yakup Şirazi sonraki dönemlerde verdiği destekten ötürü Kurucu Meclis üyeliğine seçilerek Rıza Han tarafından ödüllendirildi. Bu tarz olumlu olaylar Rıza Han'ın ulemayla daha fazla yakın ilişki kurmaya yönlendirdi[539].

Ulema açısından da Rıza Han'ın desteklenmesi için birçok neden vardı. Rıza Han İran'daki tek düzenli askeri gücün komutanıydı. Yabancı yaptırımlarına ve sömürgeciliğe karşı direnişin bir şekilde milli bir duruşu olarak görülüyordu. Ancak Cumhuriyet rejimini savunması, bir anda ulemanın muhalefeti ile karşı karşıya kalmasına sebep oldu.

3.3.2. Cumhuriyet Rejimi Krizi

1299 Darbesi sonrası Rıza Han kendi konumunu güçlendirmek istiyordu. İlk olarak Meclis tarafından sadece Kaçar Şahlarının kullandığı "Serdar-ı Sipah" (Başkomutan) unvanını aldı. Ardından Beşinci Meclis seçimlerine müdahalede bulunarak kendi destekçilerinin Meclise girmesini sağlamaya çalıştı. Bu sebeple

[538] Hasan Hallac, *Tarih-i Tahavvülat-ı Siyasi-yi İran, Der Kurun-u Mu'asır*, İntişarat-ı Ali Caferi, Bi Ta, Bi Na, 84-85.
[539] Faghfoory, 415.

Beşinci Meclis seçimlerinde ordu komutanlarının yardımı ve askeri güçlerin kontrolü altında gerçekleşen seçimlere müdahil oldu[540].

Seçimler sonrasında Beşinci Meclis döneminde Rıza Han başbakan olarak atandı. Rıza Han, Ahmed Şah'ın güçsüz ve zayıf kişilikli biri olduğunu biliyordu. Ancak monarşi sistemini kendi önünde bir engel olarak görüyordu. Rıza Han Bu sebeple cumhuriyet fikrini savundu[541]. Doğrudan tahta geçmenin riskli olacağını ve hemen kabul görmeyeceğini bildiği için ilk başında bu dolambaçlı yolu tercih etti. Ancak parlamentoda bulunan pek çok milletvekili monarşinin terkedilerek cumhuriyet rejimine isteksizdi. Ancak din adamlarının cumhuriyetçilik fikrine İslam'la bağdaşmadığı gerekçesiyle karşı çıktığını muhbirleri aracılığıyla öğrendi.

1924 yılında meclisteki cumhuriyetçi milletvekilleri Bazaar denilen Tahran'daki tüccar liderlerinin desteği amacıyla görüşme sağladılar. Ancak lonca liderleri olumlu yanıt vermediler. Cumhuriyet yanlıları destek toplamak amacıyla çarşıda toplantı istekleri de esnaf liderleri tarafından reddedildi. Karşıt görüşe sahip Şeyh Muhammed Halesizade ve Şeyh Hüseyin Lankarani cumhuriyet karşıtı konuşmaları çarşı esnafında cumhuriyet karşıtı duyguların artışını hızlandırdı (19 Mart 1924). Oluşan bu kalabalık meclise doğru protesto yürüyüşü yaptı ve içlerinden Halesizade'nin de bulunduğu temsilciler, meclis oturumuna alındı. Ancak buradaki oturumda milletvekili Seyyid Hasan Müderris de dâhil olmak üzere, diğer oturuma katılanlar cumhuriyet yanlıları tarafından tartaklandılar[542].

20 Mart 1924 günü Cumhuriyet ile ilgili yasa tasarısı Meclis'te okundu. Büyük tartışmalar sonucu yapılan oylamada 117 milletvekilinden sadece 32'si cumhuriyet rejimini destekledi. 56 Milletvekili Ahmed Şah'ın tahttan indirilerek yerine şehzadelerden Firuz Kaçar'ın tahta geçmesini savundular. Müderrisin

[540] Ali Rıza Zahiri'nin derlediği belgelerde Rıza Han'ın Hariciye Nazırı olarak Eyalet merkezlerine gönderdiği telgraflarla seçimlerin hangi şehirlerde yapılmasını istediği ve seçilen kişilerle ilgili istekleri iletilmiştir. Bkz. Zahiri, 27-29

[541] Konu ile ilgili bir değerlendirme, Türkiye'de Vatan Gazetesinde " İran'ın İç Yüzü" başlıklı makaleler yazan Ruşeni Bey'den gelmiştir. Rıza Han'ın yükselişi ile ilgili olarak İngilizler'in etkin manevralarından bahsetmiştir. Ruşeni Bey, 16 Ağustos 1924 tarihli makalesinde, Times Gazetesine atıfta bulunarak son zamanlarda "Güya İran'da Rıza Han namında bir dahi" çıktığını ve bu zatın yeni bir ordu teşkil ederek inkılap hareketlerine giriştiğini, bunların sadece İngilizlerin kendi faaliyetlerini gizleme adına yapıldığını ifade etmiştir. Yirsutimur, 103.

[542] Meki, 2, 330-332.

önderliğindeki 29 milletvekili ise kendi aralarında muhafazakâr ılımlı sağ bir grup teşkil ettiler.

Aynı gün (20 Mart 1924) Seyyid Hasan Müderris'in başını çektiği grup Pazarın da desteğini alarak monarşi kurumuna yapılan saldırının şeriata karşı yapılmış olduğunu söyleyerek halkı ayaklandırdılar. Dükkânlar kapatıldı.

Bu grubun büyük bir kısmı din adamları tarafından din karşıtı olarak gösterdikleri cumhuriyet aleyhtarlığı için toplanan okuma yazma bilmeyen, cumhuriyet ve meşrutiyet kelimelerinin ne anlama geldiğini bilmeyen cahil kimselerden oluşuyordu. Olaylar büyüdü ve polis ile çatışmaya dönüştü. Meclis arkasında gösteri yapan cumhuriyet taraftarları ise öğretmenler, memurlar ve bir grup eğitimli kişiden ibaretti[543].

Meclis Hükümetin olaylara müdahale etmesini istedi, Rıza Han 22 Mart 1924 günü Kazak Tugayından bir Alay eşliğinde Meclise geldi. Göstericilere karşı sert müdahale çatışmaları şiddetlendirdi ve birkaç düzine gösterici bu olaylarda hayatını kaybetti. Göstericilere uygulanan sert müdahale sebebiyle Meclis Başkanı Mirza Hüseyin Han Mu'teminü'l-Mülk, Rıza Han'ı protesto etti. Rıza Han geri adım atarak olaylar sebebiyle milletvekilleri ve ulemadan özür diledi. Ancak meclisten ayrılmadan önce "madem halk cumhuriyeti istemiyor o zaman meclis gelecek için bir karar vermeli, çünkü artık Ahmed Şah ile çalışamam", demiştir[544].

Bu, Rıza Han tarafından verilmiş zamanında bir gözdağıydı. Bu olaydan sonra Rıza Han ulemanın dikkatini çekmek ve dine bağlılığını göstermek için Kum Şehrine bir ziyarette bulundu. Orada şu konuşmayı yaptı:

"Kıymetli hemşerilerim, tecrübeler göstermiştir ki hiçbir hükümet halkın görüşüne/kamuoyuna karşı gelmemelidir. Amacım her zaman Müslüman halkın izzet-i nefsini, İran'ın bağımsızlığını ve milletin egemenliğini korumak olmuştur. Cumhuriyet fikri ülkede çok fazla kafa karışıklığı ve huzursuzluk yarattı. Kum'daki

[543] Devletabadi, 350-351.
[544] Faghfoory, 417.

Fatıma türbesinde din adamlarıyla fikir alışverişinde bulundum ve ülkenin ilerlemesi için bağımsızlığın önündeki tüm engellerin kaldırılması konusunda karara vardık[545].”

Bu olay sonrası ünlü Ayetullahlar Ebul Hasan İsfahani, Muhammed Hüseyin Na’ini[546] ve Abdulkerim Ha’iri tarafından imzalanan bir telgraf ile Kum’daki görüşme sonrası cumhuriyet rejimi düşüncesinden vaz geçildiği Tahran’a bildirildi. Rıza Han bu olaylar sonrası başbakanlık görevinden ve siyasi faaliyetlerden istifa ettiğini açıklayarak tahrandan ayrıldı. Böylece İran’da bir iktidar boşluğu oluştu[547].

Rıza Han ve Kaçar Sarayı her iki tarafta Kum’da bulunan bu üç dini lideri (Ebul Hasan İsfahani, Muhammed Hüseyin Na’ini ve Abdulkerim Ha’iri) yanına çekme mücadelesi verdiler. Rıza Han Na’ini ve Ha’iri’nin Irak’taki Şii merkezlerini ziyaretleri öncesinde onların yanlarına bu seyahatlerde eşlik etmeleri için Kazak Tugayı’nın kıdemli subaylarını görevlendirdi. Na’ini bu askeri eskort ve yardımlarından dolayı Rıza Han’a teşekkür için bir mektup yazdı. Na’ini daha sonra Rıza Han’a İmam Hüseyin’in kardeşi Abbas’a ait olduğuna inandıkları bir kılıç ile birlikte Şiilerin ilk imamı Hz. Ali’nin bir resmini de hediye etti. Bu mektup ve hediyeler Rıza Han hükümetinin meşru olduğu ilanı olarak görüldü. Yazdığı mektupta “İslam’a geçerlilik kazandıran bu Mumahmmedi çerçeveden (Rıza Han Hâkimiyeti) sapmamalarını halka bildirmemiz zorunludur. Bu emre karşı çıkanlar kafir sayılacaktır.”

Bu mektubun yayınlanmasından sonra, Rıza Han'ın rüyasında “Abbas Hazretleri”ni görüğü ve kılıcını vererek onu onurlandırdığı söylentisi tüm ülkeye yayıldı. Böylece birçok kişinin gözünde Rıza Han, Abbas tarafından kutsanmış olarak görüldü. Na'ini'nin onayı, Rıza Han'a meşruiyet ve halk desteği getirdi. Irak uleması ile olan samimi ilişkisi daha sonra doruk noktasına ulaştı[548].

Ancak Irak uleması ile kurulan bu yakın dostluk İran ve özellikle Tahran’daki ulema tarafından kıskanılmıştı. Na’ini’nin halkı aldatmak amacıyla bir İngiliz planı

[545] Mekki, 344.
[546] 1920’li yıllarda Irak’ta İngiliz mandasına muhalefet eden dini liderler Ayetullah Ebul Hasan İsfahani ve Ayetullah Muhammed Hüseyin Na’ini Irak’tan sürgün edilerek İran/Kum Şehrine gelmişlerdi.
[547] Zahiri, 32.
[548] Devletabadi, 3, 289-292.

olarak Rıza Han'a kılıç ve İmam Ali portresini gönderdiği şayiasını yaydılar. Rıza Han'ın Abdulazim Türbesi ziyareti ulema tarafından protesto edildi. Rıza Han kendisine karşı İran ulemasının kızgınlığının farkındaydı. Bu nedenle İran'daki dini cemaati yatıştırmaya çalıştı.

Rıza Han ulemanın dostluğunu kazanmak için 1922 yılında bir dizi manevralara girişti. Haziran 1922'de düzenlenen İmam Hüseyin'in matem törenlerine Kazak komutanlarıyla birlikte katılarak mollalar ile birlikte yürüdü. Bu hareketi Tahran uleması ve halk arasında büyük bir popülarite kazanmasına sebebiyet verdi[549].

Bu manevraların yanı sıra Rıza Han askeri başarısını göstermek için düzen ve güvenin sağlanmasında ordunun rolünün ne kadar önemli olduğu propagandasını yaptı. Şehirlerdeki yeni kurulan ordulardaki görevli komutanların şehirlerdeki dini lider ve ulema ile iyi ilişkiler kurmalarını istedi. Ulema da halk içerisinden çıkan orduya karşı olumlu bakışı vardı. örneğin Isfahan'da askeri valinin ulemadan aldığı desteği arttırdı, bu sayede askeri ordugahların inşasında mollalardan yardım alındı. Urumiye Şehrinde ulemadan Ağa Muhammed Müctehid yeni bir ordu garnizonunun şehirdeki inşası için 20.000 tümen bağış sağladı. Bu yardımlar mahalli mollaların telkinleriyle oluşan bireysel katkılardı. Böylece sadece Rıza Han değil yeni teşkil ettiği ordu da ulema ve bölgesel dini liderlerden destek görmeye başladılar. Bu durum Rıza Han'ın tahtı ele geçirmesi için önemli adımlar ve destekleri oluşturdu.

3.3.3. Rıza Han'ın Tahta Çıkmasında Ulemanın Rolü

Mart 1925'te düzenlenen yeni yıl törenleri Ahmed Şah'ın yokluğunda veliaht prens başkanlığında Kraliyet sarayında yapılıyordu. Ancak Rıza Han bu törene davet edilmemişti. Bunun sebebinin ise Aralık 1924'te Kerbela dönüşü veliaht prensi ziyaret etmediği için olduğu değerlendirilmekteydi. Saray ile Başbakan Rıza Han arasındaki ilişkiler her geçen gün daha da geriliyordu. Panir Gazetesi Rıza Han'ın Meclis'e bir uyarı gönderdiğini ve milletvekillerinden kendisi ile Ahmed Şah arasında bir seçim yapmalarını istediğini bildirdi.

[549] Meki, 1, 272; Faghfoory, 419.

Rıza Han bir manevra daha yaparak Ahmed Şah'ın tahta geri gelmesi halinde Kaçar Hanedanı ve saray ileri gelenlerine güvenlikleri konusunda güvence verdi. Bu arada Ahmed Şah'ın Paris'te Fransız kadınlarına eşlik ettiğini gösteren bir resim Rıza Han taraftarları Tahran'da bilinçli olarak dağıtıldı. Bu durum Ahmed Şah taraftarı mollalar ile halkın da Rıza Han etrafında toplanmasına vesile oldu. Bu sırada Tebrizli Tüccarlar Meclis'e bir telgraf gönderdiler. Telgrafta Ahmed Şah yerine Rıza Han'ın getirilmediği takdirde Azerbaycan'ı İran'dan ayırmakla tehdit ettiler. Bu esnada Rıza Han da başbakanlık görevinden istifa ederek Mazenderan'daki malikânesine çekildi (Nisan 1925)[550].

Rıza Han yokluğunun bir otorite boşluğu yaratacağını biliyordu. Bu arada ordu karargâhlarından Meclis'e Rıza Han'ın görevinin derhal geri iade edilmesini talep eden telgraflar gönderildi. Rıza Han'ın tekrar görevine getirilmesinin sağlanması amacıyla Mirza Hasan Muhsir'ül-Devle, Mirza Hasan Han Mustavfi'ül-Memalik, Murtaza Kuli Han Bayat ve Dr. Muhammed Musaddık gibi Meclisin en saygın milletvekillerinden oluşan heyeti Rıza Han'ın yanına gönderdi. Rıza Han için bu bir zafer niteliğindeydi[551].

Bu gelişmelerden endişe duyan Ahmed Şah İran'a dönüş yolu arıyordu. Rıza Han ise Meclis'teki kendisine yakın milletvekillerine Şah'ın görevden alınmasını onaylamaları karşılığında güvenliklerini garanti edeceğini söyledi. Diğer taraftan da emir komutası altındaki generaller ve diğer müttefikleri bu amaç için çalışmaya başladılar. Özellikle ordu mensupları bu konuda etkili adımlar atmışlardı. 27 Ekim 1925 günü Rıza Han taraftarı bir grup Azerbaycanlı ordunun izniyle Harbiye Mektebine sığınarak telgraf sansürünün kaldırılmasını talep ettiler. Amaçları rıza Han'ın monarşisini destekleyen telgraflar yayınlamaktı. Ertesi gün telgraf sansürü kaldırıldığında ülkenin her yerinden başbakanlığa telgraflar yağmaya başlamıştı. General Mahmud Han Emir-i İktidar Azerbaycan, Sistan, Yezd, Hemedan, Huzistan ve Kürdistan eyaletlerindeki önde gelen ulema ve tüccarları örgütleyerek onların

[550] Abdullah Emir Tahmasb, *Tarih-i Şahinşahi Âlihazret-i Rıza Şah Pehlevi*, Matbaa-yı Meclis, Tahran, 1305, 58-59.
[551] Devletabadi, 365-366.

imzalamış oldukları telgrafların Tahran'a gönderilmesini sağladı[552]. Aynı anda da Rıza Han karşıtı olan muhaliflerin gösterileri ise dövülerek sindiriliyordu[553].

Rıza Han'ın önündeki tek engel Meclis'ten onay alınmasıydı. Rıza Han'ın meclisteki müttefikleri muhalif Meclis sözcüsü Mu'temin'ül-Mülkün istifasını ayarladı. Onun yerine İsfahan'ın güçlü ulema vekili Ayetullah Seyyid Hasan Müderris'in desteklediği Mustavfi'ül-Memalik seçildi.

Meclis Başkanlığına şu teklifler sunulmuştur: Kaçar Hanedanına yönelik memnuniyetsizlikler ve şikayetler ülkenin güvenliğini tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır. Meclisin asli görevi milletin istiklal ve bütünlüğünün muhafazası olduğuna göre bu krize bir son verilmesi gerekmektedir. Bu belgede imzası bulunan bizler Meclis'ten aşağıda belirttiğimiz yasa tasarısının derhal onaylanmasını talep ediyoruz: Ulusun refahı ve güvenliği için Kaçar Hanedanlığının kaldırılması ve Rıza Han'a anayasal hukuk çerçevesinde geçici bir hükümet kurulması yetkisi verilmesini istiyoruz. Ülkenin gelecekteki hâkimiyeti adına nihai karar bu Kurucu Meclisin sorumluluğunda olacaktır[554].

Kurucu Meclis ile ilgili oylama 80'e 5 oyla kabul edildi. Nihayetinde de bu yeni kurucu Meclis 12 Aralık 1925 tarihinde Rıza Han'ı Pehlevi ünvanlıyla yeni İran Şahı ve Pehlevi Hanedanının kurucusu olarak ilan etti. Yeni hükümdarı ilk kutlayanlar arasında Ayetullahlar Ebu'l-Hasan Musavi, Ziya'ed-Din Irak, Necef'te Mehdi Horasani ve Mazandaran'dan Mohammad Saleh Ha'iri Mazandarani oldu. Rıza Han'ın taç giyme törenini "İslam tarihinde yeni bir dönem" olarak adlandırdılar.

Böylece Rıza Han'ın cumhuriyet kisvesi altında başlattığı kriz onun tahta geçmesiyle ve bir başka monarşik düzenin kurulmasıyla sonuçlandı. Rıza Han'ın planı en başından beri açıktı ve ulemanın tepkilerini az çok tahmin edilebilir düzeydeydi. Ünlü şair Muhammed Malikü'l-Şu'ara Bahar (1885-1952) bu durumla ilgili şöyle demiştir: "Cumhuriyet kisvesi altında Şah olmayı düşünüyor (Rıza Şah), Biz safız, açgözlü düşman ise kurnaz".

[552] Tahmasb, 90-91.
[553] Faghfoory, 421.
[554] Devletabadi, 376-379.

Meclisteki cumhuriyetçilerin ulema önünde kolayca geri çekilmeleri ve beceriksiz tavırları Rıza Han'ın işini kolaylaştırdı ve ulemanın onunla işbirliği yapmasını hızlandırdı. Aslında ulemanın cumhuriyet rejimine karşı çıkmasının iki sebebi vardı; birincisi, ideolojik olarak pek çok dini lider cumhuriyet rejimini Bolşevizm'e doğru bir adım olarak görüyorlardı. İkincisi ise Türkiye'de yaşanan gelişmelerdi. Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'de gerçekleştirdiği reformlar, cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılması gibi adımlar, kendileri içinde aynı akıbetin uygulanacağı olarak yorumlandı. Ancak Rıza Han'ın kendi emrindeki ordu ile beraber sert ve otoriter yapısını tahmin edebilselerdi Ahmed Şah yada kardeşini hatta cumhuriyetçi hükümet biçimini bile tercih edebilirlerdi[555].

3.3.4. Zorunlu Askerlik Yasasının Çıkarılması ve Ulemanın Muhalefeti

Rıza Han'ın tahta çıkışı ile başlayan yeni dönemde Rıza Şah gücünü ve otoritesini kademeli olarak sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Rıza Şah bu amaçla kendi mücadelesine yardım eden ancak ileride kendisi içinde tehlike addeden güç otoritelerinin ve grupların baskı altına alınarak ortadan kaldırılmasını hedeflemiştir.

Ulema ve kontrolünde bulunan Bazar'ın (tüccarlar) ise Rıza Şah'a yaptıkları destek sonrası önceki dönemde kaybettikleri bazı ayrıcalıkları yeni dönemde tekrardan kazanabilecekleri beklentisinde olmuşlardı. Rıza Şah sivil bir politikacı değildi, askerdi ve kontrolünde bir ordu vardı. Askeri ve modernleşme hedefleri göz önüne alındığında ulema ile bir çatışma kaçınılmaz oldu. Ancak Rıza Şah'ın gücünü pekiştirmek için zamana ihtiyacı vardı.

Rıza Şah taç giyme törenindeki konuşmasında bağımsızlık, eşitlik ve adalet kavramlarına vurgu yaptıktan sonra İslam ulemasının yardımlarını istediğini belirtti. Konuşmasında İslam'ı koruma niyetini yineledi ve inancına dair güvence verdi. Tahran'daki ekmek fiyatları ve fakirlere yönelik ekmek yardımları ile ilgili emirler verdi. İslam'ın temel ilkelerine aykırı olduğu için ülke genelindeki içki dükkânlarını ve kumarhaneleri kapattırdı. Bu konuda valiler vasıtasıyla sert önlemler aldırdı[556].

[555] Faghfoory, 423.
[556] Tahmasb, 394-395.

Göreve başlamasından birkaç ay sonra ilk ziyaretini Meşhed'e yaptı. Rıza Şah'ın ilk yılı ulema ile çatışmanın olmadığı dostane bir şekilde geçti[557].

Rıza Şah ile ulema arasında yaşanan ilk büyük çatışma zorunlu askerlik yasasının çıkarılmasıyla başladı. 1927 yılındaki yasaya göre yükseköğrenim mezunları ve dini okul öğrencileri zorunlu askerlikten muaf tutuluyordu. Ancak dini okul öğrencilerin eğitimlerini başarıyla tamamlama, sonrasında da hükümet tarafından belirlenen bir kurul tarafından yapılan sınavdan geçmeleri gerekiyordu.

Bir diğer nokta ise zorunlu askerlik yasasının ulema tarafından hükümetin gücünün artması ve sonrasında laik bir düşüncenin oluşması olarak değerlendiriliyordu. Bu sebeple bu konuları ihtiva eden hükümet karşıtı konuşmalar yapmaya başladılar.

Şeyh Nurullah Naha'i ve Molla Muhammed İbn-i Hasan tarafından imzalanan bir bildiri ile şehirlerde ve köylerde birçok işsiz insanın bulunduğunu, zorunlu askerliktense cehalete ve işsizliğe karşı bir çare aramak gerektiğini, yoksulların ve dindar toplumun meşru ihtiyaç ve taleplerinin dikkate alınmasını, bu sebeple bu yasanın (zorunlu askerlik) iptalini istemişlerdir. Benzer açıklama Kum'daki mollalardan da yapıldı. Protesto amaçlı İsfahan ve Şiraz'daki dini okullar kapatıldı, çarşı esnafından bazıları da dükkânlarını kapattılar.

Hükümet ise karşı adım attı. Başbakan Hidayet Muhbiru'l-Saltana Şeyh Nurullah Naha'i'ye bir mektup göndererek hükümetin düzeni, güvenliğin tesisi ve korunması için güçlü bir orduya ihtiyaç olduğunu, Tahran'a ziyaret için gelebilirlerse detayları görüşebileceklerini ifade ettikten sonra Hükümetin gerekirse İsfahan ve Şiraz'da güç kullanarak çarşıları açma yetkisine sahip olduğunu, ancak ulemaya saygıdan ötürü Hükümetin bunu yapmadığını belirtmişti. Hidayet mektubunun devamında Saray Bakanı olan Timurtaş'ın Kum Şehrini bombalama niyetinde olduğu konusunda da uyarmıştı[558].

[557] Faghfoory, 424.
[558] Faghfoory, 425.

İsfahanlı Ayetullah Şeriatmedari, Kum Şehrinden Ayetullah Hairi, Başbakan Hidayet ve Saray Bakanı Timurtaş arasında görüşmeler gerçekleşti. Uzun tartışmalardan sonra ulema tarafından şu talepler iletildi:

1. Zorunlu Askerlik Kanunun belli maddelerinin değiştirilmesi,

2. Mecliste çıkarılacak yasaları denetlemek üzere beş kişilik bir ulema heyetinin seçilmesi,

3. Taşra merkezlerinde bir din müfettişinin belirlenmesi,

4. Geçmişte şer'i mahkemelerin yetkisinde bulunan tüm işlevlerin (noterlik) geri verilmesi talepleri ulema tarafından iletildi[559]. Ancak bu istekler hiçbir zaman uygulanmadı[560].

Hükümet zorunlu askerlik yasası ile ilgili ulemanın taleplerini zamanın şartları gereği olumlu karşılamıştır. Ulema da Rıza Şah ve hükümete karşı taviz vermenin zamanla güç ve nüfuz olarak zayıflık anlamına geleceği için dirayet göstermiştir. Bu, Rıza Şah tarafından ulemaya verilen son taviz olmuştur.

3.3.5. Başörtüsü Kanunu ve Ulema İle Yaşanan Gerginlikler

21 Mart 1934 tarihinde Meclis tarafından uygulamaya konulan Yüksek Öğretim Kanunu ile Milli Eğitim Bakanlığı'na ülke genelinde kız öğrenciler için yirmi beş yüksekokul açma sorumluluğu verilmiştir. Bu okullardan bir tanesi de Danişsaray-ı Tahran binasıdır. İran'ın modern tarihinin en önemli olaylarından biri olan başörtüsünün resmi kurumlarda yasaklanması törenine ev sahipliği yapan Tahran'ın en eski binalarından birisidir. Günümüzde Harezmi Üniversitesi'ne ait bir bina olarak kullanılmaktadır. Şah başörtüsü ile ilgili kanunu sembolik bir törenle ilan etmek amacıyla bu okulda okuyan kız öğrencilerin mezun olduğu günü seçmiştir. 8 Ocak 1936 tarihinde düzenlenen bu törene Rıza Şah, eşi Tac'ul-Mülk Ayramlu ve iki kızı Şems Pehlevi ve Eşref Pehlevi'de (Ek-7) nezaret etmiştir. Dönemin Tahran Belediye Başkanı Tümgeneral Kerim Buzercomehri, gerçekleştirilecek olan törenin

[559] Mehdi Kuli Han, 376-378.
[560] Zahiri, 94.

düzen ve güvenliğinden sorumlu olmuştur[561]. O gün yapılan diploma töreni ile birlikte "Keşf-i Hicap" olarak bilinen kanun ile okullar ve resmi dairelerde kadınların giyimi ile ilgili başörtüsü ve peçe gibi kıyafetler yasaklanmıştır.

Bu kanunun uygulanmasıyla ilgili aksaklıklar ve direnişler meydana gelmeye başlamıştır. Devlet dairelerinde uygulanması konusunda da kafa karışıklıkları oluşmuş, hatta peçe ve başörtüsü satışları ile alakalı bile caydırıcı kararlar alınmaya çalışılmıştır[562].

Başörtüsü serbestisi ile ilgili en önemli olay ise tarihte "Gevher Şad Olayı" olarak geçmektedir. Rıza Şah, Türkiye ziyareti sonrasında İran Dil Akademisi'nin kuruluşu, Firdevsi'nin doğumunun bininci yılı kutlamaları, başörtüsü kanunu, şapka kanunu gibi reformları başlatarak bunların ülke genelinde zor kullanarak uygulatılmasını sağladı. Ülke genelinde özellikle şapka ve başörtüsü (hicap) kanunları sebebiyle mollaların başını çektiği protesto gösterileri oluşmaya başladı[563]. Bu gösterilerden en önemlisi Meşhed Şehrinde meydana geldi. Molla Muhammed Veli Esedi öncülüğünde bir grup din adamı, Rıza Şah ve rejim aleyhinde vaazlar vermeye başladılar. Özellikle bu vaazlarda Rıza Şah ve Hükümetin, şapka kanunu ve hicap ile ilgili halka zulmedildiği, cezalandırıldığı ifadeleri yer aldı.

Şii din adamları Rıza Şah ile görüşmek üzere temsilci bir heyet teşkil ettiler. Önemli din adamlarından Seyid Hüseyin Tabatabai Kumi'nin protesto amaçlı göç etmesi ve ardından tutuklanması olayları ateşledi. Din adamlarının önderliğindeki halk Gevher Şad türbesinde oturma eylemi başlattı[564]. Meşhed'de bulunan bu türbe Kaçarlar döneminde Çarlık Rusya'sı tarafından top atışına uğraması sebebiyle halk tarafından önem verilen bir türbeydi. Şii mollalardan Şeyh Muhammed Taki Bahlol'un vaazları ve halkın oturma eylemine devam etmesi polis müdahalesine sebep olsa da Bahlol'u tutuklamaları halk tarafından engellendi (Haziran 1935)[565].

[561] Mecid Becnurdi, *Ruzname-i İran*, 26 Dey 1396, 2.
[562] SAKMA, Belge Nu: 290-6562, Belge Tarihi: 09.11.1314.
[563] Bakır Akili, *Ba Şerh Hal-i Rical-i Siyasi Nizami Muasır-ı İran,* 2-5.
[564] Hasan Şams Abadi, "Kıyam-ı Gevherşad", *Fasılname-i Mutalaat-ı Tarihi*, 29, 1389, 114.
[565] Muhammed Taki Bahlol, Ahmed Mukimi, *Hatırat-ı Siyasi Bahlol*, (Çev.: Ali Asgar Kimyayi), Müessese-i Sahib'ül-zeman, Kum, 1380, 88.

Polis, toplanan halkın oturma eylemine bir son vererek dağılmalarını istedi. Yaklaşık on bin kişi toplanmıştı. Polis güçleri yetersiz oldukları gerekçesi ile valiliğe başvurdu. Tümen komutanı İrac Matbui durumun kontrolünü aldı. Albay Kaderi komutasındaki bir piyade alayı Gevher Şad Türbesi yanındaki Ali İbn Musa El-Rıza Cami avlusu da dahil olmak üzere kuşattı. Zor kullanılarak burada bulunan eylemciler dağıtıldı. Çıkan çatışmalarda yaklaşık 1600 kişinin öldüğü tahmin edilmektedir. Bu ölüler arasında askeri personelin de bulunduğu ifade edilmiştir[566].

3.3.6. Reformlar ve Ulema ile Yaşanan Anlaşmazlıklar (1927-1941)

Zorunlu Askerlik Kanunu ile ilgili ulema ile yaşananlar belirsiz bir ortamın hakim olmasına sebep oldu. Ulema bu tarihten itibaren savunma pozisyonuna geçmiş bir hal almıştı. Rıza Şah ise ulemanın imtiyazlarına yönelik doğrudan yapılacak bir müdahalenin ulemayı İslam'ın savunucusu haline getirecekken kendisi ve hükümeti ise İslam karşıtı bir duruma dönüşmesi tehlikesi sebebiyle temkinli bir politika izlemeyi uygun gördü. Bu sebeple yapılacak reformlarla sonucu toplumu ulemaya karşı tavır almaya zorlamaya çalışacaktı.

Hükümet İran'da 1927 yılından başlayarak ekonomik, adalet, idari ve eğitim sistemlerini modernize amaçlı belli başlı reformlar uygulamaya başladı. Bu durum ulemanın gücünü ve belli yetkilerini baltalayan girişimlerdi. Hükümet bu reformların uygulanması için askeri ve idari gücünü kullanmaya başladı[567].

Bunun haricinde toplumda din adamları ve mollaların itibarını sarsacak dini ve tarihi motifler verilmeye başlandı. İslam'ın Araplar tarafından zorla empoze edilen yabancı bir inanç olduğu, din adamları arasında başlayan gericilik, yolsuzluk ve ahlaki yozlaşma gibi ithamlar ulemanın saygınlığını zayıflatmaya çalışılan psikolojik bir toplumsal harekâttı. Eski Pers Milliyetçiliğinin gündeme getirilerek yüceltilmeye çalışılması da bu dönemde başlamıştı.

Modernleşme hareketlerine karşı beklenenin aksine Meşhed, Kum ve İsfahan gibi şehirlerde başlayan küçük gösteriler haricinde bir halk hareketine dönüşmedi.

[566] Bu olaylarda askeri makamlar tutuklananların Harb Divanında yargılanmalarını istemiştir. (SAKMA Belge Nu: 290-6569, BelgeTarihi: 26.04.1314); Bahlol, 92.
[567] Faghfoory, 426.

Tek önemli tepki Mecliste Seyyid Hasan Müderris'ten gelidi ve O'da 1929 yılında tutuklanarak Horosan'a sürgüne gönderildi[568].

1930'lu yıllar ve sonrasında ise hükümet denetimlerini arttırdı. 1936 yılında Ayetullah Şeyh Abdulkeerim Ha'iri'nin ölmesinden sonra Tahran, Meşhed ve İsfahan'daki belli başlı medreseler hükümet tarafından kapatıldı. Medreseler için devlet kontrolünde yapılan sınavlardan birçok molla başarılı olamadı ve buda sayılarının azalmasına sebebiyet verdi. Rıza Şah'ın baskıcı rejimi ulema arasında güvensiz bir ortamın oluşmasına sebebiyet verdi. Aktif muhalefetin yerini sessizlik aldı.

Hükümet, elinde bulunan propaganda malzemeleri ile kamuoyunu ulema aleyhine yönlendirmede oldukça başarılıydı. Müzik, okul müfredatı, sanat akımları vs gibi popüler akımlar üzerinden yapılan haberlerde din adamlarının gericiliği ve cehaletine vurgu yapıldı. Bu propaganda faaliyetleri şehirlerde ulemanın tecrit edilmesini ve sindirilmesini kolaylaştırdı[569].

Hükümetin uyguladığı bu siyaset ulemanın kırsal alanlara çekilmesine ve yeraltı direnişi şeklinde teşkilatlanmalarına sebep olmuştur. Ancak genel olarak bekle ve gör tavrını benimsemişlerdir.

Rıza Şah'ın ordu gücü ile başlattığı modernleşme çabaları ulemayı zayıflattı ve geçici olarak toplumdan izole etti. Ancak yapılan reformlar aynı zamanda halk nezdinde de bir tepki yarattı. Bu reformlar halk tarafından çabucak kabullenilmediği gibi sadece büyük şehirlerde sınırlı kaldı, taşrada yapılan reformların bir etkinliği yoktu. Rıza Şah güç dengesi için yeni sosyal sınıflar ortaya çıkardı. Bunlardan en önemlisi askeri sınıftı. Ancak bu sınıflar bir güç ve otorite haline gelmeleri için gerekli olgunluk derecesine asla ulaşamadılar.

---

[568] Müderris ve Rıza Şah arasındaki ilk sürtüşme cumhuriyet rejimi tartışmalarında başlamıştır. Beşinci dönem milletvekili olduktan sonra Meclis'te cumhuriyet rejimi aleyhine faaliyet göstererek muhaliflerden oluşan bir parti teşkil etmiştir. Rıza Şah'ın bütün engellemelerine rağman Meclisin altıncı döneminde de milletvekili olarak seçilmiştir. Bu dönemde Rıza Şah'a karşı muhalefetini şiddetlendirmiştir. Nihayetinde Sipahsalar Medresesinde ders için bulunduğu esnada suikaste uğramış, yaralı olarak kurtulmuştur (1305). Yedinci dönem milletvekilliği seçimlerinde engellenmiş 1929 yılında tutuklanarak hapse atılmış ve on yıl hapis hayatı sonrası vefat etmiştir. Bkz. Zahiri, 95-96.

[569] Devletabadi, 3, 269.

Ulema, büyük şehirlerde arka plana itilmiş gibi gözükse de reformların zorla empoze edilmeye çalışıldığı taşrada daha da güçlendi. Kadınların hicap kanunu (başörtüsü yasağı) ve eğitim durumları gibi devlet politikalarına etkili muhalefet nedeniyle güçlerini korudular ve güçlendiler. Rıza Şah'ın saltanatının son yıllarında rejim bir polis devletine dönüştüğünde, bir düzen ve barışın hâkim olduğu bir yönetim şekli gözükse de aslında altta oluşan büyük bir huzursuzluk vardı. Rıza Şah'ın devrilmesinden sonra aşırı dini gruplar harekete geçtiler ve nitekim 1941 sonrası dönemde Fedayan-ı İslam gibi dini-siyasi gruplar teşkil edilmeye başlandı.

3.4. İran Ordusunun Gelişimi Bağlamında Rıza Şah'ın Türkiye Ziyareti

Birinci Dünya Savaşı sonrası yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile İran'daki Pehlevi Hanedanlığı arasındaki ilişkiler ilk başlarda sınır sorunları sebebiyle gergin bir havada başlamıştı. Osmanlı Devleti zamanında 1913 yılında iki ülke arasında yaşanan sınır sorunları ile ilgili İstanbul Protokolü imzalansa da iki tarafın meclisi tarafından onaylanmadığı için geçerli sayılmıyordu. Ancak iki ülkede bu anlaşmanın varlığı 1926 yılına kadar devam etti[570].

İki ülke arasında anlaşmazlığa sebep olan olaylar sınırda yaşayan Kürt aşiretlerin isyanları yahut bir diğer ülkeye sığınmaları konusuydu. Özellikle Musul konusunda Türkiye'yi oyalamak isteyen İngiltere Kürt isyanlarının destekçisi olduğu gibi bölgede yeni çıkarlar elde etmeye çalışan Fransa için de Kürt isyanlarını desteklemek önemli bir kazanımdı. İran ise kendi ülkesinde Türk kökenli Azerilerin milliyetçi hareketlerinin Türkiye bağını kesmek istemesi de sınırda yaşanan gerilimleri tırmandırmıştır[571].

Rıza Şah'ın başa gelmesi arifesinde patlak veren Nasturi İsyanı sebebiyle Türkiye-İran sınır hattına takviye asker görevlendirdi. Rıza Han, başbakanlığı döneminde yaşanan bu sınır gerilimlerini çözmek amacıyla karşılıklı görüşmeler ve iletişim kurulması için girişimlerde bulundu. Ancak 1925 yılında meydana gelen Şeyh Said isyanıyla birlikte İran sınırında isyan eden Kürt aşiretler İran'a sığındı. Bu

[570] Mehmet Çete, *Türkiye İran İlişkileri (1919-1938)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2010, 32.
[571] Nezahat Demir, *Türk-İran İlişkileri Bağlamında Rıza Pehlevi'nin Türkiye Seyahati*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2020, 10-11.

durum iki ülke arasında yeniden sorunları beraberinde getirdi. 1926 yılında Ağrı Dağı İsyanları olarak bilinen yine Türkiye sınırındaki Kürt aşiretlerin isyan etmesi ve İran'a sığınarak oradaki aşiretlerden yardım almaları iki ülke arasında yeniden gerginliklere sebep oldu. Bu isyanlar parça parça 1931 yılına kadar sürdü ve iki ülke arasında sorunlara sebep oldu. Bu isyanları destekleyen bir diğer etnik unsur ise İran'da yaşayan Ermenilerdi. Türkiye tarafından sorunların çözülmesi ve sınır hatlarının tespiti maksatlı ikili görüşme talebinde bulunuldu. Gerçekleşen ikili görüşmeler sonucunda 23 Ocak 1932 tarihinde "Türkiye-İran Hudut Hattının Tayinine Dair İtilafname" anlaşması imzalandı[572].

Bu olumlu gelişmelerden sonra ilk resmi ziyaret dönemin İran Dışişleri Bakanı Muhammed Ali Furugi tarafından 1932 yılında gerçekleştirilmiştir. Taraflar arasında yapılan görüşmeler sonrasında 5 Kasım 1932 tarihinde "Türkiye-İran Dostluk Muahedenamesi" imzalanmıştır[573].

Bu anlaşma sonrası gelişen ikili ilişkiler Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyaret etmek istediğini bildirmesiyle daha da gelişmiştir. Dönemin Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede'nin kendi anılarından aktardığına göre Rıza Şah'ın Atatürk'ü ziyaret etmek ve görüşmek istediğini kendisine ilettiğini bildirmiştir. Bu, Rıza Şah'ın ilk ve son yurt dışı gezisi olmuştur[574].

Hüsrev Gerede Şah ile yaptığı konuşmada O'nun Türk Ordusunu merak ettiğini, bu sebeple bu seyahat esnasında İran Ordusu mensubu birkaç kişiyi de beraberinde Türkiye'ye getireceğini, kendisinin de Türkiye'de birkaç gün kalarak Hava, Kara ve Deniz Kuvvetleri teşkilatlarını görmeyi arzuladığını belirtmiştir. Gerede, hatıratlarında bu geziye yönelik İngiliz Büyükelçisinin çok fazla ilgi duyarak bilgi almaya çalıştığını da iletmiştir[575].

---

[572] Murat Kızıl, *Osmanlı-Rus, Osmanlı-İran İlişkileri ve Tarihsel Süreç İçinde Doğu Sınırlarımızın Oluşması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2013, 106-108.

[573] Demir, 24.

[574] Demir, 32; Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretine ait Türkiye'deki gazete haberlerini ihtiva eden görsel Ek-8'de sunulmuştur.

[575] Zühre Nur Celep, "Siyasi Hatıralarım-1: İran 1930-1934 (Hüsrev Gerede'ye ait kitabın incelenmesi)", *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5, (8), İstanbul, 2022, 119-132, 130.

13 Mayıs 1934 tarihinde Başbakan Muhammed Ali Furugi, Rıza Şah'ın Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından ülkesine davetini içeren mektubu Meclise sunmuştur. Furugi'nin Mecliste yapmış olduğu konuşmada Rıza Şah'ın Türkiye gezisinin iki hafta ile 18 gün arasında gerçekleşmesinin planlandığını, iki ülke arasındaki tarihsel ilişkilere dayandırarak bu ziyaretin Türkiye ile olan ilişkilerin sağlamlaştırılmasına ve olumlu sonuçlara vesile olacağını ifade etmiştir[576].

Rıza Şah Pehlevi 10 Haziran-06 Temmuz 1934 tarihleri arasında toplam 27 gün süren Türkiye gezisini icra etmiştir. Bu gezi esnasında kendisine Fahreddin Paşa mihmandarlık yapmıştır. Gezi 20 Haziran günü Gürbulak sınır kapısından geçiş ile başlamıştır. Bu ziyaret ile Rıza Şah, Türkiye ile olan sınır sorunlarını çözmek, Türk Ordusundaki askeri yenilikleri görmek ve Türkiye'deki modern gelişmeleri yakından takip etmek istemiştir[577].

Bu seyahate Rıza Şah ile birlikte Dışişleri Bakanı haricinde, 3 General, 8 subay, 5 idari memur, 1 yaver ve bir gazeteci eşlik etmiştir[578]. Bu kişiler; Dışişleri Bakanı Bakır Kazımi, İçişleri Bakanlığı Teşrifat Reisi Hüseyin Semi'i, Özel Kalem Müdürü Hüseyin Şukuh, Teşrifat Reisi Kara Gözlü, Ordu komutanlarından Emanullah Han Cihanbani, Tuğgeneral Abdulrıza Efhami, Tuğgeneral Sadık Kupal, Albay Hasan Erfa'a[579], Yüzbaşı Mahmud Hüsrevani, Yüzbaşı Hüseyin Kuli İsfendiyari, Yüzbaşı Abdullah Zalli, Yüzbaşı Ali Asgar Mezini, Üsteğmen Muhsin Kadimi, Dışişleri Bakanlığı Teşrifat Müdür Yardımcısı Abbas Furuher, Dışişleri Bakanı Sekreteri Hüseyin Kuddusi, Saray Üyesi Yusuf Şekerani, ve Genelkurmay İstihbarat Daire Başkanı Esedullah Erfa'a'dan ibarettir[580].

Ziyaretten çok önceleri, henüz Rıza Han'ın Şah olmadığı dönemlerde İngiltere'de yayın yapan Morning Post Gazetesi'nin 12 Ekim 1924 tarihli sayısında yer alan bir makalede Rıza Han'ın komşu ülke Türkiye'de gerçekleşen askeri

[576] Hakdar, 15.
[577] Demir, 34.
[578] Hakdar, 53.
[579] Har Okulu Komutanlığı Okul Komutanı görevindedir. Sonraki dönemlerde İran'ın Türkiye sefirliğine atanmıştır. Bkz. Sefayi, *Rıza Şah Kebir Der-Ayne-i Hatırat*, 54.
[580] Ruzname-i İttilaat, 10.03.1313, 1; Hakdar, 16-17; Müessese-i Mutala'at ve Pejuheşha-yı Siyasi (İran Siyasi Tarih Araştırmaları Resmi İnternet Sitesi), https://psri.ir/?id=76xtc7mu (Erişim Tarihi: 09.07.2023)

operasyonlar ve büyük modernleşme hamlelerinden oldukça etkilendiğini ve Atatürk'ün siyasi programını taklit etmeye niyetli olduğunu yazmıştır. Bir yıl sonra (1925) aynı gazetede "Rıza Han'ın gözüyle Mustafa Kemal" başlıklı yazısında Rıza Han'ın başbakanlık görevine geldikten sonra komşu Türkiye'de olduğu gibi cumhuriyet rejimini getirmek istediğini ancak ulemanın muhalefeti sebebiyle bunu gerçekleştiremediğini, Rıza Han'ın bu sebeple Mustafa Kemal Paşa'dan çok fazla etkilendiğini iletmiştir[581]. Görüldüğü üzere Rıza Han'ın Şah olmadan önce de Türkiye'de Atatürk tarafından yapılan inkılapların çok fazla tesirinde kaldığı, özellikle cumhuriyet rejiminden etkilenip uygulamak istediği ancak başarılı olamadığı yorumlanabilir.

İran'da yayın yapan Şarg-ı Sorh ve İttilaat Gazeteleri Rıza Şah'ın Türkiye seyahatini yakından takip etmiştir. Bu gezilerde Rıza Şah'ın yapılan manevraları (Askeri tatbikatlar) yakından takip ettiğini, sık sık yanındaki yetkililerden bilgi aldığını yayınlamışlardır. Yapılan yayınlarda özellikle Türkiye'deki eğitim-öğretim ve kadınların toplumsal durumları üzerinde yazılar paylaşılmıştır. Rıza Şah İran'a döndükten sonra Türkiye'nin hızlı ilerleyişinden sık sık bahsetmiş ve kadınların başörtüsüz ve özgürlüklerinden etkilendiğini belirtmiştir[582]. Bu gezide önemli bir diğer ayrıntı ise Bolşevik tehlikesi sebebiyle iki ülkenin birbirine yakınlaşmasına da vesile olmuştur. Nihayetinde de Sadabat Paktı imzalanmıştır[583]. Rıza Şah, Atatürk ile karşılaştığında onunla Türkçe konuşmuştur. Bu konuşma TRT arşivinde mevcuttur. Konuşmada Atatürk'e teşekkürlerini ifade etmiştir. Atatürk ise Rıza Şah ile dostluk ve ilişkilerinin çok eskiye dayandığına vurgu yapmıştır[584].

Bu gezide Rıza Şah ve beraberindeki heyetin Türk Ordusu ile temaslarına yönelik olayları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Türkiye'ye sınır kapısından karayoluyla gelir gelmez kendisine Fahreddin Paşa mihmandarlık yapmıştır. İlk durak olan Erzurum'a hareket edilmiş ve burada

[581] Fetullah Nuri İsfendiyari, *Restahiz-i İran, Medarek-i Makalat ve Negareşat-ı Harici 1299-1323*, Çaphane-yi Sazman-ı Bername, Tahran, 1335, 183.
[582] Hakdar, *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye..,* 24.
[583] Hakdar, *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye..,* 26; Müessese-i Mutala'at ve Pejuheşha-yı Siyasi,(İran Siyasi Tarih Araştırmaları Resmi İnternet Sitesi), https://psri.ir/print.php?id=de0j6n30, (Erişim Tarihi: 08.07.2023)
[584] https://www.trt2.com.tr/tarih/tarihin-ruhu/tarihin-ruhu-or-riza-pehlevinin-turkiye-ziyareti-or-21-bolum-124418 (Erişim Tarihi: 07.07.2023)

Birinci Dünya Savaşında Ruslarla cereyan eden savaşlar hakkında Rıza Şah ve yanındaki heyetine ayrıntılı tarihsel bilgiler verilmiştir.

2. Rıza Şah, Erzurum'dan hareketle Trabzon'a ulaşılmış ve burada Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ve Türkiye Deniz Kuvvetleri Komutanı ile birlikte bulunan askeri erkân tarafından karşılanarak 15 Haziran 1934 tarihinde Yavuz Zırhlısı ile Trabzon Limanından Samsun'a hareket etmiştir[585].Samsun'da büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Samsun'dan da karayolu ile Ankara'ya hareket edilmiştir[586]. Rıza Şah ve heyeti, 16 Haziran 1934 tarihinde askeri geçit töreni ile Atatürk tarafından karşılanmıştır[587].

3. 21 Haziran 1934 tarihinde Eskişehir, Afyon ve Kütahya'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında Eskişehir Hava Mektebinde gösteriler icra edilerek kendisine hediye edilen uçağın[588] uçuşlarını izlemiştir. Bu gösteride elli uçağın katıldığı bir askeri manevra tatbikatı icra edilmiştir[589]. Rıza Şah buradaki eğitim ve teşkilat hakkında bilgi almıştır[590].

4. 24 Haziran 1934 tarihinde Türk Hava Kuvvetleri tarafından İzmir'de askeri manevra (tatbikat) icra edilmiştir. Hava Kuvvetleri Komutanlığı ve teşkilatı ile ilgili önemli malumatlara vakıf olmuştur. Aynı gün Türk Kara ordu birliklerinin askeri harekâta yönelik yaptıkları tatbikat ve geçit törenleri izlenmiş, bu tatbikatlar Rıza Şah'ın özel ilgisini çekmiş ve yer yer kullanılan teçhizat ve eğitimlerle alakalı malumat almıştır.

5. 25 Haziran 1934 tarihinde Atatürk ile birlikte Balıkesir'e intikal etmişler, burada düzenlenen askeri bir manevrayı izlemişlerdir.[591] Çanakkale Boğazı geçişi esnasında Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan Çanakkale savunması hakkında bilgiler verilmiştir[592].

---

[585] Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 15 Haziran 1934, 1-2.
[586] Hakdar, *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye..,* 17-18.
[587] Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 16 Haziran 1934, 1.
[588] Rıza Şah'a hediye edilecek uçak Kayseri Uçak Fabrikasında inşa edilerek Ankara'ya getirilmiştir. Bknz: Cumhuryet Gazetesi 13 Haziran 1934, 6.
[589] M. Volkan Atuk, "İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti", *Çağdaş Türkiye tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17, (35), 2018, 240.
[590] Son Posta Gazetesi, 22 Haziran 1934, 3.
[591] Akşam Gazetesi, 26 Haziran 1934, 1
[592] Hakdar, *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye..,* 20-21.

6. 28 Haziran 1934 tarihinde İstanbul ziyareti esnasında Metris'te bulunan Topçu Okulu ziyaret edilmiş ve burada icra edilen topçu atışları izlenerek bataryalar hakkında Rıza Şah ve yanındaki heyete bilgi verilmiştir[593].

7. 01 Temmuz 1934 tarihinde Atatürk ve Rıza Şah İstanbul'da bulunan Maltepe Atış Mektebi'nin atış talimlerine katılmışlardır. Rıza Şah'a yeni silah sistemleri hakkında bilgi verilmiştir[594].

Bu ziyaret esnasında Türkiye ile imzalanan antlaşmalar şu şekildedir:

1) Türkiye-İran sınır hattının güvenliği, olay ve uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin anlaşma,
2) Ticari ve Deniz Ticareti Sözleşmeleri,
3) Hukuki ve ticari konularda adli işbirliği anlaşması,
4) Suçluların iadesi ve ceza kanunlarında adli işbirliği anlaşması,
5) Türkiye-İran gümrük idarelerinin uygulanması anlaşması,
6) Özel telgraf ve telefon hatlarının açılmasına dair anlaşma,
7) Tıbbi Anlaşma,
8) Yapılan ikili görüşme sonrası Ağrı Dağı bölgesinde belirlenen yeni sınır hattı sonrası yapılan yeni sınır anlaşması[595].

3.4.1. Rıza Şah'ın Türkiye Ziyaretinin Askeri Sebepleri

Rıza Şah'ın Türkiye ziyareti her ne kadar siyasi ve ekonomik temel olarak ağırlık basmış olsa da tarihsel süreçte yaşanan sınır sorunları, Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti ve Almanya'nın İran politikaları bu ziyaretin en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Karşılıklı görüşmeler gerçekleşmiş ve askeri anlaşmalar imzalanmıştır. Rıza Şah seyahati boyunca askeri üniformasını hiç çıkarmamıştır. Ayrıca beraberindeki heyette ise çoğunlukla askeri personel seyahati boyunca ona eşlik etmiştir. Bu ziyaret ile iki ülke arasında yaşanan emniyet ve sınır sorunları büyük oranda çözülmüştür.

Dönemin Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede, Türkiye ziyareti öncesi Rıza Şah ile yaptığı görüşmede iki ülke sınırlarının güvenliğinin sağlanmasının büyük bir

[593] Cumhuriyet Gazetesi, 29 Haziran 1934, 1.
[594] Cumhuriyet Gazetesi, 02 Temmuz 1934, 1.
[595] Hakdar, *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye..,* 27-28.

önem taşıdığı ve iki ülke orduları arasında yakın ilişkilerin kurulması gerektiği konularına vurgu yapıldığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Rıza Şah, ziyareti esnasında bazı subayları da beraberinde Ankara'ya getireceğini belirtmiştir[596]. Rıza Şah ziyareti esnasında yanında kendisine eşlik eden İranlı subayların Türkiye'deki askeri tatbikatları çok iyi takip ettikleri, askeri teçhizat ve eğitimleri ile ilgili bilgi aldıkları bilinmektedir. Bu sebeple Rıza Şah'ın ziyareti askeri anlamda oldukça önem arz etmiştir.

10 Haziran 1934 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde Rıza Şah'ın ziyareti ile ilgili yazıda Atatürk ve Rıza Şah ile ilgili olarak "iki ıslahatçı lider" ifadeleri kullanılarak iki ülke arasındaki sınır hattında yaşanan Kürt sorunu ile ticaret yollarının ziyaret esnasında konuşulacağından bahsedilmiştir. Ayrıca haberin devamında bölgesel kalkınma ve işbirliği ile ilgili anlaşmaların imzalanacağı konuları ifade edilmiştir[597]. Türkiye'deki görüşmeler de genel itibariyle bu konular çerçevesinde yürümüştür. Rıza Şah planlanandan daha fazla bir süre Türkiye'de bulunmuştur. Bu süre zarfında yukarıda belirttiğimiz askeri ziyaret ve tatbikatlar haricinde eğitim ve kültür ile ilgili merkezleri okul ve üniversiteleri de ziyaret etmiştir. Rıza Şah Türkiye ziyaretinden çok etkilenmiştir.

Ahmet Ağaoğlu'nun Cumhuriyet Gazetesinde 15 Haziran 1934 tarihinde başlayan dokuz günlük yazı dizisinde Rıza Şah'ın iktidara gelmesi, yaptığı inkılaplar ve fedakârlıkları anlatılmıştır[598]. Bu sayede Türkiye'de Rıza Şah ve İran'da yaşanan olaylar anlatılmaya çalışılarak ortak bir dostluk vurguları yapılmıştır. Yine, Son Posta Gazetesinde de Rıza Şah dönemi ordudaki reformlar, kapitülasyonların kaldırılması ve ekonomik ilişkilerden bahsedilmiştir[599]. Genel itibariyle gazeteler ve ziyaret ile ilgili çıkan haberler modernleşme üzerine vurgular bulunmuştur.

Rıza Şah gezi boyunca en çok askeri okul ziyaretlerine, askeri fabrikalar ve askeri tatbikatlara daha fazla ilgi göstermiştir. Bu ilgisi kendi ülkesinde de

[596] Hakdar, *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye..,* 34.
[597] Cumhuriyet Gazetesi, 10 Haziran 1934, 3.
[598] Ahmet Ağaoğlu, Cumhuriyet Gazetesi, 15 Haziran 1934, 3. (Ahmet Ağaoğlu'nun yazı dizisi bu tarihten itibaren dokuz gün sürmüştür. Genel itibariyle Kaçar Hanedanlığı dönemindeki eski ve yıkılmış ülke enkazının Rıza Han'ın Şah olmasından sonra Pehlevi Hanedanlığı ile yeni bir çizgiye kavuştuğu, yapılan reform hareketleri ile Türkiye'de yapılan reformların karşılaştırmalı örnekleri, kadınların toplum hayatındaki yeri gibi konulardan örneklerle devam etmiş olan yazı dizisidir.)
[599] Son Posta Gazetesi, 15 Haziran 1934, 9.

uyguladığı ordu reformları ile ilgili olmuştur. Çünkü güçlü bir ordu sayesinde istediği düzeni teşkil edebilecektir. Bu sebeple Rıza Şah Türkiye'de her ziyaret ettiği şehirde önce o şehirde bulunan askeri kışlaları ziyaret edip inceleme fırsatı bulmuştur. Bunun haricinde varsa askeri fabrikaları mutlaka ziyaret etmiştir.

Rıza Şah her ziyarette askeri kıtalar tarafından karşılanmıştır. Yine bu geçit törenlerinde Türk Ordusunun yeni teçhizat ve donanımının sergileniyor olması, Rıza Şah'ın daha çok ilgisini çekmiştir.

Her ne kadar Rıza Şah ile ilgili yazılarda kendisi Atatürk ile kıyaslansa da aslında bu yaklaşım doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü Rıza Şah'ın yaptığı reformların Mustafa Kemal Atatürk tarafından Türkiye'de yapılan reformlar gibi birbirine bağlı ve bütünlük içerisinde olduğu söylenemez. Rıza Şah, Atatürk gibi programlı ve organize olmuş bir devrimci hareketin başında olmamıştır. Atatürk, siyasi organizasyonlarında Türk Milletini kendisine dayanak olarak alırken Rıza Şah, İngiliz desteği ve yeni ordunun gücünü kullanarak yaptırımlarla siyasi düzenini kurmuştur[600]. Ayrıca Atatürk iyi bir eğitime sahipken Rıza Şah ise okuryazarlığı askerlikte öğrenen basit alt yapıya sahip biridir[601].

3.5. Rıza Şah Pehlevi Dönemi Yeni Ordunun Güvenlik Değerlendirmesi

Birinci Dünya Savaşı sırasında İran'da güçlü bir merkezi hükümet bulunmamaktaydı. Bu dönemde Kaçar Hanedanlığının başında Ahmed Şah bulunuyordu. Ahmed Şah Avrupa'daki ülkeler arasında başlayan ve İran sınırlarına kadar dayanan savaş karşısında 31 Ekim 1914 tarihinde bir ferman yayınlayarak İran'ın Birinci Dünya Savaşı'ndaki tarafsızlık politikasını ilan etmişti. Ahmed Şah ayrıca dönemin sadrazamı ve dâhiliye nazırından bu fermanın ilgili ülkelerin

[600] Konu ile ilgili olarak Rıza Şah 1934 yılında Bakanlar Kurulunda şu ifadeleri kullanmıştır: "İran ne kadar ilerlerse ilerlesin, ya da uygarlık ne kadar onun payına düşerse düşsün, İran'ın ilerleme boyutu benim zorlayıcı kanunlarımın ve şahsi otoritemin sonucu olacaktır. Eğer bu otorite olur da kendi fonksiyonunu yitirirse, ilerleme o noktada kesinlikle duracaktır." (Bknz: Pierre Oberling, "Atatürk ve Rıza Şah", (Çev: Hasan Mert), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 12, Ege Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayını, 1997, 213-214.)

[601] Oberling, 214.

sefaretlerine iletilmesini istemiştir. Fermanda savaşan devletler ile ilgili olarak işbirliği veya muhalefet etmeyi kendi hükümetine yasaklamıştı[602].

Her ne kadar İran bu savaşta tarafsızlığını ilan etse de topraklarının büyük bir bölümü İngiltere ve Rusya tarafından işgal edilmişti. Hükümet ise güçsüz durumdaydı. Kazak Kuvvetleri'nin kontrolü Rusya'nın, Güney İran Polis Gücü'nün kontrolü ise İngiltere'nin elindeydi. Savaş zamanında Güney İran Polis Gücünün İngiltere tarafından kullanılması, Almanya tarafından protesto edildi. İran Hariciye Nezaretinin Dahiliye Nezaretine yazdığı mektupta Alman Büyükelçiliği'nin protestosuna ilişkin yazılan mektupta gerekli incelemelerin yapılması talep edilmiştir. 14 Mayıs 1918 tarihli bu mektupta Hariciye Nazırlığı Alman Büyükelçiliği'nin İngilizlerin İran silahlı güçlerini kullanmasına yönelik yaptığı protesto açıklanmıştır. Mektubun devamında Alman Hükümeti bu davranışı İran Hükümetinin tarafsızlığının ihlali olarak değerlendirmiş ve Dahiliye Nezaretinden daha ayrıntılı bilgi talep edildiği bilgilerine yer verilmiştir. Dahiliye Nazırı ise mektubun köşesine Güney İran Polisinin İran Hükümeti nezdinde resmi olmadığına atıfta bulunarak söz konusu hususstaki bilgisizliğini beyan etmiştir[603].

İşgal ile başlayan istikrarsız dönemde toplam 19 ay içerisinde 6 hükümet kabinesi değişmiştir. Merkezi hükümetin zayıflaması ülke içerisinde isyanları da beraberinde getirmiştir. Kaçar Hanedanlığının son dönemlerinde Gilan'da Mirza küçük Han Cengeli, Tebriz'de Şeyh Muhammed Hıyabani ve Buşehir'de Reis Ali Devari gibi halk ayaklanmalarının çıkmasına sebep olmuştur[604]. Bu sebeple İran

[602] SAKMA, Belge Nu: 293018765, Belge Tarihi: 09.08.1293; Osmanlı Devleti'nin İran sefiri Asım Bey, savaşın devam ettiği dönemde Şah ile uzun bir görüşme gerçekleştirdiğini rapor etmiştir. Asım Bey raporunda on büyük silah ve her silah için cephane, 20 makineli tüfek, kafi miktarda top cephanesi ve bir milyon lira yetiştirildiği takdirde Şah'ın Tahran'ı ani bir Rus tehlikesine karşı müdafaa ederek müttefikler lehine savaşa iştirak edebileceğini söylemiş, fakat Şah'ın ülke bütünlüğü konusuna değinerek Türk askerlerinin İran'a girmeleri durumunda İran Aşâirinin tahrik olacağını bahane sunduğunu ifade etmiştir. Asım Bey, İran'ın amacının bu savaştan en az etkilenerek sadece toprak bütünlüğünü korumayı amaçladığını nihayetinde de savaşan iki tarafın hangisi kazanırsa kazansın bunu sağlayacağını ifade etmiştir. Mehmed Ken'an, *Büyük Harbde İran Cebhesi*, II, Büyük Erkan-ı Harbiye Onuncu Şu'ube Neşriyatı, Büyük Erkan-ı Harbiye reisliği Matba'ası, 1928, 101-102.

[603] Arşiv-i Sazman-ı Esnad ve Kütüphane-i Milli-yi İran (Sakma), Belge Nu: 290005786, Belge Tarihi: 23.02.1297.

[604] Seyide Rüya Barsultan, "Amelkerd-i Emniyeti Erteş-der Devre-i Pehlevi-yi Evvel", Mütalaat-ı Tarih-i İntizami, 1, 1, 1393, 98-99.

Şahları orduyu, kendi kontrolünde ve kendi menfaatlerini devam ettirebileceği bir güç olarak görmüşlerdi[605].

Rıza Şah döneminde ise güçlü bir ordu güçlü bir devlet demekti. Bu sebeple ilk modernizasyon çalışmalarını orduda gerçekleştirdi. Kazak Birlikleri ile Jandarma Teşkilatını birleştirerek ilk kez birleşik bir düzenli ordu teşkilatı kurdu. Yeni ve düzenli bir askeri gücün oluşturulması ülkenin bekası ve ulusun bağımsızlığı için önemli olduğuna inanıyordu. Bu sebeple başta Avrupa olmak üzere birçok ülkedeki askeri gelişmeleri yakından takip etmeye çalıştı.

Modern ve güçlü bir ordunun oluşturulması oldukça masraflı bir işti ve bunun için yeni kaynaklar sağlanması gerekiyordu. Bu durum devlet bütçesine ek masraflara sebep oldu. 1299 darbesi sonrası iktidara gelmeden önce 6 Aralık 1921 tarihinde tesis ettiği yeni orduyu beş ordudan teşkil etti. Bu yeni ordunun asker ihtiyacının karşılanması için Haziran 1925'te zorunlu askerlik hizmeti kanunu onaylandı. Ancak aşiretlerin ve mollaların direnişleri sebebiyle yeni askerlik yasası ancak 1930 yılı başından itibaren tam olarak yürürlüğe girebilmiş oldu. Zorunlu askerlik hizmetinde İran nüfusunun belirlenmesi için ilk kez nüfus cüzdanı verilmeye başlandı. Çıkarılan kanun ile birlikte soyadı alınması sağlandı. Zorunlu askerlik kanunu ile ordunun insan gücü karşılandığı gibi ülkenin farklı bölgelerinden gelen insanlara verilen eğitimlerle ulus değerlerinin aşılanması sağlanıyordu.

Bu yeni ordu 1941 yılına kadar dört katı oranında büyüme sağladı. Buna paralel olarak orduya ayrılan bütçe de artış gösterdi. Ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için petrol gelirlerinden yıllık olarak iki milyon pound Savunma Bakanlığı'na ayrılmaya başlandı.

Rıza Şah ordunun modernizasyonu için yeni silah ve teçhizatlarında satın alınmasını sağladı. Çekoslovakya yapımı hafif makineli tüfek ve tankları satın alındı. İsveç yapımı toplar ile İngiltere ve Sovyetler'den uçak siparişleri verildi. 1936 yılı başlarında İran Hava Kuvvetleri'nde 154 uçak bulunuyordu. 1939 yılında ise İngiltere'den 30 adet Blenheim, 30 adet Wellington, 35 adet Hurricane marka bombardıman/savaş uçakları siparişi verildi.

[605] Abrahamian, *İran Beyn-i Du İnkılab*, 133.

Rıza Şah güney sahillerindeki güvenlik ve asayişin sağlanması ve Basra/Fars Körfezinin kontrol altına alınabilmesi amacıyla denizcilik faaliyetlerine de hız verdi. İran Deniz Kuvvetleri Komutanlığı teşkil edilerek Avrupa'dan yeni gemiler satın alındı ve sipariş edildi[606].

Çağdaş İran tarihinde Rıza Şah dönemi Ordu ile alakalı iki farklı düşünce mevcuttur. Bir kısım görüşe göre Rıza Şah ile birlikte oluşturulan yeni ordu İran'ın güvenliği sağlama konusunda yeterli seviyeye ulaşmıştır. Bu görüşün savunucuları ülke genelinde çıkan ayaklanmalara karşı ordunun askeri gücünün etkin ve caydırıcı olduğu üzerinde durmuşlardır. Diğer bir görüş ise ordunun ayaklanmalar konusunda düzenli bir ordu şeklinde teşkil edildiği, ancak ordunun Rıza Şah'ın şahsi gücünün hizmetinde olduğudur. Ordunun asli işlevini kaybettiği, uygulamada polis rolü oynadığı, siyasi ve toplumsal olaylara Rıza Şah ve onun taraftarı olan komuta kademesi tarafından müdahale edildiği için bu savın daha uygun olduğu değerlendirilmektedir.

Kaçarlar döneminde de Pehlevi döneminde de askeri güçler rejimin en önemli ayağı olarak görülmüştür. Rıza Şah sorgulanamaz otoritesinin kaynağını bu orduya dayandırmıştır. Bu sistem İran için hiçbir zaman yeni bir sistem olmamıştır ve tarihsel süreç içerisinde yöneticiler tarafından sürekli olarak kullanılmıştır[607]. Ancak her oluşturulan güç kendisine karşı bir güvenlik zafiyetine sebep olmuştur. Bir askeri darbe ile yönetime gelen Rıza Şah, da aynı akıbeti kendisine yapmaması için orduyu sürekli kontrolü altında tutmaya çalışıyordu. Orduda görevli yüzbaşı ve üzerindeki personellerin atamalarıyla bizzat ilgilenirdi. Yine de ordu içerisinde hem kendisine ve hem siyasilere karşı muhalefet oluştu.

3.6. Rıza Şah Dönemi Siyasetçiler ve Askerler Arasındaki Çekişmeler

1921 yılı darbe sonrası Rıza Han'ın askeri ve siyasi olarak güçlenmeye başladığı dönemde kendisine karşı birkaç kez darbe planlanmıştır. Kavamu's-Saltana'nın ikinci başbakanlığı döneminde Rıza Han'a karşı bir darbe planlanmıştı. Kavam, jandarmaların hoşnutsuzluğundan da yararlanarak 150 kişi kadar

[606] Mehmet Koca, "XX. Yüzyılın Başlarında Şah Rıza Pehlevi'nin Reformları Ekseninde İran Modernleşme Çabaları", *Asia Minor Studies*, 8, (1), 2020, 364-365.
[607] Abrahamian, *İran Beyn-i Du İnkılab*, 133.

jandarmanın toplanmasını sağlamış ve Rıza Han'ın katılacağı kabine toplantısı öncesinde tutuklanması planlanmıştı. Ancak Jandarmalar bu tutuklama kararının imzalanmasını şart koşunca Kavam son aşamada bunu reddetmiştir.

Kavam, Rıza Han'a karşı bir suikast daha planlamış ve bunun için Kafkaslardan 4 kiralık katili getirmiştir. Ancak bu 4 kişiden biri basit bir hırsızlık olayında yakalanmış ve sorgusunda her şeyi itiraf edince Rıza Han'a yapılacak suikast te gün yüzüne çıkmıştır. Bunun üzerine Kavam 16 Mehr 1302 (9 Ekim 1923) tarihinde tutuklanmışsa da Ahmed Şah'ın affıyla hapisten çıkmış ve Avrupa'ya kaçmıştır[608]. Kavam'ın sadrazamlığından sonra Mirza Hasan Han Müşiru'd-Devle Mirniya (میرزا حسن خان مشیر الدوله پیرنیا) başbakanlığa atanmıştır. Ancak Rıza Han'ın baskıları ile sadece dört ay sonrasında 29 Mehr 1302'de (22 Ekim 1923) tarihinde istifaya zorlanmıştır[609]. Rıza Han'ın hükümet ile geçinememesi ve sürekli olarak üzerlerinde baskı oluşturması, hem siyasiler hem de Ahmed Şah ile arasında gerginliklere yol açmıştır. Ancak Rıza Han'ın elinde askeri bir gücün olması sebebiyle sadece silah gücüyle durudurulabileceğine inanılmıştır.

Rıza Han'a yönelik bir diğer suikast girişi mi de Kaşkay Aşireti tarafından planlandığı iddia edilir. Ahmed Şah'ın Rıza Han'ın başına buyruk hareketlerinden rahatsız olmaya başladığı bu dönemde Ahmed Şah'a yakın isimlerin kendisine Rıza Han'a yönelik suikast düzenlenmesi için baskı yaptığı ancak Ahmed Şah'ın bunu kabul etmediği yönündedir. Bu konu ile ilgili olarak Kaşkay Aşireti Lideri Savletü'd-devle'nin üç bin silahlı askeri ile Ahmed Şah'ı merasimle karşıladığı bir törende Ahmed Şah'a eğer Serdar-ı Sipah'ın (Rıza Han) hal ve hareketlerinden rahatsız ise hemeen tutuklatabileceğini söylemiştir. Şah ise dikkatli olması ve Serdar-ı Sipah'ın bunu duymamasını ifade ettiği aktarılmıştır[610].

Ahmed Şah Ekim 1923'te Rıza Han'a yeni kabineyi kurma görevini vermiştir. Nihayetinde de aynı ayın sonunda Avrupa'ya gezi amaçlı gitmiş ve bir

[608] Musavi, 257.
[609] Musavi, 258.
[610] Bu olay, Kaşkay Aşireti Reisi Savletü'd-devle'nin oğlu Muhammed Hüseyin Kaşkayi tarafından aktarılmıştır. Ayrıca Muhammed Hüseyin Kaşkayi Rıza Han ile ilgili olarak her yerde Şah'ın (Ahmed Şah Kaçar) yanında bulunduğunu, kısa boylu olan Ahmed Şah'ın yanında uzun ve dikkat çekici bir duruşa sahip olduğunu, Ahmed Şah'ın ise ruhiyetinin üzgün ve hoşnutsuz bir vaziyette olduğunu ifade etmiştir. Bknz: Annaberdiyev, 63.

daha geri dönmemiştir. Bu gidiş öncesinde Ahmed Şah'ın İngiliz Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede Rıza Han'ın kendisine ve veliahdına karşı hakaretlerde bulunduğunu söylediği iddia edilmektedir. Rıza Han, gerçekten de Ahmed Şah'ın son dönemlerinde ona karşı ciddiyetsiz ve saygısız tavırları gözlemlenmiştir. Ahmed Şah'ın Avrupa seyahati öncesi uğurlama amaçlı çıkartılan şeref kıtaları, Ahmed Şah'a saygı duruşu ve ihtiram göstermemiştir. Bu durum karşısında Rıza Han saygısızca susmuş ve hiçbir şey yapmamıştır. Şah kendisini uğurlamaya gelenlere yönelik yaptığı konuşmada ülkeden ayrıldığı için üzgün olduğunu yinelediği esnada Rıza Han Ahmed Şah'ın yanına gelerek bir şeyler fısıldamıştır. Bunun üzerine Ahmed Şah telaşlı bir şekilde apar topar vedalaşarak arabasına binmiştir. Rıza Han dönemin Dışişleri Bakanı Furugi'ye Ahmed Şah'ı İran sınırına kadar takip ettirmesini söyleyerek ülkeden çıktığına emin olmuştur[611].

Rıza Han'ın Başbakan olması ve Ahmed Şah'ın ülkeyi terk etmesi sonucu 31 Ekim 1925 (9 Aban 1304) tarihinde Meclis kararıyla Kaçar Silsilesinin son bulmasına[612], 13 Aralık 1925 (22 Azer 1304) tarihinde ise Meclis tarafından alınan kararla hanedanlığın Rıza Han soyuna geçmesine karar verilmiştir[613].

Rıza Han'ın İran Şahı olma süreciyle ilgili olarak dönemin Tahran Büyükelçici Şevket Menduh Esendal kendi anılarında Rıza Şah ile görüşmesinde kendisine İngiltere'nin son ana kadar İran Şahı olmasına muhalif olduğunu beyan etmiştir[614]. Kibirli ve sert bir yapıya sahip olan Rıza Şah, İran Şahı olduktan sonra kendisine yönelik muhaliflere karşı sert önlemler almıştır. Meclis, kendisine değer vererek İran Şah'ı ilan etmesine karşın, Rıza Şah ise İran Meclisine "ahır

[611] Muhammed Ali Furugi (1877-1942), Rıza Şah'ın ülkeyi dizayn etmesinde büyük payı olan bir siyasetçidir. İngiliz ajanı ve Mason teşkilatının kurucularından biri olarak bilinir. Pan-İranizm'in oluşmasında ve bunun ulus inşasında kullanılmasında Rıza Şah'ın en büyük destekçisi olmuştur. Rıza Şah döneminde Başbakanlığa getirilmiş ve dört kez başbakanlık görevinde bulunmuştur. Rıza Şah'ın devrilmesi ve yerine oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevinin geçmesinde İngiltere ile görüşme ve anlaşmaların yapılmasında önemli pay sahibi olmuştur. Bknz: Annaberdiyev, 64.

[612] İran Meclisinde yapılan oylamada bu karar 85 milletvekilinden 80 kabul 5 red oyu ile kabul edilmiştir. Karar sonrası Kaçar Hanedanlığı veliahdı olan ve İran'da bulunan Mirza Muhammed Hasan tutuklanarak sınır dışı edilmiştir. Bknz: Annaberdiyev, 63-64; Musavi, 257-258.

[613] 6-12 Aralık 1925 tarihleri arasında yapılan Anayasa çalışmaları sonucunda 300 üyeden üç red oyu hariç Rıza Han'ın Pehlevi soyadını alarak İran tahtına geçmesi kararlaştırılmıştır. Red oyu kullananlardan biri daha sonra Muhammed Rıza Pehlevi döneminde Başbakanlık yapacak olan ve aynı zamanda darbe ile indirilecek olan Muhammed Musaddık'tır. Bknz: Annaberdiyev, 64; Musavi, 258.

[614] Annaberdiyev, 64.

yakıştırmasında bulunmuştur. Eğer birine karşı bir hediye vermek isterse "bunu ahıra alın" dediği (milletvekili seçilmesi) ifade edilmektedir[615].

Ordu içerisinde de yeni ordunun kurulması sebebiyle ayaklanmalar yaşanmıştır. Yeni ordunun teşkili ve Jandarma ve Kazak birliklerinin birleştirilerek yeni bir nizam oluşturulması özellikle Jandarma teşkilatında görevli subayların isyan etmelerine sebep olmuştur. Bunlardan en önemlisi Lahuti İsyanıdır. 1921 Mart ayının ortalarından itibaren Rıza Han'ın askeri teşkilatta yapmış olduğu düzenlemelerden memnun olmayan bir dizi jandarma subayının sayıları artmaya başlamıştı. Bu grup, 31 Ocak 1922 tarihinde Azerbaycan'ın Sufiyan şehrinde merkezi hükümete karşı ilk isyan hareketini başlattılar. Jandarmalar maaş ödemelerinde 7 aylık gecikmeyi, jandarmaların aynı rütbedeki Kazak askerleri ile arasındaki maaş farkları, Kazak Birliğinde görevli askerlerin her türlü şartta Jandarma personeline göre üstün kılınmasını, Kazaklara üst derece kadrolarda komutanlık vazifesi verilmesini bahane ederek ayaklandılar. Hakimiyet kurdukları bölgelerin telgraf ve telefon tellerini keserek muhabereyi engellediler, sonrasında da demiryollarını tahrip ederek ulaşımı engellemeye çalıştılar. Buradaki isyancı Jandarmaların başında Majör Ebu'l-Kasım Lahuti (1885-1956) bulunuyordu. Kendilerine katılmayan memurları tutukluyorlardı. Ahmed Şah'ın resimlerini imha ettiler. Yeni kurulan Komünist Partisinden 270 kişi de bu isyana katıldı ve Askerler Konseyinin oluşturulması sağlandı. Rıza Han'ın azledilmesini istiyorlardı. Başkente yürümeye hazırlandılar.

Rıza Han zaman kazanmak amacıyla isyancılarla açık olarak anlaşmak istediğini beyan etmiş, aynı zamanda da isyanın bastırılması için Savcıbulag[616], Gilan ve Tahran'da bulunan Kazak birliklerini gizlice Tebriz'e göndermiştir. İsyan zor bir şekilde bastırılmıştır. Lahuti ve beraberindeki 350 kişi Sovyet sınırına doğru kaçmışlardır. Geriye kalan isyancılar ya öldürülmüştür yada tutuklanmışlardır[617].

1922 yılının sonlarına doğru Merkez Jandarma ordusundaki subaylar arasında da hoşnutsuzluklar çıkmaya başlamıştı. Rıza Han bunlara karşı bir takım önlemler almış ve içerisinde önemli üst düzey komutanlarında olduğu birçok kişi

[615] Rafael Blaga, *İran Halkları El Kitabı*, Rafael Blaga Neşriyat, Bi Na, 1997, 79.
[616] (ساوجبلاغ)
[617] Musavi, 256.

tutuklanmıştı. Bu tutuklamalar haricinde faili meçhul ölümlerin de olduğu iddia edilmektedir[618].

3.7. İkinci Dünya Savaşı Dönemi: İran'ın İngiltere ve Sovyetler Birliği Tarafından İşgali ve Rıza Şah Ordusunun Çöküşü

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İran tarafsızlığını ilan etti. Ancak ülkede bulunan Alman asıllı uzmanlar sebebiyle İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından İran'da Nazi casusluğu yaptıkları iddia ediliyordu. Rıza Şah yeni önlemler aldı ve bu durum Şah ile dostane ilişkileri bulunan Hitler arasında ilişkilerin bozulmasına sebep oldu. Almanlar tarafından Rıza Şah'a karşı ordu içerisinde bir darbe planlandı. Ancak başarısız oldu.

3.7.1. Rıza Şah Pehlevi Dönemi Almanya İlişkileri ve Sovyet-İngiliz İşgaline Etkileri

Rıza Şah dönemi İran-Almanya ilişkilerini 1925-1933 Weimar Cumhuriyeti Dönemi ve 1934-1939 Nazi Hükümeti Dönemi olarak iki dönem şeklinde inceleyebiliriz. Rıza Şah Sovyetler ve İngiltere'ye karşı üçüncü bir kuvvete meyletme politikasını benimsemiştir. Rıza Şah dış politikada bir denge unsuru olmasını ve İngiliz-Sovyet kıskacından kurtulmayı amaçlasa da bunda başarılı olamamıştır.

İran ve Almanya karşılıklı olarak siyasi, iktisadi, kültürel ve askeri ilişkileri geliştirmeyi amaçlamışlardır[619]. İran ile Almanya arasındaki ilk siyasi ve ekonomik ilişkiler Nasıreddin Şah döneminde başlamıştır. Bu dönemde İran ordusunun eğitimi ve modernleştirilmesi için Almanya'dan yardım istenmiş ve iki emekli Alman askerinin ülkeye eğitim amaçlı istihdamı sağlanmıştır[620]. 1885 yılında Nasıreddin Şah Almanya'dan iki adet gemi satın almış birkaç tane de sipariş vermiştir. Ayrıca

[618] Musavi, 257.
[619] Hüseyin Rafie, Mecid Abbas Zade Marzbali, "Berresi Revabıt-ı İran ve Alman Der-Asr-ı Pehlevi", *Fasılname-i Mutalaat-ı Siyasi*, 11, (42), Tahran, 1397, 114.
[620] İrac Zavki, *İran ve Kudretha-yı Bozorg Der-Ceng-i Cihani Devvum*, Pajang, Tahran, 1368, 11.

yapılan anlaşma ile Almanya'dan yeni askeri danışmanların ülkeye getirilmesi sağlanmıştır[621].

Birinci Dünya Savaşı döneminde İran tarafsızlığını ilan etse de İngiltere ve Rusya'nın baskısına maruz kalması sebebiyle Osmanlı Devleti ile Almanya ittifakına yanaşmasına sebep olmuştur. İngiltere ve Rusya'nın baskısını azaltmak ve ordusunu güçlendirmek amacıyla İran Almanya'dan silah ve ordu malzemesi alımı yapmıştır. Almanya da İran'da Rusya ve İngiltere aleyhine faaliyetlerine başlamıştır. Ancak Almanya tek başına bu direnişi yürütememiş ve nihayetinde de İngiltere ve Rusya tarafından İran toprakları kontrol altına alınmıştır[622].

Rıza Şah'ın ülkeyi modernleştirme ve sanayileştirme amacı, Almanya ile ekonomik ve siyasi ilişkilerin kurulmasını sağladı[623]. İran Dışişleri Bakanlığı'na ait resmi bir yayında Rıza Şah'ın kalkınma ve modernleşme açısından genel olarak Alman kalkınma modelinden etkilendiği ve siyasi istikrara ulaşmak ve kazanım elde etmek için uygun bir kriter olarak gördüğü ifade edilmiştir. Almanya'nın ise gelişmiş bir ülke olarak İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde hızlı sanayileşme sonucu hammadde ve pazar arayışında İran'a önem vermiştir[624].

Almanya'da Weimar Cumhuriyeti'nin tesisi Rıza Şah'ın iktidara geldiği dönemle aynı zamana tekabül etmektedir. Almanya'nın İran'daki amacı yeni pazar yerleri elde etmekti. Bu sebeple bu dönemde ekonomik ve kültürel ilişkiler kuruldu. Weimar Cumhuriyet''nin ilişkileri geliştirmek amacıyla planladığı hedefleri şunlardır:

- Alman ürünlerinin İran'a taşınması için ihracat yollarının oluşturulması,
- İran'da siyasi nüfuzun sağlanması ve Rıza Şah'ın gözünde İran ekonomisinde Almanya'nın etkinliğinin arttırılması,

[621] Rafie, 116.
[622] Nureddin Nimeti, Murtaza Dehkan Nejad, "Revabıt-ı İran ve Alman 1850-1918", *Fasılname-i Siyaset*, 40, (4), 1389, 349.
[623] Zavki, 18.
[624] Ruhullah İslami, *Erzyabi-yi İlguha-yı Harici İran Beyn-i Du İnkılab*, 1, İdare-i Neşr-i Umur-u Hariciye, Tahran, 1394, 166.

- İngiltere ile rekabet amaçlı ekonomik ve askeri bir üs olarak İran'ın uygun bir seçenek olarak görülmesi, bu sebeple Alman askeri yardım ve düşüncesinin İran'a getirilmek istenmesi, Almanya tarafından hedeflenmiştir[625].

Rıza Şah döneminde her iki ülke de askeri işbirliği konusunda birbirlerinden istifade etmişlerdir. İran'da askeri sanayinin oluşmasında Alman mühendisler getirilerek istihdam edilmiştir. Ayrıca Almanya'dan çeşitli silahlar da satın alınmıştır. Almanya'da Hitler ile birlikte başlayan yeni dönemde, Alman ordusunun güçlenmesi, basın özgürlüğünün kısıtlanması, ulusal kimliğin ve saf Aryan ırkının savunulması Rıza Şah'ın ilgisini çekmiştir. Rıza Şah, ülke üzerindeki Sovyet ve İngiliz baskısını azaltmak amacıyla Nazi Almanyası ile iyi ilişkiler kurmayı amaçlamıştır.

Hitlerin Almanyası 1934 yılına kadar Avrupa dışında bir plan yapmazken bu tarihten itibaren Balkanlar-Türkiye-İran ve Hindistan istikametinde bir Alman nüfuz sahası oluşturmayı planlamışlardı[626]. Bu sebeple özellikle İran'da bulunan rütbeli siyasi/askeri erkân ve Rıza Şah ile ilişkilerini sağlamlaştırmaya çalıştılar. 1935 yılında 40 milyon Mark değerinde bir ticaret antlaşması imzalanmıştı. İran'ın mali sıkıntılarının olduğu dönemde gelen bu antlaşma İran ekonomisinde Almanların payının artmasına sebep oldu[627].

1936-39 yılları arasında ekonomik ilişkiler iyice gelişti. İngiltere ve Sovyetlerin tüm çabalarına ve engellemelerine rağmen Rıza Şah Almanya ile ticari antlaşmalar imzaladı. Buna göre İran, Almanya'daki endüstriyel makineler karşılığında pamuk, yün, tahıl gibi önemli tarım ve tekstil hammaddesinin ihracatını gerçekleştirdi. Böylece Almanya İran dış ticaretinde birinci sıraya yerleşti[628].

---

[625] Ali Bigdeli, "Revabıt-ı Diktatör-i Şarki Ba Cumhuri Weymar ve Naziha", *Mecelle-i Zamane*, 60, 1386, 57.
[626] Rafie, 126.
[627] İslami, 164.
[628] Savaş öncesi dönemde Almanya'nın ticari payı büyük olsa da Sovyet Rusya'nın payı da azımsanmayacak kadar fazlaydı. Özellikle İran'ın kuzeyinde yoğun ticari ilişkiler mevcuttu. Bu durum sadece ticari hayatı değil kuzey bölgelerin toplumsal ve siyasi hayatı üzerinde de etki bırakmıştı. Nitekim Bolşevizm ve akabinde komünizm İran'ın kuzeyinde daha hızlı bir karşılık gördü. İran işgali ve sonrasında da Sovyet Rusya ile ticaret devam etti. Savaş öncesinde başta pamuk ürünleri olmak üzere Rusya'dan yüklü miktarda ithal mallar satın alındı. İşgal sonrası ise Rusya kuzey bölgelere tamamen hâkim olarak kendi kontrolünde bir sömürü inşa etti. SAKMA, Belge Nu: 240008540, Belge Tarihi: 12.05.1319.

Almanlardan alınan endüstriyel cihazlar genel olarak elektronik ve askeri teçhizatlardı. Alman Lufthansa Havayolu şirketi de ülkede faaliyete geçti[629].

Bunun haricinde Almanlar İran'da kültürel faaliyetler yürüttüler. İran ve Almanya ortak Aryan ırkı üzerinde kültürel etkileşimleri, iki devletinde aynı ırk soyundan geldiği tezine ulaşma çalışmaları ve Alman üniversitelerinde Farsça kürsülerin açılması şeklinde kültürel faaliyetler izledi. Almanlar Rıza Şah'ı dış yazışmalarda "Pers" ve "Persiya" yerine "Aryalı-Aryan" anlamına gelen "İran" kelimesini kullanmaları için teşvikte bulundular[630].

İki ülke arasındaki askeri ilişkiler ise bu dönemde gelişti. Alman Skoda Fabrikası 1934 yılından Rıza Şah'ın saltanatının son dönemine kadar İran'daki askeri tesislerin inşasında yer aldı. Tahran'da makineli tüfek fabrikası ile "Şahbaz" isimli bir uçak yapım fabrikası tesisi kurulması ile ilgili anlaşmalar imzalandı. 1938 yılında askeri silah alımı antlaşması imzalandı[631]. En önemli gelişmelerden birisi, istihbarat servislerinin karşılıklı ilişkilerin kurulması olmuştur. Bu sayede Alman Gestapo ajanları İran'da geniş bir casusluk ağı teşkil edildi. Bu dönemde İran Ordusunda komuta kademesinde görevli birçok subayın bile Nazilere meylettiği söylenmiştir[632].

Askeri olarak iki ülke arasındaki bu ilişkiler, İran Ordusundaki subayların da Almanya'ya karşı sempatilerinin artmasına sebep oldu. Almanlar ise bu bölgenin kontrolü amacıyla İran üzerinden harekete geçmenin uygun olacağını değerlendirmişlerdi. Bu sebeple Almanya-İran arasındaki ilişkileri arttırmaya çalışmışlarıdı. Alman nüfuzunun ülke ve özellikle ordu üzerindeki etkisiyle birçok yüksek rütbeli ve Alman faşizm yanlısı İran askerleri İngilizlere karşı muhalefette bulunmaya başlamışlardı[633].

---

[629] Bigdeli, 59; Rafie, 127-128.

[630] 03 Dey 1313 HŞ. (24 Aralık 1934) tarihinde alınan bir kararla 1 Ferverdin 1314 (22 Mart 1935) tarihinden itibaren "Perser, Persien, Persian, Persia, Persan, Perse" isimlerinin yerine "İran ve İranlı" isimlerinin kullanılacağı ilan edilmiştir. Bu genelge bütün yurt dışı elçiliklere gönderilmiştir. (SAKMA, Belge Nu: 240038928, Tarih: 03.10.1313); Rafie, 129.

[631] Mahmud Dilfani, "Nagş-e Devlet-i Alman Der-İcad-ı Sanayi Nizami ve Teslih-i Erteş Der-Dövre-i Rızaşah", *Fasılname-i Goncine-i Esnad*, 9, (4), 1378, 86.

[632] Alırıza Ezgandi, *Revabıt-ı Harici İran 1320-1357*, Neşr-i Kavams, Tahran, 1383, 84.

[633] İran Ordusundaki Nazi Almanyası taraftarı subaylar: İ'lah Nizam Kupal (علاح نظام كوپال), Purzend (پورزند), Nadir Bat'ankaliç (نادر باتعانقليچ), Menuçeheri (منوچهري), Afsati (افسطي), Ahmed Ahkar Hasan Baka'i (احمد اخكر حسن بقائى), Hasan Mehin (حسين مهين), Zende Dil (زنده دل), Abtahi (ابطحي), Vali Ansari (والي انصاري), Sergerd Ensari (سرگرد انصاري), Behrami (بهرامي), Hacibullah Humayun (حبيب الله حمايون),

Ancak İran'ın askeri olarak Almanya'ya meyletmesi ve ilişkilerini geliştirmesi İran için hiç iyi bir sonuç oluşturmadı. Çünkü Almanya ile imzalanan antlaşmalar ve askeri işbirliğinin sürekli olarak genişletilmesi, müttefik devletlerin işgal olasılığını daha da güçlendiriyordu. Almanya ile ilişkiler Müttefiklerin İran'a saldırmalarının tek nedeni olarak kabul edilmese de Müttefik kuvvetlerin elini güçlendirmiştir. Alman sanayisi İran'ın mali bünyesi üzerinde çok fazla baskı oluştururken, diğer yandan İran'ın Almanya'ya askeri bağımlılığı arttı ve bu konu İran'ın Avrupa ile siyasi ilişkilerini etkiledi[634]. Nihayetinde de Almanya Polonya'ya saldırarak İkinci Dünya Savaşı başlamış oldu.

Alman İstihbarat Teşkilatı, II. Dünya savaşının başlamasından itibaren İran'da faaliyetlerini hızlandırarak ordudaki üst subaylar aracılığı ile müttefiklerin baskısı sebebiyle Almanya'ya karşı geri adım atan Rıza Şah'ı devirmeyi planlamışlardır. Bu teşkilatın sayısız üyesi İran içerisinde faaliyet göstermişleridir. Almanya özellikle İran'ın güney kısımlarını, yani İngiltere'nin kontrolü altındaki petrol bölgelerinde faaliyetlerine yoğunlaşmışlardır. Almanya'nın maksadı Kafkaslardan İran'a gelişi kolaylaştırmak olmuştur. Bu sayede Sovyetler Birliği'nin kontrolünde bulunan devletlere nüfuz edilerek yeni cepheler açılması sağlanacaktı. Ancak İran'ın müttefikler tarafından işgali ile bu plan gerçekleştirilememiştir[635].

İran'ın müttefik devletler tarafından işgali ve Rıza Şah'ın sürgüne gönderilmesi sonrası, İran'daki faşizm taraftarı subaylar faaliyetlerini yeraltına taşımışlardır. Bu subaylar Alman Nazi Partisi üyesi Frantes Mayer ve Alman Sefareti memurları ile iletişim halinde kalarak "Nuhzet-i Milliyun-u İran"(نهضت مليون ايران) Cemiyetini teşkil etmişlerdir (1941). İngiltere ve Sovyet Soyvetler Birliği ile mücadeleyi amaçlayan bu teşkilatın üyeleri; Habibullah Nuhzet, (13'üncü Dönem Meclis milletvekili), Isfahan Ordu Komutanı Tümgeneral Fazlullah Zahidi, Seyyid Ebulkasım Kaşani, İngiliz karşıtı Ruhani ve Muhammed Hüseyin Hüsam Veziri'dir.

Bu cemiyet Isfahan merkez olmak üzere İran güneyinde faşist bir devlet kurmayı amaçlamışlardır. Ancak Temmuz 1942 yılında Mayer'in Isfahan'daki gizli

---

Muhammed Dulu (محمد دولو), Cihanbaklu (جهانبكلو), Ak Uli (آق اولي), Muhsin Han Diba (محسن خان ديبا) ve Fazlullah Zahidi (فضل الله زاحدي); Parsa Benab, 34-35.

634 Rafie, 130.

635 Parsa Benab, 35.

karargâhı müttefik devletlerin istihbarat servisleri tarafından tespit edilmiş, Mayer ve destekçileri tutuklanmıştır. Almanlarla işbirliği yapan Habibullah Nuhzet, Isfahan Ordu Komutanı Tümgeneral Fazlullah Zahidi ve Seyyid Ebulkasım Kaşani başta olmak üzere 170 İranlı subay tutuklanmış ve böylece Almanların İran'daki faaliyetleri son bulmuştur[636].

3.7.2. Ordu Personelinin Sosyal Statüleri ve Sovyet-İngiliz İşgaline Etkileri

Yeni nizami ordunun tesisi ile birlikte idaresinin yeniden teşkilatlandırılması, kurumsallaşması ve sistemleşmesi için bir zamana ihtiyaç duyulmuştur. Personel temini, yeni garnizon komutanlıklarının kurulması, malzeme ve teçhizatların temini, yeni ve modern silahların alınması ve personele verilmesi gereken eğitimler kuruluş aşamasında aksaklıklara sebep olmuş, bazen de suiistimal edilmesine yol açmıştır. Rıza Han, İran Şahı olduktan sonra bile yeni nizami ordunun bir numaralı denetçisi olmuştur. Her seferinde zamanlı, zamansız ve baskın şeklinde kışlaları, askeri tesisleri gezmiş, mutfak ve depoları denetlemiştir. Ancak bu durum tek başına ordunun gelişmesine ve yeni sistemin kurulmasına yeterli olmamıştır. Çünkü bu durum devamlılık isteyen ve tek bir kişinin mücadelesi ile yürütülebilecek bir iş olmamıştır. Personel ve malzeme eksiklikleri sebebiyle yeni ordunun ihtiyaçları bir türlü tamamlanamamıştır[637].

Yeni nizami ordu ile birlikte komuta kademelerine yeni atamalar meydana gelmiştir. Birçok rütbeli personel yeni kışlalara atanmıştır. Zorunlu askerlik kanunu ile de yeni askerler bu yeni kışlalara gelmiş, bu askerlerin ikmal ve iaşeleri ile ilgili sorunlar ve usulsüzlükler oluşmaya başlamıştır. Rütbeli personeller tarafından ordu malları dışarda sivil tüccarlara ve esnaflara satılmıştır. Bu durum geneli kapsamasa bile komuta ve kontrolün zayıf olduğu bölgeler arttıkça, bu tarz usulsüzlükler yaşanmıştır. Örneğin askere yeni gelen acemilerin elbiseleri çavuşlar tarafından çeşitli bahanelerle el koyup, Yahudi tüccarlara satarak gelir elde ettikleri iddia edilir. Nitekim bunu doğrular şekilde bir grup askerin hizmetlerini tamamladıktan sonra

[636] Parsa Benab, 36-37.
[637] Cafer Şehri Lebaf, *Tahran-ı Kadim*, 1, İntişarat-ı Muayyin, Tahran, 1371, 350.

yarı çıplak ve ayakkabısız bir şekilde evlerine döndükleri gözlemlenmiştir[638]. Askeri kıyafetlerin dağıtılması konusunda da usulsüzlükler yaşanmıştır. Askerlere görevlerinin türüne göre iki senelik görevlerinde birkaç takım elbise istihkakı (bu sayı altıya kadar çıkmıştır) ve üç çift ayakkabı verilecekken bu malzemeler üzerinden de hırsızlık vakaları yaşanarak bu askeri malzemelerin kışla dışında satıldığı tespit edilmiştir[639]. Her askerin sahip olduğu aylık bir kilo şeker ve 45 gram çay istihkakı, binek hayvanların arpaları, çadır kumaşları, kıyafetler, asker botları gibi ordu malları, rütbeli askerler tarafından kışla dışında tüccarlara satılmıştır[640].

Bir diğer suiistimal ise asker maaşları ile ilgili olmuştur. Birçok asker, memleketlerinde sahip oldukları işlerini bırakıp zorunlu askerlik vazifelerini yerine getirmek amacıyla kışlalara gelmek zorunda kalmışlardı. Evli olanlar için ise durum daha kötü bir durumdaydı, geride bıraktıkları aileleri maddi sıkıntı içerisindeydiler. Askerlikten aldıkları asker aylıkları azda olsa onlar için önemliydi, ancak bunda bile usulsüzlükler yapılmıştır.[641] Halili kendi anılarında asker maaşlarının 7,5 riyal olduğunu, askerlik müddeti boyunca bu maaşı kendisinin ve arkadaşlarının alamadığını, komutanlarının kendilerinden imzalı ödendi makbuzu alarak üst komutanlığa gönderildiğini beyan etmiştir[642]. İran'da bu dönemde hiçbir suretle düzenli bir maaş ödemesi olmamıştır. Maaşlara subaylar ve diğer rütbeli personel tarafından el konulması sebebiyle askerler haklı olarak bu koşulları protesto amaçlı ayaklanmışlardır. Salmas ve Tahran'da bulunan camilere toplanarak oturma eylemi yapmışlar hatta bazı şehirlerde maaş alamayan askerler, şehrin çarşılarına saldırıp dükkânları yağmalayarak ateşe vermişlerdir (1928)[643].

Bunların haricinde askeri malzeme teçhizi olarak da imkânlar kısıtlıydı. Mesela bazı kışlalarda silah ve teçhizat eksikti. Her askere verilebilecek silah ve malzeme yoktu. Hatta bazı askerler orduda kullanılan silahlar hakkında bir şey

[638] Şehri Lebaf, 349; Mir Hüseyin Yekernigan, Seyri Der-Tarih-i Erteş-i İran Ez-Ağaz Ta Payan-ı Şehriver 1320, Haceste, 1384, 375.
[639] Ahmed Kesrevi, *Efseran-ı Ma*, Rüşdiye, Bi Na, 1358, 11.
[640] Hidayetullah Hakim Ehli, Ba Men Be-Erteş Biyayid, Bi Na, Tahran, 1327, 28-29.
[641] Kesrevi, 11.
[642] Kesrevi, 5.
[643] Hizmet yükümlülüğünde bulunan asker maaşları bu şekilde suiistimal edilirken rütbeli personelin maaşları gecikmeler olsa da cari yıl içerisinde ödemesi yapılıyordu. (SAKMA, Belge Nu: 310-55529, Belge Tarihi: 01.05.1315); Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 313-314.

öğrenemedikleri gibi silah kullanmayı bilmeden iki yılını tamamlamışlardı. Askerlerin eğitimsizlikleri iç güvenlik çatışmalarında da anlaşılıyordu[644].

Kışlalarda yaşanan bir diğer sorun ise sağlık sorunları olmuştur. Birçok askerin ölümüne yol açan beslenme ile ilgili sorunlar vardı. Ayrıca askerlerin fiziksel kondisyonları eksikti. Barınma imkânları kötüydü. Tıbbi tesisler yetersiz ve önemsizdi[645]. Bazı kışlalarda barınma ve beslenme ile ilgili o kadar kötü şartlar vardı ki toplu ölümler meydana geliyordu. Hatta Rıza Şah tarafından Tahran garnizonundaki ölümlerin araştırılması için bir sağlık görevlisi ve bir doktor görevlendirilmişti[646].

Ahmed Kesrevi, yaşanan bu olumsuzluklar ile ilgili olarak birçok kişinin milli duygularla askerlik vazifelerini yerine getirmek amacıyla geldiklerini, ancak zamanla burada yaşanan olumsuzluklar ve kendilerine verilen değere şahid oldukça, bu düşüncelerinden vaz geçerek bir an önce bu askerlik vazifesinden kurtulmanın yollarını aradıklarını beyan etmiştir[647]. Yeni ordu teşkilatında yaşanan bir diğer sorun ise üst subayların liyakatsiz ve bilgisiz olmaları idi. Darbe sonrası ve yeni nizami ordunun teşkil edilmesi, komuta kontrolde ihtiyaç duyulan subay sayısının arttırılmasına vesile oldu. Ancak bu subaylardan çok azı okuma yazma biliyordu ve yaklaşık altı kişiden sadece biri askeri eğitim konusunda bilgi sahibiydi. Bu dönem subayları modern savaş taktikleri hakkında hemen hemen hiçbiri bilgi sahibi değillerdi[648]. Darbe ile gelişen süreçte, ihtiyaç duyulan güvenilir ordu mensubu ihtiyacı, Rıza Han'ın etrafındaki birçok subayın kısa sürede yüksek rütbelere ulaşmalarını sağladı. Bu durum öyle bir hal aldı ki bazen bir yıl içinde iki veya üç rütbe alan dahi oldu[649].

Rıza Şah, etrafında bulunan üst subayların mevki ve statü kazanmalarını sağlayarak yeni bir toplumsal sınıf (askeri sınıf) oluşturmaya çalışmıştır. Bazı

[644] Ahmed Can Pulad, *Sergozeşt-i Yek Efser-i İrani, Ez Cengha-yı İstiklal-i Türkiye Ta Ameliyat-ı Rehayi-i Azerbaycan 1298-1320*, İntişarat-ı Şiraze-i Kitab-ı Ma, Tahran, 1398, 46-47.
[645] Cronin, *Rıza Şah ve Şekilgiri İran-ı Nevin*, 74-75.
[646] Hakim Elahi, 1327, 81.
[647] Kesrevi, 22.
[648] Can Pulad, 47.
[649] Bu duruma örnek verecek olursak darbeden görev alan Teğmen Buzercemheri kısa sürede rütbeler almaya başlamış, hatta altı yıl gibi kısa bir sürede tuğgeneral rütbesine kadar yükselmiştir; Cronin, 120-121.

generallerin servet kazanmalarına izin vermiştir. Bunda ki amacı halk tarafından kabullenilmiş yeni elit bir askeri sınıf ortaya çıkarmak olmuştur[650]. Rıza Şah İran'daki toprakların bir kısmını mülk olarak edinmişti. Aynı şekilde bu toprakları üst rütbeli subaylara dağıtarak onların güçlenmesini sağlıyordu. Rıza Şah, subayların yaşam standartlarını diğer devlet görevlisi memurlardan daha yükseğe çıkarmayı amaçlıyordu. Ordu komutanlarına cüzi bir bedel karşılığında devlet arazilerini satıyordu. Bu komutanlar ise sadakatlerini sunmak adına Rıza Şah aleyhine gelişen bütün durumlara müdahale etmeye çalışıyorlardı[651]. Rıza Şah'ın komuta kademesine hoşgörü ve cömertliği sayesinde, ilk yıllarında sıradan sınıflardan olan bu kişiler kısa sürede büyük gayrı menkuller ve nakit paraların sahibi olmuşlardı. Rıza Şah komutanların sadece servet sahibi olmalarını sağlamadı, aynı zamanda halkın şikâyetlerine karşı da onları korudu[652].

İlk kuruluşunda Nizami Ordu Kuvvetlerinin sayısı 22.800 kişi iken, İkinci Dünya savaşına kadar bu sayı 184 bin kişiye ulaşmış ve yaklaşık sekiz kart artmıştır[653]. Ancak İngiltere ve Sovyetlerin İran işgali başladığında bu ordu kısa bir süre içerisinde dağılmıştır. Askeri personel işgal başladığı zaman yağma ve askeri malzemeler hatta silahları bile satma eğilimi göstermişlerdir[654]. Silahlar haricinde binek hayvanlar dahi komutanlar tarafından yok pahasına satılmıştır[655]. Bu şartlar altında başlayan savaş kısa sürede İran'ın aleyhine sonuçlanmıştır.

3.7.3. İran'ın İngiltere ve Sovyetler Birliği Tarafından İşgali

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, 22 Haziran 1941 tarihinde Almanların Sovyetler Birliğine saldırması ile savaşın seyri Almanlar lehine dönmüştür. Müttefik Kuvvetler tarafından Sovyetlere, Almanlar ile mücadele için silah ve mühimmat yardımının yapılması düşünülmüştür. Bu kapsamda Müttefikler

[650] Kesrevi, 83.
[651] Bir nevi ödül-ceza şeklinde bu ilişkiler gelişmişti. Rıza Şah'ın orduya büyükbütçeler ayrılması ve sadakat gösteren subayların ödüllendirilmesi sağlayarak sadakati sürdürmeyi hedeflemiştir. Bunların haricinde Rıza Şah'ın görüşüne uymayan en ufak bir fikir ve eylem belirtisi gösterenler ise hemen konum ve imtiyazlarını kaybediyorlardı. Bkz. Hakim Kasımi, "Avamil-i Sahtari Nakaramedi Erteş-i Şahinşahi Ver-Celugiri Ez-Sukut-u Nizam Saltanati", *Pejuheşname-yi Ulum-u siyaseti*, 3, (4), 1387, 254.
[652] Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 304-308.
[653] Ferdust, 1370, 78; Cronin, *Erteş ve Hükümet-i Pehlevi*, 39-40.
[654] Cronin, *Rıza Şah ve Şekilgiri İran-ı Nevin*, 80.
[655] Şehri Lebaf, 355.

tarafından yardım için en güvenli ve uygun yolun Fars Körfezi üzerinden İran ve ardından Kafkaslar yolu ile sağlanabileceği kararlaştırılmıştır[656]. Ancak İran'da bulunan ve sayıları günden güne artan Alman uzmanlar sebebiyle İran'ın işgali gündeme gelmiştir. İran'da bulunan Alman uzmanlar konusu İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından sürekli gündeme getirilmiş ve bir tehdit olarak algılanmıştır. Temmuz 1941'den itibaren bu konudaki rahatsızlıkları üst düzeyde İran'a bildirilmeye başlanmış nihayetinde de İran'a müdahale sebebi olmuştur[657].

İşgal öncesi Türk Basınında İran ile ilgili yazılar yayımlanmıştır. Bu yazılarda İngiltere'nin Abadana'da bulunan petrollerini korumak için İran'a asker gönderebilecekleri haberleri yer almıştır. 18 Haziran 1941 tarihinde Türkiye'nin Almanlar ile imzaladığı dostluk antlaşması ve sonrasında tarafsızlığını ilan etmesi Sovyetlere gönderilecek yardımın İran ve Kafkaslar üzerinden gönderilmesinin daha fazla gündeme gelmesine sebep olmuştur.

Temmuz 1941'de İngiliz Hükümeti tarafından İran'da çok fazla Almanın bulunması sebebiyle İran ikaz edilmiştir[658]. Aynı şekilde Sovyetler tarafından da İran'a Almanlar konusunda baskı yapılmaya başlanmıştır. Çok geçmeden de 3 Ağustos 1941 günü İngiltere, Almanların ülkeden çıkartılması için İran'a nota verilmiştir. 4 Ağustos 1941 tarihinde Sovyetler tarafından yapılan açıklamada İngiltere tarafından verilen notaya iştirak ettikleri bildirilmiştir[659].

Müttefik kuvvetler İran işgali ile ilgili sinyallerini verirken İran'ın da işgali beklediği bilinmektedir. Rıza Şah Pehlevi'nin Harp Okulu Mezuniyet Töreninde yaptığı konuşmada silahlı kuvvetlerdeki tüm izinlerin ikinci bir emre kadar kaldırıldığını, İran'ın içinde bulunduğu duruma binaen silahlı kuvvetlerin her an hazırlıklı olması gerektiğini ifade etmiştir[660]. İşgale yönelik tedbirler kapsamında,

[656] Hakdar, *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye..,* 103.
[657] Çağatay Benhür, "İkinci Dünya Savaşında İran'ın İşgali ve Türk Basını (1941)", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10, (9), Ankara, 2015, 75.
[658] Benhür, 82.
[659] Benhür, 82.
[660] "Bu sene talebeye senelik izinleri verilmemiştir. Sebeplerini bilahare anlayacaklardır. Bu sebeplerin onlardaki fedakârlık hislerini takviye edeceği fikrindeyiz. Vazifeniz ve yaşadığımız saatin hassasiyeti üzerine dikkat nazarınızı çekmeğe lüzum görmüyorum. Ordu ve subaylar hali hazır vaziyette pek büyük bir dikkat ve alaka göstermelidirler. Ve lüzumu takdirlerinde her fedakârlığa hazır bulunmalıdırlar…" Rıza Şah'ın 21 Ağustos 1941 tarihindeki Harp Okulu mezuniyet törenindeki konuşması. Bugün Gazetesi, 22 Ağustos 1941, 1.

büyük şehirlerde hava savunma sistemlerinin teşkil edilmesi, devlet dairelerinin savunma planlarının hazırlanması, gaz maskelerinin temin edilmesi, hava taarruzlarına karşı sığınıkların yapım ve kontrolünün sağlanması, şehirlerin tahliye planlarının hazırlanması ve ulaşım ekipmanlarının temini için Savaş Bakanlığı'na bağlı bir "Sivil Savunma Teşkilatı" tesis edilerek tüzüğü oluşturulmuştur[661].

İran'da yaşayan Almanların sayısı ile ilgili de farklı sayılar verilmektedir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından, Irak'ta 2-3 bin civarında Alman ajanının faaliyet gösterdiği ve bu Almanların üs olarak da İran'ı kullandığı ifade edilmiştir. Alman kaynaklarına göre yapılan açıklamada İran'da yaşayan Alman vatandaşlarının bir kısmı kadın ve çocuktan oluşan toplam 690 kişi olduğu, buna karşın İngiliz vatandaşlarının sayısının 2590, Sovyet vatandaşı sayısının 300 ve İtalyan vatandaşı sayısının ise 310 olduğu ifade edilmiştir[662].

Washington'daki İran Büyükelçisi Muhammed Şayeste tarafından yapılan açıklamada ise İran'da bulunan Alman vatandaşı miktarının takriben 700 kişi olduğu, İran'da bütün yabancıların sıkı bir denetim altında tutuldukları, İran'ın bu savaşta tarafsızlığının devam edeceği, ancak herhangi bir müdahalede isterse bire on nispetinde bir güç olsa da herhangi bir tecavüze karşı koyacakları ifade edilmiştir[663].

1941 yılı savaş öncesi dönemde Türkiye basınında Fars Körfezi, Irak ve Suriye sınırındaki İngiliz Birliklerinin hareketliliği ile ilgili istihbari bilgilerin geldiği bildirilmiştir[664]. Aslında İngiltere çok öncesinde Fars Körfezindeki varlığını idame ve ikame etmiştir. Nitekim İngiliz savaş gemilerinin 1930 yılından itibaren Bender Abbas Limanı karşısında bulunan Hengam Adasına geldikleri ve burada yerleştikleri,

---

[661] SAKMA, Belge Nu: 240011137, Tarih: 25.10.1318.

[662] Benhür, 87; Muhammed Rıza Şah Pehlevi döneminde Saltanat Matbaasında basılan Kara Unsurlarının 50 Yıllık Tarihi (Tarih-i Pencah Sale Niru-yu Zemin-i Şahinşahı İran) isimli kitapta 1940'lı yıllarda ülkede çalışan yabancı uzman sayısının en az 45000 kişi olduğu ve bu uzmanların ülkelere göre sıralaması şu şekilde verilmiştir:

İngiltere vatandaşı	: 2590 kişi,
Almanya vatandaşı	: 690 kişi,
Sovyet ler BirliğiVatandaşı	: 490 kişi,
İtalya Vatandaşı	: 310 kişi,
Çekoslovakya Vatandaşı	: 180 kişi,
Yugoslavya Vatandaşı	: 140 kişi,
İsveç Vatandaşı	: 70 kişi. Kazımi ve Alborz, 217-218.

[663] Bugün Gazetesi, 24 Ağustos 1941, 1.

[664] Vakit Gazetesi, 24 Ağustos 1941, 1-4.

personel mevcut bilgileri ve yaptıkları faaliyetler, sürekli olarak Bender Abbas Liman Komutanlığı tarafından takip edilerek rapor edilmiştir. Ancak İngilizlerin buradaki mevcudiyetleri ile ilgili herhangi bir girişimde bulunulmamıştır[665].

Harekât öncesi Cumhuriyet Gazetesinde İran ordusunun değerlendirilmesi verilmiştir. Yazıda İran Ordusunun barış zamanında 40 bin, sefer zamanında ise 300 bin kişilik bir ordusu bulunduğu, 15 tümenlik askeri teçhizatı, 150 civarında uçağı olduğu belirtilmiştir[666].

Nihayetinde 25 Ağustos 1941 günü sabah saat 4'te İngiliz ve Sovyet Birlikleri İran'a saldırmaya başlamışlardır. Bir süredir İran sınırları yakınında askeri tatbikatlar yaptıkları, keşif uçaklarının İran toprakları üzerinde defalarca uçurdukları ve İran toprakları üzerinde istihbari fotoğraf çektikleri ile ilgili istihbari bilgiler gelmişti. Basra Körfezi ve Hazar Denizi sularında savaş gemileri peş peşe tatbikatlarla taarruza hazırlanmışlardı. İran Ordu Karargâhı bu manevralardan haberdar olmadığı için (Ordu da savunma öncesi hazırlık amacıyla hiçbir tatbikat/manevra yapılmamıştır) ilk karşılaşmada Sovyet ve İngiliz kuvvetlerinin saldırısına uğrayan bazı tümenlere alarm emri vermişti. Bu şekilde, doğal olarak, düşmanın hem sayı hem de çok sayıda silah ve hazırlık açısından üstünlüğü, işgal birliklerinin hızlı ilerlemelerine sebebiyet vermişti. İran Ordusundaki subaylar öyle şaşkın bir vaziyetteydiler ki, sadece kendi hayatları ve ailelerini düşündüler. Ayrıca İran kuvvetleri İngiltere ve Rusya kadar iyi donanımlı değildi[667].

Sovyet Birlikleri, iki piyade ve motorlu tugay kuvvetindeki işgalci grup, İran topraklarına General Novikov komutası altında üç farklı noktadan girmeye başladılar. İlk nokta Aras Nehri istikametinden giren Sovyet askerleri, Maku ve Hoy'u ele geçirilerek Urumiye gölü kıyılarına kadar ilerlemiş daha sonra Urumiye ve Tebriz şehirlerini ele geçirmişlerdir. İkinci Sovyet unsuru, Astara'dan Hazar Denizi kıyıları, ardından Erdebil Şehri ve Enzeli Limanı'na, oradan Reşt, Gilan ve Mazanderan şehirlerini ele geçirerek Kazvin sınırlarına kadar ilerlemiştir. Üçüncü Sovyet unsuru ise Türkmen Limanı'ndan İran topraklarına girerek Semnan'a kadar

[665] SAKMA, Belge Nu: 102014-12899, Tarih:17.01.1309.
[666] Benhür, 88.
[667] Akıli, *Rıza Şah ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil,* 518.

olan Gürgan ve Horasan'ın kuzeyini ele geçirdiler[668]. Sovyetler, aynı zamanda havadan da saldırı gerçekleştirdiler. Sovyet Hava Kuvvetleri tarafından kara harekâtına paralel olarak İran'ın kuzey batısında bulunan Tebriz, Erdebil, Rezaiye, Hoy, Ahur, Meyandab, Maku, Mahabad, Meynab, Reşt şehirlerine hava harekâtı düzenlenmiştir. Bu harekât esnasında birçok asker ve sivil ölümleri olmuştur[669].

26 Ağustos 1941 tarihli İkdam Gazetesindeki yazıya göre İngiliz kara unsurlarına, Hindistan'daki İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı General Wavel komuta etmekteydi. Basra Körfezindeki İngiliz Filosu ise Amiral Geoffrey Arbuthnot komutasındaydı. İngiliz Birliklerinin Şapur Limanına çoğu zırhlı birliklerden oluşan 6-7 tümenlik bir kuvvetle geldikleri ve çok az bir direnişle karşılaşarak yeni yapılan ve Hazar Denizi'ne uzanan demiryolu istikametinde ilerledikleri iletilmiştir. Yazının devamında Sovyet güçlerinin ise 5-6 piyade tümeni ve 2-3 zırhlı tugay gücünde işgale kuzeyden başladığı ifade edilmiştir[670].

24 Ağustos gecesi Basra'dan hareket eden İngiliz birlikleri, ertesi gün şafak vakti İran kıyılarında karaya çıktılar ve Hürreemşehr ve Abadan'a saldırdılar. 26 Ağustos günü İngiliz Hava Kuvvetleri Ahvaz'ı bombaladı ve bir dizi İran Hava Kuvvetlerine ait savaş uçaklarını düşürerek etkisiz hale getiriler. Yaklaşık 28 bin İngiliz askeri Karun Nehri (رود کارون) üzerinden Ahvaz'a ilerlediler. Tümgeneral Şah Bahti komutasındaki İran güçleri İngiliz güçlerine kayıplar verdilerse de kısa bir süre sonra İngiliz güçleri baskın gelerek dirençlerini kırmayı başardı. General Slim komutasındaki diğer İngiliz kolu, Hüsrevi sınırından geçerek buradaki petrol tesislerini ele geçirerek Kirmanşah'a doğru ilerlemeye başladı. İslamabad-ı Garb'da (Şah Abad) bulunan İran topçularının direnişi bir nebze etkili olsa da İngiliz ilerleyişi engellenemedi[671]. İngiliz motorlu, piyade ve topçu birlikleri başlangıçta Hürremşehr'e saldırdılar. Sonra Abadan'a ve oradan da Şahpur Limanını ele geçirdiler. İngiliz birliklerinden bir bölümü Hanakin'e doğru ilerledi. İngilizler ile olan çatışmalarda birçok asker hayatını kaybetti. İran'ın 120 bin kişilik ordusu 6 gün içerisinde kartopu gibi eriyerek dağıldı.

[668] Huşeng Mehdevi, 421-422.
[669] Ferhat Feruzeş, 1557.
[670] İkdam Gazetesi, 26 Ağustos 1941, 3.
[671] Akili, *Ruz-u Şomar Tarih-i İran*, 275.

25 Ağustos 1941 günü Tebriz'deki 3'üncü ve 4'üncü Ordu, Rezaiye'deki 15'inci Ordu, Erdebil'deki 17'nci Ordu ve Gilan'da bulunan 10'uncu Ordu Sovyetler tarafından dağıtılarak imha edildi. Kürdistan Eyaletindeki 12 ve 9'uncu ordular ile Kirmanşah'ta bulunan 6'ncı Tümen birlikleri işgal harekâtının beşinci ve altıncı günde tamamen parçalandı ve İngiliz birlikleri Kirmanşah petrol kuyularını ele geçirdi. Merkez Garnizona (Tahran) bağlı birinci ve ikinci tümen ile Tahran'da bulunan Bağımsız Mekanize Tugayı'da Savaş Bakanlığı tarafından verilen emir ile serbest bırakılarak dağıtılmıştı[672]. Rıza Şah'ın bu gelişmeden haberi yoktu. Komuta kademesindeki üst subaylar insiyatif kullanarak askeri personelin izine gönderilmesi için imza toplayarak ordunun dağılmasına sebep olmuşlardı. 31 Ağustos 1941 günü Rıza Şah, ordunun dağılmasına yol açan ve bu izin planını imzalayan komuta kademesini Saad Abad Sarayı'na çağırdı ve onları vatana ihanet ile suçladı. Rıza Şah, Savaş Bakanı Vekili Tümgeneral Ahmed Nahcivan ve Tuğgeneral Ali Riyazi'yi tenzili rütbe cezası vererek hapse atılmalarını ve ardından da mahkemede yargılanmalarını sağladı[673]. Nihayetinde de İngiliz Birlikleri Kirmanşah'taki petrol tesislerinin ele geçirerek 31 Ağustos günü Kazvin yakınlarında Sovyet Kızıl Ordu birlikleri ile ilk teması sağladı[674].

Geri kalan ordulardan Huzistan, Terbet Cam, Isfahan, Fars, Kirman ve Sistan Ordu birliklerinde ise büyük firarlar yaşandı. Gelişmesi için çok büyük yatırımlar yapılan ve teknolojik olarak geliştirilen İran Ordusu, İngiliz ve Sovyet güçlerine karşı 6 gün bile dayanamayarak dağıldı[675].

İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin saldırıları karşısında hazırlıksız yakalanan İran Ordusu, personel sayısını arttırma yoluna gitmiştir. Rıza Şah'ın emriyle 1941 yılında subay okulunda eğitim gören öğrenciler mezun edilerek subay rütbesinde kışlalara göndermek zorunda kalınmıştır[676].

---

[672] Akili, *Rıza Şah ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 663.
[673] Hakdar, *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye..,* 103.
[674] Akili, *Ruz-u Şomar Tarih-i İran*, 275.
[675] Akili, *Rıza Şah ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil*, 663.
[676] Kadimi, 133; Yaşanan firarlarla ilgili olarak İranlı yazar Necef Deryabenderi (1929-2020), kendi anılarında İran'ın işgali öncesinde Fars Körfezi kıyısıda bulunan Abadan şehrinde bulunduğunu, İran Ordusunun bölgeye takviye amaçlı birliklerin sevkedildiğini, hepsinin resmi kıyafetli olduklarını, İngilizlerin karaya çıkartması öncesi hava harekatı düzenlediklerini ve kendilerini savunmak üzere hava savunma silahları ile karşılık verildiğini ancak şehrin üç gün içerisinde Hint asıllı İngiliz Ordusu

İngiltere ve Sovyet işgali baskın şekilde ve ani olarak şu sıra ile başlamıştır:

- 25 Ağustos 1941 günü saat 4'te Sovyet Ordusu kuzeyde ve İngiliz ordusu batı ve güneyde İran sınırlarına saldırmaya başladı.
- Tebriz, Erdebil, Rızaiye, Hoy, Aher, Meyandu Ab, Maku, Mahabad, Benab, Reşd, Hasan Kiyade, Meyane, Ahvaz ve Bender-i Pehlevi'ye (Pehlevi Limanı) havadan bombardımana başlandı. Birçok askeri tesis ile sivil halk ta etkilendi. Tebriz'de savunma amaçlı kullanılan uçaksavar topu ile bir uçak düşürüldü.
- Sovyetlerin Motorize ve Mekanize Birlikleri Culfa, Poldeşt, Maku, Kara Zeyaeddin, Abadan, Bender-i Şahpur, Kasr-ı Şeyh şehirlerine taarruza geçtiler.
- Sovyet Deniz Kuvvetleri Hazar Denizinde bulunan fabrikaları hedef alırken İngilizler Şahpur Boğazına (Bender-i Şahpur) ve Hürremşehr'e saldırdılar.
- Gafil yakalanan Şah ordusunun birlikleri çeşitli bölgelerde işgale karşı direnişe geçtiler.
- Genel seferberlik ilan edilerek savunma yapılmaya çalışıldı[677].

3.7.4. İngiltere ve Sovyet Rusya'ya Karşı Oluşturulan Savunma Birliklerinin Yeri ve Komutanı

İngiltere ve Sovyetler Birliğinin işgali sırasında İran Ordusunda görevli ordu komutanları aşağıda verilmiştir:

- Tahran 1'inci Ordu Komutanı, Kerim Buzurcemheri (1887-1953),
- Tahran 2'nci Ordu Komutanı, Ali Asgar Nakdi (1896-1967),
- Tebriz 3'ünci Ordu Komutanı, İrac Matbui (1896-1980),
- Rızaiye 4'üncü Ordu Komutanlığı Ordu komutanı Serleşker Muayini,
- Kürdistan 5'inci Ordu Komutanlığı, Ordu Komutanı Mehdi Kuli A'levi Mukaddem,
- Huzistan 6'ncı Ordu Komutanlığı, Ordu Komutanı Muhammed Şah Bakhti,

---

tarafından işgal edildiğini ifade etmiştir. Deryabenderi, gelen İran Ordusu askerlerinin İngilizlerin yaklaşmasına karşılık bir anda tüm subaylar dahil şehirden kaçtıklarını ve firrar ettiklerini belirtmiştir. Hüseyin Mirzayi, Salha-yı Civani ve Siyaset Hatırat-ı Necef Deryabenderi Ez Abadan, Neşriyat-ı Abadan-Name, Abadan, 1394, 48-52.

[677] Kadimi, 129-131.

- Horasan 9'uncu Ordu Komutanlığı, Ordu Komutanı Muhteşemi,
- Gürgan 10'uncu Ordu Komutanlığı (گرگان) Ordu Komutanı Vekili Albay Mu'tedi,
- Gilan 11'inci Ordu Komutanlığı Ordu Komutanı Tuğgeneral Gadir,
- Kirmanşah 12'nci Ordu Komutanlığı Tuğgeneral Purya,
- Erdebil 15'inci Ordu Komutanlığı Tuğgeneral Kadiri,
- Hoy 17'nci Ordu Komutanlığı Rızaiye Ordu Komutanlığı emrinde Muayini 'ye bağlı ordu.
- Terbet Cam 18'inci Ordu Komutanlığı Albay Sertipi emir-komutasında[678].

Ancak bu direnişler her hangi bir fayda sağlamadı. 28 Ağustos günü İran kabinesi istifa etti. Muhammed Ali Furugi tarafından yeni kabine tesis edildi[679]. 29 Ağustos 1941 günü işgalciler ile İran hükümeti arasında 8 maddelik ateşkes antlaşması imzalandı. Buna göre:

1) İngiliz ve Sovyet kuvvetleri İran'ın bütün hayati ve sevküleyş noktalarını işgal edeceklerdir.

2) Büyük Britanya ile Sovyetler Birliği İran'ın istiklal ve tamamiyetine güvence verecektir.

3) İngiltere ile Sovyetler Birliği, ahval ve şerait müsede eder etmez kuvvetlerini geri çekeceklerdir.

4) Muhasamatın (savaş) devamı müddetince İran, intizam ve asayişin teminine yardım edecektir.

5) İran tam kontrol salahiyetlerini muhafaza edecektir.

6) İran bütün nakliyat meselelerinde İngiliz ve Sovyet Güçleri ile tam bir işbirliği yapmayı tahüt edecektir.

7) İngiltere ile Sovyetler Birliği'nin İran'a yapılan yardımları tetkik edilecek bir ikraz (borç) şekli belirlenecektir.

8) Bütün Almanlar memleketten çıkartılacaktır[680].

Ateşkes antlaşmasına kadar Sovyetler Tahran'a 144 km mesafeye kadar yaklaşmışlardır. İngiliz kuvvetleri ise İran'ın doğusunda 650 km, güneyinden ise 300

[678] Kadimi, 132-133.
[679] İkdam Gazetesi, 29 Ağustos 1941, 1.
[680] Vakit Gazetesi, 30 Ağustos 1941, 4.

km ilerledikleri görülmüştür. Ancak ateşkes olmasına rağmen, bazı İran ordusu mensupları insiyatif alarak savunmaya devam etmişlerdir. Bu durum müttefik işgalcilerin ilerleyişlerine (özellikle Sovyetler, Tahran dahil olmak üzere bombardımana devam etmişlerdir.) devam etmelerine sebep olmuştur. İngiltere müttefiklerin İran'dan üç isteği olduğunu iletmiştir. Birincisi; İran'daki Almanların İngiltere'ye teslimi, ikincisi; Basra ve Hazar Denizinde bulunan limanlar ile bu iki yer arası demiryollarının kullanımında müttefik devletlere azami kolaylık gösterilmesi, 3'üncüsü; İngiliz-İran Petrol şirketlerinin üretiminde aksaklık yaşanmadan devam ettirilmesidir[681].

18 Eylül'de müttefikler Tahran'a girmişlerdir. Rıza Şah, ordunun İngiltere ve Sovyet Birlikleri karşısında yetersizliğini görünce daha fazla kargaşa ve gerginliğin sürmemesi adına istifa etmek zorunda kalmıştır. Dönemin Başbakanı Muhammed Ali Furugi'nin İngiltere ile yaptığı görüşmeler ve diplomatik çabaları sonucu Rıza Şah'ın tahttan çekilerek oğlu Muhammed Rıza'nın yeni İran Şahı olması kabul edilmiştir[682]. Aynı gün Muhammed Rıza Pehlevi İran Meclisinde yemin ederek yeni İran Şahı olarak görevine başlamıştır[683].

İran, İkinci Dünya Savaşı sürecince işgal altında kalmıştır. Savaşın sonra ermesinden sonra yabancı güçlerin İran'ı tahliyesi konusu 17 Temmuz-02 Ağustos 1945 tarihleri arasında "Potsdam Konferansı'nda" görüşülmüştür. Stalin, Truman ve Churchill'in katıldığı konferansta İran'ın tahliyesi gündeme gelmiştir. Nihayetinde Sovyetler, ABD ve İngiltere Dışişleri Bakanlarının Japonya ile savaşın sonra ermesi sonrası yaptıkları toplantıda İngiltere tarafından alınan kararla 2 Mart 1946 tarihine kadar İran'ı tahliye edecekleri bildirilerek bu tarihe kadar İran'ı terk etmişlerdir. Ancak Sovyet Kuvvetleri tahliye etmemiştir[684].

3.8. Rıza Şah'ın Sürgüne Gönderilmesi ve Ölümü

Rıza Şah'ın istifadan başka bir çaresinin kalmayarak tahtı oğluna devretmesi sonrası Rıza Şah'ın ülkeden gönderilmesi İngiltere tarafından istenmiştir. Rıza Şah

[681] Benhür, 93-97.
[682] Nahavandi ve Bomati, 115.
[683] Hakdar, *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye..,* 104.
[684] SAKMA, Belge Nu: 24-3638-293, Belge Tarihi: 15.02.1322.

istifa mektubunda "son birkaç yıldır ülke meseleleri ile ilgilendiğimden dolayı çok yoruldum ve güçsüz hale geldim. Bu sebeple ülke işleriyle ilgilenmek için daha genç ve güçlü birinin gelmesi gerektiğine inanıyorum bu yüzden saltanat işlerini veliahdıma bırakıyorum" demiştir[685].

Rıza Şah'ın istifa mektubu Meclis'te okunduğu esnada O ve ailesi Isfahan'a doğru yola çıkmıştı. Yanında ailesinden eşi Melike Asmet, kızları Şems ve Fatıma, oğulları Alirıza, Abdulrıza, Gulamrıza ve Hamidrıza ile birlikte 14 Eylül 1941 tarihinde Isfahan'a vardılar. Şah ve ailesi Isfahan Garnizon Komutanı Tuğgeneral Şa'iri'nin evinde kaldılar. 21 Eylül'e kadar Isfahan'da kaldıktan sonra Yezd şehrine oradan da Kirman'a nakledildiler.

Rıza Şah nereye sürgün edileceğini bilmiyordu ve İngiliz Konsolosluk yetkilileri tüm seyahatini planlamışlardı ve seyahat masraflarını daha sonrasında oğlundan tahsil edeceklerdi. Ancak Rıza Şah başlangıçta Latin Amerika'da Arjantin'e yerleşmeyi planlıyordu. İngiliz yetkililerin gözetiminde ailesi ile birlikte Bender Abbas Limanından İngiliz gemisine binerek Güney Afrika'da bulunan Mauritius Adasına intikal ettiler. Ailesi ile birlikte yaklaşık 5 ay burada yaşadıktan sonra Güney Afrika/Johansburg'a transfer edildiler[686]. Rıza Şah çaresiz ve mağlup bir lider olarak dış dünyaya kapalı bir şekilde 26 Temmuz 1944 günü geçirdiği kalp krizi sebebiyle Johansburg'da vefat etmiştir[687]. Rıza Şah Pehlevi'nin cenazesi mumyalanarak uzun seneler Mısır'da bulunan El-Rıfai Camiinde saklanmıştır. Altı yıl sonra oğlu Muhammed Şah'ın talimatıyla 1950 yılında İran'a getirilmiştir. Naaşı, Rey Şehrinde bulunan Rhagae yakınlarında bulunan bir türbeye defnedilmiştir[688]. Ancak cenazenin ülkeye getirilmesi Kum'daki Ruhani Okulu öğrencileri tarafından bir bildiri ile protesto edilmiştir[689]. 1979 yılında gerçekleşen İran Devrimi'nden sonra Ayetullah Humeyni'nin talimatıyla Rıza Şah için yapılan mozole yıktırılmıştır.

---

685 Arşiv-i Sazman-ı Esnad-ı Milli, Belge Nu: P64851, Pejuheşkede-i Tarih-i Muasır, https://www.iichs.ir/fa/, (Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2023). İstifa mektubuna ait arşiv belgesi Ek-9'da sunulmuştur.

686 https://www.farsnews.ir/my/c/94746, (Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2023)

687 Hakdar**,** *Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye..,* 104.

688 Rıza Kurtuluş, Rıza Şah Pehlevi, TDV İslâm Ansiklopedisi, 35, İstanbul, 2008, 65.

689 SAKMA, Belge Nu: 290-31747, Belge Tarihi: 21.02.1329.

SONUÇ

1921 yılının Mart ayında bir askeri darbe ile siyasi iktidara gelen Rıza Han, zamanla yeni teşkil ettiği düzenli orduya dayalı milliyetçi ve otoriter bir devlet kurma hedefini gütmüştür. Rıza Han orduyu milliyetçiliğin merkezi olarak kullanmış, elit bir sınıf oluşturmaya çalıştığı subaylar ise toplumsal ve kültürel dönüşümün öncüleri olmuşlardır. Rıza Han yeni orduyu tesis etmek için iki insan kaynağına güvenmiştir. Bunlar deneyimli jandarma birlikleri ile siyasi sadakate sahip Kazak birlikleridir. Rıza Han bu iki gücün haricindeki diğer askeri unsurları ise terfi ettirmemiştir. Kuşkusuz buna en büyük etken güven meselesi olmuştur. 1920'li yıllarda henüz ordu teşkilatı Rıza Han tarafından oluşturma aşamasındayken, çok yetenekli ve gücü kendisine çekmeyi başarabilen bir kadro kurmaya çalışmıştır. Ancak ordunun geri kalanı için ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Bu dönemle ilgili tartışmalarda yeni kurulan orduda Kazak askerlerinin jandarma ve diğer askeri birliklere göre daha baskın bir şekilde askeri kadrolarda görev aldığıdır. Bulunan bilgi ve belgelere istinaden Rıza Şah'ın Kazak birlik menşeili bir asker olması, atanan subayların Rıza Şah'tan daha fazla iltimas görmesi bu düşüncenin doğruluğunu teyit etmektedir.

Yeni ordu teşkilatında Kazak Tugayı/Tümeninin rolü, orduda ihtiyaç duyulan subayların temin edilmesinde hayati bir öneme sahip olmuştur. Rıza Han bu subayların seçilmesinde bizzat müdahil olmuştur. Bu subayların büyük bir çoğunluğu eğitim açısından zayıf olsalar da siyasi ve sosyal arenada Rıza Hanın ihtiyaç duyduğu desteği sağlama konusunda en güvenilir unsur olmuşlardır. Bu subayların darbenin icrası, siyasi istikrarsızlıkların giderilmesi ve kontrolün ele geçirilmesinde büyük katkıları olmuştur.

Darbe sonrası dönemde yeni bir nizami ordunun teşkili faaliyeti Rıza Han ve kurmayları tarafından önemle durulan bir konu olmuştur. 1922-1926 dönemi bu ordunun ilk kuruluş ve toparlanma dönemi olmuştur. Nihayetinde aşiret yapısından merkezi bir yapıya sahip orduya geçiş kolay olmamıştır. Ancak sadece toplumsal alanda değil ordu içerisinde de yeni ordu yapısına karşı isyanlar yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle 1925-26 döneminde yaşanan mali sorunlar sebebiyle isyanlar

çıkmıştır. Bu dönem iç güvenliğin sağlanmaya çalışıldığı ve Rıza Hanın kendi pozisyonunu sağlamlaştırdığı bir dönem olmuştur.

Öte yandan yeni bir ordunun kurulması ve devamında zorunlu askerlik yasasının kabulü, toplumsal açıdan olumlu etkiler doğurmuştur. Verilen temel askerlik eğitimlerinin yanı sıra toplumun her kesiminden gelen vatandaşlara okuma-yazma eğitimi, Farsça bilmeyenlere Farsça eğitimi, tarihsel birlik ve beraberliğin sağlanması için Pers dönemine atıfta bulunan resmi bayramlar ve ritüeller sayesinde toplumda Pers milliyetçiliğinin oluşmasında önemli bir yere sahip olmuştu. Yine bu zorunlu askerlik sonrasında terhis olan askerlerin kendi memleketlerine döndüklerinde askeri kıyafetlerini belli bir süre sivil yaşamda da giymelerine izin verilerek toplumda birlik ve milli bir bilincin oluşmasına katkı sağlamaya çalışılmıştı.

Ancak Rıza Şah Modern endüstrinin, iletişim ağlarının ve eğitim şeklinin dizayn edilmesinde toplumun ihtiyaçlarına göre değil, çoğunlukla ordunun ihtiyaçlarına göre düzenlenmesini sağladı. Ordu, sosyal hayatın her alanına nüfuz ederken, doğal olarak etkilenen halk arasında küskünlükler yarattı. Rıza Şah'ın ordu ile yakın ilişkisi ve ordunun İran iç siyasetinde oynadığı kural koyucu rol, ordunun Atatürk'ün komşu Türkiye'deki güçlerinin aksine ulusal bir kurum haline gelmesini engelledi. Ordu, birçokları tarafından bir ulustan ziyade bir hanedan inşa etmenin bir aracı olarak algılanıyordu.

Zorunlu Askerlik Kanunu yalnızca ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak genç İranlı havuzu sağlamakla kalmadı, aynı zamanda orduyu hem ulusal hem de ulus inşa eden bir kurum haline getirmeyi amaçlıyordu. Sonuç olarak askeri kurumlar, toplumun demografik yapısını diğer toplumsal veya bürokratik kurumlardan daha iyi yansıtır hale geldi. Zorunlu askerlik, dar görüşlü genç erkekleri bir araya getirdiği ve onlara İran tarihi ve milliyetçi nosyonlar hakkında romantik bir vizyon aşıladığı için toplumun bütünleşmesine yönelik ciddi bir adımdı. Köylerden askere alınan genç erkeklere askerlik süreleri boyunca okuma ve yazma öğretildiği için taslak, kırsal kesimde okuryazarlığın yaygınlaşmasına katkıda bulundu. Ancak zorunlu askerlik ile ilgili mecliste önemli tepkiler oldu. Görünüşte önemli bir gelişme olarak görülse de

imkansızlıklar sebebiyle yeterli başarı sağlanamadığı gibi mali açıdan da desteklenemez hale geldi.

İncelenen dönemde ordunun en önemli görevinin rejimin bekasını sağlamak ve özellikle Rıza Han'ın kişisel konumunu korumak olduğu ifade edilebilir. Bunu yapabilmesi için Rıza Han'ın iki şeyi yapması gerekmiştir. Birincisi ülke genelinde güvenliğin tesisini sağlamak, ikincisi, ülkede var olan başıboş otoritelerin itaatlerini sağlamak olmuştur. Aynı zamanda Rıza Han sadece siyasi arenada değil ordu içerisinde de konumunu sağlamlaştırmak zorunda kalmıştır. Her nekadar orduların kuruluş amaçlarının iç güvenlikten ziyade yabancı düşmanlara karşı ülkeyi korumak ve yeri geldiğinde savaşmak olsa da 1921 yılı başında bu durum İran Ordusu için geçerli olmamıştır. O zamanlar İran ordusunun ne böyle bir görevi yerine getirme, nede savaşla yüzleşme yeteneği vardı. Bu yıllardaki tek amaç, merkezi hükümetin otoritesini ülke çapında genişletmek ve sürdürmek, Şeyh Hazal gibi yarı feodal başına buyruk yöneticilerin ve her türlü özerk gücün ortadan kaldırılmasını sağlamak hedeflenmiştir.

1926 yılına gelindiğinde İran toplumu ile merkezi hükümet arasındaki ilişkiler hükümet lehine bir hal almıştır. Yeni ordu teşkilatı ve iç isyanların bastırılarak güçlü bir merkezi otoritenin kurulduğu görüntüsünün verilmesi halkın orduya meyletmesine sebebiyet vermiştir.

Rıza Han yeni orduyu kurarken çok ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Örneğin İran XIX. yy'da askeri güç olarak Avrupa ve komşu Rusya'ya karşı zayıftı. Reformlar ve modernleşmenin hız kazanması ve XX. yy'ın başlarından itibaren hızlı ve endüstroyel bir teknolojik ilerlemeye girmeleri Batı ile İran arasında uçurumların oluşmaya başlamasına sebep oldu. Bu dönem İran'da endüstriyel altyapı yoktu, yollar yeterli değildi, demiryolları yoktu, haberleşme imkânları, eğitim imkanları ve bilhassa ilim ve tıbbi imkanlar zayıftı. Endüstriyel altyapının olmaması tüm askeri ekipmanların, mühimmat ve giysilerin ya düşük kalitede olmasına sebep oluyordu yada çok pahalıya ithal edilmesi anlamına geliyordu. İlk dönemde karşılaşılan diğer sorunlar da uygun olmayan askere alma yöntemleri ile eğitimli subay ve astsubayların eksikliği, askeri birliklerin doğru ve kontrol edilebilir yöntemlerin

olmaması idi. Atamalar, ordunun ihtiyaçları, her seferinde mali yapı ile ilgili sorunların aşılamamasına sebep oluyordu.

İran hükümetinin mali gelirleri arazi vergilerinden sağlanıyordu. Petrolün bulunması ve işlenip satılmasından sonra ise bütçenin büyük bir kısmı bu petrol gelirlerinden elde ediliyordu. Bu gelirler sadece devletin hazinesine gidiyorudu. 1926 yılına kadar bu gelirlerin yeni ordu teşkilinde kullanılmasına özen gösterilse de 1926'da mali krize neden oldu. Sonraki dönemlerde de ordunun genişlemesi mali yükün artmasına sebep oldu.

Yeni ordu teşkilatında en önemli sorunlardan biri de personel kaynağı idi. Zorunlu askerlik kanunu ile ordudaki etnik dengesizlik de ortadan kalkmıştı. Çünkü geleneksel İran ordusunun özelliklerinden bir tanesi Türklerin etnik olarak üstünlükleri idi. Zorunlu askerlik görevi ile Türkçe konuşan unsurların hakimiyeti devam etse de yönetimsel ve yapısal olarak bu yeni yapıda bir tür eşitlik sağlanmış oldu.

Yeni ordu ile birlikte bu sorunlar yaşanırken Rıza Han, orduyu güçlendirmekten ve kendine bağlamaya çalışmaktan hiçbir suretle vazgeçmedi. Henüz İran Şahı olmadığı 1926 yılına kadar olan dönemde askeri makamlar, oy zorbalığı, anayasa ve hukuk kurallarına uyulmaması gibi ordu rejimine özgü birçok faaliyette bulunuyorlardı. Nihayetinde de ordunun gücü ve desteği sayesinde Rıza Han İran Şahı olmuştu.

1931-1941 yılları dönemi zorunlu askerlik hizmetinin artık uygulandığı ve toplum tarafından kabullenildiği bir dönem oldu. Bu sayede orduda insan gücü son derece artmıştır. 18 tümene çıkan birlik ve toplam 127 bin askeri personelden oluşan büyük bir yapıya dönüştü. Personel sayısı ve maliyetin artmasının yanı sıra yeni eğitim tesislerinin kurulması, askeri teçhizat satın alınması gibi ordunun büyümesi için gerekli altyapılar sağlandı. Ancak zorunlu askerlik hizmeti din adamları başta olmak üzere belli başlı kesimlerde huzursuzluk ve isyanlara sebep oldu. Bir takım isyan hareketleri ve ayaklanmalar meydana geldi. Rıza Şah için elzem olan konu ise rejimin hayatta kalmasını sağlamaktı. Bunda da ordu tek ve yegâne güvencesiydi. Bu sebeple orduyu güçlendirmeye ve ordu reformlarına ağırlık verdi.

Ordunun ıslahı ve modernizasyonu için 1935 yılında ordudaki rütbe ve derecelendirme sistemleri belirlenerek ilan edildi. Kaçar döneminde teşkil edilen birbirinden bağımsız karargâh ve okullar tek bir çatı altında toplanması sağlandı. Subay okulları tesis edildi. İlk defa Hava Kuvvetleri teşkilatı kuruldu. 1941 yılına gelindiğinde İran Hava Kuvvetleri envanterinde 283 savaş uçağına sahipti. Deniz Kuvvetlerinde köklü yatırım ve değişmeler yaşandı. Kısa sürede Deniz Kuvvetleri envanterine önemli yatırımlar yapıldı, yurt dışına eğitim maksatlı personel gönderildi. Nihayetinde Rıza Şah döneminde çok kısa bir süre içerisinde Basra Körfezinde denizcilik alanında İran önemli bir güç haline geldi. Ülkenin güneyinde meydana gelen ve merkezi hükümetin siyasi, idari ve askeri yoğunlaşmasını zayıflatan bazı ayrılıkçı hareketler bastırıldı. İran Deniz Kuvvetleri Basra Körfezinde önemli bir güç haline gelerek kıyı emniyetini sağladı. Ayrıca Basra Körfezinde bulunan adalar üzerinde de hak iddia edildi. Bas'aidu Adasının[690] İngiltere tarafından işgal edilmesi üzerine İran hükümeti tarafından resmi olarak itiraz edildi ve İngiltere'nin bu adayı boşaltması istendi.

Rıza Şah'ın bunları gerçekleştirmesindeki tek amaç ise rejimini güvende tutmak olmuştur. Ordu, dış tehditlere karşı değil sadece iç tehditlere karşı mücadele vermiştir. Deniz Kuvvetlerine ve donanmanın kurulmasına önem verilmesinin sebebi de İngiltere'nin hakimiyetine son vermek değil, sadece kaçakçılık faaliyetlerinin önlenmesi üzerine şekillenmişti. Hudut hatları olarak sadece Türkiye sınırında sorunlar yaşıyordu. Buradaki kürt aşiretler iki ülke için de sorun teşkil etti. Bu sebeple sınır güvenliğine önem verildi. Bunların haricinde kurulan bu 18 tümenin yegane görevi iç güvenlik ve huzurun sağlanması üzerine olmuştur. Her ne kadar yapısal olarak orduda iyileşmeler olsa da Avrupa ve Rusya'ya göre etkili bir gücü bulunmuyordu. Yurt dışında eğitim gören subaylar kışlalarda muaddilleri ile sorunlar yaşamışlardı. Bir kısmı da Faşizm ve Komünizm gibi düşüncelere meylettiler. Bu durum milli duyguların zayıflamasına ve nihayetinde de ordu görünüşte güçlü ancak operasyonel gücü olarak zayıf bir yapıya büründü. 1941 yılında Sovyetler ve İngiltere tarafından İran işgal edildi ve Rıza Şah'ın tesis ettiği büyük ordu altı gün gibi kısa bir süre zarfında dağıldı. Rıza Şah tarafında orduya bu denli önem verilmesine ve hızlı bir gelişim göstermesine rağmen altı gün gibi kısa sürede

[690] (جزيرة باسعيدو)

ordunun dağılmasının sebepleri farklı tartışmalara sebep olmuştur. Genel olarak orduda ve toplumsal alanda yaşanan hızlı modernleşme hamleleri önemli sebeplerden biri olarak gösterilebilir. Hızlı modernleşme hamleleri hem ordunun iç örgütlenmesi hemde ordu siyaset ilişkileri açısından birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Yeni ve modern silahlar satın alınmasına karşın Rıza Şah'ın yabancı askeri danışmanları kısıtlı olarak kullanması bu silahların kullanımı konusunda da eksikliklere sebep olmuştur. Çünkü yeni alınan silah ve teçhizatlar her personel yada birlik için yeterli sayı sağlamamıştır. Ordunun kısa sürede dağılmasına etki eden bir diğer etken ise kağıt üzerinde kurulan yeni ordu teşkilatının henüz tekamülünü tamamlamamış olmasıdır. Kağıt üzerinde yeni birlikler oluşturulmasına rağmen asker ve rütbeli personel yetersizliklerinden dolayı mevcutları ya eksik kalmış yada tamamlanamamıştır.

Rıza Şah Pehlevi'den sonra yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi yeni İran şahı olmuştur. Onun döneminde orduya önemli yatırımlar ağır silahlar satın alınmıştır. Ancak yine de milli ordu düşüncesi ulusal bir bilinç olarak tekamülünü tamamlamamıştır.

KAYNAKÇA

FARSÇA KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Arşiv-i Sazman-ı Esnad-ı Milli, Belge Nu: 122483-293, 1318

Arşiv-i Sazman-ı Esnad-ı Milli, Belge Nu: 615-390, 1314

Arşiv-i Sazman-ı Esnad-ı Milli, Belge Nu: 6524-293, 1317.

SAKMA, Belge Nu: 290-281 Tarih: 02.02.1294.

SAKMA Belge Nu: 293-3914, Tarih: 08.07.1328.

SAKMA, Belge nu: 240012719, Tarih: 13.07.1314.

SAKMA, Belge Nu:102014-12901, Tarih: 23.01.1310.

SAKMA, Belge Nu: 296-005726, Tarih: 05.03.1304

SAKMA, Belge Nu:999-029029, Tarih: 14.10.1320

SAKMA, Belge Nu: 297009217, Tarih: 01.03.1307.

SAKMA, Belge Nu: 297-005207, Tarih: 06.05.1309.

SAKMA Belge Nu: 2276-6227, Tarih: 14 Hordad 1304.

SAKMA Belge Nu: 290-6562, Tarih: 09.11.1314.

SAKMA Belge No: 615/390, Tarih: 1314

SAKMA Belge Nu: 290-6569, Tarih: 26.04.1314

SAKMA, Belge Nu: 293018765, Tarih: 09.08.1293

SAKMA Belge Nu: 240008540, Tarih: 12.05.1319.

SAKMA, Belge Nu: 240038928, Tarih: 03.10.1313.

SAKMA, Belge Nu: 310-55529, Tarih: 01.05.1315.

SAKMA, Belge Nu: 240011137, Tarih: 25.10.1318.

SAKMA, Belge Nu: 102014-12899, Tarih:17.01.1309.

SAKMA, Belge Nu: 102014-12899, Tarih:17.01.1309.

SAKMA, Belge Nu: 24-3638-293, Tarih: 15.02.1322.

SAKMA, Belge Nu: 290-31747, Tarih: 21.02.1329.

Dijital Arşiv Kaynakları

Arşiv-i Kavanin-i Merkez-i Pejuheşha-yı Meclis-i Şura-yı İslami (İran İslamî Şura Meclisi Araştırma Merkezi) Kanun Tarihi: 27.09.1286, Kanun Nu: 459, 1. Dönem, 2, (1), 121, https://rc.majlis.ir/fa/law/show/90101, (Erişim Tarihi: 08.06.2023).

Arşiv-i Kavanin-i Merkez-i Pejuheşha-yı Meclis-i Şura-yı İslami (İran İslamî Şura Meclisi Araştırma Merkezi), Kanun-u Hıdmet-i Nizam-ı İcbari, Madde 34, Dönem 5, 2, (1), 217. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/91073, (Erişim tarihi: 17 Mart 2023).

Arşiv-i Sazman-ı Esnad-ı Milli, Belge Nu: P64851, Pejuheşkede-i Tarih-i Muasır, https://www.iichs.ir/fa/, (Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2023).

Müessese-i Mutala'at ve Pejuheşha-yı Siyasi,(İran Siyasi Tarih Araştırmaları Resmi İnternet Sitesi), https://psri.ir/?id=fr8f63bw, (Erişim Tarihi: 12.06.2023).

Müessese-i Mutala'at ve Pejuheşha-yı Siyasi (İran Siyasi Tarih Araştırmaları Resmi İnternet Sitesi), https://psri.ir/?id=76xtc7mu, (Erişim Tarihi: 09.07.2023).

Müessese-i Mutala'at ve Pejuheşha-yı Siyasi,(İran Siyasi Tarih Araştırmaları Resmi İnternet Sitesi), https://psri.ir/print.php?id=de0j6n30, (Erişim Tarihi: 08.07.2023).

Sazman-ı Milli Kavanin ve Mukarrerat-ı Cumhuri İslami İran (İran İslam Cumhuriyeti Milli Kararlar ve Kanunlar Kurumu Resmi İnternet Sitesi) https://qavanin.ir/Law/TreeText/115647, (Erişim Tarihi: 29.06.2023).

Sazman-ı Milli Kavanin ve Mukarrerat-ı Cumhuri İslami İran (İran İslam Cumhuriyeti Milli Kararlar ve Kanunlar Kurumu Resmi İnternet Sitesi) https://qavanin.ir/Law/TreeText/112598, (Erişim Tarihi: 29.06.2023).

Sazman-ı Milli Kavanin ve Mukarrerat-ı Cumhuri İslami İran (İran İslam Cumhuriyeti Milli Kararlar ve Kanunlar Kurumu Resmi İnternet Sitesi) https://qavanin.ir/Law/TreeText/112634, (Erişim Tarihi: 29.06.2023).

Sazman-ı Milli Kavanin ve Mukarrerat-ı Cumhuri İslami İran (İran İslam Cumhuriyeti Milli Kararlar ve Kanunlar Kurumu Resmi İnternet Sitesi), Meclis-i Şura-yı Milli, Kavanin-i Dövre-i Kanungozari-yi Devvum- 9 Receb 1329 HK. Made-i Vahid. https://mashruteh.org/ (Erişim Tarihi: 20.04.2023)

Resmi Yayınlar, Gazeteler ve Dergiler

Mecelle-i Ayende, 09 Aban 1304.

Mecelle-i Ayende, 1 Dey 1305.

Mecelle-i Ayende, Şomare 4-6, 1304.

Mecelle-i Ayende, Şomare 4, 9 Aban 1304.

Mecelle-i Koşun, 16 Burc-u Hut 1300.

Mecelle-i Koşun, 09 Burc Hut 1300.

Mecelle-i Koşun, 01 Burc-u Hut 1300.

Mecelle-i Koşun, 01 Burc Hut 1300, 2.

Mecelle-i Koşun, 01 Burc-u Hut 1300, 2.

Mecelle-i Koşun,09 Burc Hut 1300, 1-3.

Mecelle-i Koşun, 09 Burc Hut 1300, 4.

Mecelle-i Koşun, 09 Burc Hut 1300.

Mecelle-i Koşun, 16 Burc Hut 1300, 3-4.

Mecelle-i Koşun, 25 Burc Hut 1300

Mecelle-i Koşun, 1, 01 Burc Hut 1300.

Mecelle-i Koşun, 1 Burc Hut 1303.

Mecelle-i Koşun, 16 Burc-u Hut, 1300.

Mecelle-i Koşun, 1 Burc Hamal, 1303.

Mecelle-i Koşun, 10 Burc Hamal 1301

Mecelle-i Koşun, 15 Sur 1303.

Ruzname-i Kuşeş, 15 Hordad 1314.

Ruzname-i İttilaat, 10.11.1305, 2.

Ruzname-i İttilaat, 03.03.1306.

Ruzname-i İttilaat, 28.12.1306.

Ruzname-i İttilaat, 04.07.1305.

Ruzname-i İttilaat, 22.11.1305.

Ruzname-i İttilaat, 28.12.1306.

Ruzname-i İttilaat, 03.03.1306.

Ruzname-i İttilaat, 23.11.1306.

Ruzname-i İttilaat, 26.11.1306.

Ruzname-i İttilaat, 26.8.1317.

Ruzname-i İttilaat, 15.08.1311.

Ruzname-i İttilaat, 16.08.1305.

Ruzname-i İttilaat, 10.03.1313.

Ruzname-i Habl'ul-Metin, 22.10.1303.

Ruzname-i Kaveh, Şomare 3, 11 Mart 1921, 11.

Ruzname-i Kaveh, Şomare 1, 11 Ocak 1921, 1-3

Ruzname-i İran, 26 Dey 1396.

Emir Tahmasb, Abdullah. ***Tarih-i Şahinşahi Âlihazret-i Rıza Şah Pehlevi***. Tahran, Matbaa-yı Meclis, 1305

Kadimi, Zebiullah. ***Tarih-i 25 Sale Erteş-i Şahenşâh-i İran***, Tahran, Çaphane-i Meclis-i Şuray-ı Milli, 1947.

Kaim Makami, Cihangir. ***Tarih-i Jandarmeri İran Az Kadimiterin Eyyam ta Asr-ı Hazır***. Tahran, İntişarat-ı İdare-i Revabıt-ı Umumi Jandarmeri Keşver-i Şahenşahi, 1355.

Kaim Makami, Cihangir. ***Tari-i Arteş Nevin İran***. İntişarat-ı Ertaş, Tahran, 1345.

Kazımi, Muhammed ve Alborz, Menuçeher. ***Tarih-i Pencah Sale Niruyi Zemini Şahinşah-ı İran***, Tahran, Çaphane-i Şahinşahi, 2535 (1976).

Mecmua-yı Kavanin-i Meclis-i Şuray-ı Milli, Kanun-u Mansub 20 Behmen 1304.

Müverrih'ül-Devle, Sepeher. ***İran Der-Ceng-i Bozorg***, Tahran, Çaphane-i Bank-ı Milli İran, 1336.

Payegah-ı İttila'aresani Arteş-i Cumhuri İslami İran. Tahran, Çaphane-i Erteş, 1395.

Pişguman-ı Pervaz Der-İran. Tahran, Çaphane-i Erteş-i Cumhuri İran, 1377.

Tarih-i Erteş-i Nevin-i İran. Tahran, İran Genelkurmay Başkanlığı (Pehlevi Dönemi),1355.

Tului, Murtaza. ***Tarih-i 50 Sale Niruyi Havay-ı Şahinşah-ı İran***, Tahran, İntişarat-ı Niruy-i Havay-ı Şahinşahi, 1355.

Araştırma Eserler

Abrahamiyan, Edvard. ***İran Beyn-i Du İnkılab Az Meşruta Ta İnkılab-ı İslami***. (Çev.: Kazım Firuzmend), Tahran, Neşr-i Merkez, 1399.

Ademiyet, Feridun. ***Emir Kebir ve İran***. Tahran, Harezmi, 1362.

Afsar, Perviz. ***Tarih-i Jandarmeri İran***. Tahran, Bi Na, 1332.

Ahvan, Sefa. ***İran ve Ceng-i Cihani Evvel***. Tahran, İntişarat Vezaret-i Umur-u Hariciye, 1380.

Akili, Bakır. ***Ba Şerh Hal-i Rical-i Siyasi ve Nizami Muasır-ı İran***. Tahran, İntişarat-ı Goftar, 1380.

Akili, Bakır. ***Daver ve Adliye***. Tahran, İntişarat-ı İlmi, 1369.

Akili, Bakır. ***Rıza Şah ve Koşun-u Müttehidu'l-Şekil (1300-1320)***. Tahran, Neşr-i Namek, 1400.

Akili, Bakır. ***Ruzşomar-ı Tarih-i İran Ez-Meşruta Ta İnkılab-ı İslami***. I, Tahran, Neşr-i Goftar, 1380.

Ali Babayi, Gulam Reza. ***Tarih-i Siyaset-i Harici İran***. Tahran, İntişarat-ı Dersa, 1375.

Ali Babayi, Gulam Rıza. ***Tarih-i Erteş-i İran-ez Hıhamenişi-ta Asr-ı Pehlevi***. Tahran, İntişarat-ı Aşiyan, 1382.

Ardakani Mahbubi, Hüseyin. ***Tarih-i Muessesat-ı Temedduni Cedid-der İran***. II-III, Tahran, İntişarat-ı Danişgâh-ı Tahran, 1376.

Averi, Peter. ***Tarih-i Muasır-ı İran Ez-Te'sis ta İnkiraz-ı Kaçariye***. (Çev.: Refi'i Mirhirabadi), Tahran, Müessese-i Matbuat-ı Ata, 1368.

Bahar, Muhammed Taki. ***Tarih-i Muhtasar İhzab-ı siyasi Der-İran: İnkıraz-ı Kaçariye***. I-II, Tahran, İntişarat-ı Nevvar, 1387.

Bahlol, Muhammed Taki ve Mukimi, Ahmed. ***Hatırat-ı Siyasi Bahlol***. (Çev.: Ali Asgar Kimyayi), Kum, Müessese-i Sahib'ül-Zeman, 1380.

Bahtiyari, Hüseyin. ***Seyr-i Tarih-i Amuzaş Ala-i Polis-der İran***. Tahran, İntişarat-ı Danişgah-ı Ulûm-u İntizami, 1385.

Bamdad, Mehdi. ***Şerh Hal-i Rical-i İran Der-Karn-ı 12 ve 13 ve 14 Hicri***. I, Tahran, Zevar, 1378.

Behrami, Abdullah. ***Hatırat-ı Abdullah Bahrami Az-Ahbar-ı Saltanat-ı Nasıreddin Şah Ta Ahval-i Kudeta***. Tahran, Bi Na, 1363.

Berucerdi, Mihirzad. ***Teraşidem, Perestidem, Goftarha-yı Der-Siyaset ve Hüviyet-i İranî***. Tahran, İntişarat-ı Nigah-ı Muasır, 1389.

Beşiri, Ahmed. ***Ketab-ı Abi Gozareş-i Mahrumane-i Vezaret-i Umur-u Hariciye İngiliz-der Dövre-i İnkılab-ı Meşrute-i İran***. I-II, Tahran, Neşr-i Nev, 1363.

Beşiriye, Hüseyin. ***Akıl Der-Siyaset, Siyopenc Goftar Der-Felsefe, Came'e Şinasi ve Tovse'e Siyasi***. I, Tahran, İntişarat-ı Nigah-ı Mu'asır, 1383.

Can Pulad, Ahmed. ***Sergozeşt-i Yek Efser-i İrani, Ez Cengha-yı İstiklal-i Türkiye Ta Ameliyat-ı Rehayi-i Azerbaycan 1298-1320***. Tahran, İntişarat-ı Şiraze-i Kitab-ı Ma, 1398.

Cronin, Stephanie. ***Erteş ve Hükümet-i Pehlevi.*** (Çev.: Gulam Rıza Ali Babayi), Tahran, İntişarat-ı Haceste, 1377.

Cronin, Stephanie. ***Rıza Şah ve Şekilgiri İran-ı Nevin.*** (Çev: Murtaza Sakıbfer), Tahran, İntişarat-ı Cami, 1390.

Curzon, Lord. ***İran ve Mesele-i İran***. (Çev.: Vahid Mazenderani), Tahran, İntişarat-ı İlmi ve Ferheng, 1371.

Dera, Amini. ***Tarihi-i Du Hezar-u pansed salie Polis-i İran***. Tahran, İntişarat-ı Derahşan, Bi Ta.

Deşti, Ali ***Pencah-u Penc***. (Ed.: Dr.Ali Rıza Semeri), Essen-Almanya, Neşr-i Nima, 2003.

Devletabadi, Yahya. ***Hayat-ı Yahya***. Tahran, İntişarat-ı Cavidan, 1392.

Ekberi, Muhammed Ali. ***Tebarşinasi Hüviyet-i Cedid-i İran; Asr-ı Kaçariye ve Pehlevi-yi Evvel***. Tahran, İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, 1384.

Emir Ahmedi, Ahmed. ***Hatırat-ı Nehustin Sipehbed-i İran***. Tahran, İntişarat-ı Arman, 1373.

Ezgandi, Alırıza. ***Revabıt-ı Harici İran 1320-1357***. Tahran, Neşr-i Kavams, 1383.

Ferhani, Hasan. ***Ruz-i Şomar Tarih-i Muasır-ı İran***. Tahran, İntişarat-ı Müessese-i Mutalaat ve Pejuheşha-yı Siyasi, 1389.

Feridust, Hüseyin. ***Zuhur ve Sukut Saltanat-ı Pehlevi.*** I-II, Tahran, İntişarat-ı İttilaat, 1382.

Fuler, Villiam. ***Costarha-yı Tarih-i İçtima-yi İran-der Asrı Kaçar***. (Çev.: Ebulkasım Serri), I, Tahran, İntişarat-ı Tus, 1366.

Furugi, Muhammed Ali. ***Siyasetname-i Zekail-mülk: Makaleha, Nameha ve Sohenraniha-yı Siyasi Muhammed Ali Furugi***. (Pedid Averran: İrac Afşar ve Hürmüz Humayunpur), I, Tahran, İntişarat-ı Kitab-ı Ruşen, 1389.

Hakdar, Ali Asgar. ***Rıza Şah Pehlevi Der-Türkiye Be-Revayet-i Esnad-ı Tarihi***. Başgah-ı Edebiyat, 1398.

Hakim Ehli, Hidayetullah. ***Ba Men Be-Erteş Biyayid***. Tahran, Bi Na, 1327.

Hallac, Hasan. ***Tarih-i Tahavvülat-ı Siyasi-yi İran, Der Kurun-u Mu'asır***. İntişarat-ı Ali Caferi, Bi Ta, Bi Na.

Haşimi, Ömer. ***Bergi az Tarih-i Cenub-u İran***. Neşr-i Elektronik, 1374.

Hidayet, Mehdi Kuli Han. ***Hatırat ve Hatırat***. Tahran, İntişarat-ı Zevvar, 1344.

Hoca Nuri, İbrahim. ***Bazigeran-ı Asr-ı Tılayi***. Tahran, İntişarat-ı Cavidan, 1357.

Huşeng Mehdi, Abdulreza. ***Tarih-i Revabıt-ı Harici İran Az İbtida Devr Safeviye Ta Payan Ceng-i Cehani-i Devvum***. IV, Tahran, İntişarat-ı Emir Kebir, 1369.

Isfahani, Rıza Muhtari. ***Pehlevi-yi Evvel: Ez-Kudeta Ta-Sukut***. I, Tahran, İntişarat-ı Parsa, 1392.

İftiharzade, Yahya. ***Nazımiye-der Dövre-i Pahlavi 1320-1355***. Tahran, İntişarat-ı Aşikan, 1376.

İntihabi, Nadir. ***Nasyonalizm ve Teceddüd; Der İran ve Türkiye***. Tahran, Naşir Negaret-i Âfitab, 1390.

İsfendiyari, Fetullah Nuri. ***Restahiz-i İran, Medarek-i Makalat ve Negareşat-ı Harici 1299-1323***. Tahran, Çaphane-yi Sazman-ı Bername, 1335.

İslami, Ruhullah. ***Erzyabi-yi İlguha-yı Harici İran Beyn-i Du İnkılab***. I, Tahran, İdare-i Neşr-i Umur-u Hariciye, 1394.

Kadimi, Zebiullah. ***Tarih-i 25 Sale Erteş-i Şahenşâh-i İran***. Tahran, Çaphane-i Meclis-i Şuray-ı Milli, 1947.

Kaim Makami, Cihangir. ***Tahavvulat-ı Siyasi-yi Nizam-ı İran***. Tahran, Çaphane-i Şirket-i Matbuat, 1376.

Kaim Makami, Cihangir. ***Tarih-i Tahavvulat-ı Siyasi Nizam-ı İran***. (1. Baskı), Tahran, Merkez-i İntişar, 1376.

Kaim Makami, Cihangir. ***Tahayyülat-ı Siyasi Nizam-ı İran Ez-Ağaz Karn-ı Yazdehum ta Sal-e 1301***. Tahran, İntişarat-ı İlmi, 1326.

Kaşani, Şerif ve Mehdi, Muhammed. ***Vaka'at-ı İttifakiye-der Ruzgâr***. Tahran, Neşr-i Tarih-i İrani, 1379.

Kazımzade, Firuz. ***Rus ve İngiliz-der İran 1814-1964.*** (Çev.:Menuçeher Emiri), Tahran, İntişarat-ı İnkılab-ı İslami, 1371.

Kesrevi, Ahmed. ***Efseran-ı Ma*, Rüşdiye**. Bi Na, 1358.

Kesrevi, Ahmed. ***Tarih-i Meşruta-i İran***. Tahran, İntişarat-ı Emir Kebir, 1367.

Kosogovski, Vladimir Andreevich. ***Hatırat-ı Kosogovski***. (Çev.: Abbaskuli Celi), Bi-ta, Bi-na.

Madeni, Ahmed. ***Deryaneverdi Halic-i Fars ve Pişinehayı Tarih-i An***. Tahran, İdare-i Küul İntişarat ve Radyo, 1341.

Meki, Hüseyin. ***Tarih-i Bist Sale İran (İnkıraz-ı Kaçariye ve Teşkil-i Silsile-i Diktatöri Pehlevi)***. IV, Tahran, İntişarat-ı Emir Kebir, 1357.

Melikzade, Mehdi. ***İnkılab-ı Meşrutiyet-i İran***. Tahran, İntişarat-ı İlmi, 1371.

Mirzayi, Hüseyin. S***alha-yı Civani ve Siyaset Hatırat-ı Necef Deryabenderi Ez Abadan***. Abadan, Neşriyat-ı Abadan-Name, 1394.

Mu'tezad, Hüsrev ve Necefkuli Pasyan. ***Ez- Svadkuh Ta Johansburg***. Tahran, Naşir-i Salis, 1388.

Mu'tezad, Hüsrev. ***Teneş Bozorg Revabıt-ı Harici İran-der Devran Rıza Şah ez 1300 ta 1320***. Tahran, İntişarat-ı Payegan, 1377.

Muhammed Meddi, ***Suisiha Der İran***, İntişarat-ı Gofteman, Tahran, 1381, 163-168.

Musavi, Mir Tayb. ***Erteş ve Siyaset Ez Nazar ta Amil***. Tahran, Neşriyat-ı Merdumsalari, 1383.

Nefisi, Said. ***Tarih-i Muasır İran-ez Kudeta-yı Sevvum İsfend 1299 ta Bistu Çehar Şehriver***. Tahran, İntişarat-ı Furugi, 1345.

Nimeti, Nureddin ve Nejad, Murtaza Dehkan. "Revabıt-ı İran ve Alman 1850-1918". ***Fasılname-i Siyaset***, 40, (4), 1389, 335-350.

NP, Mamuntof. ***Hükümet-i Teraz ve Muhammed Ali Mirza***. (Çev.: Albay Şerafeddin Kahramani), Tahran, İntişarat-ı Sirus, 1306.

Ostovar, Mecid. "Nakş-ı Ruşenfikiran-ı İrani Der-Saht-ı Devlet-i rıza Şah". ***Fasılnemae-i Rahyaftha-yı siyasi ve Beynelmileli***, 8, (4), Reşt, 1396, 11-37.

Parsa Benab, Younes. ***Tarih-i Siyasi Erteş-i İran***, Washington, 1362.

Penahi, Abbas. ***Tarih ve Coğrafya-yı Tarihi Dilem Hassa (Sahtser, Neşta ve Lenga) Ez-Köhnterin Devran Ta-Payan Zindiye***. Tahran, İntişarat-ı Ayin Ahmed, 1390.

Rain, İsmail. ***Deryaneverd-i İraniyan-az ast-ı İsti'mar Ta Emruz***. I, Tahran, İntişarat-ı Cavidan, 1389.

Resai, Fecrullah. ***Du Hezar-u Pansed Sal-be Ruy-i Deryaha***. Tahran, Beduni Naşir, 1377.

Sefayi, İbrahim. ***Ayne-i Tarih***. Tahran, İdare-i Kül-lü Negareş ve Vezaret-i Ferheng ve Hüner, 1353.

Sefayi, İbrahim. ***Berghay-ı Tarih***. Tahran, İntişarat-ı Babek, 1355.

Sefayi, İbrahim. ***Tarih-i Meşruityet-be Revayet-i Asnad***. İntişarat-ı Tahran, Yaran, 1391.

Sefayi, İbrahim. ***Pencah Sal Der-Tarih***. Tahran, İntişarat-ı Vezaret-i Ferheng ve Hüner, 2525 (PT).

Sefayi, İbrahim. ***Rıza Şah Kebir Der-Ayne-i Hatırat***. Tahran, İntişarat-ı Vezaret-i Fergeng ve Hüner, 2525 (PT).

Shoster, Morgan. ***Akhtenak Der-İran***. (Çev.: Ebul-Hasan Musavi Şuşteri), , Tahran, İntişarat-ı Sufi Alişah, 1362.

Sinai, Vahid. ***Devlet-i Mutlaka, Nizamiyan ve Siyaset Der-İran (1299-1357)***. Tahran, İntişarat-ı Kevir, 1384.

Sircani, Saidi. ***Nazımu'l-islam Kirmani Tarih-i Bidari-yi İraniyan***. Tahran, İntişarat-ı Aniyan, Bi Ta.

Şehri Lebaf, Cafer. ***Tahran-ı Kadim***. I, Tahran, İntişarat-ı Muayyin, 1371.

Şemmim, Ali Asgar. ***İran Der-Dövre-i Saltanat-ı Kacar***. Tahran, İntişarat-ı İlmi, 1371.

Şeyhülislami, Cevad. ***Katl-i Atabek***. Tahran, Neşr-i Keyhan, 1367.

Takvai, Seyid Mustafa. ***Emniyet Der-Dövre-i Rıza Şah, Müessese-i Tarih-i Muasır-ı İran***. Tahran, Bi Na, 1389.

Tefrişi, Murtaza Seyfi Femi. ***Nizam ve Nizamiye-der Devran-ı Kaçariye***. Tahran, İntişarat-ı Yasavlı, 1362.

Wright, Denis. ***Nakş-ı İngiliz Der-İran***. (Çev.: Feramerz Feramerzi), Tahran, İntişarat-ı Ferhi, 1361.

Yekernegiyan, Mir Hüseyin. ***Guşe-i-az Tarih-i Nizami-i Muasır az Asr-ı Dırahşan-ı Safevi ta Hadise-i Naguvar Şehriver 1320***. Tahran, Çaphane ve Ketapfurş Muhammed Ali Âlemi, 1336.

Yekernigan, Mir Hüseyin. ***Seyri Der-Tarih-i Erteş-i İran Ez-Ağaz Ta Payan-ı Şehriver 1320***. Tahran, İntişarat-ı Haceste, 1384.

Zahiri, Ali Rıza. ***Asr-ı Pehlevi Be Revayet-i Esnad***. Tahran, Defter-i Neşr-i Muarif, 1379.

Zakir Hüseyin, Abdulrahim. ***Edebiyat-ı Siyasi-yi İran Der-Asr-ı Meşrutiyet***. Tarhran, Neşr-i Alem, 1377.

Zavki, İrac. ***İran ve Kudretha-yı Bozorg Der-Ceng-i Cihani Devvum***. Tahran, İntişarat-ı Pajang, 1368.

Zekai, Yahya. ***Erteş-i Şahinşah-i İran Ez-Kureş Ta-Pehlevi***. Tahran, Vezaret-i Ferheng ve Hüner, 1350.

Zencani, İbrahim. ***Tahrim-i Tanbekü der-İran***. Tahran, Bi Na, Bi Ta.

Zendiye, Hasan. Yusufi, Cevad. ***Sahtar-ı Amuzeş-i İntizami Der- Hükümet-i Rıza Şah***. Bi Na, Bi Ta.

Zerger, Ali Asgar. ***Tarih-i Revabıt-ı Siyasi-yi İran ve İngiliz Der-Dövre-i Rıza Şah***. (Çev.: Kaveh Bayat), I, Tahran, Neşr-i Mu'ayyin, 1372.

Makaleler

Alem, Muhammed Rıza ve Hüseyni, Hamza. “Berresi Endişe-i Teşkil-i Erteş-i Milli Ruzname-i Kaveh”. ***Fasılname-i İlmi, Mutalaatı Tarih-i İntizami***, 6, (22), 1398, 23-44.

Atıfi, Mir Hüseyin. “Rişeha-yı Tarihi Revabıt-ı Erteş ve Merdum”. ***Mecelle-i Berresiha-yı Tarihi*** ,(3), 1345, 67-82.

Bigdeli, Ali. “Revabıt-ı Diktatör-i Şarki Ba Cumhuri Weymar ve Naziha”. ***Mecelle-i Zamane***, 60, 1386, 56-61.

Çemenkar, Muhammed Cafer. “Şekilgiri Kavayi Se Gane Artş-i İran-der Dövre-i Pehlevi Evel”. ***Pejuheşname-i Temeddün-ü İran***, Danişgah-ı Şehid Bahner Kirman, (1), 1397.

Çemenkâr, Muhammed Cafer. “Şinaht Digerguni Sazman-ı İntizami ve Nizami İran der Dövre-i Pehleviy-i Evvel (Ber Esas Tahlil-i Muhtevay-ı Koşun)”. ***Fasılname-i İlmi Mutalaat-ı Tarih-i İntizami***, 30, (8), Tahran, 1400.

Dilfani, Mahmud. “Nagş-e Devlet-i Alman Der-İcad-ı Sanayi Nizami ve Teslih-i Erteş Der-Dövre-i Rızaşah”. ***Fasılname-i Goncine-i Esnad***. 9, (4), 1378, 82-93.

Feruzeş, Ferhat ve Kamuranifer, Ahmed ve Farsani, Suheyla Terani. “Berresi Sahtar ve Teşkilat-ı Erteş-i İran der Devre-i Pehlevi”. ***Mahane-i İlmi Camee Şinasi Siyasi-i İran***. 11, (5), Tahran, 1401, 1554-1570.

Hadi Raci, Seyid Muhammed ve Ahmedi, Hüseyin. “Mevazi’i Fıkhi Der-Kubal-i tasvib ve İcra-yı Kanun-u Hıdmet-i Nizam-i İcbari (Ba Te’kid-i Ber-Mevazi’i Şehid Muderris ve Hacı Ağa Nurullah Isfahani)”. ***Du Fasılname-i İlmi Pejuheş Name-i Hukuk-u İslami***, 21, (2), Tahran, 1399, 517-538.

Hikmet, Ali Asgar. “Yaddaşha-yı Ez-Asr-ı Pehlevi (Ruhaniyun)”. ***Hatrat-ı Vahid***, 29,(1), 1352, 19-32.

Hüsrevzade, Sirevan. “Avamil-i Muessir Ber-Piruzi Koşun-u Müttehidul-Şekil Der-Ceng-i Şikryazi (Mrodad 1301)”. ***Mutalaat-ı Tarihi Ceng***, 4, (3), 55-74.

İsmaili, Alirıza. “Esnadi Der-Bare-i Nuhzet ve Muhaceret Ulema-yı Isfahan Be-Kum (1306)”. ***Goncine-i Esnad***, (23-24), 1375, 7-77.

Kaim Makami, Cihangir. “Varaka Ez-Tarih-i Erteş-i İran: Tarihçe-i Serbazgiri Der-İran”, ***Berresiha-yı Tarihi***, 8, (2), Tahran, 1346, 64-92.

Kandan, Asgar. “Nakş-ı Niruyi Kazak der Müdiriyet-i Buhranhay-ı Asr Kaçar”. ***Salname-i siyaset-i Defai***, (52), Tahran, 1384.

Kasımi, Hakim. “Avamil-i Sahtari Nakaramedi Erteş-i Şahinşahi Ver-Celugiri Ez-Sukut-u Nizam Saltanati”. ***Pejuheşname-yi Ulum-u siyaseti***, 3, (4), 1387, 239-288.

Lakzi Mehdi. “Berresi Nakş-ı Neo-patarimunyalizm Ber-Kejkarkerdi Nehadha-yı Modern Der- Dövre-i Pehlevi Mutalaa Muverrudi: Erteş ve Divansalari”. ***Pejuheşha-yı Tarihi İran ve İslam***. 15, (29), 407-433.

Mihrimend, Fariba; Haderizade, Ali Ekber. “Ferayend İcad ve Tağyir-i Libası Nizamiyan Asr-ı Kaçar”. ***Tarih ve Ferheng***, 50, (1), 2018, 111-132.

Mollayi Tevani, Alırıza. “Mülahatı Der-Mefhum-u Adalethane (1906/1324 HŞ.)”. ***Pejuheşha-yı Tarihi***, 4, (1), 1391, 113-130.

Mu’izi, Emin Dilimi. “Hüviyetsazi Milli Der-Asr-ı Rıza Şah: Reveşha ve Ebzarha”. ***Pejuheşname-i Tarih***, (10), Tahran, 1387, 1-33.

Niyazi, Muhammed ve Şalçi, Vahid. “Şekilgiri Nizam-ı Vazife-i Der-Peyvend Ba-Proje-i Millet Sazi Hükümet-i Dövre-i Pehlevi-yi Evvel”. ***Came’e-i Pejuheşgâh-ı Ulum-u İnsani ve Mutalaat-ı Ferhengi***, 4,(2), Tahran, 1392, 117-155.

Rafie, Hüseyin ve Zade Marzbali, Mecid Abbas. “Berresi Revabıt-ı İran ve Alman Der-Asr-ı Pehlevi”. ***Fasılname-i Mutalaat-ı Siyasi***, 11, (42), 1397, Tahran, 113-148.

Salah, Mehdi. “Tesir-i Ekdamat-ı Islahi Murgan Şoster-i Amerikayi ve Safbendiha-yı Mevcud-ber Beraber An-der Evahir Dövre-i Kaçar”. ***Pejuheşhay-ı İran Şinasi***, 7, (10), 1396.

Sinai, Vahid. “Devlet-i Modern, Erteş-i Milli ve Nizam-ı Vazife”. ***Du Fasılname-i İlmi-Pejuheşi***, Dövre-i Cedid, (7), Meşhed, 1389, 95-111.

Şams Abadi, Hasan. “Kıyam-ı Gevherşad”. ***Fasılname-i Mutalaat-ı Tarihi***, (29), 1389.

Tavakkuli, Yakup ve Modai, Muhammed Rıza. “Bahaiyan ve Rıza Şah ez Teamül ta Gostereş Sazmani”, ***Fasılname-i Siyaset***, 49, (3), 1398.

TÜRKÇE KAYNAKLAR

Akşam Gazetesi, 18 Haziran 1934

Akşam Gazetesi, 26 Haziran 1934.

Bugün Gazetesi, 22 Ağustos 1941.

Bugün Gazetesi, 24 Ağustos 1941.

Cumhuriyet Gazetesi 13 Haziran 1934.

Cumhuriyet Gazetesi, 02 Temmuz 1934.

Cumhuriyet Gazetesi, 10 Haziran 1934.

Cumhuriyet Gazetesi, 15 Haziran 1934.

Cumhuriyet Gazetesi, 29 Haziran 1934.

Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 15 Haziran 1934.

Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 16 Haziran 1934.

İkdam Gazetesi, 26 Ağustos 1941.

İkdam Gazetesi, 29 Ağustos 1941.

Son Posta Gazetesi, 15 Haziran 1934.

Son Posta Gazetesi, 22 Haziran 1934.

Vakit Gazetesi, 15 Haziran 1934.

Vakit Gazetesi, 15 Haziran 1934.

Vakit Gazetesi, 24 Ağustos 1941.

Vakit Gazetesi, 30 Ağustos 1941.

Abrahamian, Ervand. ***Modern İran Tarihi***. (Çev.: Dilek Şendil), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Afşan Heydar Gızı, Şefiyeva. "Seyid Hasan Takizade'nin İran'ın Modernleşmesinde Rolü". (Doktora Tezi), ***Azerbaycan İlimler Akademisi Şargşünaslık Enstitüsü***. Bakü, 2013.

Ağaoğlu, Ahmet. ***İran ve İnkilabı.*** Azerneşr, Bakü, 2009.

Annaberdiyev, Ahmet. ***İran Türkmenleri (1881-1979)***. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**,** İstanbul, 2006.

Aslan, Selver ve Özkan, Serap. "Pers Ordusunda Kullanılan Silahlar Üzerine Bir İnceleme". ***Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi***, 7, 2021, 165-198.

Atuk, M. Volkan. "İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti". ***Çağdaş Türkiye tarihi Araştırmaları Dergisi***, 17, (35), 2018, 219-247.

Benhür, Çağatay. "İkinci Dünya Savaşında İran'ın İşgali ve Türk Basını (1941)", ***International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic***, 10, (9), Ankara, 2015, 75-104.

Blaga, Rafael. ***İran Halkları El Kitabı***. Rafael Blaga Neşriyat, 1997.

Celep, Zühre Nur. "Siyasi Hatıralarım-1: İran 1930-1934 (Hüsrev Gerede'ye ait kitabın incelenmesi)". ***İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi***, 5, (8), İstanbul, 2022, 119-132.

Çete, Mehmet. ***Türkiye İran İlişkileri (1919-1938)***, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2010.

Çingizoğlu, Enver. "İran Kazak Brigadası", ***Soy Dergisi***. 11 (43), 2010.

Dora Güney, Ayşegül. ***İran'da Devrim***. İstanbul, Haziran Yayınları, 1979.

Furugi, Muhammed Ali. ***İran Tarihi***, ***Safevi- Afşar- Zend- Kaçar Şahları, Vak'a-yı Tarihiyesi 900-1313-1330***. (Çev.: [Osmanlıca] Bıyıklı Oğullarından Ömer Halis), İstanbul, Erkân-ı Harbiye Taalim ve Terbiye Dairesi Neşri, 1926.

Ghanbarlou, Raheb Mohammadi. ***İran'da Kaçar Devleti Dönemi Modernleşmesi 1794-1925***. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**,** Ankara, 2018.

İran ve Avrupa Muharebesi 1333. (Çev.: Farsça'dan Osmanlıcaya ?), İstanbul, Şems Matbaası, 1332. (HK.).

İran Ordusu, ***İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale (Hizmete Mahsus)***. Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesi, 1331.

Kaçar, Turhan. "Sasani Tarih Yazımında Paradigma Meselesi, Yeni Veriler ve Yeni Ufuklar". ***Divan***, 1, 2019, 227-244.

Karadeniz, Yılmaz. ***Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925)***. İstanbul, Selenge Yayınları, 2013.

Kaya, Mehmet. "Simko Ağa İsyanının Türk-İran İlişkileri Üzerindeki Etkileri (1905-1930)". ***Bingöl Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***, 7, (14), 2017, 201-210.

Ken'an, Mehmed. ***Büyük Harbde İran Cebhesi***. Büyük Erkan-ı Harbiye Onuncu Şu'ube Neşriyatı, Büyük Erkan-ı Harbiye reisliği Matba'ası, I-II, 1928.

Kızıl, Murat. ***Osmanlı-Rus, Osmanlı-İran İlişkileri ve Tarihsel Süreç İçinde Doğu Sınırlarımızın Oluşması***. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2013.

Koca, Mehmet. "XX. Yüzyılın Başlarında Şah Rıza Pehlevi'nin Reformları Ekseninde İran Modernleşme Çabaları". ***Asia Minor Studies***, 8, (1), 2020, 355-371.

Marr, Andrew. ***Büyük Dünya Tarihi***. İstanbul, Yakamoz Yayıncılık, 2018.

Kurtuluş, Rıza. "Rıza Şah Pehlevi". ***TDV İslâm Ansiklopedisi***, (XXXV, 67), İstanbul, 2008.

Kurtuluş, Rıza. "Seyyid Hasan Takīzâde". ***TDV İslâm Ansiklopedisi***, Cilt 39, İstanbul, 2010.

Nezahat Demir, ***Türk-İran İlişkileri Bağlamında Rıza Pehlevi'nin Türkiye Seyahati.*** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2020.

Tağıyeva, Sövket; Rehimli(Bije), Ekrem; Bayramzade, Samet. ***Güney Azerbaycan***. Orhan Yayınevi, Bakü, 2000.

Oberling, Pierre. "Atatürk ve Rıza Şah". (Çev: Hasan Mert), ***Tarih Araştırmaları Dergisi***, 12, Ege Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayını, 1997, 209-214.

Yetiş, İbrahim. "Kaçar Hanedanlığı Döneminde İran Ordusu". ***SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi***, 41, 2017, 35-67.

Yirsutimur, Dilşat. "Kafkaslar-Anadolu-İran Üçgeninde Bir İttşhatçı Ruşeni (Barkın) Bey". ***Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü***. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2019.

Yücel, Çağatay. "Diyarbakır Müzesi'nden Bir Grup Pers Süvari figürini". ***Researcher; Social Science Studies***. 6, (2), 2018, 42-56.

İNGİLİZCE KAYNAKLAR

Cronin, Stephanie. "Great Britain 5. British influence during the Reza Shah period, 1921-41", Encyclopaedia Iranica, 11, (3), 231-234.

H. Faghfoory, Mohammad. "The Ulama-State Relations in İran: 1921-1941". ***International Journal of Middle East Studies***, Cambridge University Press, 19, 1987, 401-434.

Hicks, Jim. ***The Persians***. Time-Life Books, 1995.

N. Wilber, Donald. ***Riza Shah: The Resurrection and Reconstruction of Iran 1878-1944***. Exposition Press, 1975.

Persians: Masters Of Empire. (Ed: Virginia, Alexandria), Time-Life Books, 1995, 142-145.

Zirinsky, Michael P. "Imperial Power And Dictatorship: Britain And The Rise Of Reza Shah, 1921-1926". ***International Journal of Middle East Studies, Cambridge University Press***, 24, 1992, 639-663.

SÖZLÜKLER

Envari, Hasan. ***Ferheng-i Ruz-i Sohen***. Tahran, 1312.

Kanar, Mehmet. ***Farsça Türkçe Sözlük***. İstanbul, Say Yayınevi, 2015.

Kazımi, Muhammed. ***Ferheng-i Vajeha-yı Nizami***. Tahran, Çaphane-i Erteş-i Şahinşahi, 2535 (1976).

DİJİTAL KAYNAKLAR

Britannica Ansiklopedisi "Media" maddesi (Bknz.: Erişim Tarihi: 10.05.2023, https://www.britannica.com/place/Media-ancient-region-Iran)

Büyük Tarih Ansiklopedisi, "Büyük İskender" maddesi, Erişim Tarihi: 13.05.2023, www.worldhistory.org/1-265/buyuk-iskender/

Cronin, Stephanie. ***Brıtısh Influence Durıng The Reżā Shah Perıod, 1921-41.*** Erişim (22.07.2023). https://iranicaonline.org/articles/great-britain-v

Esnad-ı İrtibat-ı Bahaiyan ve Rıza Han. Erişim (20.07.2023). https://historydocuments.ir/?page=post&id=3155

Rıza Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti 21. Bölüm. Erişim (07.07.2023) https://www.trt2.com.tr/tarih/tarihin-ruhu/tarihin-ruhu-or-riza-pehlevinin-turkiye-ziyareti-or-21-bolum-124418

Abdulmenafi, Hamid Rıza. ***Be-Münaseb Salruz-u Teb'id Hakirterin Padişah-ı İran.*** Erişim (24 Temmuz 2023). https://www.farsnews.ir/my/c/94746

Hatıra-yı Hemser Rıza Şah Ez Keşf-i Hicab. Erişim (07.07.2023). https://www.farsnews.ir/news/13971017000920

Rusça Kaynaklar

Гоков, Олег, **Очерки По Истории Персидской Казачьей Бригады (1878–1895 гг.),** Москва, Университет Дмитрия Пожарского. 2018,

Красняк, Ольга, Становление Иранской Регулярной Армии в 1879-1921 гг.(по материалам архивов русской военной миссии), **Автореферат Диссертации на Соискание Ученой Степени Кандидата Исторических Наук, Российского Университета Дружбы Народов, Москва**, 2004.

Тер-Оганов, Нугзар, **Персидская Казачья Бригада, 1879-1921 гг,** Москва, Институт Востоковедения РАН, Москва, 2012.

Иванов, Михаил Сергеевич, **Иранская Революция 1905-1911 Годов.** Москва, Издательство ИМО, 1957.

Гоков, Олег Александрович, "Русская Военная Инструкторская Миссия в Персии Под Руководством Полковника Генерального Штаба Н. Я. Шнеура", **Русский Сборник**. Москва, 2017.

Гоков, Олег Александрович, "Персидская Казачья Бригада На Переломе: «Дело Бельгарда» И Преобразования В. А. Косоговского (Май 1894 -Март 1895)", **История. Научное Обозрение,** №4 (10), 2019.

Гоков, Олег Александрович, "Командир Персидской Казачьей Бригады В. А. Косоговский," **Военно-Исторический Журнал,** № 3, 2011.

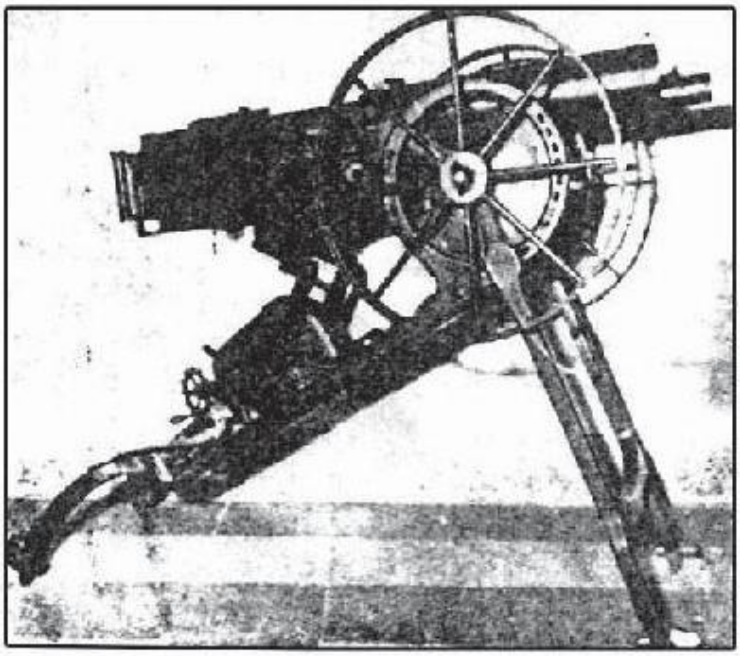
Гоков, Олег Александрович, "Русская Военная Разведка В Персии В 1879-1905 Гг.: Роль Персидской Казачьей Бригады"**, Восток. Афро-Азиатские Общества: История и Современность, Институт Востоковедения РАН,** Москва, 2020.

Алиев, Салех Мамедоглы, **История Ирана. XX Век**, Институт Востоковедения РАН, Москва, 2004.

EKLER

Ek-1

1299 darbesi öncesi Kazak Birliği silahı Maxim 7.9 Kalibre Ağır Mak.Tf.

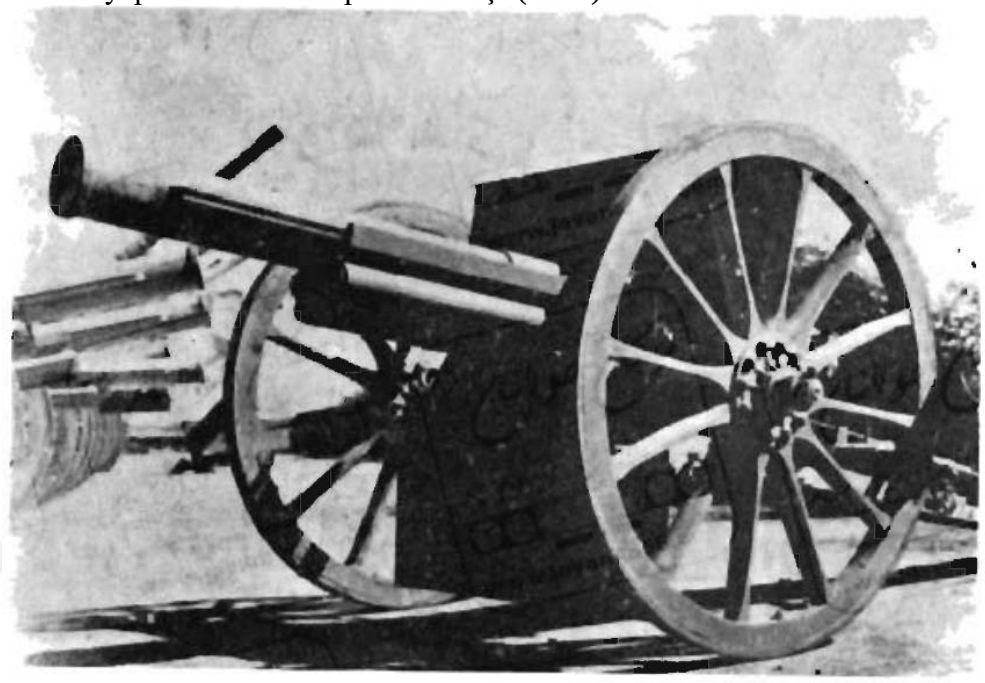
مسلسل سنگین ماکزیم کالیبر ۷/۹ – ۱۲۹۹ ش

İngiliz yapımı Luis Makineli Tüfek-1299 HŞ. (1921)

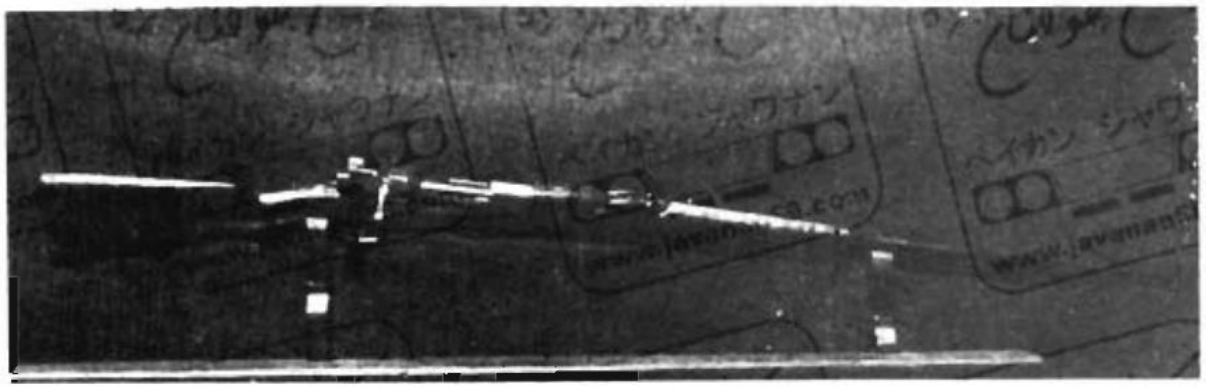
مسلسل سیستم لوئیس نمونه ۱۹۱۶ انگلیسی مربوط به سال ۲۴۷۹ شاهنشاهی(۱۲۹۹ خورشیدی)

Fransız yapımı Shinder Topu-1299 HŞ. (1921)

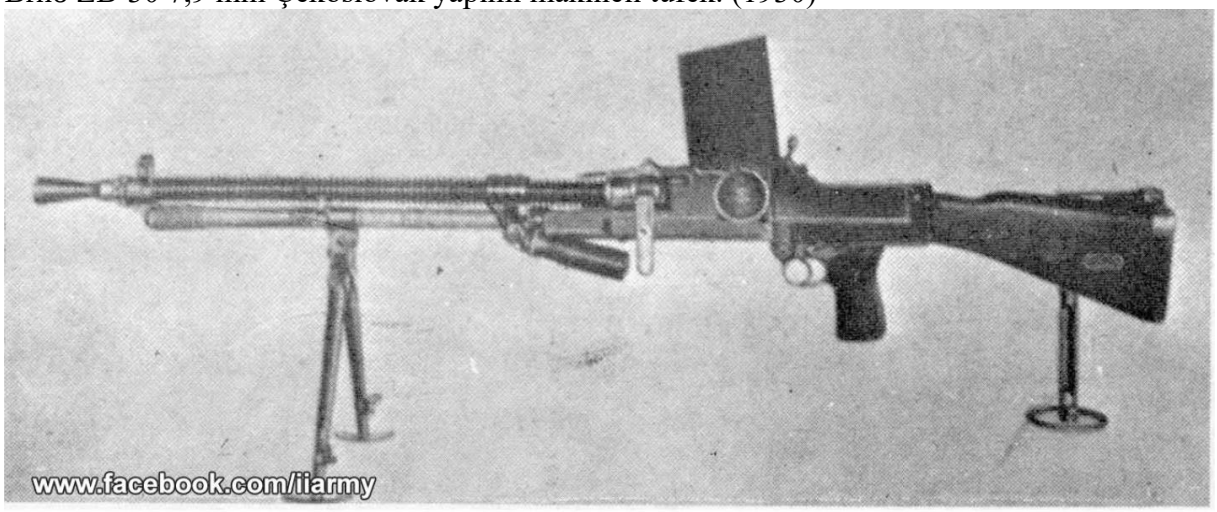
توپ شیندر فرانسوی مربوط به سال ۲۴۷۹ شاهنشاهی(۱۲۹۹ خورشیدی)

Brno Vz. 24 Çekoslovak yapımı makineli tüfek (1930)

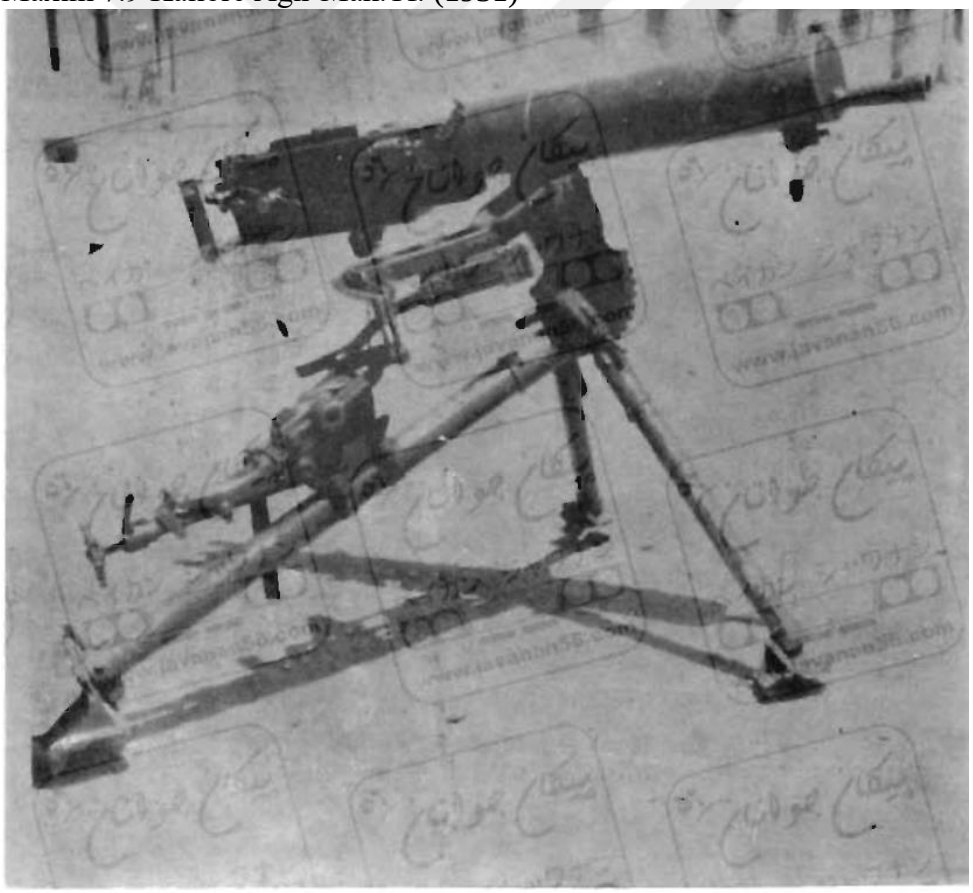
تفنگ برنو ساخت ایران نمونه ۲۴۸۹ شاهنشاهی (۱۳۰۹ خورشیدی)

Brno ZB-30 7,9 mm Çekoslovak yapımı makineli tüfek. (1930)

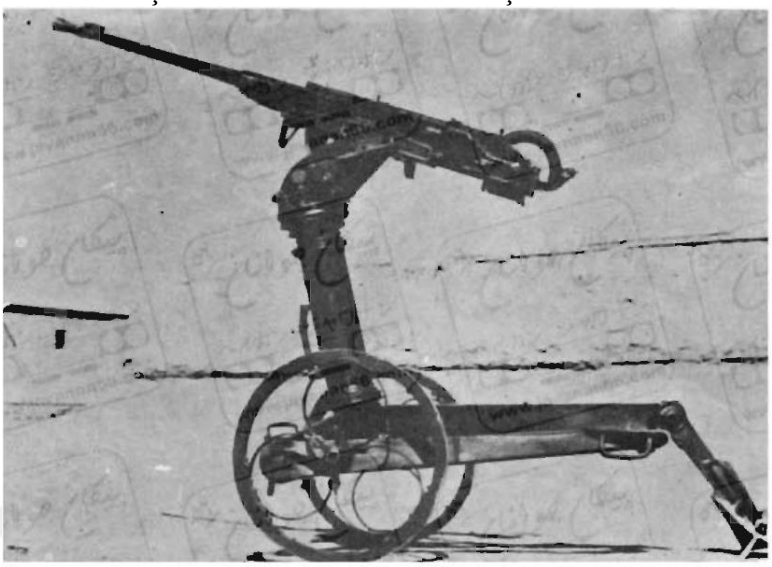

مسلسل سبک کالیبر ۹ر۷ نمونه ۲۴۸۹ شاهنشاهی(۱۳۰۹ خورشیدی)

Maxim 7.9 Kalibre Ağır Mak.Tf. (1931)

مسلسل سنگین کالیبر ۹ر۷ نمونهٔ ۲۴۹۰ شاهنشاهی(۱۳۱۰ خورشیدی)

15 mm Çek yapımı uçaksavar, Hava Savunma amaçlı Kara birliklerinde kullanılmak üzere Rıza Şah döneminde satın alınmıştır.

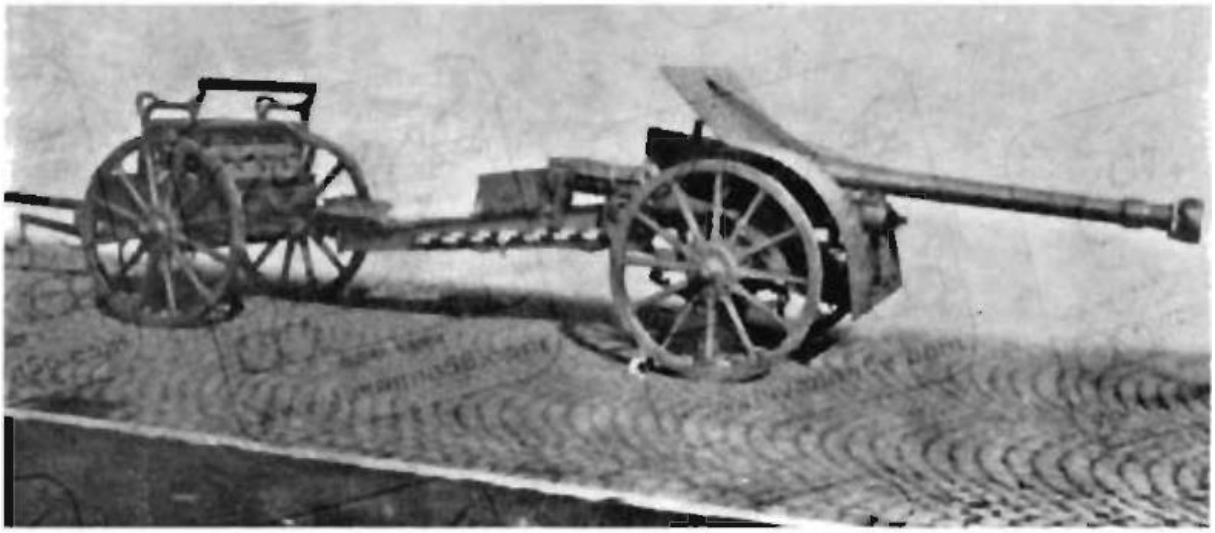

تصویر مسلسل ضد هوائی ۱۵ میلیمتری چک
بفرمان اعلیحضرت رضاشاه کبیر برای یگانهای نیروی زمینی شاهنشاهی خریداری گردید

Fransız Brant yapımı 81 mm'lik Havan, Kara birliklerinde kullanılmak üzere Rıza Şah döneminde satın alınmıştır.

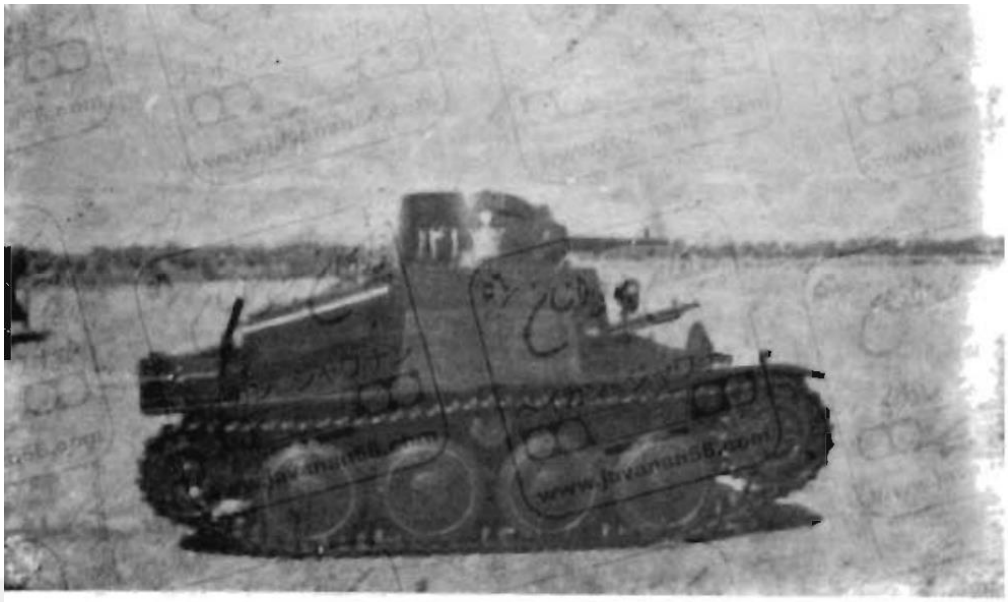
105 mm'lik Kısa Çeki Topu (At arabası ve Araç bağlamak suretiyle çekilen). (1938)

توپ ۱۰۵ کوتاه اشکورا

توپ ۱۰۵ بلند بوفورس (سوئد)

ـ تصویر ارابه روسی سبک(از پهلو)

Rus yapımı araç/tank (Romanya'da üretimi devam etmiştir. [Char R1 Bis])[691]

[691] Kazımi ve Alborz, *Tarih-i Pencah Sale Niruyi Zemini Şahinşah-ı İran,* 185-210.

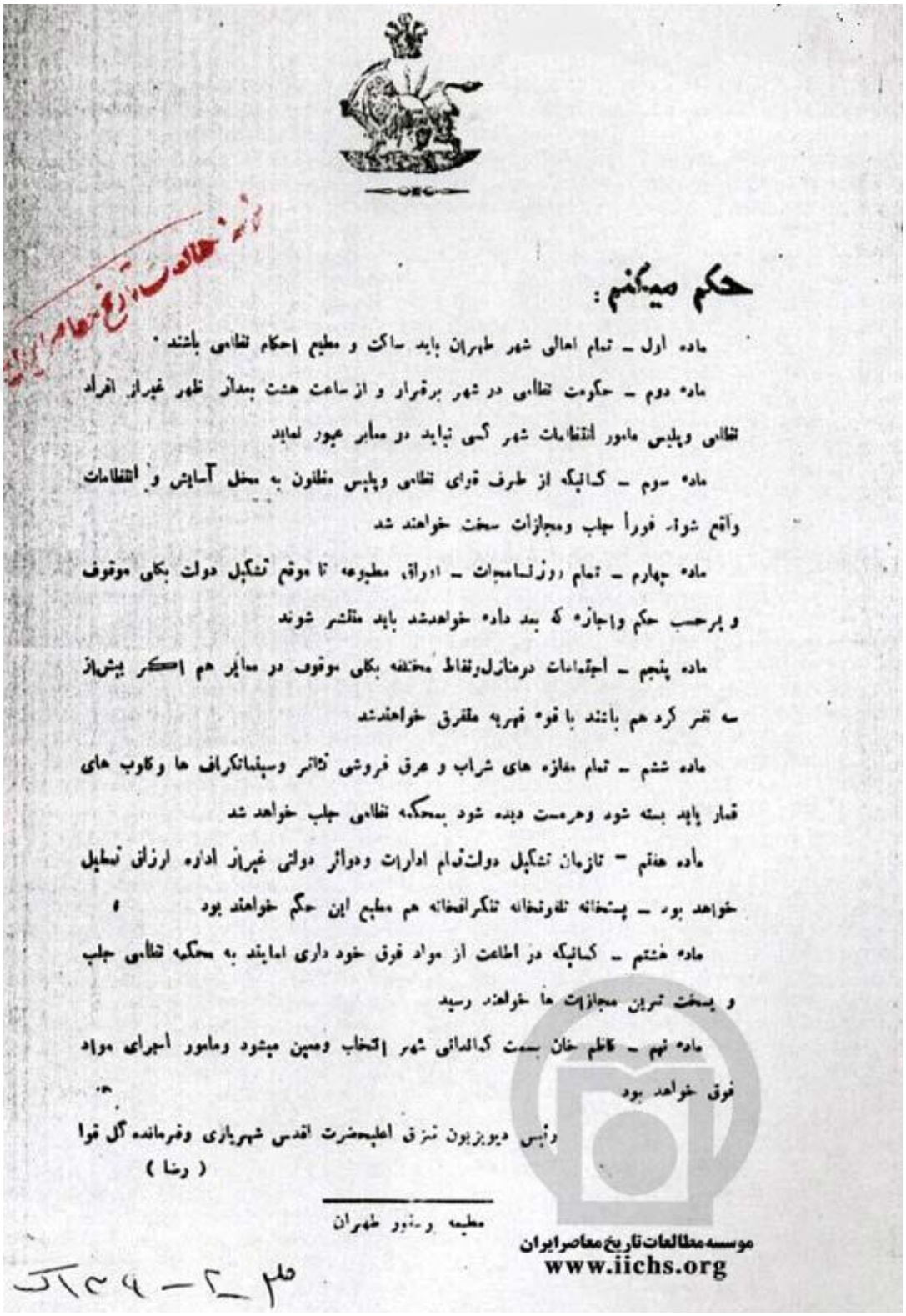
Ek-2

1907 İran'ın İngiltere ve Rusya tarafından nüfuz alanlarına bölünmesi antlaşmasını ihtiva eden harita[692].

RUSSE
Khiva
Krasnovodsk
Boukhara Samarkande
Merv
Askabad
Douchak
Kouchan
Méched
Kouchkim
Hérat
AFGHANISTAN
Kandahar
Quetta
Nouchki
Fort Baldak
Nazirabad
Hamoun
Nikh
SEISTAN
Birdjan
Ghaziq
Khaf
Youn
Tebriz
Ourmiah
Djoulfa
Tiflis
Erivan
Bekri
Bitlis
Van
Diarbekir
Mardin
Alep
Tell-Hâlif
Djerablous
Mossoul
MÉSOPOTAMIE
Bagdad
El Badj
Kerbela
Nedjef
IRAK ARABI
Euphrate
Tigre
Hamadan
Téhéran
Sultanabad
Ispahan
Kachan
Kermanchah
Khorremabad
Chouster
Ahvaz
Mohammerah
Bassora
Koweit
ARABIE
EL HASA
Ile Bahrein (Anglet)
Bender-Bouchir
Bender-Nakhl
Chiraz
Yezd
Kirman
KIRMAN ZONE D'INFLUENCE ANGLAISE
Bender-Abbas
BALOUTCHI-STAN (à l'Angleterre)
MEKRAN
Biask
MER D'OMAN
OMAN
ZONE D'INFLUENCE RUSSE
PERSE
KHORASSAN
ARDELAN
Mendjil
Kazvin
Sultanieh
Saveh
Kachan
Chiraz
Nouchki
Kouh-Malek-i-Digh
Kirman
Youn
Khaf
Hérat
Douchak
Kouchkim
Méched
Askabad
Merv
Boukhara Samarkande
Tachkend
Tchinas
Krasnovodsk
Khiva
Tiflis
Erivan
Bekri
Djoulfa
Ourmiah
Tebriz

Ek-3

1299 Darbesi sonrasında Rıza Han tarafından yayınlanan Beyanat[693]

حکم میکنم :

ماده اول ـ تمام اهالی شهر طهران باید ساکت و مطیع احکام نظامی باشند .

ماده دوم ـ حکومت نظامی در شهر برقرار و از ساعت هشت ببعد از ظهر غیراز افراد نظامی وپلیس مامور انتظامات شهر کسی نباید در معابر عبور نماید

ماده سوم ـ کسانیکه از طرف قوای نظامی وپلیس مظنون به مخل آسایش و انتظامات واقع شوند فوراً حلب ومجازات سخت خواهند شد

ماده چهارم ـ تمام روزنامجات ـ اوراق مطبوعه تا موقع تشکیل دولت بکلی موقوف و برحسب حکم واجازه که بعد داده خواهدشد باید منتشر شوند

ماده پنجم ـ اجتماعات درمنازل ونقاط مختلفه بکلی موقوف در سایر هم اگر بیشتر سه نفر کرد هم باشند با قوه قهریه متفرق خواهندشد

ماده ششم ـ تمام مغازه های شراب و عرق فروشی تئاتر وسینماتکراف ها وکلوب های قمار باید بسته شود وهرمست دیده شود بمحکمه نظامی حلب خواهد شد

ماده هفتم ـ تازمان تشکیل دولت تمام ادارات ودوائر دولتی غیراز اداره ارزاق تعطیل خواهد بود ـ پستخانه تلگرافخانه تلفونخانه هم مطیع این حکم خواهند بود

ماده هشتم ـ کسانیکه در اطاعت از مواد فوق خود داری نمایند به محکمه نظامی حلب و سخت ترین مجازات ها خواهند رسید

ماده نهم ـ کاظم خان بسمت کفالتی شهر انتخاب ومعین میشود ومامور اجرای مواد فوق خواهد بود

رئیس دیویزیون قزاق اعلیحضرت اقدس شهریاری وفرمانده کل قوا

(رضا)

مطبعه وزارت طهران

موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران
www.iichs.org

[693] www. İichs.org.ir/fa. /3549/fhd21, (Erişim Tarihi: 24.05.2023).

Ek-4

شماره اول دوشنبه ۲۲ جمادی الثانی ۱۳۴۰ مجله نظامی هفتگی مطابق ۱ برج حوت ۱۳۰۰ صفحه ۱

مؤسس :
سرهنگ محمد حسین میرزا
فیروز

مدیر :
سلطان افتخار نظام

جای اداره
نمره ۴ میدان مشق مرتبه
تمام مکاتیب
باید باسم مدیر باشد

وجه اشتراک سالیانه
برای نظامیان ۶۰ قران
برای غیرنظامیان ۸۰ قران
قیمت تک نمره
سی شاهی
وجه اشتراک پس از ارسال
شماره اول دریافت میشود

مقالات وارده
در صورت صلاحیت
باقید امضا درج میشود

قشون

۱۳۴۰

قشون !

بنام خدا و برای ایران و بتجدید سردار سپه ، ایران دارای قشون زنده میشود و اینک مجموعه‌او است که برای اولین دفعه افتخار می یابد !

قشون تجدید حیات نموده که زندگانی و استقلال مملکت و حقوق جامعه را حفظ نماید . این روح سلحشور وباشهامت اواست که درین مدت قلیل خدمات نمایان بمملکت نمود و ایران را از چنگال ملوك الطوائفی نجات داد .

ایران در مدت شانزده سال مشروطیت دوچار هر گونه تحمیلات وزیانهای اجتماعی شده ، در جامعهٔ ما هر زشت و پلیدی نشو ونما نمود و درراه هرمقصودی قدمهائی برداشته شد ، فقط یك رکن مهم زندگانی خودرا فراموش کرده بود وتوجهی بدو نداشت . قشون و اهمیت ان را فراموش کرد بدین جهة دوچار هر گونه مصایب و بد بختیهائی شد ومملکت بطرف عمران و آبادی وزندگانی حقیقی و استقلال واقعی نرفت

قشون قابل فراموش شدن نیست وهر گونه تحمیلات اجتماعی و عمرانی و اقتصادی روی استحکام قلعه های نظامی وروح پر شهامت و قلب قوی سرباز قرار میگیرد . او حافظ و نگهبان تو است . و او است که تورا ازچنگال هرتجاوز کننده نجات میدهد نه فراموشی او ، یکقرن انحطاط را موجب خواهد شد مملکت ، ملت ، جامعه منافع و حقوق قشون را حفظ میکنند و قشون نیز بقلب آهنین و شهامت ووطن پرستی و صداقت ملت خودرا حفظ میکند او همیشه بجلو میرود که دشمن پیش نیاید و او درحدود مملکت دیده بانی میکند که تو باکمال آسایش بوظایف شخصی واجتماعی که دارا هستی قیام کنی .

قشون ایران درهردوره وعصری نمایشات درخشانی از خود داده است ، جنگهای تاریخی و فداکاریهای فوق العاده مهم آن درصفحات تاریخ قشنگ بسته است . شجاعت وشهامت از خصایص قشون ما بوده و این زندگانی امروز باهر مرارتی که دارا است نتیجه فداکاری و قربانیهائی است که او در راه حفظ حیات مملکت داده است . تاروزی که ایران دارای سرنیزه بود حقوقش کاملا محفوظ و از هر گونه تجاوزی مصون بوده است .

نه تنها سرنیزه وقلب قوی سرباز کافی نبوده از همه بیشتر قدردانی وتوجه اولازم بود که متاسفانه دراین دورهٔ مشروطیت این احساسات قابل شده بود وقشون ما پژمرده ! او پژمرده بود برای انکه وسایل و لوازم حفظ وطن و مملکت را بدست او نمیدادند والا همان دل قوی وروح پرشهامتی که امروز و صد سال قبل از او مشاهده کردید دارا بود .

حضرت اشرف سردار سپه وزیر جنگ
و فرمانده کل قشون ایران

Ek-5

Rıza Han'ın Taç giyme töreni 1305 HŞ. (1926) [694]

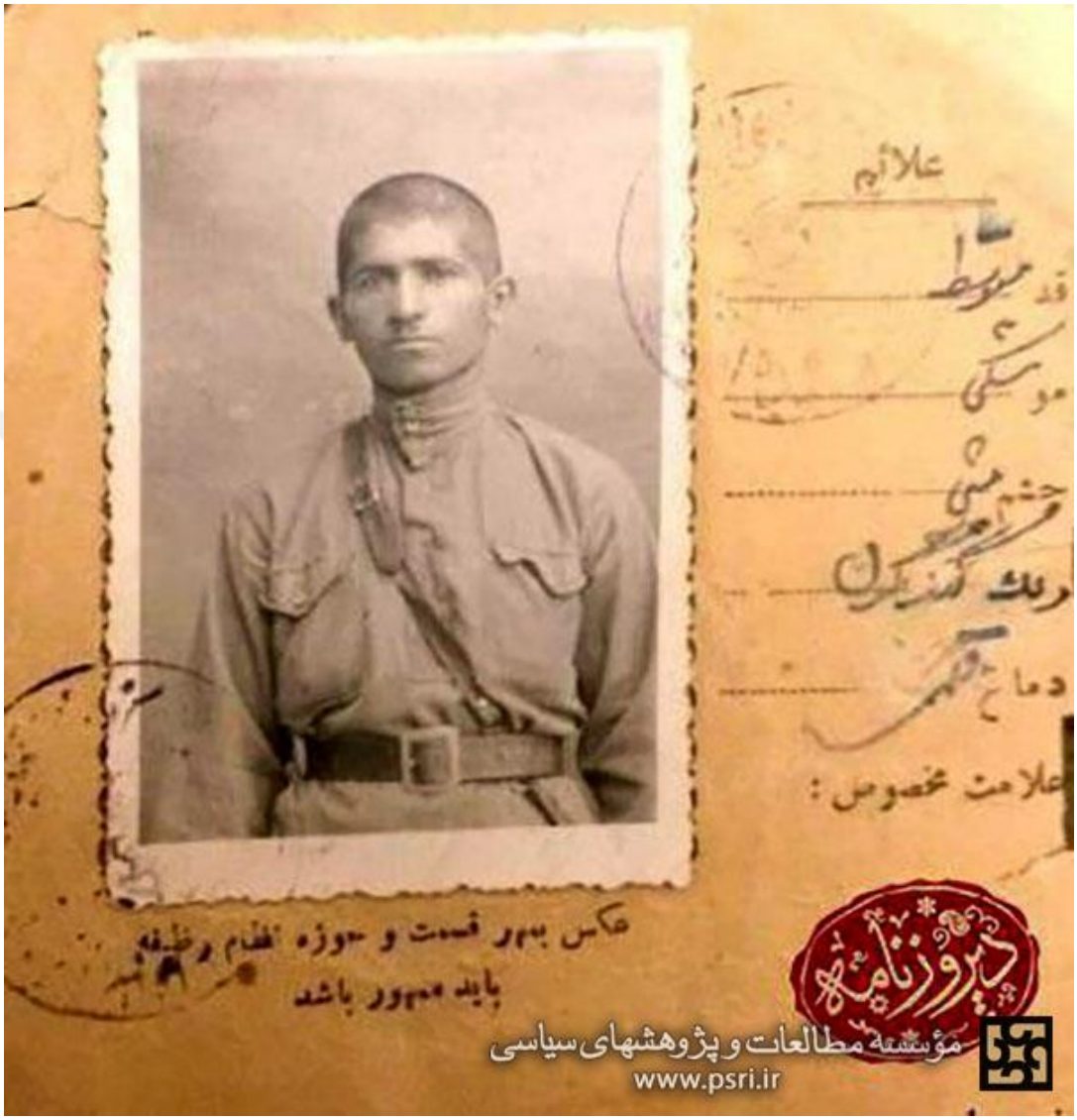

[694] Belge Nu 124044-275, https.www.iichs.irfaarticle24799, (Erişim Tarihi: 12.05.2023).

Ek-6

Asker Tanıtma Kartı [695]

[695] Müessese-i Mutala'at ve Pejuheşha-yı Siyasi,(İran Siyasi Tarih Araştırmaları Resmi İnternet Sitesi) https://psri.ir/?id=fr8f63bw, (Erişim Tarihi: 12.06.2023)

Ek-7

Rıza Şah'ın eşi Tac'ul-Mülk Ayramlu ve iki kızı Şems Pehlevi ve Eşref Pehlevi[696]

[696] https://www.farsnews.ir/news/13971017000920, Erişim Tarihi: 07.07.2023.

Ek-8

Rıza Şah'ın Türkiye Ziyareti[697]

Bütün Türkiye Mehmet Efendi Mahtumları Kahvesini içiyor
İst. Mısırçarşısı kapısı karşısında

AKŞAM

Bütün Türkiye Mehmet Efendi Mahtumları Kahvesini içiyor
İst. Mısırçarşısı kapısı karşısında

Sene 16 — No: 5635 — *Fiatı her yerde 5 kuruş* PAZARTESİ — 18 Haziran 1934 *Telefon :* 24240 (İdare) - 24249 (Tahrir) - 24248 (Matbaa) - 20113 (Klişe)

Aziz misafirimizin Ankarada istikbaline ait bir kaç intiba : Solda Şahinşah Hz., Gazi Hz. ve sair istikbal eden zevat ile birlikte istasyondan çıkarlarken, ortada Reisicumhur Hz. ve misafirimiz, sağda Şahinşah Hz. ile Gazi Hz. otomobilde

Gezinti kuponu : 1
"Vakıt,,ın tertip ettiği büyük gezintiye iştirâk için bunu kesip saklayınız.

VAKIT

Hitlerle Musolini neler konuştular?
13 üncü sayıfada

17inci Yıl • Sayı: 5903 Yazı İşleri Telefonu 24379 CUMA, 15 HAZIRAN (6 ıncı ay) 1934 İdare Telefonu 24370 Sayısı 5 Kuruş

خوش آمدی ونمودی چشم ما روشن

Büyük Iran Şehinşahı Riza Han Pehlevî Hz.

16 Haziran 1934 bu büyük İran Şehinşahının Ankaraya ayak bastığı günün tarihidir. Bu tarih büyük Türk milletinin yüksek kurtarıcısı ve reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerile komşu ve dost İran milletinin yüksek kurtarıcısı ve reisi Rıza Han Pehlevi Hazretlerinin musafaha ettiği gündür.

Fakat bu musafaha iki büyük

Büyük misafirimiz İran Şehinşahı Hazreleri dün sabah saat altıda Gümüşhaneden hareket ederek saat on buçukta Trabzona muvasalat buyurmuşlardır. Trabzon ahalisi Şe-

تا جیدار پور فریدون خوش آمدی
بر مرز بوم تور فریدون خوش آمدی
یا لای سر فرو مهر ، بدست گاویان درفش
افزودی فر سور فریدون خوش آمدی

Bu sırada geminin grandi direğine Şehinşah Hazretlerine mahsus bayrak çekilmiş, 21 seläm topu atılmıştır. Yavuz akşama doğru Samsuna hareket etmiştir.

Şehinşah Hazretleri bu sabah

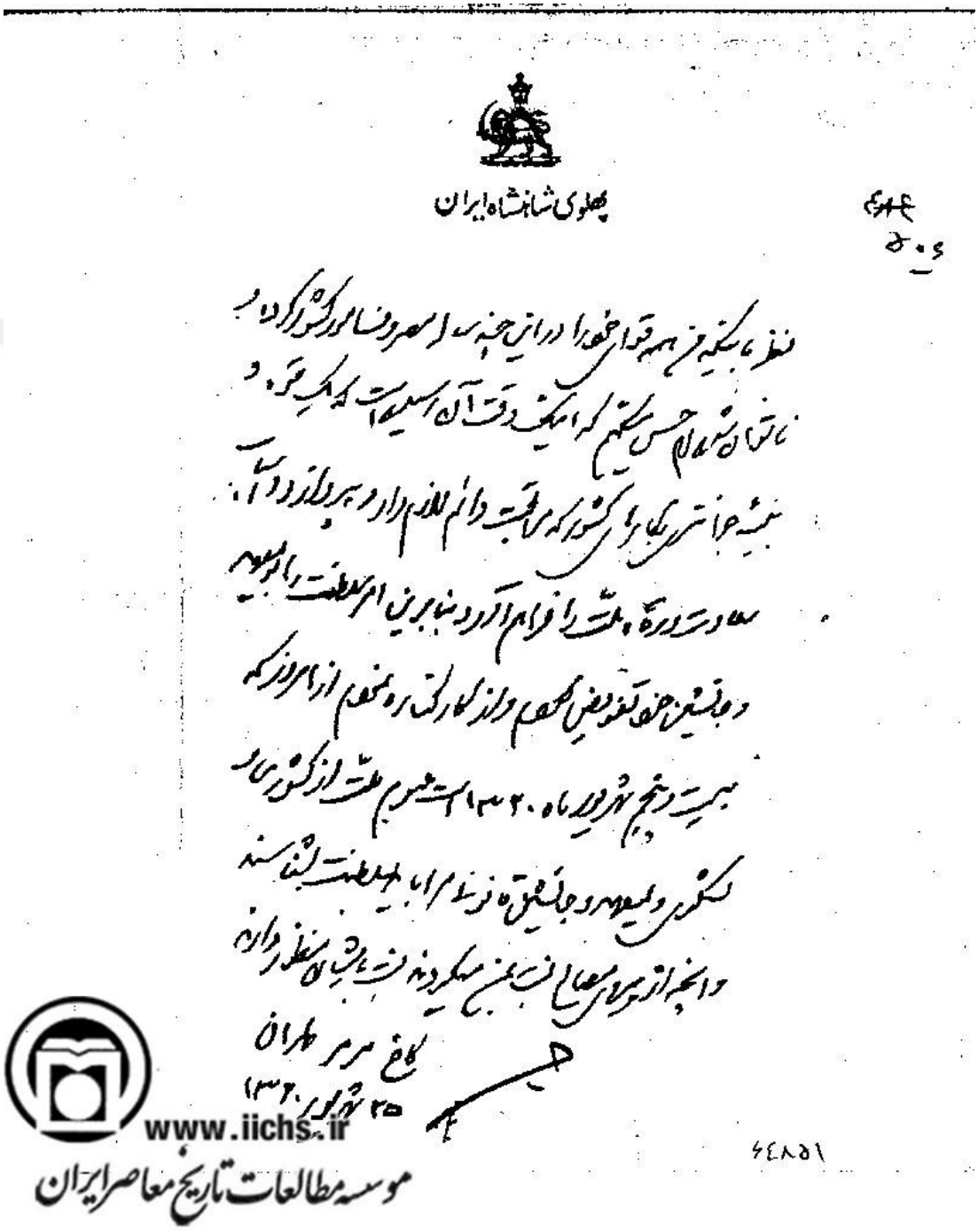
Şehinşah Hz.nin Hayatları Ve Hizmetleri..

İran Şehinşahı Pehlevî Hazretleri halk arasından çıkarak beynelmilel siyaset âleminde büyük rol oynamış müstesna şahsiyetlerdendir. Iran umumî harpten evvel ecnebi rekabetleri arasında istiklâlini kaybetmiş memleketler sırasında bulunuyordu. Iranın idaresi başında olan Kaçar hanedanı vaktile Osmanlı idaresindeki padişahlar gibi kendi şahsî mevkile-

[697] Akşam Gazetesi, 18 Haziran 1934; Vakit Gazetesi, 15 Haziran 1934.

Ek-9

Rıza Şah'ın istifa ederek saltanatı oğlu Muhammed Rıza Pehleviye bıraktığı istifa mektubu[698].

پهلوی شاهنشاه ایران

www.iichs.ir
موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

[698] https://www.iichs.ir/fa/, (Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2023)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : İMAMOĞLU, Oğuzhan
Uyruğu : T.C.
ORCID : 0000-0001-8279-3240

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Doktora	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı	03.10.2023
Yüksek Lisans Lisans	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı	22.07.2019
Lisans	Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü	08.07.2003

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
…….	…….	…….

Yabancı Dil

Farsça

Yayınlar

……

Hobiler

…….

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORİJİNALLİK RAPORU

04/09/ 2023

Tez Başlığı / Konusu :

RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİ İRAN'DA ORDU (1925-1941)

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 253 sayfalık kısmına ilişkin, 04/09/2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **% (3)** dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal İçemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

04/09/ 2023
Oğuzhan İMAMOĞLU
Adı, Soyadı, İmza

Adı Soyadı: Oğuzhan İMAMOĞLU
Öğrenci Nu: 19920006006
Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı
Programı: Yakınçağ Tarihi

Statüsü : Y. Lisans : Doktora: X

DANIŞMAN
Prof. Dr. Cavid QASIMOV
…/09/2023

ENSTİTÜ ONAYI
U Y G U N D U R
…/09/2023
Prof. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü